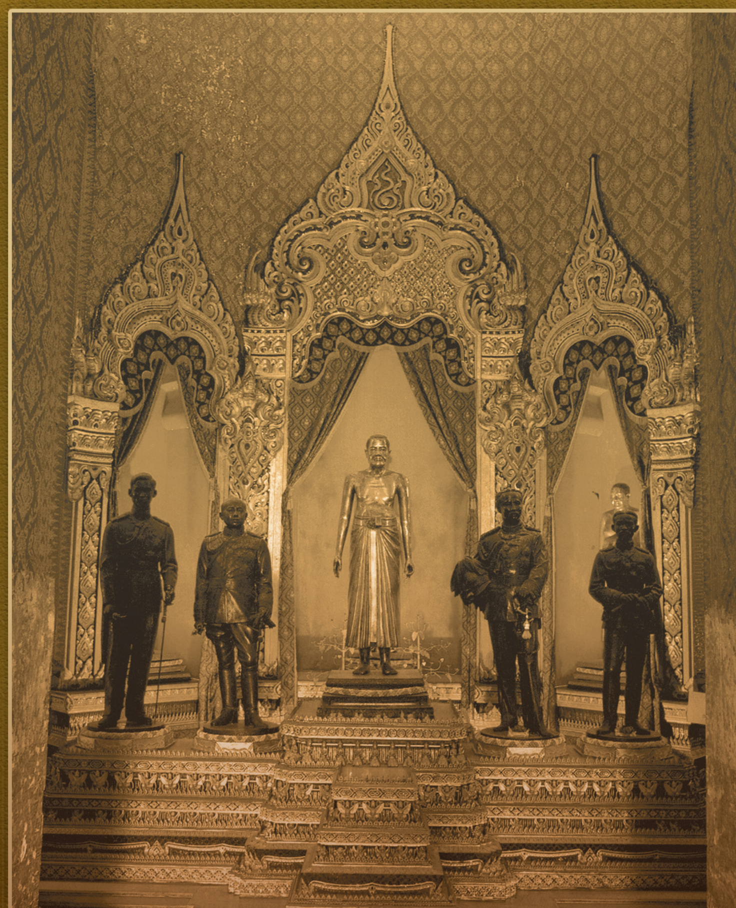

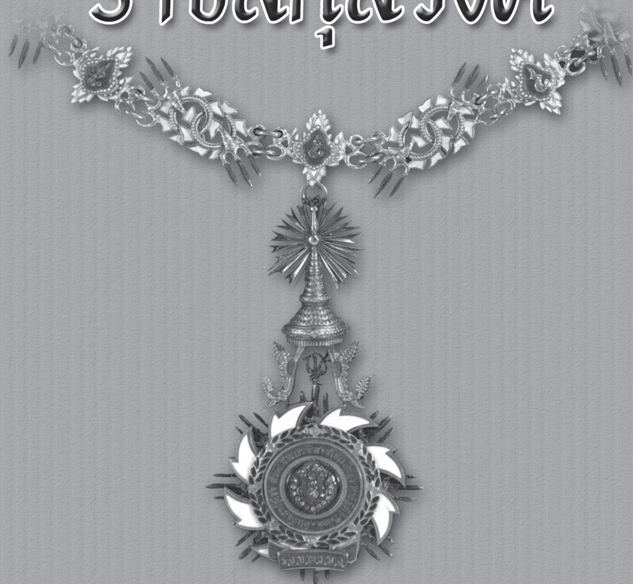

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ
ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

ราชสกุลวงศ์

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ
ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔
จัดพิมพ์ พุทธศักราช ๒๕๕๔

ราชสกุลวงศ์
คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ
ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔
จัดพิมพ์ จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
ราชสกุลวงศ์.--พิมพ์ครั้งที่ 14.--กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2554.
296 หน้า.

1. ราชสกุล--ไทย--กรุงรัตนโกสินทร์. 2. ราชสกุล. 1. ชื่อเรื่อง

เลขหมู่หนังสือ 929.709593
ISBN. 978-974-417-594-6

ที่ปรึกษา

นางโสมสุดา ลียะวณิช
(อธิบดีกรมศิลปากร)
นายการุณ สุทธิภูล
(รองอธิบดีกรมศิลปากร)
นางเบญจมาส แพทอง
(ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์)
พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี
นางสาววีณา โรจนราธา
(นักอักษรศาสตร์เชี่ยวชาญ)
นางสาวบุษกร ลิมจิตติ
(มัณฑนากรเชี่ยวชาญ)

คณะบรรณาธิการ

นางสาววีณา โรจนราธา
นายธีระ แก้วประจันทร์
นางสาวเปรมา สัตยาวุฒิพงศ์
นางสาวสุทธิพันธ์ ขุทรานนท์
นางสาวรัชนี ทรัพย์วิจิตร
นางสาวอาทิพร ผาจันดา

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว นายสมมาตร์ มีศิลป์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

คำปรารภ

เนื่องในมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗ รอบ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔ รัฐบาลและปวงชนชาวไทยมีความปลื้มปีติชื่นชมโสมนัสเป็นล้นพ้น จึงพร้อมใจกันจัดงานเฉลิมพระเกียรติด้วยความจงรักภักดีและความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๙ และได้ทรงประกาศพระปฐมบรมราชโองการ เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๓ ว่า "เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม" นับแต่บัดนั้น ตราบจนปัจจุบัน พระองค์ทรงยึดมั่นในทศพิธราชธรรมและทรงพระวิริยอุตสาหะบำเพ็ญพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นานัปการ เพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ปวงชนชาวไทยตลอดมา ด้วยพระราชปณิธานอันแน่วแน่และพระอัจฉริยภาพอันล้ำเลิศ พระองค์ได้พระราชทานแนวพระราชดำริในการลดภาวะวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนพระราชทานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริกว่า ๔,๐๐๐ โครงการ เพื่อการพัฒนาประเทศในทุกด้าน รวมทั้งพระราชทานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเป็นแนวทางให้พสกนิกรดำรงชีวิตร่มเย็นเป็นสุขอย่างยั่งยืน พระราชกรณียกิจนานัปการอันเกิดจากพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพ ตลอดจนพระราชจริยวัตรอันงดงามของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ล้วนเป็นคุณูปการยิ่งใหญ่แก่ประเทศและประชาชน ส่งผลให้ประเทศมีความมั่นคงอุดมสมบูรณ์และเจริญรุ่งเรืองพัฒนาก้าวหน้า พระเกียรติคุณของพระองค์จึงเป็นที่แซ่ซ้องสรรเสริญทั้งในประเทศและนานาประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงเป็นพระมิ่งขวัญร่มเกล้าของชาวไทยทั้งปวง ซึ่งล้วนเทิดทูนพระมหากรุณาธิคุณไว้เหนือเศียรเกล้ามาโดยตลอด

รัฐบาลและปวงชนชาวไทยพร้อมใจจัดงานเฉลิมพระเกียรติในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ โดยมอบหมายให้คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ พิจารณาเห็นชอบให้หน่วยราชการ องค์กร และเอกชนจัดพิมพ์หนังสืออันมีคุณค่า เพื่อเทิดพระเกียรติคุณและพระปรีชาสามารถในด้านต่าง ๆ ให้ปรากฏยั่งยืนสืบไปตราบกาลนาน

ในนามของรัฐบาลและประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ ขออนุโมทนาในความวิริยอุตสาหะของหน่วยราชการ องค์กร เอกชน และคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ตลอดจนคณะทำงานทุกคณะที่ได้สร้างสรรค์ผลงานทางวิชาการสาขาต่าง ๆ ที่ทรงคุณค่าอันจะอำนวยประโยชน์อย่างยิ่งแก่ประชาชน น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้สถิตในหทัยของปวงประชาราษฎรตลอดกาล

ขอจงทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน เทอญ

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)
นายกรัฐมนตรี
ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

มหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ นี้ รัฐบาลที่แล้ว รัฐบาลปัจจุบัน และประชาชนชาวไทยทุกหมู่เหล่า พร้อมใจกันจัดงานเฉลิมพระเกียรติ เพื่อแสดงความจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันหาที่สุดมิได้ รัฐบาลในนามคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ จึงได้มอบหมายให้คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุพิจารณาดำเนินงานจัดทำหนังสือวิชาการสาขาต่าง ๆ พร้อมทั้งจัดทำหนังสือจดหมายเหตุงานเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในมหามงคลโอกาสนี้ด้วย

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุพิจารณาเห็นชอบให้หน่วยงานภาครัฐและเอกชน เลือกสรรและจัดพิมพ์หนังสือหลายสาขาในนามของรัฐบาล เพื่อเฉลิมพระเกียรติและเผยแพร่หนังสืออันทรงคุณค่าเหล่านั้นให้แก่สาธารณชนอย่างกว้างขวาง เพื่อเป็นผลงานทรัพย์สินทางปัญญาของแผ่นดิน โดยเฉพาะพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและหนังสืออื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก แบ่งเป็นหนังสือที่พิมพ์ในนามของคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ หนังสือจดหมายเหตุการพระราชพิธีและกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และหนังสือที่หน่วยงานภาครัฐและเอกชนแสดงเจตนารมณ์ ขอพิมพ์ร่วมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย

คณะกรรมการฯ จะแจกจ่ายหนังสือเหล่านี้ไปยังแหล่งความรู้ต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ และในต่างประเทศทั่วโลก เพื่อยังประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าของประชาชนทุกระดับ ทั้งนี้ โดยตระหนักว่าการสนองพระมหากรุณาธิคุณด้วยความร่วมมือร่วมใจกันสร้างสรรค์ผลงานอันทรงคุณค่าอำนวยประโยชน์เกื้อกูลแก่สาธารณชนเช่นนี้ นอกจากจะเป็นการแสดงกตัญญูกตเวทิตาธรรมแล้ว ยังเป็นการสร้างสิ่งอนุสรณ์ที่เป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาติไว้ในแผ่นดินสืบไป

ด้วยเดชะพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม ปวงชนชาวไทยจักได้รับประโยชน์อย่างกว้างขวางจากหนังสือดีมีคุณค่าสะท้อนวัฒนธรรมอันรุ่งเรืองมั่นคงของชาติ และจะได้ร่วมกันธำรงรักษาชาติ ศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มั่นคงยั่งยืน เพื่อสนองพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระวิริยอุตสาหะพัฒนาและปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยามโดยทั่วกัน

(นางสุกุมล คุณปลื้ม)
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม
ประธานกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

คำชี้แจง

ด้วยคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ ได้มอบหมายให้สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง ราชสกุลวงศ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์จึงแต่งตั้งคณะบรรณาธิการจัดทำหนังสือราชสกุลวงศ์ ซึ่งนอกจากนักอักษรศาสตร์ที่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์และจารีตประเพณีเป็นประธานคณะบรรณาธิการ หัวหน้ากลุ่มประวัติศาสตร์เป็นรองประธาน นักอักษรศาสตร์ด้านประวัติศาสตร์เป็นคณะบรรณาธิการ เลขานุการและผู้ช่วยเลขานุการแล้ว สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ยังได้เชิญ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นผู้นำจัดทำหนังสือเกี่ยวกับราชสกุลมาหลายเล่ม มาเป็นที่ปรึกษา และเชิญนางสาวรัชนี ทรัพย์วิจิตร บรรณารักษ์ชำนาญการ ผู้ใฝ่ศึกษา รวบรวมเอกสารหลักฐาน หมั่นปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาหนังสือราชสกุลวงศ์มาอย่างต่อเนื่อง และเคยจัดทำหนังสือเกี่ยวกับราชสกุล มาร่วมเป็นคณะบรรณาธิการ ด้วยพิจารณาเห็นว่า หนังสือราชสกุลวงศ์ ซึ่งเป็นหนังสือที่ว่าด้วยพระนาม และพระราชประวัติหรือพระประวัติย่อของเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า และหม่อมเจ้าที่ทรงได้รับการสถาปนาเป็นพระองค์เจ้า ในพระบรมราชจักรีวงศ์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์มาแล้วถึง ๑๓ ครั้ง ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๖๓ - ๒๕๔๐ สมควรจะต้องตรวจสอบชำระใหม่ เพราะมีข้อผิดพลาดที่เกิดจากหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลง และจากการจัดพิมพ์หลายครั้ง ทั้งยังสมควรปรับปรุงเพิ่มเติมข้อมูลให้เป็นปัจจุบันอีกด้วย

ประวัติการจัดพิมพ์หนังสือราชสกุลวงศ์ มีดังต่อไปนี้

พุทธศักราช ๒๔๖๓ กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวม พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา ทรงพิมพ์เป็นทักษิณานุประทานอุทิศส่วนพระราชกุศลถวายสนองพระเดชพระคุณในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง จากนั้นได้มีการจัดพิมพ์ต่อมาจนถึงปัจจุบันรวม ๑๓ ครั้ง ในพุทธศักราช ๒๔๖๙, ๒๔๗๐, ๒๔๗๕, ๒๔๗๘, ๒๔๘๐, ๒๕๐๗, ๒๕๑๒, ๒๕๒๕, ๒๕๓๒, ๒๕๓๖ และ ๒๕๔๐ (พิมพ์ ๒ ครั้ง) มีการชำระแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติมต้นฉบับในการพิมพ์ครั้งที่ ๒, ๓, ๗, ๘, ๙ และ ๑๑ ตามลำดับ ดังปรากฏรายละเอียดในคำนำการพิมพ์ครั้งที่ ๑๓ ดังนี้

พิมพ์ครั้งที่ ๒ สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี โปรดให้ชำระจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายปรียชาติสุขุมพันธ์ ซึ่งกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครได้มอบหมายให้พระยาโหราธิบดีและคนอื่นร่วมกันชำระและเพิ่มเติมพระนามราชสกุลชั้นพระราชนัดดาและพระองค์เจ้าชั้นอื่น ๆ รวมทั้งภาคผนวกพระนามที่เปลี่ยนแปลงใหม่

พิมพ์ครั้งที่ ๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงขอร้อง นายพลโท หม่อมเจ้าวงศ์นิรชร เทวกุล ซึ่งทรงเชี่ยวชาญวิชาโหราศาสตร์ให้ทรงตรวจสอบชำระใหม่ เนื่องจากการพิมพ์ครั้งที่ ๑ และ ๒ มีข้อผิดพลาดมาก แล้วทรงพิมพ์แจกเป็นของชำร่วยในงานรดน้ำปีใหม่ พุทธศักราช ๒๔๗๐

พิมพ์ครั้งที่ ๗ ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเนย อิศรางกูร ณ อยุธยา พุทธศักราช ๒๕๐๗ กรมศิลปากรมอบหมายให้นายยิ้ม ปัณฑยางกูร อดีตหัวหน้ากองจดหมายเหตุแห่งชาติ ขณะดำรงตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญด้านการตรวจเอกสารเก่า ตรวจสอบชำระเพิ่มเติม โดยตรวจสอบพระนามกับหลักฐานเอกสาร เช่น ราชกิจจานุเบกษา และติดต่อสอบถามจากบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้รู้ รวมทั้งได้กรุณาสอบสวนจัดทำเชิงอรรถและดัชนีค้นพระนามและนามต่าง ๆ เพื่อให้ความสะดวกแก่ผู้สนใจและเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าต่อไป นอกจากนั้นยังได้จัดหาเอกสารสำคัญที่เกี่ยวข้อง เช่น ประกาศบางฉบับจากราชกิจจานุเบกษา พระนามพระราชโอรส พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาตีพิมพ์ต่อท้ายราชสกุลวงศ์ด้วย

พิมพ์ครั้งที่ ๘ ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสนั่น บุญยศิริพันธุ์ พุทธศักราช ๒๕๑๒ นายยิ้ม ปัณฑยางกูร ได้ศึกษาค้นคว้าหาหลักฐานและทำเชิงอรรถเพิ่มเติมข้อความบางแห่งให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

พิมพ์ครั้งที่ ๙ ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์บุญรับ พินิจชนคดี ท.จ. พุทธศักราช ๒๕๒๕ ซึ่งใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๘ เป็นต้นฉบับ หากแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น เพิ่มคำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ ตรวจสอบแก้ไขตัวสะกดพระนามจากหลักฐานที่ถูกต้อง สอบเทียบวัน เดือน ปี จากวันจันทรคติเป็นวันสุริยคติจากปฏิทินกรมวิชชาการ เพิ่มเติมเนื้อหาบางแห่งพร้อมเชิงอรรถเพื่อให้ทันสมัยกับเหตุการณ์

พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงสมภพ มนตรีกุล พุทธศักราช ๒๕๓๒ เป็นการพิมพ์โดยถ่ายจากต้นฉบับของการพิมพ์ครั้งที่ ๒ พุทธศักราช ๒๔๖๙ ทั้งปก คำนำ และเนื้อหา เพื่อเป็นการรักษาต้นฉบับเดิม

พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่พุทธศักราช ๒๕๓๖ เป็นการพิมพ์โดยถ่ายจากต้นฉบับของการพิมพ์ครั้งที่ ๙ พร้อมทั้งเพิ่มเติมพระนามพระองค์เจ้าหลานเธอ พระนามพระหลานเธอในรัชกาลที่ ๙

ในการพิมพ์ครั้งนี้นับเป็นครั้งที่ ๑๔ คณะบรรณาธิการจัดทำหนังสือราชสกุลวงศ์ได้พิจารณาเลือกต้นฉบับพิมพ์พุทธศักราช ๒๔๗๐ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงควบคุมในการตรวจสอบชำระใหม่ รวมกับข้อมูลที่พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี และนางสาวรัชนี ทรัพย์วิจิตร ได้ปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมไว้ และจัดทำเป็นต้นฉบับสำหรับพิจารณา โดยมิได้ละทิ้งที่จะพิจารณาในส่วนที่ตรวจสอบชำระเพิ่มเติมในระยะต่อ ๆ มา จึงเลือกใช้ฉบับพิมพ์พุทธศักราช ๒๕๓๖ ประกอบการพิจารณาด้วย

นอกจากนี้ ในการประชุมพิจารณาตรวจสอบชำระ คณะบรรณาธิการยังได้ศึกษา สอบค้น ตรวจสอบกับหนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งเรื่องเกี่ยวกับราชสกุลฉบับอื่น ๆ สายสกุลที่เกี่ยวข้อง เรื่องเฉลิมพระยศ การตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ การแต่งตั้งดำรงตำแหน่งหน้าที่ราชการ หนังสือชีวประวัติ ราชกิจจานุเบกษา ฯลฯ

เมื่อตรวจสอบชำระ คณะบรรณาธิการได้พิจารณาปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมจากโครงสร้างเนื้อหาเดิมดังนี้

๑. ข้อมูลเดิมมีเพียงสวรรคต ทิวงคต และสิ้นพระชนม์เมื่อใด ได้เพิ่มข้อมูล พระราชทานเพลิงหรือถวายพระเพลิงเมื่อใด ณ ที่ใด (ถ้ามีหลักฐาน)

๒. เรื่องสายราชสกุล ได้เพิ่มเติมต่อท้ายราชสกุลว่า ณ อยุธยา ตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไว้

๓. เพิ่มชั้นพระราชปนัดดาอีก ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ในสายรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ กับพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ในสายรัชกาลที่ ๕

๔. ในหัวข้อสุดท้าย เจ้านายที่มิได้เป็นเชื้อสายในปฐมวงศ์เดิม มี ๓ พระองค์ ได้เปลี่ยนหัวข้อเป็นเจ้านายที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงราชสกุลยศชั้นพระองค์เจ้า และได้เพิ่มพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายา ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร อีกพระองค์หนึ่ง

รายละเอียดอื่น ๆ ในเนื้อหา และเชิงอรรถเดิม หากมีส่วนใดที่แก้ไขเปลี่ยนแปลง หรือพบข้อมูลใหม่ไม่ตรงกัน คณะบรรณาธิการได้จัดทำเชิงอรรถชี้แจงกำกับไว้ พร้อมอ้างอิงแหล่งที่มาเพื่อประโยชน์ในการสืบค้นขยายความในเชิงลึก สำหรับผู้สนใจใฝ่ศึกษาเพิ่มเติม

เช่นเดียวกับการจัดรวบรวมภาคผนวก คณะบรรณาธิการได้เพิ่มเติมประกาศและบทความเกี่ยวกับการแต่งตั้ง การใช้คำนำพระนาม ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน เพื่อให้ผู้สนใจได้ศึกษาพัฒนาการของการใช้คำนำพระนามพระบรมวงศ์ และปรับปรุงเพิ่มเติมส่วนรายนาม ราชสกุลวงศ์ และดรรชนีพระนาม - นาม ด้วย

กรมศิลปากรจึงหวังว่า หนังสือราชสกุลวงศ์ ฉบับตรวจสอบชำระใหม่นี้จะอำนวยประโยชน์ต่อนักการศึกษา นักวิชาการ และประชาชนผู้สนใจให้ได้รับความรู้ ความเข้าใจ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ทั้งในการปฏิบัติและในทางวิชาการได้อย่างถูกต้อง เป็นการจรรโลงตามวัตถุประสงค์ของการจัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา อย่างแท้จริง

(นางโสมสุดา ลียะวณิช)
อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
พฤศจิกายน ๒๕๕๔

หน้า

หน้า

หน้า

ลำดับปฐมวงศ์

สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก[๑] พระองค์ผู้เป็นต้นพระบรมราชจักรีวงศ์ พระนามเดิมว่า ทองดี พระอัครชายา พระนามเดิมว่า หยก หรือดาวเรือง ถวายพระเพลิงพระอัฐิ เมื่อปีมะโรงอัฐศก จ.ศ. ๑๑๕๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๓๙ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง รัชกาลที่ ๔ โปรดให้เฉลิมพระนามพระอัฐิพระบรมไปยกาว่า สมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบดี มีพระโอรสธิดา ๗ พระองค์ นับเป็นชั้นที่ ๑ ในปฐมวงศ์ คือ

ที่ ๑ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิง กรมพระเทพสุดาวดี (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี)[๒] พระนามเดิมว่า สา บางแห่งเรียก พระตำหนักเขียว[๓] ในรัชกาลที่ ๑ ได้ว่าการราชการเป็นใหญ่ทั่วไป และว่าการวิเศษในพระคลังเงิน พระคลังทอง และสิ่งของต่าง ๆ ในพระราชวังชั้นใน ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า กรมพระเทพสุดาวดี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕[๔] สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ ตรงกับวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๔๒ พระชันษา ๗๐ ปีเศษ[๕] ถวายพระเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันข้างขึ้น เดือน ๖ พ.ศ. ๒๓๔๓[๖] เป็นต้นเชื้อพระวงศ์แห่งเจ้านายวังหลัง

---

[๑] ตามพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ เรื่องปฐมวงศ์ ทรงสืบเชื้อสายมาจากเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) ราชทูตสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และเป็นเจ้าพระยาพระคลังสมัยสมเด็จพระเพทราชา

[๒] เมื่อแรกสถาปนาโปรดเกล้าฯ เป็น สมเด็จเจ้าฟ้าหญิง กรมพระ เนื่องจากอิสริยยศสูงสุดในขณะนั้นเพียง กรมพระ แต่เจ้ากรมมียศเป็นพระยา ต่อมาปรากฏใน **จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี** ข้อที่ ๑๘๔ ซึ่งทรงพระนิพนธ์ไม่เกินสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงขานพระนามอย่างลำลองว่า สมเด็จตรัสสาเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวิจารณ์ว่า "ถูกต้องตามแบบอย่างความมุ่งหมายเดิมแล้ว" ส่วนพระอิสริยศักดิ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ นั้น **ว่าด้วย ตั้งกรม แลตั้งเจ้าฟ้าในยุคแรก** คัดจากฉบับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ปรากฏว่าใช้สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอหลายแห่ง ซึ่งตรงกันกับพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

[๓] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ** (กรุงเทพฯ : แสงไทยการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๔ ; **ประถมวงษแลพระราชพงษาวดารย่อ (ฉบับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ฯ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์)** (กรุงเทพฯ : แสงเทียนการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๙ เรียกว่า พระตำหนักใหญ่

[๔] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ,** หน้า ๔.

[๕] พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี และรัชนี ทรัพย์วิจิตร, **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี** (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ ๑๙๙๑, ๒๕๔๙), หน้า ๓๘ ว่า พระชันษา ๘๐ ปี

[๖] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ,** หน้า ๑๓๕ และ **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่ จ.ศ. ๑๑๒๙ - ๑๑๘๒ เป็นเวลา ๕๓ ปี และจดหมายเหตุความทรงจำ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๕๙** (กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ, ๒๕๔๙), ข้อ ๑๘๖ หน้า ๒๙๐ ว่า เดือน ๕ ปีวอกโทศก

ที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าขุนรามณรงค์[๑] บางแห่งเรียกว่า พระเจ้าขุนเณรรามณรงค์[๒] พระนามเดิมหาปรากฏไม่ ปรากฏแต่ว่าเป็นที่ขุนรามณรงค์ สิ้นพระชนม์เสียแต่ในครั้งกรุงเก่า

ที่ ๓ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิง กรมพระศรีสุดารักษ์ (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์) พระนามเดิมว่า แก้ว บางแห่งเรียก พระตำหนักแดง[๓] ได้ทรงกำกับเครื่องใหญ่ในโรงวิเสทต้น การสดึงและอื่นๆ เป็นหลายอย่าง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ ตรงกับวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๔๒ พระชันษา ๖๐ ปีเศษ ถวายพระเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันข้างขึ้น เดือน ๖ พ.ศ. ๒๓๔๓[๔] เป็นต้นเชื้อพระวงศ์แห่งเจ้านายซึ่งเรียกตามคำสามัญว่า เจ้ากรมหลวงกรมขุน[๕]

ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระนามเดิมว่า ด้วง เสด็จพระราชสมภพในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๐๙๘ ตรงกับวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๗๙ เวลา ๓ ยาม

สมัยอยุธยา ทรงรับราชการเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี ต่อมาสมัยธนบุรี เป็นพระราชวรินทร์ เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา แล้วเลื่อนเป็นพระยาอนุชิตชาญไชย เป็นเจ้าพระยายมราช เสนาบดีในกรมพระนครบาล และเป็นเจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์สมุหนายกเอกอุ ภายหลังเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก

เมื่อพระชนมพรรษา ๔๖ พรรษา เสด็จผ่านพิภพปราบดาภิเษก ในวันจันทร์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีขาล จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๔๔ ตรงกับวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๕ บรมราชาภิเษก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ดำรงสิริราชสมบัติอยู่ ๒๘ พรรษา

สวรรคต เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ เวลายามหนึ่ง[๖] ตรงกับวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ พระชนมพรรษา ๗๓ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๔[๗]

---

[๑] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรดิพระบาทสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๙), หน้า ๑๐ และ **ประถมวงษแลพระราชพงษาวดารย่อฯ,** หน้า ๑๔ ว่า สมเด็จพระเจ้าขุนรามณรงค์

[๒] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ,** หน้า ๑๑๐.

[๓] เรื่องเดิม, หน้า ๔.

[๔] **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี,** หน้า ๔๙.

[๕] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรดิฯ,** หน้า ๑๑.

[๖] **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ)

[๗] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒** (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๔๙๘), หน้า ๑๓๒, ๑๓๗ และ **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓** (พระนคร : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๑๓), หน้า ๔๐, ๗๗ ว่า เดิมกำหนดจะถวายพระเพลิงในเดือน ๔ แล้วเลื่อนไปเป็นเดือน ๕ จ.ศ. ๑๑๗๒ (ปีมะเมีย โทศก ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๓)

ที่ ๕ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (สมเด็จพระบวรราชเจ้า[๑]มหาสุรสิงหนาท) พระนามเดิมว่า บุญมา ประสูติในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๐๕ ตรงกับวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๒๘๖

สมัยอยุธยา ทรงรับราชการเป็นนายสุดจินดา มหาดเล็กหุ้มแพร ต่อมาสมัยธนบุรีเป็นพระมหามนตรี พระยาอนุชิตราชา พระยายมราช และเจ้าพระยาสุรสีห์พิศณวาธิราช[๒]

เมื่อพระชนมายุ ๔๐ พรรษา[๓] ได้อุปราชาภิเษกเป็นพระมหาอุปราช เมื่อปีขาล จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๔๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๕

สวรรคตในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ ตรงกับวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๔๖ สวรรคตเวลา ๒ ยาม ๕ บาท[๔] พระชนมายุ ๖๐ พรรษา พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เมื่อเดือน ๗ เป็นต้นเชื้อพระวงศ์ของเจ้านายซึ่งเรียกกันโดยสามัญว่า เจ้านายวังหน้าพระพุทธยอดฟ้าฯ[๕]

ทั้ง ๕ พระองค์ซึ่งออกพระนามมานี้ พระอัครชายาเดิมเป็นพระชนนีร่วมกัน

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงกุ (พระเจ้าน้องนางเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี[๖]) คนทั้งหลายเรียกว่า เจ้าครอก[๗] วัดโพธิ์ เพราะเสด็จอยู่วังริมวัดพระเชตุพนฯ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๘๙ พ.ศ. ๒๓๗๐ ถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาพระนามพระอัฐิเป็น กรมหลวงนรินทรเทวี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ

---

[๑] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญญัติให้เฉลิมพระนามกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ ว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ และกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เปลี่ยนคำ "กรมพระราชวังบวร" ที่นำพระนามเป็น "สมเด็จพระบวรราชเจ้า" (ดู **ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๔, หน้า ๑๙.)

[๒] "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง" ใน **กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน** (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๔๕ ว่า เจ้าพญาสุรศรีพิศมาธิราชชาติพัทยาธิเบศวราธิบดีอไภยพิรียบรากรมภาหุ

[๓] **พระธรรมเทศนาบวรราชประวัติ** (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๙), หน้า ๑๓๖ ว่า พระชนมายุ ๓๘ พรรษา ; **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา) (เอกสารจากกระทรวงการต่างประเทศ วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๑) ว่า พระชนมพรรษา ๓๘ พรรษา ๗ เดือน ทรงอุปราชาภิเษก เสด็จดำรงพระราชอิศริยยศ ๒๑ ปี เดือนหนึ่ง

[๔] **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ)

[๕] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๑๐.

[๖] **ประถมวงษแลพระราชพงษาวดารย่อฯ,** หน้า ๕๙ ว่า สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรเทวี

[๗] เจ้าครอก หมายความว่า เป็นเจ้าโดยกำเนิด ใช้เรียกเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ส่วน คำว่า "เจ้าคุณ" จะไม่ใช้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ใช้กับพระญาติข้างสมเด็จพระอมรินทรา บรมราชินี ดังเช่นที่เรียก "เจ้าคุณราชินิกุล" ที่เป็นผู้หญิง เป็นส่วนใหญ่ เช่น เจ้าคุณนวล พระน้องนางของสมเด็จพระอมรินทรา บรมราชินี

ท้องสนามหลวง เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๙๐[๑] เป็นต้นตระกูลเชื้อพระวงศ์เรียกกันโดยสามัญว่า พวกเจ้าครอกวัดโพธิ์ เป็นต้นราชสกุล นรินทรกุล ณ อยุธยา

พระชนนีเป็นพระน้องนางของพระอัครชายาเดิม

ที่ ๗ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา[๒] (สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา) ประสูติเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๐๓ พระนามเดิมว่า ลา เป็นพระโอรสพระองค์น้อย เมื่อกรุงเก่าเสียได้ติดตามสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกไปกับเจ้าจอมมารดามา ขึ้นไปอยู่เมืองพิษณุโลก ครั้นเสด็จสวรรคตได้ปลงพระศพแล้วเชิญพระอัฐิมาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ทรงรับราชการเป็นยกกระบัตรทัพไปในราชการสงครามเก้าทัพ และสงครามตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง ร่วมกับสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อเดือน ๗ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ ตรงกับวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๐ พระชันษา ๔๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดบพิตรพิมุข[๓] เป็นต้นตระกูลเชื้อพระวงศ์เรียกกันโดยสามัญว่า พวกเจ้ากรมหลวงจักรเจษฎา เป็นต้นราชสกุล เจษฎางกูร ณ อยุธยา

พระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระภราดาชั้นที่ ๑ ในปฐมวงศ์ทั้ง ๗ พระองค์ที่กล่าวมาเป็นชั้นที่ ๒ มีลำดับดังนี้ คือ

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี พระภัสดานามว่า หม่อมเสม เป็นที่พระอินทรรักษา เจ้ากรมพระตำรวจฝ่ายพระราชวังบวรฯ ถึงแก่พิราลัยเสียแต่ครั้งกรุงเก่า มีพระโอรสธิดาด้วยกัน ๔ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จเจ้าฟ้าชายทองอิน (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข) ประสูติในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๑๐๘ ตรงกับวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๘๙ ในสมัยธนบุรีเป็นที่พระยาสุริยอภัย ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์[๔] แล้วเลื่อนเป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง[๕] เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ ทิวงคตในรัชกาลที่ ๑

---

[๑] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๗), หน้า ๓๑ เมื่อเทียบกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการ กระทรวงธรรมการ สำหรับค้นวันเดือนจันทรคติกับสุริยคติฯ** (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๗๔.) แล้ว เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ จะตรงกับวันจันทร์ที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๑

[๒] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๒), หน้า ๓๐ ว่า "จักร์เจษฎา"

[๓] **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ** ข้อ ๒๑๑, หน้า ๔๕๐. ว่า สิ้นพระชนม์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ

[๔] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ กรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนตลอดรัชกาลที่ ๕** (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๕๗), หน้า ๑๔๔.

[๕] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ,** หน้า ๕.

เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ ตรงกับวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๔๙ พระชันษา ๖๑ พรรษา[๑] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ[๒] ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๐

๒. สมเด็จเจ้าฟ้าชายบุญเมือง (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ[๓] เจ้าฟ้ากรมหลวงธิเบศรบดินทร์[๔]) ประสูติปีระกา พ.ศ. ๒๒๙๖ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงธิเบศรบดินทร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ อุตราษาฒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๒๘ พระชันษา ๓๒ พรรษา[๕] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดอรุณราชวราราม เมื่อปีมะโรง ฉศก[๖]

๓. สมเด็จเจ้าฟ้าชายทองจีน (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทร์รณเรศ) ประสูติปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๑๙ พ.ศ. ๒๓๐๐[๗] ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรรณเรศ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๑๕๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๐ พระชันษา ๔๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง[๘] ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๑๕๙ เป็นต้นราชสกุลนรินทรางกูร ณ อยุธยา

๔. สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงทองคำ (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าทองคำ) ประสูติปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๒๓ พ.ศ. ๒๓๐๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

---

[๑] **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** ข้อ ๒๐๔ หน้า ๔๒๓ ว่า "กรมพระราชวังหลังทิวงคต วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ"

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๓ และ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ,** หน้า ๑๖๔.

[๓] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ใช้คำนำพระนามพระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอรัชกาลที่ ๑ ทั้งสองพระองค์ และพระองค์เจ้าในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ว่า พระสัมพันธวงศ์เธอ (ดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว **ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม** (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑) ข้อ (๖๕), (๙๔) และ **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๑๒๘-๑๓๑ ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ใช้คำนำพระนามพระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระพี่นางเธอ ๒ พระองค์ในรัชกาลที่ ๑ ว่า สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ

[๔] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑,** หน้า ๓๐ ว่า "กรมหลวงธิเบศร์บดินทร์"

[๕] **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา)

[๖] **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** ข้อ ๑๔๐ หน้า ๓๐๘.

[๗] สมัยธนบุรี พ.ศ. ๒๓๒๔ ครั้งเป็นที่หลวงนายฤทธิ นายเวรมหาดเล็ก ได้เป็นอุปทูตออกไปกรุงปักกิ่ง คนทั้งหลายจึงเรียก เจ้าปักกิ่ง (ดู **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** ข้อ ๘๘ หน้า ๒๓๒ และ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ**, หน้า ๕.)

[๘] **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** ข้อ ๑๘๑ หน้า ๓๖๙ .

สมเด็จพระเจ้าขุนรามณรงค์ มีพระธิดาพระองค์ ๑ คือ

พระองค์เจ้าชี[๑] คนทั้งหลายเรียกว่า เจ้าครอกชี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑[๒] ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาพระนามพระอัฐิเป็น กรมขุนรามินทรสุดา[๓]

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ พระภัสดานาม เจ้าขรัวเงิน เป็นสกุลเศรษฐี[๔] ถึงแก่พิราลัยในสมัยธนบุรี มีพระโอรสธิดาด้วยกัน ๖ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จเจ้าฟ้าชายตัน (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์) ประสูติปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๐๒ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก[๕] จ.ศ. ๑๑๖๗ ตรงกับวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๔๘ พระชันษา ๔๗ ปี เป็นต้นราชสกุล เทพหัสดิน ณ อยุธยา

๒. สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงฉิม (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอนัคฆนารี) ประสูติปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๒๔ พ.ศ. ๒๓๐๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗[๖] ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๘ ทรงสถาปนาพระนามพระอัฐิเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอนัคฆนารี เมื่อในรัชกาลที่ ๔

๓. สมเด็จเจ้าฟ้าชายขุนเณร[๗] (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าขุนเณร) สิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์

๔. สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงบุญรอด (สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี) ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๓๑๐[๘] เพลาเช้า เป็นพระอัครมเหสี

---

[๑] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๓๑), หน้า ๖๕.

[๒] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒** ว่า ใน พ.ศ. ๒๓๖๑ ยังมีพระชนม์อยู่ ; **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา) ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

[๓] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ** หน้า ๑๔๐ และ ๑๔๒.

[๔] ดู **ประถมวงษแลพระราชพงษาวดารย่อฯ**, หน้า ๓๙.

[๕] "จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๑๒ เรื่องตั้งกรมแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔," ใน **พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระนิพพาน วิปัสสนาวิธี เจริญเมตตา เจริญอสุภภาวนา และเจริญมรณสติ และตั้งกรมเจ้านาย รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔** (กรุงเทพฯ : สามลดา, ๒๕๕๒), หน้า ๔๐ ว่า สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๔๔ ; **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** ข้อ ๑๙๕ หน้า ๔๐๕ ว่า "สิ้นพระชนม์ปีจอ จัตวาศก ปลายปีถวายเพลิงที่วัดราชบุรณ" ซึ่งปีจอ จัตวาศก ตรงกับจ.ศ. ๑๑๖๔ (พ.ศ. ๒๓๔๕) ; **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์,** หน้า ๙๖ ว่า สิ้นพระชนม์ เดือน ๔ พ.ศ. ๒๓๔๖

[๖] "จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๑๒ เรื่องตั้งกรมแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔," ใน **พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ,** หน้า ๓๗.

[๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒. ว่า สิ้นพระชนม์เมื่อพระชันษาได้ ๗ ปี

[๘] **ปฐมวงศ์ (พระบรมราชมหาจักรีกษัตริย์สยาม)** (พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, ๒๔๗๐), หน้า ๑๒ ว่า ประสูติวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๑๐

ในรัชกาลที่ ๒ คนทั้งหลายเรียกว่า สมเด็จพระพันวสา สวรรคตในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๑๙๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๙ เวลาโมง ๙ บาท[๑] พระชนมายุ ๗๐ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ[๒] ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๑๙๙ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๐ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาพระบรมอัฐิเป็นกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์[๓] ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงเฉลิมพระนามาภิไธยใหม่เป็น สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี[๔]

๕. สมเด็จเจ้าฟ้าชายจุ้ย (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี) ประสูติวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีขาล โทศก จ.ศ. ๑๑๓๒ ตรงกับวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๓๑๓ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ในรัชกาลที่ ๒ ได้รับสถาปนาเป็นทางราชการในที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ[๕] ทรงกำกับกรมวัง และกรมมหาดไทย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๕[๖] พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อเดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ[๗] ตรงกับวันพุธที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๕ เป็นต้นราชสกุล มนตรีกุล ณ อยุธยา

๖. สมเด็จเจ้าฟ้าชายเกศ[๘] (สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์) ประสูติครั้งกรุงธนบุรี เมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๑๓๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๑๖ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงกำกับกรมมหาดไทยต่อจากสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีขาล โทศก จ.ศ. ๑๑๙๒ ตรงกับวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๓ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันเดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ[๙] ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๑๙๓ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๔ เป็นต้นราชสกุล อิศรางกูร ณ อยุธยา

---

[๑] **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ).

[๒] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๗๑.

[๓] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๗๑.

[๔] ดูที่ภาคผนวก เรื่อง “วินิจฉัยพระยศเจ้านายที่เรียกว่า “กรมสมเด็จ” หรือ “สมเด็จกรม”

[๕] **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี,** หน้า ๕๑.

[๖] **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** หน้า ๘๐๖ ว่า สิ้นพระชนม์ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก พระชันษา ๕๒ ปี

[๗] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒** (กรุงเทพฯ : ไอเดีย สแควร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙๗.

[๘] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** (กรุงเทพฯ : โบราณคดีสโมสร, ๒๔๕๗), หน้า ๑๐ ว่า “เกด” และ **ตำนานเทศน์มหาชาติ** (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๑), หน้า ๕๐ ว่า “สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าเกต”

[๙] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๔๖.

พระราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รวม ๔๒ พระองค์ พระนามและพระองค์ใดเป็นต้นราชสกุลใด แจ้งอยู่ในบัญชีต่อไปข้างหน้า

พระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ๔๓ พระองค์ พระนามและพระองค์ใดเป็นต้นราชสกุลใด แจ้งอยู่ในบัญชีต่อไปข้างหน้า

พระเจ้าน้องนางเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี ต้นราชสกุล นรินทรกุล ณ อยุธยา พระภัสดาคือ กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์[๑] มีพระโอรสด้วยกัน ๒ พระองค์

๑. พระองค์เจ้าชายฉิม (กรมหมื่นนรินทรเทพ[๒]) ประสูติปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๑๔๒ พ.ศ. ๒๓๒๓ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนรินทรเทพ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม[๓] เมื่อวันจันทร์ที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๔

๒. พระองค์เจ้าชายเจ่ง (กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์[๔]) ประสูติวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๑๔๘ ตรงกับวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๒๙ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีเถาะ[๕] ตรีศก จ.ศ. ๑๑๙๓ ตรงกับวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ.๒๓๗๔ พระชันษา ๔๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๔[๖]

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา ต้นราชสกุล เจษฎางกูร ณ อยุธยา มีหม่อมเจ้าในกรมหลายพระองค์ หาทราบพระนามหมดไม่[๗]

เจ้านายในรัชกาลหลัง ๆ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ มา ทั้งฝ่ายวังหลวงและวังหน้า ล้วนสืบลำดับปฐมวงศ์ลงมาแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทุกพระองค์

แสดงลำดับปฐมวงศ์ไว้ในเบื้องต้น เพื่อจะให้ปรากฏสกุลอันเนื่องในพระราชวงศ์ให้บริบูรณ์ สิ้นเนื้อความเพียงนี้ ฯ

---

[๑] ดู กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ หน้า ๑๘๓.

[๒] **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาคปกิรณกะ ส่วนที่ ๑** (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๗), หน้า ๘๔ - ๘๗ ว่า พระเจ้าน้องยาเธอ ดูรายละเอียดในภาคผนวก "ประกาศใช้คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์"

[๓] **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** ข้อ ๒๕๕ หน้า ๕๓๗ และ "การพระศพกรมหมื่นอินทรพิพิธ และกรมหมื่นนรินทรเทพ จ.ศ. ๑๑๘๒ ปีมะโรง โทศก," **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๘), หน้า ๑๔๔.

[๔] ในรัชกาลที่ ๕ ปรากฏหลักฐานการเรียกคำนำพระนามใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๒ ร.ศ. ๑๒๔,** หน้า ๑๗๗ ว่า พระวงษ์เธอ กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์

[๕] เมื่อเทียบกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว เป็นปีขาล (โทศก จ.ศ. ๑๑๙๒) ตรงกับวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๓ (ดู **ปฏิทินกรมวิชชาการฯ** หน้า ๔๙.) ; **จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** หน้า ๘๑๔ ว่า สิ้นพระชนม์ ปีขาล โทศก พ.ศ. ๒๓๗๓

[๖] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๔๖.

[๗] พระโอรสธิดา ดู **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี.**

พระราชโอรสพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑

ประสูติเมื่อก่อนเสด็จปราบดาภิเษก[๑]

ที่ ๑ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า)[๒] ไม่ปรากฏพระนาม สิ้นพระชนม์เสียแต่ครั้งกรุงเก่ายังไม่เสีย

ที่ ๒ สมเด็จเจ้าฟ้าชาย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) ไม่ปรากฏพระนาม สิ้นพระชนม์เสียแต่ครั้งกรุงเก่ายังไม่เสีย

ที่ ๓ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงฉิมใหญ่[๓] (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฉิมใหญ่) คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๑ ซึ่งเป็นพระราชชายาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช[๔] และเป็นพระมารดาของสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าสุพันธุวงศ์ ซึ่งเป็นกรมขุนกระษัตรานุชิต[๕] ในรัชกาลที่ ๑ สิ้นพระชนม์เสียแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๑๔๑ พ.ศ. ๒๓๒๒[๖] ภายหลังสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมขุนกระษัตรานุชิตประสูติ ๑๒ วัน พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดบางยี่เรือนอก วัน เดือน ๗ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๑๔๒[๗]

ที่ ๔ สมเด็จเจ้าฟ้าชายฉิม (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) เสด็จพระราชสมภพ เมื่อวันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๑๐ เวลาเที่ยง[๘]

---

[๑] พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ยังมีพระราชโอรสธิดาพระองค์อื่น ประสูติแต่หม่อมบาทบริจาริกาข้าหลวงเดิม ครั้งยังไม่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติอีก ๒ พระองค์ ดู **ประถมวงษแลพระราชพงษาวดารย่อฯ** และ "เรื่องโสกันต์" ใน **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า ๑๑.

[๒] ในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า พระอัฐิในพระปฐมบรมวงศ์ (ดู **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๑๔๑.)

[๓] กล่าวกันอีกนัยหนึ่งว่า พระนามเดิมว่า หวาน แต่จารึกที่พระโกศพระอัฐิว่า "เจ้าครอกฉิมใหญ่"

[๔] ต้นฉบับเดิมใช้ พระเจ้ากรุงธนบุรี คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ ให้ถวายพระนามว่า "สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช"

[๕] สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนกระษัตรานุชิต ประสูติวันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๒๒ ครั้งสมัยธนบุรีมีพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุพันธุวงศ์ (หรือเจ้าฟ้าเหม็น) ในรัชกาลที่ ๑ เปลี่ยนพระนามใหม่เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๙ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ กรมขุนกระษัตรานุชิต สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ พระชันษา ๓๑ ปี โอรสธิดาถูกลดพระยศลงเรียกว่า คุณ หรือ หม่อม ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ทายาทได้รับพระราชทานนามสกุลว่า อภัยกุล (ดู **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** ข้อ ๒๑๙ หน้า ๓๙๒.)

[๖] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าทั้ง ๕ รัชกาล** (สำเนาต้นฉบับพิมพ์ดีด เป็นเอกสารเก็บอยู่ที่หอสมุดดำรงราชานุภาพ), หน้า ๑ ว่า สิ้นพระชนม์วันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีกุน จ.ศ. ๑๑๔๑

[๗] **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** ข้อ ๗๒ หน้า ๑๑๐ - ๑๑๑.

[๘] **ดวงพระชาตาและดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ).

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จปราบดาภิเษก ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า กรมหลวงอิศรสุนทร ต่อมาถึงปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๙ พระราชทานอุปราชาภิเษกเป็นสมเด็จพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เรียกเป็นสามัญว่า พระบัณฑูรใหญ่ (เทียบที่วังหน้าพระองค์ที่ ๑)

วันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑[๑] ตรงกับวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๒ บรมราชาภิเษกเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ ดำรงสิริราชสมบัติอยู่ ๑๖ ปี เสด็จสวรรคตเมื่อวันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชนมพรรษา ๕๘ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ[๒] ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗

ที่ ๕ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงแจ่ม[๓] (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ) ประสูติเมื่อปีขาล โทศก จ.ศ. ๑๑๓๒ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๑๓ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๙ แรมค่ำ ๑ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ พระชันษา ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๗๐[๔] ตรงกับวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๕๑

ที่ ๖ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) พระนามไม่ปรากฏ สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ที่ ๗ สมเด็จเจ้าฟ้าชายจุ้ย (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์) ประสูติวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๑๓๕ ตรงกับวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๑๕ เวลาย่ำรุ่ง ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนานุรักษ์ ต่อมาเมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๐ โปรดให้เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ รับพระบัณฑูร เรียกว่า พระบัณฑูรน้อย (เทียบที่วังหน้าพระองค์ที่ ๒) ถึงรัชกาลที่ ๒ พระราชทานอุปราชาภิเษกเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล[๕]

---

[๑] **พระราชพงษาวดาร ฉบับพิมพ์ ร.ศ. ๑๒๐ เล่ม ๓ กรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ** (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑๓ และ **เทศนาฉลองพระนคร ๑๐๐ ปี**

[๒] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๙ ซึ่งเมื่อเทียบกับปฏิทินของกรมวิชชาธิการฯ แล้ว วันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ จะตรงกับวันศุกร์ที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๘ ; **จดหมายเหตุความทรงจำฯ,** หน้า ๓๘ ว่า วัน เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ

[๓] สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงแจ่มนี้ ลางแห่งออกพระนามว่า เจ้าฟ้าแจ่มกระจ่างฟ้า (ดู **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า ๑๐.)

[๔] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑,** หน้า ๑๖๗ ว่า เป็นวันจันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๓ ซึ่งหากเป็นวันจันทร์จะตรงกับวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ ตรงกับวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๕๑ ; **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา) ว่า ประสูติปีระกา จ.ศ. ๑๑๓๓ (จ.ศ. ๑๑๓๓ เป็นปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๑๔) สิ้นพระชนม์ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ.๑๑๗๐ พระชันษา ๓๗ ปี

[๕] เรียกกันว่า กรมพระราชวังช้างเผือก (ดู **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่างๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ), หน้า ๑๗.)

เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ ตรงกับวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒[๑] เสด็จดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชอยู่ ๘ ปี สวรรคตเมื่อวันพุธ เดือน ๘ อุตราษาฒ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๐ เวลา ๕ โมงเช้า ๗ บาท[๒] พระชันษา ๔๕ พรรษา พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วัน ๕ เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ ตรงกับวันพุธที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๑[๓]

ที่ ๘ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) พระนามไม่ปรากฏ สิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ที่ ๙ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงเอี้ยง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าประไพวดี กรมหลวงเทพยวดี) ประสูติวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๑๓๙ พ.ศ. ๒๓๒๐[๔] ในรัชกาลที่ ๑ พระราชทานนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าประไพวดี[๕] ครั้นถึงปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๑ ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงเทพยวดี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๒ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๑๘๕ ตรงกับวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๖ เวลาบ่ายโมง กับ ๔ บาท[๖] พระชันษา ๔๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๗[๗]

สมเด็จเจ้าฟ้า ๙ พระองค์นี้[๘] สมเด็จพระอมรินทรา บรมราชินี[๙] เป็นพระมารดาทั้งนั้น

---

[๑] **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา) ว่า พระชนมพรรษา ๓๖ ปี ๖ เดือน ทรงอุปราชาภิเษก

[๒] **ดวงพระชาตาและดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ)

[๓] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,** หน้า ๑๙.

[๔] **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา) ว่า ประสูติปีกุน เอกศก จ.ศ.๑๑๔๑ พ.ศ. ๒๓๒๒

[๕] เจ้าฟ้าประไพวดี ลางที่ออกพระนามว่า "ประภาวดี" (ดู **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, หน้า ๑๐.)

[๖] **จดหมายเหตุโหร ฉบับพระยาประมูลธนรักษ์** (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๔), หน้า ๓๗.

[๗] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,** หน้า ๑๘๙.

[๘] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า สมเด็จเจ้าฟ้า ซึ่งเป็นที่ ๖ และที่ ๘ ในบัญชี จะลำดับอย่างใด และในระหว่างพระองค์ใดไม่แน่ ด้วยสิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ทั้ง ๒ พระองค์ (ดู **ประถมวงษและพระราชพงษาวดารย่อฯ** หน้า ๑๗.)

[๙] สมเด็จพระอมรินทรา บรมราชินี พระนามเดิมว่า นาก พระชนกชื่อทอง และสมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์ มหานาคนารี เดิมชื่อสั้นหรือมาก เป็นพระชนนี (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๖), หน้า ๑๐, ๑๒. และ **อธิบายราชินิกุลบางช้าง** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑), หน้า ๑) ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๘๐ รัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็น กรมพระอมรินทรามาตย์ (ดู **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๔๔.) สวรรคตวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๙ พระชนมายุ ๘๙ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๙๐ ตรงกับวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๑ (ดู **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๓๐.) ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทรงเฉลิมพระนามาภิไธยว่า กรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงเฉลิมพระนามาภิไธยใหม่ เป็น สมเด็จพระอมรินทรา บรมราชินี

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าชายกล้าย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากล้าย) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาภิมสวน[๑] ประสูติในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๒๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑[๒] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดสระเกศ (ประมาณ จ.ศ. ๑๑๗๗)[๓]

ประสูติเมื่อปราบดาภิเษกแล้ว

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงนุ่ม[๔] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านุ่ม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาปุย[๕] เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๑๔๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๖ ได้ทำราชการข้างในในรัชกาลที่ ๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันเดือน ๔ ปีกุน เอกศก พ.ศ. ๒๓๘๒[๖]

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายทับทิม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอินทรพิพิธ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจันทา เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๑๔๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๖ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอินทรพิพิธ เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ ได้ว่ากรมพระคชบาล ภายหลังได้ว่ากรมแสงใหญ่ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ ตรงกับวันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๓ พระชันษา ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๘๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๓ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม[๗] เป็นต้นราชสกุล อินทรางกูร ณ อยุธยา

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาดวง เมื่อปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๑๔๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อยังทรงพระเยาว์

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าหญิงผะอบ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าผะอบ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาภิมสวน ประสูติปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๑๔๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑[๘]

---

[๑] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ,** หน้า ๔ ว่า เจ้าจอมมารดาภิมสอน

[๒] "งานศพเจ้าศรีฟ้า ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ จ.ศ. ๑๑๗๗," ใน **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ฯ,** หน้า ๖๘. สันนิษฐานว่า จะสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เพราะหม่อมเจ้าศรีฟ้าใช้เมรุเดียวกันกับของพระองค์เจ้ากล้าย

[๓] "กำหนดงานเมรุศพเจ้าศรีฟ้า ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ จ.ศ. ๑๑๗๗ ปีกุน สัปตศก," ใน **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๖๙.

[๔] เป็นพระองค์แรกที่ประสูติในพระบรมมหาราชวัง

[๕] เป็นเจ้าจอมข้าหลวงเดิม และเป็นญาติกับพระยานครราชสีมา (ทองอิน) (**ปฐมวงศ (พระบรมราชมหาจักรีกษัตริย์สยาม),** หน้า ๑๙) ; **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** หน้า ๔ ว่า เจ้าจอมมารดาปุ้ย

[๖] "พระศพพระองค์เจ้านุ่มและพระองค์เจ้าทับทิม," ใน **ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), ๒๕๓๖), หน้า ๒๓๙, ๒๔๖, ๒๖๑.

[๗] **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** ข้อ ๒๕๕ หน้า ๕๓๗.

[๘] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑,** หน้า ๑๒๔ และ **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓,** หน้า ๑๒๔ ว่า พระองค์เจ้าผอบทอง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๓

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าหญิงพลับ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพลับ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาคุ้ม[๑] เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๐๙[๒] พระชันษา ๘๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอังคาร เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ[๓] ปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ ตรงกับวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๙

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าชายอภัยทัต[๔] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทพพลภักดิ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อยแก้ว พระสนมเอก[๕] ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๒๘ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเทพพลภักดิ์ เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๐ ในรัชกาลที่ ๒ ได้ว่ากรมพระคชบาล ถึงรัชกาลที่ ๓ เลื่อนเป็นกรมหลวงเทพพลภักดิ์ เมื่อปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๑๙๙ ตรงกับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๐ พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ[๖] ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๑

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชายอรุโณทัย[๗] (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานุ้ยใหญ่ พระสนมเอก[๘] เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม[๙] พ.ศ. ๒๓๒๘ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพ เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๐ ในรัชกาลที่ ๒ โปรดให้กำกับราชการกรมพระกลาโหมและหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งปวง ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๖๗ พระราชทานอุปราชาภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ขณะพระชนม์ ๓๘ พรรษา ๑๐ เดือน เสด็จอยู่ในตำแหน่งพระมหาอุปราช ๘ ปี สวรรคตเมื่อวันอังคาร

---

[๑] ถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๓ ดู **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ,** หน้า ๑๐๒.

[๒] **Bangkok Recorder,** 1866 ว่า พระองค์เจ้าพลับยังมีพระชนม์อยู่ เมื่อพระองค์เจ้าฉิมพลีสิ้นพระชนม์

[๓] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ (ขำ บุนนาค)** (กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ, ๒๕๔๗), หน้า ๓๐๖.

[๔] เมื่อทรงพระเยาว์เรียกกันว่า พระองค์เสือ

[๕] เจ้าจอมมารดาน้อยแก้ว พระสนมเอก ธิดาพระยาจักรีเมืองนครศรีธรรมราช (ดู **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘** (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๐๔ และ **ปฐมวงศ (พระบรมราชมหาจักรีกษัตริย์สยาม),** หน้า ๑๕.)

[๖] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๗๖.

[๗] เมื่อทรงพระเยาว์เรียกกันว่า พระองค์เจ้ากัทฑลีวัน หรือพระองค์เจ้าช้าง

[๘] เจ้าจอมมารดานุ้ยใหญ่ พระสนมเอก ธิดาเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์) ต้นสกุล ณ นคร (ดู **ปฐมวงศ (พระบรมราชมหาจักรีกษัตริย์สยาม),** หน้า ๑๖.)

[๙] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า ประสูติวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๒๘ ในรัชกาลที่ ๓ ก่อนอุปราชาภิเษก ออกพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพ ทั้งนี้เพราะยังคงใช้คำนำพระนามมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๒

เดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ ตรงกับวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕ พระชันษา ๔๘ ปี[๑] พระราชทานเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วัน เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๙๕[๒]

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าชายทับ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นจิตรภักดี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อย ประสูติวันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๑๔๘ ตรงกับวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๒๙ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นจิตรภักดี เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๖ ได้กำกับกรมช่างสิบหมู่ กรมช่างหล่อ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ แรม ๑๐ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๘ พระชันษา ๓๙ ปี เป็นต้นราชสกุล ทัพกุล ณ อยุธยา

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าหญิงธิดา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธิดา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอม เมื่อปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๑๔๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๓๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๑ พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันเดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ[๓] ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าชายคันธรส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุเรนทร์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพุ่ม[๔] เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๑๔๙ ตรงกับวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๓๐ เวลา ๓ ยาม[๕] ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศรีสุเรนทร์[๖] เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันอังคาร เดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๙[๗] พระชันษา ๓๐ ปี

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าหญิงจงกล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจงกล) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตานี[๘]

---

[๑] **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ) ว่า พระชันษา ๔๖ และสิ้นพระชนม์ วันพุธ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ เมื่อเทียบกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว วันพุธ จะเป็นวันขึ้น ๓ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕

[๒] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๕๑ ว่า วันเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๑๙๕ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๖

[๓] เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๐-๘๑.

[๔] เจ้าจอมมารดาพุ่ม ธิดาพระยาวิเศษสุนทร (นาค นกเล็ก) และคุณหญิงสั้น ดู ลำดับสกุล แผ่น ๒ ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๕** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๘๑

[๕] **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ)

[๖] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑,** หน้า ๓๔ ว่า "ศรีสุเรนทร"

[๗] มีความผิดต้องรับพระราชอาญาจำ สิ้นพระชนม์ในระหว่างโทษ

[๘] เจ้าจอมมารดาตานี เรียกกันว่า เจ้าคุณวัง เป็นธิดาเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) กับท่านลิ้ม ไม่ปรากฏปีที่ถึงแก่กรรม แต่พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ **(ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๕ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๒๑๓)** (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๔๗ หน้า ๕๖.); ส่วน **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค)** หน้า ๔๒ ว่า พระราชทานเพลิงศพ วันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ ต่อพระเมรุกรมหมื่นสนิทนเรนทร์ และพระองค์เจ้ากัณฐา

ประสูติเมื่อปีวอก[๑] สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๕๐ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๓๑ ได้ทำราชการในการปักสะดึงและการร้อยกรองดอกไม้สด[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชายสุริยา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระรามอิศเรศร์[๓]) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเพ็งใหญ่ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ ตรงกับวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๓๒ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นรามอิศเรศร์ เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ ได้ว่าความรับสั่งแลความฎีกาบ้าง ถึงรัชกาลที่ ๓ เลื่อนเป็น กรมขุนรามอิศเรศร์ เมื่อปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ พ.ศ. ๒๓๗๕ ได้ว่ากรมข้าราชการวังหน้า เมื่อกรมพระราชวังบวรสถานมงคลสวรรคตแล้ว ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็น กรมพระรามอิศเรศร์ สรรพเชษฐบรมวงศ์ ปฐมพงศ์ภูวนาถ วรราชศักดิสมมุติ วิสุทธิเกียรติคุณ วิบุลยเดชบดินทร์ นรินทรบพิตร เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ ปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๗[๔] พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสุวรรณาราม วันเสาร์ที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๘[๕] เป็นต้นราชสกุล สุริยกุล ณ อยุธยา

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าหญิงเกสร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกสร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาประทุมา[๖] เมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ ทำราชการข้างในในรัชกาลที่ ๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิงมณฑา[๗] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณฑา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานิ่ม เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ ทรงรอบรู้หนังสือทั้งไทยและขอม ได้เป็นพระอาจารย์พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ หลายพระองค์[๘] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ อุตราษาฒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๗๒ ปี ถวายพระเพลิงพระศพ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร วันอาทิตย์ เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๔

---

[๑] มีดวงชะตาในสมุดของพระยาทิพโกษา (สอน โลหนันทน์) ว่า ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ จ.ศ. ๑๑๕๑ (ปีระกา เอกศก พ.ศ. ๒๓๓๒)

[๒] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ,** หน้า ๘.

[๓] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๔๓ ว่า "รามอิศเรศร" ส่วนหน้า ๗๗ ว่า "รามอิศเรศร์"

[๔] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๑๐๓ ว่า ประชวรพระโรคลม สิ้นพระชนม์วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๗ พระชนม์ ๖๕ พรรษา ๑ เดือน ๑๐ วัน ; **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ,** หน้า ๘ ว่า เป็นกรมหมื่นรามอิศเรศเมื่อ จ.ศ. ๑๑๗๑ (พ.ศ. ๒๓๕๒) สิ้นพระชนม์วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ เมื่อเทียบกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว จะตรงกับวันพุธที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๗

[๕] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๑๑๐.

[๖] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ,** หน้า ๙ ว่า เจ้าจอมมารดาปทุมา

[๗] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๒,** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑), หน้า ๑๕ เรียกว่า มณฑาใหญ่

[๘] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ,** หน้า ๙.

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าหญิงมณี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอู่[๑] เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๘ เวลาทุ่มเศษ พระชันษา ๗๕ ปี[๒]

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าหญิงดวงสุดา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงสุดา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อย ประสูติเมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าหญิงจักรจั่น (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรจั่น) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอิ่ม[๓] (ต่อมาเป็นท้าววรจันทร์) เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒[๔]

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าชายวาสุกรี (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจุ้ย[๕] (ต่อมาเป็นท้าวทรงกันดาล) เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๓๓ ทรงผนวชสามเณร เป็นท้ายนาคพร้อมกับกรมหมื่นสุรินทรรักษ์คราวกรมพระราชวังหลัง ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๔๕ ประทับอยู่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จนทรงผนวชพระในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๕๓ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระราชาคณะ และเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ เมื่อพ.ศ. ๒๓๕๓ สถิต ณ วัดพระเชตุพนฯ ถึงรัชกาลที่ ๓ โปรดให้เป็นเจ้าคณะกลาง ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔ ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษกเป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ บรมพงศาธิบดี จักรีบรมนาถ ปฐมพันธุมหาราชวรังกูร ปรเมนทรนเรนทร์สูรสัมมานา ภิสักกาโรดมสถาน อริยสมศีลาจารพิเศษมหาวิมล มงคลธรรมเจดีย์ยุตมุตวาทีสุวิรมนุญ อดุลยคุณคณาธาร มโหฬารเมตยาภิธยาศรัย ไตรปิฎกกลาโกศล เบญจปดลเศวตฉัตร สิริรัตโนปลักษณมหาสมณุตมาภิเษกาภิษิต ปรมุกฤษสมณศักดิ์ธำรงมหาสงฆปรินายก พุทธสาสนดิลกโลกุตมมหาบัณฑิต สุนทร-วิจิตรปฏิภาณ ไวยัติญาณมหากระวี พุทธาทิศรีรัตนตรัยคุณารักษ์ เอกอรรคมหาอนาคาริยรัตน สยามาทิโลกยปดิพัทธพุทธบริสัษยเนตร สมณคณินทราธิเบศร์สกลพุทธจักโรปการกิจสฤษฎิศุภการมหาปาโมกษ ประธานวโรดมบรมนาถบพิตร สถิต ณ วัดพระเชตุพนฯ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๖[๖] ถวายพระเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันเสาร์ที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๗[๗] พระชันษา ๖๔ พรรษา ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

---

[๑] เจ้าจอมมารดาอู่ ธิดาพระยาเพ็ชรบุรี (บุญรอด) ดู **อธิบายราชินิกุลบางช้าง,** หน้า ๑๔๕.

[๒] **Bangkok Recorder vol.1,** p.181 (หน้า ๒๔๙)

[๓] เจ้าจอมมารดาอิ่ม ธิดาเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (กุน) ต้นสกุล รัตนกุล (ดู **เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์** (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒)) หน้า ๑๕.

[๔] **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา) ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

[๕] เป็นพระสนมโท บุตรพระราชาเศรษฐี "ปฐมวงศ์" ใน **พระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๕), หน้า ๓๖.

[๖] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ,** หน้า ๑๐-๑๑ ว่า สิ้นพระชนม์ วันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๑๕

[๗] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๙๙.

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าชายฉัตร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตานี ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ ตรงกับวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๓๓ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๕๙ และโปรดให้ทรงกำกับกรมพระนครบาล ครั้นรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงกำกับกรมท่าและกรมมหาดไทย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีขาล โทศก จ.ศ. ๑๑๙๒ ตรงกับวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๓[๑] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพุธที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๓[๒] พระชันษา ๔๐ ปี เป็นต้นราชสกุล ฉัตรกุล ณ อยุธยา

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าชายสุริยวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิ สุขวัฒนวิไชย) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานวล[๓] เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีกุน ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๔ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสมัครไปรับราชการอยู่ในพระราชวังบวรสถานมงคล ได้ว่าการแทนทุกตำแหน่ง[๔] ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสวัสดิวิไชย เมื่อปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๑๙๑ พ.ศ. ๒๓๗๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นกรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิ สุขวัฒนวิไชย[๕] เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันเสาร์ที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๗[๖] พระชันษา ๖๓ ปี

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าหญิงอุบล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุบล) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทอง เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าหญิงฉิมพลี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉิมพลี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดางิ้ว เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๐ พระชันษา ๖๗ ปี

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าชายไกรสร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงรักษรณเรศ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อยแก้ว พระสนมเอก ประสูติวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ ตรงกับวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๓๔ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นรักษรณเรศ และโปรดให้ทรงกำกับกรมสังฆการี ครั้นรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงกำกับกรมวัง และเลื่อนเป็น กรมหลวงรักษรณเรศ เมื่อปีมะโรง จัตวาศก

---

[๑] **จดหมายเหตุโหร ฉบับพระยาประมูลธนรักษ์,** หน้า ๔๔ ว่า นิพพาน วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีขาล โทศก จ.ศ. ๑๑๙๒ ตรงกับวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๓

[๒] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๔๔.

[๓] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ,** หน้า ๑๒ ว่า ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดานวน

[๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑-๑๒.

[๕] **ประถมวงษแลพระราชพงษาวดารย่อฯ,** หน้า ๒๓.

[๖] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๙๙.

จ.ศ. ๑๑๙๔ พ.ศ. ๒๓๗๕ มีความผิด ถูกถอดเป็นหม่อมไกรสร[๑] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ ปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ ตรงกับวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๑ พระชันษา ๕๘ ปี เป็นต้นราชสกุล พึ่งบุญ ณ อยุธยา

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าชายดารากร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุเทพ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเพ็งใหญ่ ประสูติวันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ ตรงกับวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๓๕ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นศรีสุเทพ โปรดให้ทรงกำกับกรมช่างสิบหมู่ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑ พระชันษา ๕๗ ปี เป็นต้นราชสกุล ดารากร ณ อยุธยา

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าชายดวงจักร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นณรงคหริรักษ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาปาน เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ ตรงกับวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๓๕ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นณรงคหริรักษ์ โปรดให้ทรงกำกับกรมช่างหล่อ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๐๘ ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๙ พระชันษา ๕๕ ปี เป็นต้นราชสกุล ดวงจักร ณ อยุธยา

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าหญิงศศิธร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศศิธร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาฉิมแมว เมื่อปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ ทรงรอบรู้หนังสือทั้งไทยและขอม เป็นพระอาจารย์พระองค์เจ้าฝ่ายใน สอนให้ขัดตำนานสวดมนต์และสอนหนังสือพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๓๗ พระองค์เจ้าหญิงเรไร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเรไร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาป้อม เมื่อปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าหญิงกระษัตรี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระษัตรี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานวม[๓] เมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๑๕๘ พ.ศ. ๒๓๓๘ ได้ทำราชการในรัชกาลที่ ๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘[๔] พ.ศ. ๒๓๕๙ พระชันษา ๒๒ ปี

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าหญิงจันทบุรี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทองสุก[๕] เมื่อปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ พ.ศ. ๒๓๔๑[๖] ในรัชกาลที่ ๑ ทรงรับสถาปนา

---

[๑] ต้องลดอิสริยศักดิ์เป็นหม่อมไกรสร พระโอรสธิดาจึงต้องลดศักดิ์ไปด้วยเรียกว่า หม่อม (ดู **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี,** หน้า ๒๕.)

[๒] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ,** หน้า ๑๔.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕ ว่า ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดานวน

[๔] **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** หน้า ๔๑๔ ว่า สิ้นพระชนม์ จ.ศ. ๑๑๗๙

[๕] เจ้าจอมมารดาทองสุก (เจ้านางทองสุก) พระสนมเอก เป็นราชธิดาพระเจ้าอินทวงศ คือ พระไชยเชษฐาธิราชที่ ๔ เจ้านครเวียงจันทน์ อีกนัยหนึ่งว่าเป็นธิดาเจ้านันทเสน (ดู **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** ข้อ ๑๔๔, หน้า ๒๐๙-๒๑๐.)

[๖] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ,** หน้า ๑๕ ว่า ประสูติปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๑๕๙ พ.ศ. ๒๓๔๐ และสิ้นพระชนม์เมื่อปีระกา จ.ศ. ๑๑๙๙ พ.ศ. ๒๓๘๐

เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี[๑] เพราะพระมารดาเป็นธิดาของเจ้านครเวียงจันทน์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ ได้เป็นพระราชชายานารี มีเจ้าฟ้า ๔ พระองค์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๑ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันเดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ[๒] ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒ พระชันษา ๔๒ ปี

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าชายสุทัศน์[๓] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไกรสรวิชิต) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดากลิ่น[๔] เมื่อวันพุธ เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๔๑ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็น กรมหมื่นไกรสรวิชิต เมื่อปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๑๙๑ พ.ศ. ๒๓๗๒ โปรดให้ทรงกำกับกรมสังฆการี กรมธรรมการ และได้ว่ากรมอาลักษณ์และคลังเสื้อหมวก และคลังศุภรัต[๕] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๐๙ ตรงกับวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๐ พระชันษา ๔๙ ปี เป็นต้นราชสกุล สุทัศน์ ณ อยุธยา

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าหญิงสุภาธร[๖] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุภาธร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเพ็งเล็ก เมื่อปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ พ.ศ. ๒๓๔๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าหญิงสุด (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุด) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาฉิมยักษ์ เมื่อปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๐[๗]

รวมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และพระเจ้าลูกเธอ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประสูติก่อนเสด็จปราบดาภิเษก ๑๐ พระองค์ ประสูติเมื่อเสด็จปราบดาภิเษกแล้ว ๓๒ พระองค์ รวม ๔๒ พระองค์ มีกลอนผูกไว้ดังนี้

๏ อรุโณทัยอภัยทัตฉัตรไกรสร สุริยวงศ์สุริยาดารากร ศศิธรคันธรสวาสุกรี สุทัศน์อุบลมณฑา ดวงสุดา ดวงจักรมณีศรี ธิดากุณฑลฉิมพลี กระษัตรีจงกลสุภาธร[๘] ฯ

ราชสกุลพระราชทานที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๘ มหาสาขา

---

[๑] "ประกาศฉบับที่ ๒๗๓ เรื่องประกาศพระราชพิธีโสกันต์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์," ใน **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔,** หน้า ๒๐๘ - ๒๒๔ ; **ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม,** ข้อ (๓๗) ว่า พระราชโอรสที่ประสูติด้วยพระมารดาเป็นพระธิดาเจ้าประเทศราช จะมีพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าได้ ต่อเมื่อพระเจ้าแผ่นดินโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าฟ้าได้เท่านั้น

[๒] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๘๐.

[๓] เมื่อทรงพระเยาว์เรียกกันว่า พระองค์โต

[๔] เจ้าจอมมารดากลิ่น ธิดาพระยาพัทลุง (ขุน) (ดู **ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ** (กรุงเทพ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๗, หน้า (๒))

[๕] **ปฐมวงศ (พระบรมราชมหาจักรีกษัตริย์สยาม),** หน้า ๑๙.

[๖] **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา) ว่า พระองค์เจ้าหญิงสุภาภรณ์

[๗] เรื่องเดียวกัน และ Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," **Bangkok Calendar (1868),** p, 103 ว่า เป็นพระธิดาพระองค์ที่ ๑๔

[๘] สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนฯ เป็นผู้ตั้งพระนามถวาย (ดู **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ.** หน้า ๑๗.)

พระราชโอรสพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒

ประสูติเมื่อทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร

ที่ ๑ พระองค์เจ้าหญิงจักรจั่น (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรจั่น) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสี ซึ่งเรียกกันว่า เจ้าคุณพี[๑] ประสูติเมื่อเดือนยี่ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ พ.ศ. ๒๓๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๒ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสวน[๒] ประสูติเดือนยี่ ปีมะแม พ.ศ. ๒๓๓๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๓ พระองค์เจ้าชายทับ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเรียม พระสนมเอก ในรัชกาลที่ ๓ ทรงเฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระศรีสุลาลัย[๓] เสด็จพระราชสมภพวันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๑๔๙ ตรงกับวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๐ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ ได้ทรงกำกับราชการกรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระตำรวจว่าความฎีกา และรับราชการต่างพระเนตรพระกรรณ ระหว่างทรงสำเร็จราชการแผ่นดินยังมิได้บรมราชาภิเษกนั้น ออกพระนามว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าพระองค์ใหญ่[๔]

เสด็จผ่านพิภพเมื่อวันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ บรมราชาภิเษก วันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๗[๕] สวรรคต

---

[๑] เจ้าจอมมารดาสี หรือ ศรี หรือ ศรีสีดา ธิดาเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (บุญรอด) ต้นสกุล บุณยรัตพันธุ์ (ดู **เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์,**) หน้า ๗.

[๒] สำนักหอสมุดแห่งชาติ, **หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕** ว่า พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดอรุณราชวราราม วันเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง ยังเป็นเบญจศก จ.ศ. ๑๒๐๕ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๖

[๓] สมเด็จพระศรีสุลาลัย ธิดาของพระยานนทบุรีศรีมหาอุทยาน (บุญจัน) กับพระชนนีเพ็ง ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีขาล โทศก จ.ศ. ๑๑๓๒ เวลาบ่าย ตรงกับวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๓๑๓ ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อเสด็จเข้ามาประทับในพระบรมมหาราชวัง ได้ทรงบังคับการห้องเครื่อง คนทั่วไปออกพระนามว่า เจ้าคุณ (**ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติ,** หน้า ๑๕) ในรัชกาลที่ ๓ ทรงเฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระศรีสุลาลัย ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทรงเฉลิมพระนามเป็น กรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงเฉลิมพระนามใหม่เป็น สมเด็จพระศรีสุลาลัย สวรรคตวันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๑๙๙ เวลา ๙ ทุ่ม ๕ บาท ตรงกับวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๐ พระชนมายุ ๖๖ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๑

[๔] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔.

[๕] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๑.

วันพุธ เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน ยังเป็นโทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ เวลา ๘ ทุ่ม ๕ บาท[๑] ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๓ พระชนมพรรษา ๖๔ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันพุธที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๕[๒]

ที่ ๔ พระองค์เจ้าหญิงลำภู (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนกัลยาสุนทร[๓]) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสวน ประสูติวันพุธ เดือน ๔ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องนางเธอ กรมขุนกัลยาสุนทร เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕ ได้ว่าราชการฝ่ายในหลายอย่าง และได้ทรงรักษากุญแจพระราชวังชั้นใน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำ[๔] ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๐๘ ตรงกับวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๙ พระชันษา ๕๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันเดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ[๕] ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๐๘ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๙

ที่ ๕ พระองค์เจ้าหญิงทับทิม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทับทิม) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาแจ่มใหญ่ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีจอ ยังเป็นเอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ ตรงกับวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอังคารที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๒

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงยี่สุ่น (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายี่สุ่น) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเหมใหญ่ ประสูติวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีจอ ยังเป็นเอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ ตรงกับวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๒ ได้ว่าพนักงานพระภูษา[๖] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ ตรงกับวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๒ พระชันษา ๘๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดอรุณราชวราราม วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๓[๗]

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิงป้อม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าป้อม) ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีสุลาลัย ประสูติวันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ[๘] ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ พระชันษา ๔ ปี

---

[๑] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๑๒๖.

[๒] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๗๐.

[๓] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๕๖ ว่า กรมขุนกัลยาณีสุนทร

[๔] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๑๒๒ ว่า เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ตรงกับวันพุธที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๙

[๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖.

[๖] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ.**

[๗] **Siam Repository B.E. 2413,** p. 256.

[๘] น่าจะเป็นเดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๓๓ เพราะถ้าขึ้น ๗ ค่ำ จะตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๓๓

ที่ ๘ พระองค์เจ้าชายกล้วยไม้ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสุนทรธิบดี) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาสวน ประสูติวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๔ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นสุนทรธิบดี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ ยังเป็นโทศก จ.ศ. ๑๑๙๒ ตรงกับวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๓ พระชันษา ๔๑ ปี[๑] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดสระเกศ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๔[๒] เป็นต้นราชสกุลกล้วยไม้ ณ อยุธยา

ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิงบุบผา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุบผา[๓]) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสี (เจ้าคุณพี) ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔ พระชันษา ๓๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม วันพุธที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๔[๔]

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวงศ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาศิลา[๕] ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ ได้ว่าพนักงานพระสุคนธ์[๖] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔[๗]

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงปุก (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปุก) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสั้น ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ ตรงกับวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๖[๘] พระชันษา ๘๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดบวรนิเวศวิหาร[๙]

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายดำ[๑๐] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดำ) ที่ ๓ ในสมเด็จพระศรีสุลาลัย ประสูติเดือน ๔ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ พระชันษา ๑ ปี

---

[๑] หอสมุดแห่งชาติ, ตำราโหราศาสตร์ เลขที่ ๒๑๐ (สมุดไทยดำ) ว่า พระชันษา ๓๙ ปี

[๒] **พระราชวิจารณ์จดหมายความทรงจำฯ, จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ,** หน้า ๓๖.

[๓] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๓ จุลศักราช ๑๑๗๑ - ๑๑๗๔** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒๕ ว่า พระองค์เจ้าบุพภาวดี

[๔] **พระราชวิจารณ์จดหมายความทรงจำฯ,** หน้า ๔๓๖. และ "การพระศพเจ้าครอกบุปผา และการศพโยมพระมหาถึก เปรียญเอก จ.ศ. ๑๑๘๒ ปีมะโรง โทศก," ใน **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ฯ,** หน้า ๑๔๒.

[๕] เจ้าจอมมารดาศิลา ธิดาขรัวยายฟักทอง (ดู **อธิบายราชินิกุลบางช้าง,** หน้า ๑๓๑.)

[๖] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ.**

[๗] **ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๒ฯ,** หน้า ๑๖๔, ๒๒๓. ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๖

[๘] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๓), หน้า ๕๕.

[๙] **ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร** (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๕), หน้า ๗๒.

[๑๐] **ราชสกุลวงศ์** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๓, หน้า ๓๙ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๐, หน้า ๒๐ และฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๗, หน้า ๑๙ ว่า "ดำ" ; สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, **ราชินิกูลรัชชกาลที่ ๓** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑), หน้า ๑๒ ว่า "หนูดำ"; **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕,** หน้า ๑๖ ว่า "หนูคำ"

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าชายกุสุมา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเสพสุนทร[๑]) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดากรุด เมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีฉลู จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๕[๒] ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเสพสุนทร[๓] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๑๙๘ พ.ศ. ๒๓๗๙ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดอมรินทราราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙[๔] เป็นต้นราชสกุล กุสุมา ณ อยุธยา

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าหญิง[๕] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาม่วงใหญ่ ประสูติเมื่อเดือน ๖ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายมั่ง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดานิ่ม[๖] ประสูติวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๓๖ เวลา ๕ ทุ่มเศษ[๗] ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเดชอดิศร ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนเดชอดิศร ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๔[๘] เลื่อนเป็นกรมสมเด็จพระ[๙]เดชาดิศร เทพยนิกรปิยานุรักษ์ บวรศักดิพิเศษ บรมเชษฐวราธิวงศ์ พงศานุพงศ์ปดิษฐา สุนทรปรีชานุภาพ ศุภกาพยปฏิภาณ สุตไพศาลอรรถธรรมสาตร ธรรมิกนาถบพิตร เจ้ากรมเป็นพระยา ได้ทรงกำกับกรมพระอาลักษณ์ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๒ จนตลอดพระชนมายุ ได้กำกับกรมนาในรัชกาลที่ ๔ ทรงเป็นรัตนกวีสำคัญพระองค์หนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์[๑๐] เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๒ พระชันษา ๖๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๓ เป็นต้นราชสกุล เดชาติวงศ์ ณ อยุธยา

---

[๑] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๔๙ ว่า กรมหมื่นเสพย์สุนทร

[๒] เมื่อเทียบกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๕ ยังเป็นปีชวด จัตวาศก (ขึ้นปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๔๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ ตรงกับ วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๓๓๖)

[๓] สันนิษฐานจาก **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๔๙, ๕๑ ว่า ตั้งกรมระหว่าง จ.ศ. ๑๑๘๖ - ๑๑๙๐

[๔] **จดหมายความทรงจำฯ,** หน้า ๖๑.

[๕] **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๕), หน้า ๗๕ มีพระนามว่า พระองค์เจ้าผะอบ และสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ (**จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓** ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ ๔๐ ก สมุดไทยดำ).

[๖] เจ้าจอมมารดานิ่ม ธิดาเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นครูมโหรีละคร ดู “บัญชีรายชื่อฝ่ายในถวายตัวในรัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓,” หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๔. และ **เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์**

[๗] **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ), หน้า ๒๖.

[๘] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑,** หน้า ๕๒.

[๙] รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำนำพระนามเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ดูเพิ่มเติมที่ภาคผนวก เรื่อง “วินิจฉัยพระยศเจ้านายที่เรียกว่า “กรมสมเด็จ” หรือ “สมเด็จกรม”.

[๑๐] เดิมเป็นวันจันทร์ แต่ “จดหมายเหตุโหร,”ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒), หน้า ๓๘ ว่า ตรงกับวันอาทิตย์ ซึ่งตรงกันกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ.**

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าหญิงส้มจีน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าส้มจีน) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเกด เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ อุตราษาฒ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ ตรงกับวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๘[๑]

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชายพนมวัน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ ตรงกับวันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๓๗ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ ในรัชกาลที่ ๓ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนพิพิธภูเบนทร์ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕ ในรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ นเรนทรสุริยวงศ์ อิศวรพงศ์พรพิพัฒน์ศักดิรัตนธำรง คุณาลงกฎเกียรติวิบุลย อดุลยเดชบพิตร เจ้ากรมเป็นพระยา[๒] เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔[๓] ได้ทรงกำกับกรมพระนครบาลมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๓ ได้ว่ากรมพระคชบาล สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘[๔] เวลา ๐๒.๐๐ น.[๕] พระชันษา ๖๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดอรุณราชวราราม วันอาทิตย์ที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๙[๖] เป็นต้นราชสกุล พนมวัน ณ อยุธยา

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าหญิงหรุ่น (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหรุ่น) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาสวน ประสูติวันอังคาร เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗ ตรงกับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าหญิงใย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าใย) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอิน เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗ ตรงกับวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ[๗] ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พระชันษา ๖๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพุธที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๖[๘]

---

[๑] **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๒,** หน้า ๓๑.

[๒] เจ้ากรมเป็นพระยา เฉพาะเจ้ากรมแก้ว เพราะเป็นราชินิกุลสายบางช้าง (ดู **ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด**, หน้า ๑๓.)

[๓] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๗๙.

[๔] เมื่อเทียบกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว จะตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๙

[๕] **The Writings of King Mongkut to Sir John Bowring (A.D. 1855 - 1868)** (Bangkok : Historical Commission of the Prime Minister's Secretariat, 1994), p. 29.

[๖] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๑๔๗.

[๗] **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๒,** หน้า ๒๒.

[๘] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุเดียวกันตามลำดับ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธร วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษเทเวศร์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าใย วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๖ (ดู **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๒๔๖, ๒๔๘.)

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเหมเล็ก ประสูติเดือนอ้าย ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าหญิงพลับ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพลับ) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาสวน ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๕ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๑๕๙ พ.ศ. ๒๓๔๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘[๑] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอมรินทราราม ปีเดียวกัน[๒]

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชายกุญชร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษเทเวศร์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ ตรงกับวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๔๑ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทักษเทเวศร์ ถึงรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระพิทักษเทเวศร์ นเรศรราชรวิวงษ์ อิศวรพงษ์พิพัฒนศักดิ์ อุดมอรรควรยศวงษประนตนารถนเรนทร์ พาหเนนทรบพิตร เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔[๓] ในรัชกาลที่ ๓ ได้ว่ากรมม้า และกรมมหรสพ[๔] ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้ว่ากรมพระคชบาลกรม ๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๖ พระชันษา ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพุธที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๖[๕] เป็นต้นราชสกุล กุญชร ณ อยุธยา

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าหญิงสังวาล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสังวาล) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อเดือน ๘ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ พ.ศ. ๒๓๔๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๖ พระชันษา ๔๕ ปี

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าชายเนตร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเนตร) บางฉบับว่านก หรือ นุช[๖] ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาปราง (ต่อมาเป็นท้าววรจันทร์) เมื่อเดือน ๙ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ พ.ศ. ๒๓๔๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑[๗]

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าชายโคมเพ็ชร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโคมเพ็ชร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเหมเล็ก ประสูติเดือน ๖ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าชายเรณู (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเรณู) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบุนนาค ประสูติเดือน ๘ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นราชสกุล เรณุนันท์ ณ อยุธยา

---

[๑] สำนักหอสมุดแห่งชาติ, **หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๑/ค** (สมุดไทยดำ.)

[๒] เรื่องเดียวกัน.

[๓] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๘๐.

[๔] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**

[๕] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๒๔๘.

[๖] **ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๑ฯ,** หน้า ๒๕.

[๗] เรื่องเดียวกัน ว่า ใน พ.ศ. ๒๓๗๐ ยังมีพระชนม์อยู่

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชายอำไพ[๑] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอำไพ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทองอยู่ เมื่อเดือน ๙ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๒ ทรงผนวชอยู่วัดอรุณราชวราราม จนจะได้เป็นพระราชาคณะจึงลาผนวช สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดกัลยาณมิตร วันอาทิตย์ที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๔[๒]

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าชายอัมพร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัมพร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาม่วงซอ[๓] เมื่อเดือน ๙ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าหญิงสุกรม[๔] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุกรม) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสั้น ประสูติวันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ ตรงกับวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๔๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าชายเนียม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเนียม) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเหมใหญ่ ประสูติวันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ ปีวอกยังเป็นเอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อเดือน ๖ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชันษา ๒๖ ปี เป็นต้นราชสกุล นิยมิศร ณ อยุธยา

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอ้น เมื่อเดือน ๖ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าหญิงน้อย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าน้อย) ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาสวน ประสูติเดือน ๑๒ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ ทรงมีความรู้ทางวิชาโหร[๕] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑[๖]

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าหญิงประภา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบุญมา (ต่อมาเป็นท้าวทรงกันดาล) เมื่อเดือนอ้าย ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าชายขัตติยวงศ์[๗] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขัตติยวงศ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาน้อย เมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒[๘]

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าชายทินกร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๑๖๓ ตรงกับวันที่ ๒๔

---

[๑] **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี,** หน้า ๖ ว่า พระองค์เจ้าอไภย

[๒] **ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๒ฯ,** หน้า ๒๙.

[๓] **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี,** หน้า ๖ ว่า ประสูติในเจ้าจอมมารดาพวงซ่อ

[๔] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า ศุกกรม

[๕] เรื่องเดียวกัน.

[๖] เรื่องเดียวกัน, ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

[๗] เรื่องเดียวกัน, ว่า พระองค์เจ้าชายหนูขัติยวงศ์

[๘] **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี,** หน้า ๗ ว่า ในรัชกาลที่ ๓ ยังมีพระชนม์อยู่

พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๔๔ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้ว่ากรมพระนครบาลอยู่ระยะหนึ่ง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๙ พระชันษา ๕๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดอรุณราชวราราม วันอาทิตย์ที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๙[๑] เป็นต้นราชสกุล ทินกร ณ อยุธยา

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าหญิงรสคนธ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารสคนธ์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติวันอาทิตย์ เดือนอ้าย[๒] (ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๑๖๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓๗ สมเด็จเจ้าฟ้าชาย[๓] (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) เป็นสมเด็จเจ้าฟ้าที่ ๑ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี[๔] ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่[๕] ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๑๖๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าชายไพฑูรย์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสนิทนเรนทร์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทิม[๖] ประสูติเมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๔ พ.ศ. ๒๓๔๕ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสนิทนเรนทร์[๗] เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๑๙๘ พ.ศ. ๒๓๗๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ ปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑ พระชันษา ๔๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๔[๘] เป็นต้นราชสกุล ไพฑูรย์ ณ อยุธยา

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเหมเล็ก ประสูติปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๔ พ.ศ. ๒๓๔๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖ พระชันษา ๒ ปี

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อยระนาด ประสูติปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๔ พ.ศ. ๒๓๔๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

---

[๑] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๑๔๗.

[๒] อีกบัญชีหนึ่ง ว่า ประสูติเมื่อเดือน ๓ ต่อ ๓๗ (สันนิษฐานว่า คือ วัน ๓ ฯ ๓ วันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๑๖๓ ตรงกับวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๔๔

[๓] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่า** ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าราชกุมาร

[๔] ครั้งเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าบุญรอด สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี มีพระราชโอรสธิดา ๕ พระองค์ (ตามจำนวนที่ตั้งพระครรภ์) คือ ๑. สมเด็จเจ้าฟ้าชาย ๒. สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ ๓. - ๔. ไม่เป็นพระองค์ (ตกพระโลหิต) ๕. สมเด็จเจ้าฟ้าจุธามณี ("พระราชประวัติย่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว," ใน **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า ๑๓๒.)

[๕] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า ประสูติเดือนอ้าย

[๖] เจ้าจอมมารดาทิม ธิดาคุณตาเอม (ดู **อธิบายราชินิกุลบางช้าง,** หน้า ๑๓๐.)

[๗] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน ; **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑,** หน้า ๓๘ ว่า "สนิทนเรนทร"

[๘] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๔๒.

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าชายโต (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศ[๑]) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเลี้ยง ประสูติวันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ ตรงกับวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๔๖ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอินทรอมเรศ ถึงรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศ เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้ว่ากรมแสงปืนต้นมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพุธ เดือน ๘ อุตราษาฒ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๕๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดอรุณราชวราราม วันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๔[๒] เป็นต้นราชสกุล มหากุล ณ อยุธยา

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าหญิงอินทนิล[๓] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอินทนิล) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๖๖ ตรงกับวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ เวลา ๑๑ ทุ่ม[๔] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ วันพฤหัสบดี ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๕[๕] พระชันษา ๖๙ ปี

ที่ ๔๓ สมเด็จเจ้าฟ้าชายมงกุฎ[๖] สมมุติเทวาวงศ์ พงศาอิศวรกระษัตริย์ ขัตติยราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี เสด็จพระราชสมภพวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๖๖ ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีลงสรง และพระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกพระนามว่า "สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมติเทวาวงศ์ พงศาอิศวรกระษัตริย์ ขัตติยราชกุมาร"[๗] และเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๓๕๙ โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์ ได้เป็นอธิบดีกรมมหาดเล็ก ทรงผนวชอยู่ ๒๗ พรรษา ทรงมีสมณนามว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามกุฎสมมติวงศ์ พระวชิรญาณมหาเถร เป็นเจ้านายพระองค์แรกที่ปรากฏในพงศาวดารว่าได้เป็นเปรียญ

---

[๑] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๔๙ ว่า กรมหมื่นอินทร์อมเรศ และหน้า ๘๑ ว่า กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศร์

[๒] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๒๑๙.

[๓] พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๔ ใน **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๙** เรียกว่า เจ้าพี่หนู

[๔] **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่างๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ).

[๕] **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓,** หน้า ๔๘.

[๖] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้าแต่เสด็จพระราชสมภพ เพราะเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงอิศรสุนทร) และสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี (เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้าหญิงบุญรอด) ดังนั้น เมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๔ ในพระปรมาภิไธย จึงมีคำว่า "อุภโต สุชาติ" ซึ่งหมายความว่าทรงมีพระราชสมภพอันประเสริฐ ทั้งสองฝ่าย (คือ เมื่อเสด็จพระราชสมภพนั้น ทั้งสมเด็จพระบรมชนกนาถและสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้า)

[๗] ก่อนเสวยราชสมบัติ ในพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามว่า "สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมติวงศ์ พงศอิศวรกระษัตริย์ ขัติยราชกุมาร"

๕ ประโยค ในรัชกาลที่ ๓ เป็นพระราชาคณะ สมณศักดิ์เสมอเจ้าคณะรอง เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน ยังเป็นโทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๓ พระชนมพรรษา ๔๖ พรรษา บรมราชาภิเษก วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ เสด็จอยู่ในราชสมบัติ ๑๗ ปี ๖ เดือน[๑] เสด็จสวรรคต เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ เวลายามเศษ[๒] พระชนมพรรษา ๖๕ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๒[๓]

ที่ ๔๔ พระองค์เจ้าชายกลาง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อยระนาด ประสูติวันเสาร์ เดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๑๖๗ ตรงกับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๔๘ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงกำกับกรมช่างทอง ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์[๔] ได้ว่ากรมช่างหล่อ กรมช่างสิบหมู่ และว่าความศาลราชตระกูลตลอดมาจนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ สุรบดินทรเทวราชวิลาสธำรง บรมวงศ์สรรพเชษฐวิเศษศักดิ์ อเนกธัญญลักษณ-บุญวรฤทธิ มหิศวรพงศ์พิพัฒน์สุพรรณรัตนจิตราลังการโกศล สุวิมลปรีชาคณาลงกรณ์ วรเกียรติคุณวิบุลยศักดา อดุลยเดชานุภาพบพิตร เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ พ.ศ. ๒๔๑๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๗๓ ปี เป็นต้นราชสกุล วัชรีวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๔๕ พระองค์เจ้าชายชุมแสง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทิม ประสูติวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีขาล ยังเป็นสัปตศก จ.ศ. ๑๑๖๗ ตรงกับวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๔๘ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสรรพศิลป์ปรีชา[๕] เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ แล้วเลื่อนเป็นกรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชาในปีนั้น ได้ทรงกำกับกรมหมอนวด สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๕๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร วันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๔[๖] เป็นต้นราชสกุล ชุมแสง ณ อยุธยา

---

[๑] **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา)

[๒] **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ)

[๓] **Siam Repository,** p.286.

[๔] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๑๗๘. ว่า กรมพระเทเวศรวัชรินทร์ **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑,** หน้า ๕๕. ว่า "เทเวศวัชรินทร"

[๕] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑,** หน้า ๕๕. ว่า "สรรพศิลปปรีชา"

[๖] "จดหมายเหตุโหร ของจมื่นก่งศิลป์," ใน **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘ ภาค ๘** (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๕๑. ; "ฉบับที่ ๙ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน" ใน **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๖๒๔.

ที่ ๔๖ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาปรางใหญ่[๑] พระสนมเอก ประสูติปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๙ ประสูติได้ ๓ วัน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๔๗ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาพวา[๒] ประสูติปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๙ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ประสูติเมื่อทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ที่ ๔๘ พระองค์เจ้าหญิงสายสมร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสมร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเลี้ยง ประสูติวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๔[๓] พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดอรุณราชวราราม วันศุกร์ที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๕

ที่ ๔๙ พระองค์เจ้าชายนวม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาปรางใหญ่ พระสนมเอก ประสูติวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวงศาสนิท เมื่อปีขาล จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕ ได้ทรงกำกับกรมหมอ และกรมพระอาลักษณ์[๔] ในรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้ทรงกำกับราชการกรมมหาดไทย ว่าพระคลังสินค้า เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และเป็นผู้แทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการทำสนธิสัญญากับต่างประเทศ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๓[๕] พระชันษา ๖๓ ปี เป็นต้นราชสกุลสนิทวงศ์ ณ อยุธยา

---

[๑] เจ้าจอมมารดาปรางใหญ่ พระสนมเอก ธิดาท่านขรัวยายทองอิน และคุณตาบุญเกิด (ดู **ลำดับราชินิกุลบางช้าง,** หน้า ๗๐, ๗๒.) ; **Bangkok Calendar (1860),** p.49 ว่า เจ้าจอมมารดาปรางใหญ่ ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๙

[๒] **ลำดับราชินิกุลบางช้าง,** หน้า ๗๗ ว่า เจ้าจอมมารดาพวา ธิดาท่านขรัวยายลิ้ม และพระสาครบุรี

[๓] **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓,** หน้า ๔๑.

[๔] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ.**

[๕] **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓,** หน้า ๓๙ ว่า สิ้นพระชนม์ วันเดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ตรงกับวันพุธที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๔

ที่ ๕๐ สมเด็จเจ้าฟ้าชายอิศเรศจุธามณี[๑] (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่ ๓ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี เสด็จพระราชสมภพวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๑ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาให้ทรงกรมเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ โดยยังไม่มีพระนามเจ้าฟ้า ออกพระนามเพียงว่าเจ้าฟ้าพระองค์น้อย[๒] เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๙๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕ และได้ว่ากรมทหารปืนใหญ่ ในรัชกาลที่ ๔ เฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอิศเรศจุฑามณี แล้วพระราชทานบวรราชาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว[๓] รับพระบวรราชโองการ เมื่อพระชนมพรรษา ๔๓ พรรษา ๑๐ เดือน[๔] สวรรคตในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๑๒๗ ตรงกับวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๘ พระชนมพรรษา ๕๘ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๙[๕]

ที่ ๕๑ พระองค์เจ้าชายมรกฎ[๖] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสถิตย์สถาพร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทองดี[๗] เมื่อวันพุธ เดือนยี่ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ พ.ศ. ๒๓๕๑ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสถิตย์สถาพร เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ ในรัชกาลที่ ๔ ได้ว่ากรมช่างทหารในญวน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙[๘] พระชันษา ๔๘ ปี เป็นต้นราชสกุล มรกฎ ณ อยุธยา

---

[๑] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑,** หน้า ๓๘ ว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณี ; **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า ๑๓๒ ว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอิศเรศรจุธามณี ตรีพิชเพชรรัตนาลงกต เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังไม่ทันเฉลิมพระนามก็สวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานพระนาม “เจ้าฟ้า” ย้อนหลัง ดู “ประกาศการสมโภชในงานรับพระสุพรรณบัฏ,” **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐,** หน้า ๓๔๙.

[๒] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๕๖.

[๓] ใน พ.ศ. ๒๓๙๓ ออกพระนามว่า สมเด็จพระบวรมหาอนุชาธิราช เจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (ดู **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี,** หน้า ๙๔.)

[๔] **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา).

[๕] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๓๐๕.

[๖] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑,** หน้า ๔๑ ว่า พระองค์เจ้ามรกต

[๗] เจ้าจอมมารดาทองดี ธิดาเจ้าพระยาธรรมา (สด บรรพบุรุษสกุล สุนทรศารทูล) (ดู **เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์,** หน้า ๘.)

[๘] หอสมุดแห่งชาติ, **หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๘ เลขที่ ๓๘.** สมุดไทยดำ

ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๕๒ พระองค์เจ้าชายขัตติยา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นถาวรวรยศ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพะวา ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ ตรงกับวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๕๒[๑] ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นถาวรวรยศ เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้ว่ากรมฝีพาย กรมเกณฑ์ขาดกวาดสนาม[๒] และ ช่างเหลารางปืน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๖[๓] พระชันษา ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสระเกศ วันพฤหัสบดีที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๙[๔]

ที่ ๕๓ พระองค์เจ้าหญิงดวงจันทร์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงจันทร์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดากล่ำ เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๕๔ พระองค์เจ้าหญิงนิ่มนวล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านิ่มนวล) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาลูกจันทน์ใหญ่[๕] เมื่อปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๕๕ พระองค์เจ้าหญิงแฝด (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหนูจีน เมื่อปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ ประสูติได้ ๖ วัน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๕๖ พระองค์เจ้าหญิงแฝด (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหนูจีน เมื่อปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ ประสูติได้ ๗ วัน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๕๗ พระองค์เจ้าชายนิลรัตน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพิม เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๘ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ ตรงกับวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๕๔ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชา เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔ ในรัชกาลที่ ๔ ได้ว่ากรมแสงปืนต้น กรมแสงหอกดาบ และได้กำกับช่างเงินโรงกระษาปณ์ทำเงินเหรียญ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ วันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๐[๖] เป็นต้นราชสกุล นิลรัตน ณ อยุธยา

---

[๑] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," **Bangkok Calendar (1868),** p. 106 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๘ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๐๙ (พ.ศ. ๒๓๕๒)

[๒] ดู **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔** ฉบับที่ ๑๖๐, หน้า ๓๐๓.

[๓] **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓,** หน้า ๕๔.

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘,** หน้า ๓๘๑.

[๕] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า เจ้าจอมมารดาลูกจันแขก

[๖] "จดหมายเหตุของหมอบรัดเล," ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๔), หน้า ๖๖.

ที่ ๕๘ พระองค์เจ้าชายอรุณวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรศักดาพิศาลสุพัฒนาการสวัสดิ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอม[๑] เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๕ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวรศักดาพิศาล เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔ ในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรศักดาพิศาล สุพัฒนาการสวัสดิ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ พ.ศ. ๒๔๑๗ ในรัชกาลที่ ๔ ได้ว่ากรมทหารปืนใหญ่ กรมกองแก้วจินดา และกรมช่างหล่อ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ อุตราษาฒ แรม ๔ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ พระชันษา ๗๖ ปี เป็นต้นราชสกุล อรุณวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๕๙ พระองค์เจ้าชายกปิตถา[๒] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาอัมพา[๓] ประสูติวันอังคาร เดือน ๕ แรมค่ำ ๑ ปีจอ ยังเป็นเบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ ตรงกับวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๕๗[๔] ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้ว่ากรมพระอาลักษณ์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๒๒ ธันวาคม[๕] พ.ศ. ๒๔๑๕ พระชันษา ๖๐ ปี เป็นต้นราชสกุล กปิตถา ณ อยุธยา

ที่ ๖๐ สมเด็จ[๖]เจ้าฟ้าชายอาภรณ์[๗] (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์) ที่ ๑ ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๓๕๙ ในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงช่วยกำกับกรมพระคชบาล สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๙๑ พระชันษา ๓๓ ปี เป็นต้นราชสกุล อาภรณกุล ณ อยุธยา

ที่ ๖๑ พระองค์เจ้าชายปราโมช[๘] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาอัมพา ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๕๙ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔

---

[๑] เจ้าจอมมารดาเอม ธิดาพระยารัตนจักร (หงส์ทอง) (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕,** หน้า ๒๓.)

[๒] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๘๙ ว่า พระองค์เจ้ากปิฐา

[๓] เจ้าจอมมารดาอัมพา ธิดาพระอินทร์อากร (เจ๊สัวเตากะทะ) (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕,** หน้า ๑๔๒.)

[๔] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” **Bangkok Calendar (1868),** p. 106 ว่า ประสูติเมื่อ ค.ศ. ๑๘๑๓ (พ.ศ. ๒๓๕๖)

[๕] “จดหมายเหตุของหมอบรัดเล,”ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒,** หน้า ๘๓. และ **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓,** หน้า ๔๗ ว่า สิ้นพระชนม์วันที่ ๒๓ ธันวาคม

[๖] แก้ตาม “ประกาศฉบับที่ ๒๗๓ เรื่องประกาศพระราชพิธีโสกันต์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์,” ใน **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔,** หน้า ๒๐๘ - ๒๒๔.

[๗] หลักฐานบางแห่งว่า เจ้าฟ้าอำพร หรืออำภรณ์ ; **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า สมเด็จพระเจ้า-ลูกเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ

[๘] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๙๐ ว่า พระองค์เจ้าปราโมทย์ และว่ากรมหมื่นวรจักร์ธรานุภาพ

ภายหลังโปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็นกรมขุนวรจักรธรานุภาพ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๐ ในรัชกาลที่ ๔ ได้กำกับกรมพระนครบาล และได้ว่ากรมหมอ กรมช่างเคลือบ ช่างหุงกระจก กรมญวนหก ได้ชำระความรับสั่ง ได้ว่ากรมท่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้น ๘ ค่ำ[๑] ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๕ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดสระเกศ วันพุธที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๕[๒] เป็นต้นราชสกุล ปราโมช ณ อยุธยา

ที่ ๖๒ พระองค์เจ้าหญิงพันแสง[๓] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพันแสง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานวล[๔] เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๖๓ พระองค์เจ้าชายเน่า (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเน่า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพุ่ม เมื่อเดือน ๑๒ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๖๔ พระองค์เจ้าชายเกยูร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกยูร) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาอัมพา ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ ตรงกับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔[๕] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสุวรรณาราม วันเสาร์ที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๘[๖]

ที่ ๖๕ สมเด็จเจ้าฟ้าชายกลาง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์) ที่ ๒ ในสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๒

ในรัชกาลที่ ๔ เฉลิมพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา อิศวราธิราชรวิวงษ์บรมพงษ์ปฏิพัทธ์ บุรุษรัตน์วโรภโตสุชาติ บริสัษยนารถนรินทราธิบดี และทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นปราบปรปักษ์ เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ.๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ ในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ มหิศวรศักดิสุนทรวิวงษ์ บรมพงษบริพัตร วิวัฒนยโศดม สรรพศิลปาคมอุดมกิจ พิฒเนศวรประสิทธิคชกรรมศาสตร โหรกลานุวาทกาพยปฏิภาณ สฤษดิสรรพศุภการ สกลรัษฎาธิกิจปรีชาวตโยหาร ยุติธรรมาทวาธยาไศรย

---

[๑] **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓,** หน้า ๔๖ ว่า สิ้นพระชนม์วัน เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ ตรงกับวันจันทร์ที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๕ เวลาบ่าย ๓ โมง

[๒] "จดหมายเหตุของหมอบรัดเล,"ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒** หน้า ๘๓. และ "จดหมายเหตุโหร ของจมื่นก่งศิลป์," ใน **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘ ภาค ๘,** หน้า ๑๗๕.

[๓] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,** หน้า ๕๕๙ ; **ราชสกุลวงศ์** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ ว่า "พระองค์เจ้ากรรแสง"

[๔] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า เจ้าจอมมารดานวม

[๕] สันนิษฐานว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๘ (ดู หอสมุดแห่งชาติ, **หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๗๐** สมุดไทยดำ)

[๖] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๑๑๑.

ไตรศรีรัตนธาดา มหันตเดชานุภาพบพิตร[๑] เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๗ และเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์ มหิศวรศักดิสุนทรวิวงศ์ บรมพงษบริพัตร วิวัฒนยโศดม สรรพศิลปาคมอุดมกิจ พิฆเนศวรประสิทธิคชกรรมศาสตร โหรกลานุวาทกาพยปฏิภาณ สฤษฎิศุภการสกลรัษฎาธิกกิจ ปรีชาวตโยหารสมบูรณคุณสารสุจริตจริยาภิรมย์ ราชพงศานุกรมมุขประดิษฐาสกลนราภิมานิต นริศราธิบดินทร์ ปรมินทรมหาราชวโรประการ ปรีชาญาณยุติธรรมาชวาธยาศรัย ศรีรัตนไตรสรณคุณารักษ์ บรมอรรคมหาบุรุษยรัตน์สุขุมาลกระษัตริย์วิสุทธิชาติ ธรรมิกนาถบพิตร เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ ในรัชกาลที่ ๓ รับราชการในกรมวัง ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้ว่ากรมวัง กรมพระคชบาล กรมโหร กรมพราหมณ์ กรมภูษามาลา และกรมสังฆการีธรรมการ ในรัชกาลที่ ๕ ที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่พร้อมกันสมมตให้เป็น ผู้สำเร็จราชการในพระราชสำนัก และว่าพระคลังทั้งปวง ต่อมาได้ว่ากรมมหาดไทยอีกกรมหนึ่ง และได้เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๔๘ ตรงกับวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๙ พระชันษา ๖๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๐[๒] เป็นต้นราชสกุล มาลากุล ณ อยุธยา

ที่ ๖๖ พระองค์เจ้าหญิงโสภา[๓] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสภา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาลูกจันทน์[๔] ประสูติวันอังคาร เดือน ๙ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔ พระชันษา ๒ ปี

ที่ ๖๗ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) ที่ ๓ ในสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ ตรงกับวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๖๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๖๘ พระองค์เจ้าหญิงกัณฐา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัณฐา) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาอัมพา ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ[๕] ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓ พระชันษา ๓๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๔[๖]

---

[๑] พระนาม กรมพระ สะกดตาม **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๑๘๓.

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙,** หน้า ๔๔.

[๓] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,** หน้า ๕๖๑ ว่า "โศภา"

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๕๐,** หน้า ๔๒๑ และ **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘,** หน้า ๖๕ ว่า เจ้าจอมมารดาจัน หรือลูกจันทน์ เป็นธิดาเจ้าสุก ชาวหลวงพระบาง มีพระองค์เจ้าชายพระองค์หนึ่ง (ไม่ทราบพระนาม) และพระองค์เจ้าหญิง ๒ พระองค์ (พระองค์เจ้าหญิงโสภา และพระองค์เจ้าหญิงแม้นเขียน) ถึงแก่กรรม วันเสาร์ เดือน ๓ แรมค่ำ ๑ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๑ อายุ ๙๐ ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสระเกศ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๒

[๕] ถ้าเป็นวันอาทิตย์ จะเป็นเดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๔ (ดู **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ,** หน้า ๔๐.)

[๖] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๔๒.

ที่ ๖๙ สมเด็จเจ้าฟ้าชายปิ๋ว (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าปิ๋ว) ที่ ๔ ในสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ พระชันษา ๑๙ ปี

ที่ ๗๐ พระองค์เจ้าหญิงมารยาตร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามารยาตร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแย้ม[๑] เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๗๑ พระองค์เจ้าหญิงกัลยาณี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัลยาณี) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาอัมพา ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ.๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๑๘๕ พ.ศ. ๒๓๖๖ พระชันษา ๒ ปี

ที่ ๗๒ พระองค์เจ้าหญิงแม้นเขียน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแม้นเขียน) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาลูกจันทน์เล็ก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๑๘๕ ตรงกับวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๔ ค่ำ ปีฉลูเบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๙๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดราชาธิวาส วันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗[๒]

ที่ ๗๓ พระองค์เจ้าหญิงกนิษฐน้อยนารี[๓] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากนิษฐน้อยนารี) ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาอัมพา ประสูติวันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔[๔] วันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พระชันษา ๓๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวงวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๖[๕]

พระราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ๔๗ พระองค์ เป็นเจ้าฟ้า ๒ พระองค์ เป็นพระองค์เจ้า ๔๕ พระองค์

ประสูติเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นกรมพระราชวังบวรฯ ๔ พระองค์ เป็นเจ้าฟ้า ๑ พระองค์ เป็นพระองค์เจ้า ๓ พระองค์

ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว ๒๒ พระองค์ เป็นเจ้าฟ้า ๔ พระองค์ เป็นพระองค์เจ้า ๑๘ พระองค์

รวมทั้งสิ้น ๗๓ พระองค์

ราชสกุลพระราชทานที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๒๐ มหาสาขา

---

[๑] เจ้าจอมมารดาแย้ม ธิดาพระยาไกรเพ็ชร์รัตน์สงคราม (ทองดี) (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๓๙,** หน้า ๑๙๐.)

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๗,** หน้า ๖๕๙

[๓] พระองค์เจ้าหญิงกนิษฐน้อยนารี บางแห่งออกพระนามว่า ขนิษฐน้อยนารี (ดู **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒)**

[๔] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,** หน้า ๕๖๓ และ **ราชสกุลวงศ์** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ ; **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔** เลขที่ ๒๖๐ ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ; **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๒** หน้า ๒๓ ว่า สิ้นพระชนม์วันอาทิตย์ เดือน ๙ แรมค่ำ ๑ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๖

[๕] ออกพระเมรุตาม สมเด็จเจ้าฟ้าจันทรมณฑลโสภณภควดี

พระราชโอรสพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓[๑]

ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก

ที่ ๑ พระองค์เจ้าชายกระวีวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระวีวงศ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหงิม เมื่อวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ ตรงกับวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๖๓[๒] พระชันษา ๑๐ ปี[๓]

ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงใหญ่ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าใหญ่) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อยเมือง ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ ตรงกับวันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓[๔] เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๘ พระชันษา ๑๕ ปี

ที่ ๓ พระองค์เจ้าหญิงวิลาส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ[๕]) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาบาง ประสูติวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๕ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๔ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอับสรสุดาเทพ เมื่อวันพุธ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๙ ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ ได้รักษากุญแจพระคลังข้างใน และว่าพนักงานต่างๆ คือ พระสุคนธ์และพระภูษา ทรงกำกับแจกเบี้ยหวัดฝ่ายใน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๘ พระชันษา ๓๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๘[๖]

---

[๑] เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงบัญญัติคำนำพระนามพระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ" และได้ใช้คำนำพระนามนี้มาจนถึงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนเป็น "พระเจ้าบรมวงศ์เธอ" แทน

[๒] พ.ศ. ๒๓๖๓ ตรงกับปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ มิใช่ปีมะเส็ง (ดู **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ,** หน้า ๓๙.)

[๓] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรดิฯ,** หน้า ๑๘ ว่า พระองค์เจ้ากระวีวงศ และพระองค์เจ้าหญิงใหญ่ (ที่ ๑-๒) สิ้นพระชนม์ตั้งแต่ยังมิได้เสด็จขึ้นครองราชย์ และพระชันษา ๙ ปี ๑๐ ปี ทั้ง ๒ พระองค์ ; **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๐ ว่า พระชนมายุ ๑๑ ปี

[๔] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๐ ว่า สิ้นพระชนม์ เดือน ๖ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ พระชนมายุ ๕ ปี

[๕] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๖๓ ว่า พระองค์เจ้าวิลาศ กรมหมื่นอับษรสุดาเทพ ; **บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรดิฯ,** หน้า ๑๘ ว่า กรมหมื่นอับศรสุดาเทพ

[๖] หอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒ (๑๗) (สมุดไทยดำ), และ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๑๒๑.

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายดำ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดำ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเฟือง ประสูติวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ ตรงกับวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อเดือน ๑๑[๑] ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ พระชันษา ๕ ปี

ที่ ๕ พระองค์เจ้าหญิงดวงเดือน[๒] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงเดือน) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสุดใหญ่ ประสูติวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรมค่ำ ๑ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ ตรงกับวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๔ ในรัชกาลที่ ๓ ได้ว่าพนักงานพระสุคนธ์[๓] เป็นหัวหน้าพระเจ้าราชวรวงศ์เธอฝ่ายใน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔ พระชันษา ๖๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดสระเกศ วันพฤหัสบดีที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๕[๔]

ที่ ๖ พระองค์เจ้าชายศิริวงศ์[๕] (สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ พระสนมเอก[๖] ประสูติวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔[๗] ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๕๕ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ เมื่อปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑ ได้ว่ากรมช่างมุก ทำบานวัดพระเชตุพนและการอื่น ๆ เป็นนายด้านทำการทั่วไปในพระอุโบสถวัดพระเชตุพน และวัดหนัง จนแล้วเสร็จ พระองค์เป็นพระบิดาสมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๒ พระชันษา ๒๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันเดือน ๔ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนพระอัฐิขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ เป็นต้นราชสกุล ศิริวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาจาด ประสูติวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๕๕ สิ้นพระชนม์ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๖๔ พระชันษา ๑๐ ปี

ที่ ๘ พระองค์เจ้าชายลักขณานุคุณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาบาง ประสูติวันพุธ เดือนยี่ แรม ๔ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ ตรงกับวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๕๕ ได้ว่ากรมพระตำรวจ และได้ชำระความข้าราชการวังหน้าเมื่อกรมพระราชวังบวรสวรรคตแล้ว สิ้นพระชนม์ใน

---

[๑] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**

[๒] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๖ เรื่องตำนานวังเก่า,** (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๕), หน้า (๓)-(๔) ว่า พระองค์เจ้าวงเดือน และ **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า พระองค์เจ้าวงษเดือน

[๓] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**

[๔] “จดหมายเหตุโหร ของจมื่นก่งศิลป์,” ใน **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘ ภาค ๘,** หน้า ๑๗๕.

[๕] **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๖** หน้า ๒๔ ว่า พระองค์เจ้าศิริ ; และ **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรดิฯ,** หน้า ๑๙ ว่า พระองค์เจ้าสิริ

[๖] เจ้าจอมมารดาทรัพย์ ธิดาพระอักษรสมบัติ (หม่อมทับ) และท่านผ่อง (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๓,** หน้า ๒๐, ๒๖.)

[๗] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** และ **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๐ ว่า ประสูติวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๕๕ ตรงกับ **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรดิฯ,** หน้า ๑๙ ที่ว่า พระองค์เจ้าหญิง ลำดับที่ ๗ ประสูติก่อน

รัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๖ ค่ำ ปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๑๙๗ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๘ พระชันษา ๒๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๑๙๗ ตรงกับวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๘[๑]

ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิงกมุท[๒] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากมุท) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาอิ่ม ประสูติวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวัน ๘ ค่ำ[๓] ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔ พระชันษา ๙ ปี

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงมาลี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามาลี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแย้ม เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๑๗๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๕๗ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๔[๔] เมื่อวันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๐ พระชันษา ๔๔ ปี

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าชายโกเมน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเฟือง ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๘ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๔๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอรุณราชวราราม วันอาทิตย์ที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๔[๕] เป็นต้นราชสกุล โกเมน ณ อยุธยา

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายคเนจร[๖] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อยเมือง ประสูติวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๘ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์ เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ โปรดให้ทำการพระระเบียงวัดพระเชตุพนทั้ง ๒ ชั้น ได้ทรงกำกับกรมช่างมุก ต่อจากสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์[๗] คุมการสร้างวัดราชโอรส และปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวราราม กำกับเบี้ยหวัด ว่าความฎีกา ดูงานพระที่นั่งบรมพิมาน และทำวัดราชโอรสต่อ[๘] สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน

---

[๑] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๖๘.

[๒] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๒๒ ใช้ว่า กระมุท

[๓] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๐.

[๔] **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า ๕๒๔ ว่า สิ้นพระชนม์เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๐

[๕] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๒๒๖.

[๖] **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ) ว่า พระองค์เจ้าเขจร ; **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๖๔ ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าขเนจร

[๗] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๒๓.

[๘] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๔๐,** หน้า ๑๘๖-๑๘๘.

พ.ศ. ๒๔๒๑ พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันพุธที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๒[๑] เป็นต้นราชสกุล คเนจร ณ อยุธยา

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อยลาว ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๕๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อเดือน ๗[๒] ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔ พระชันษา ๗ ปี

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าชายงอนรถ[๓] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้างอนรถ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาวาด ประสูติวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๕๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเดือน ๑๑[๔] ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓ พระชันษา ๓๖ ปี เป็นต้นราชสกุล งอนรถ ณ อยุธยา

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายลดาวัลย์[๕] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอมน้อย[๖] เมื่อวันพุธ เดือนยี่ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๕๘ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี โปรดให้ทรงกำกับกรมช่างสิบหมู่ ได้รับราชการเป็นนายด้านทำการวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพน ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ เป็นนายด้านทำการวัดราชโอรสราม และวัดมหาพฤฒาราม และได้ทำการช่างต่าง ๆ เป็นผู้กำกับแจกเบี้ยหวัด[๗] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๗ พระชันษา ๖๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันศุกร์ที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๘[๘] เป็นต้นราชสกุล ลดาวัลย์ ณ อยุธยา

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าหญิงเงินยวง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเงินยวง) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดายี่สุ่น ประสูติวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๘[๙] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ ปีขาล ตรงกับวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๑ พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันพุธที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๒[๑๐]

---

[๑] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๔๑** (กรุงเทพฯ : แสงทองการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๖๑.

[๒] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** และ **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๑.

[๓] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๒๓ ; **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๑ ว่า อันดับที่ ๑๔ พระองค์เจ้าเงินยวง ที่ ๑๕ พระองค์เจ้างอนรถ ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าลัดดาวัลย์

[๔] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** และ **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๑.

[๕] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๑๑๐ ว่า พระองค์เจ้าลัดดาวัน

[๖] เจ้าจอมมารดาเอมน้อย บรรพบุรุษมาแต่ข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๑ มาถึงจางวางแสงและท้าวมังสี (คุ้ม) (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕,** หน้า ๑๑๔.)

[๗] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** และ **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๒๓.

[๘] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๓๗,** หน้า ๒๘.

[๙] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๑ ว่า ประสูติวันอังคาร เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันจันทร์ที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๘

[๑๐] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๔๑,** หน้า ๖๑.

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าหญิงเสงี่ยม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสงี่ยม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจัน[๑] เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ[๒] ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ พ.ศ. ๒๓๕๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๒ พระชันษา ๗๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕[๓]

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าหญิงพงา[๔] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพงา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเขียว[๕] ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๕๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๙ พระชันษา ๔๑ ปี

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าหญิงแสงจันทร์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแสงจันทร์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสุดใหญ่ ประสูติเมื่อเดือน ๙[๖] ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ ได้รับราชการเป็นพนักงานพระสุคนธ์[๗] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๑ พระชันษา ๖๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๒[๘]

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าหญิงนิเวศน์[๙] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านิเวศน์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาอิ่ม ประสูติเมื่อเดือน ๑๒[๑๐] ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๑ พระชันษา ๘๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๒[๑๑]

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าชายชุมสาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอมใหญ่ เมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๕๙ ในรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นนายด้านทำวัดนางนอง[๑๒] ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น

---

[๑] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๔** (กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๙ ว่า เจ้าจอมมารดาจันเขมร

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘,** หน้า ๓๗๓ เมื่อเทียบกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว วันอาทิตย์ จะเป็นเดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๕๘

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑,** หน้า ๓๙๕.

[๔] หอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ (สมุดไทยดำ), หน้า ๒๕ เรียกว่า พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าพังงา ; **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๔,** หน้า ๓๙ ว่า พระองค์เจ้าใหญ่

[๕] เจ้าจอมมารดาเขียว ธิดากรมขุนสุนทรภูเบศร์

[๖] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๑.

[๗] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๒๕.

[๘] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๔๑,** หน้า ๖๔.

[๙] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๒๕ ว่า พระองค์เจ้านิเวศ

[๑๐] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๑.

[๑๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๖ ร.ศ. ๑๑๘,** หน้า ๖๔๘.

[๑๒] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๒๕.

ราชสีหวิกรม แล้วทรงเลื่อนเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ พ.ศ. ๒๔๑๐ โปรดให้ทรงกำกับกรมช่างศิลาและกรมช่างสิบหมู่ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ[๑] ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชันษา ๕๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอรุณราชวราราม วันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ[๒] ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ เป็นต้นราชสกุล ชุมสาย ณ อยุธยา

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาน้อยเมือง ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในปีฉลูนั้น

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าหญิงสุบงกช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุบงกช) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อยลาว ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ[๓] ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๐ ได้กำกับแจกเบี้ยหวัด สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ เวลา ๔ ทุ่ม ๗ นาที[๔] พระชันษา ๖๕ ปี

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาลูกจันทน์ เมื่อปีฉลู[๕] นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ พ.ศ. ๒๓๖๑ พระชันษา ๒ ปี

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าหญิงเลขา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเลขา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๒ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ ตรงกับวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ[๖] ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๒ พระชันษา ๓๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ พ.ศ. ๒๓๙๔[๗]

---

[๑] "จดหมายเหตุโหร ของจมื่นกงศิลป์," หน้า ๑๕๗ และ **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓,** หน้า ๑๒ ว่า สิ้นพระชนม์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ เวลาพลบ

[๒] เมื่อเทียบกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ จะตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๑

[๓] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**

[๔] "ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร ฉบับพิเศษ เล่ม ๑ แผ่นที่ ๘ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๔๓," ใน **มาตานุสรณ์** (พระนคร : โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๙๗ ; **ราชสกุลวงศ์ฯ** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ หน้า ๓๙ ว่า สิ้นพระชนม์วันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๔

[๕] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๙ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ เมื่อเทียบกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** จะตรงกับวันเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ วัน ๗ ค่ำ ปีขาล จ.ศ. ๑๑๘๐ ; **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๑ ว่า ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ สิ้นพระชนม์ เดือน ๗ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ พระชนมายุ ๑๐ เดือน

[๖] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**

[๗] สำนักหอสมุดแห่งชาติ. **หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๒๗** สมุดไทยดำ.

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าหญิงลม่อม[๑] (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุดารัตนราชประยูร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ พระสนมเอก ทรงพระราชสมภพเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ ตรงกับวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๑ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมพระสุดารัตนราชประยูร เมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๑[๒] แล้วเลื่อนเป็นพระบรมมไหยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๖[๓] เพราะเหตุที่ร่วมเจ้าจอมมารดากับสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ และได้ทำนุบำรุงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ยังทรงพระเยาว์ ได้สำเร็จราชการในพระบรมมหาราชวังฝ่ายใน ในรัชกาลที่ ๕[๔]

สวรรคต[๕]วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ ตรงกับวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ พระชนมายุ ๗๙ พรรษา ภายหลังสวรรคตแล้ว ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมมหัยยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๓[๖] ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุดารัตนราชประยูร

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชายเปียก[๗] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเปียก) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเหม็น เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ[๘] ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ[๙] ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘ พระชันษา ๓๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดอรุณราชวราราม วันพุธที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒[๑๐] เป็นต้นราชสกุล ปิยากร ณ อยุธยา

---

[๑] เรียกกันทั่วไปว่า เสด็จตำหนักตึก ทูลกระหม่อมแก้ว ทูลกระหม่อมปราสาท

[๒] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๑๕๖.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒.

[๔] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**

[๕] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกย่องพระเกียรติยศ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุดารัตนราชประยูร เสมอด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี จึงโปรดให้เรียกการสิ้นพระชนม์ว่า สวรรคต ถวายเศวตฉัตร ๗ ชั้น และพระโกศทองใหญ่ทรงพระบรมศพ เป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓ ร.ศ. ๑๑๕,** หน้า ๒๒๐, ๒๒๕.)

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙,** หน้า ๖๖๑.

[๗] สำนักหอสมุดแห่งชาติ, **หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๓** (สมุดไทยดำ) ว่า พระองค์เจ้าจำรัส บางครั้งเรียกว่า พระองค์เจ้าชาย (ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานเครื่องราชอิศริยาภรณ์จุลจอมเกล้า** (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๗), หน้า ๒๓.)

[๘] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๑ ว่า ประสูติวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ แต่เมื่อเทียบกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว จะตรงกับวันอังคาร

[๙] เมื่อเทียบกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว ถ้าเป็นวันจันทร์จะเป็นเดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๘

[๑๐] **ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๑ฯ,** หน้า ๑๘๒.

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าหญิงเกศนี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกศนี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาพึ่ง ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๖๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอังคาร เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ ตรงกับวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๒[๑] พระชันษา ๓๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ พ.ศ. ๒๓๙๔[๒]

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าชายอุไร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเขียว ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๒ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ ได้รับราชการในการช่างเบ็ดเตล็ดมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้บังคับการในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และกำกับช่างแสง ภายหลังทรงกำกับกรมช่างศิลา[๓] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๖[๔] พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันศุกร์ที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๘[๕] เป็นต้นราชสกุล อุไรพงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าหญิงกินรี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากินรี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาฉิม ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๒[๖] ได้เป็นผู้กำกับแจกเบี้ยหวัดฝ่ายใน[๗] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๒๕๖ ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๗ พระชันษา ๗๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๘[๘]

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอ่อน เมื่อวันพุธ เดือนยี่ แรม ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อเดือน ๗[๙] ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ พระชันษาขวบ ๑

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าชายอรรณพ[๑๐] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอุดมรัตนราษี) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพึ่ง ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ ตรงกับวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๓[๑๑]

---

[๑] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ ; จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๑ ว่า สิ้นพระชนม์วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ ซึ่งวันอาทิตย์เป็นเดือนยี่ แรม ๘ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๒

[๒] สำนักหอสมุดแห่งชาติ, **หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๒๗** สมุดไทยดำ.

[๓] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรดิฯ,** หน้า ๒๖.

[๔] **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓**, หน้า ๕๙ และ **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า สิ้นพระชนม์วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๖

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๓๗,** หน้า ๒๘.

[๖] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า ประสูติวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑

[๗] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรดิฯ,** หน้า ๒๖.

[๘] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔,** หน้า ๔๔๑.

[๙] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** และ **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,** หน้า ๙๒ และว่า พระชันษา ๖ เดือน

[๑๐] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า พระองค์เจ้าอรณพ

[๑๑] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า ประสูติวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ.๑๑๘๒ ตรงกับวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๖๓

ในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงกำกับกรมมหาดเล็ก กรมสังฆการีและธรรมการ[๑] ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมหมื่นอุดมรัตนราษี คงกำกับกรมสังฆการี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ณ วันเสาร์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ ตรงกับวันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๙ พระชันษา ๔๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๙[๒] เป็นต้นราชสกุล อรณพ[๓] ณ อยุธยา

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าหญิงเล็ก (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเล็ก) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๘๓[๔] พ.ศ. ๒๓๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเดือน ๖[๕] ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชันษา ๓ ปี

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าหญิงพวงแก้ว (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพวงแก้ว) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดายี่สุ่น ประสูติปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒ พระชันษา ๒๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ พ.ศ. ๒๓๙๓[๖]

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าหญิงประไพพักตร์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประไพพักตร์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเล็ก[๗] เมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ ตรงกับวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๗ พระชันษา ๕๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันพฤหัสบดีที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๙[๘]

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าหญิงฉวีวรรณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉวีวรรณ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาฉิม ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔[๙] พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๙[๑๐] พระชันษา ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๐[๑๑]

---

[๑] **ราชสกุลวงศ พระนามเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าในกรุงรัตนโกสินทร์** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๘, หน้า ๔๑ และ **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๒๖.

[๒] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๓๐๖.

[๓] **ลำดับราชสกุล** (พระนคร : กระทรวงวัง, ๒๔๗๒.) หน้า ๓ ว่า "อรรณพ"

[๔] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** เมื่อเทียบกับ **ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว วันพฤหัสบดี เป็นเดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๔

[๕] เรื่องเดียวกัน.

[๖] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๑** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑) หน้า ๑๘.

[๗] เรื่องเดียวกัน, ว่า เจ้าจอมมารดาสุดเล็ก

[๘] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘,** หน้า ๓๓.

[๙] ถ้าเป็นวันอาทิตย์ จะเป็นเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๕

[๑๐] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๔๘,** หน้า ๔๐๘.

[๑๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙,** หน้า ๕๖ และหน้า ๔๔ ว่า ต่องานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์

ที่ ๓๗ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจันทร์โฉม เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔[๑] พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสาดใหญ่ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๓ ค่ำ[๒] ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชันษา ๒ ปี

ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าชายลำยอง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลำยอง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาวัน เมื่อวันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นราชสกุล ลำยอง ณ อยุธยา

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าหญิงกัลยาณี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัลยาณี) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาอิ่ม ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ ยังเป็นปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๘ พระชันษา ๕๐[๓] ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันพฤหัสบดีที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๙[๔]

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าหญิงนรลักษณ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านรลักษณ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาน้อยพระแสง เมื่อเดือน ๑๐[๕] ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ พ.ศ. ๒๓๖๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ พระชันษา ๓๘ ปี

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าชายเฉลิมวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่[๖] เมื่อวันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ ตรงกับวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๖๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเดือน ๘[๗] ปีระกา พ.ศ. ๒๓๙๒ พระชันษา ๒๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ พ.ศ. ๒๓๙๓[๘]

---

[๑] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ถ้าเป็นวันเสาร์ จะเป็นเดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๕

[๒] เรื่องเดียวกัน.

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖,** หน้า ๔๑๙.

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘,** หน้า ๓๓.

[๕] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**

[๖] เจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ ธิดาเจ้าพระยานครฯ (น้อย ณ นคร) มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เจ้าพระยานครน้อยคืนเมืองกับท่านผู้หญิงอิน (ดู **เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์**, หน้า ๒๖.)

[๗] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**

[๘] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๑,** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑) หน้า ๑๘.

ที่ ๔๓ พระองค์เจ้าหญิงจามรี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจามรี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาปุก[๑] เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๙ ได้ทรงบังคับการในพระพุทธรัตนสถาน[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕[๓]

ที่ ๔๔ พระองค์เจ้าหญิงกฤษณา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษณา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหุ่น เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๙ ทรงมีความรู้หนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาขอม เป็นพระอาจารย์พระองค์เจ้าโดยมาก[๔] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ พ.ศ. ๒๔๐๗ พระชันษา ๓๙ ปี

ที่ ๔๕ พระองค์เจ้าชายอมฤตย์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบดีราชหฤทัย) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแก้ว[๕] เมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๙[๖] ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบดีราชหฤทัย โปรดให้ทรงกำกับกรมอักษรพิมพการ ถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดให้ทรงกำกับกรมหมอนวดหมอยา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ แรมค่ำ ๑ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดอรุณราชวราราม วันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๔[๗]

ที่ ๔๖ พระองค์เจ้าชายสุบรรณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนภูวนัยนฤเบนทราธิบาล) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาขำ[๘] เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๙ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภูวนัยนฤเบนทราธิบาล เมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ พ.ศ. ๒๔๐๓ โปรดให้ทรงกำกับช่างทำการบ้าง ทรงกำกับช่างทำการในพระพุทธรัตนสถาน และพระพุทธมณเฑียร ครั้นในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนภูวนัยนฤเบนทราธิบาล เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ ทรงกำกับช่างทำการซ่อมวัดพระศรีรัตนศาสดารามในคราวแรก

---

[๑] เจ้าจอมมารดาปุก ธิดาเจ้าพระยารัตนาพิพิธฯ (สน) ต้นสกุล สนธิรัตน (ดูประวัติใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๔๐,** หน้า ๖๓.)

[๒] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๒๗.

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑,** หน้า ๓๙๕

[๔] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**

[๕] เจ้าจอมมารดาแก้ว ธิดาเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (บุญรอด) ต้นสกุล บุณยรัตพันธุ์ (ดู พระยารัตนกุลอดุลยภักดี (จำรัส รัตนกุล) **ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๑** (กรุงเทพฯ : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๓), หน้า ๔๐. ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม ๒๔๔๔ (**ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๘ ร.ศ. ๑๒๐,** หน้า ๘๕๐.)

[๖] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” **Bangkok Calendar (1868),** p. 106 ว่า ประสูติเมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๕ (พ.ศ. ๒๓๖๘)

[๗] “จดหมายเหตุของหมอบรัดเล,” ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒,** หน้า ๗๘.

[๘] เจ้าจอมมารดาขำ ธิดาเจ้าพระยาธรรมาฯ (สด) บรรพบุรุษสกุล สุนทรศารทูล (ดู **เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์,** หน้า ๘.)

และเป็นนายด้านปฏิสังขรณ์วัดสังเวชวิศยาราม[๑] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๑๒ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๗ พระชันษา ๕๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๙[๒] เป็นต้นราชสกุล สุบรรณ ณ อยุธยา

ที่ ๔๗ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเจ๊ก[๓] เมื่อเดือน ๑๒[๔] ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ พ.ศ. ๒๓๖๙ สิ้นพระชนม์เดือน ๖[๕] ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๙๐ พ.ศ. ๒๓๗๑ พระชันษา ๒ ปี

ที่ ๔๘ พระองค์เจ้าชายสิงหรา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ทีฆชนม์เชษฐประยูร)[๖] ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาคล้าย[๗] เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๙ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ เมื่อปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ พ.ศ. ๒๔๐๙ เป็นจางวางกรมพระอาลักษณ์ตลอดมาจนสมัยรัชกาลที่ ๕ ต่อมาเลื่อนเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ เป็นจางวางกรมอักษรพิมพการ ต่อมาทรงกำกับศาลรับสั่งชำระความราชตระกูล แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ทีฆชนม์เชษฐประยูร[๘] เมื่อปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ พ.ศ. ๒๔๓๙ สิ้นพระชนม์เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๖๕ ตรงกับวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ พระชันษา ๗๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๘[๙] เป็นต้นราชสกุล สิงหรา ณ อยุธยา

ที่ ๔๙ พระองค์เจ้าชายชมพูนุท (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสัมฤทธิ์[๑๐] เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๘๙ ตรงกับวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๐ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเจริญผลพูลสวัสดิ เมื่อปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ พ.ศ. ๒๔๐๙ ได้รับราชการเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงเลื่อนเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ เมื่อปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ พ.ศ. ๒๔๒๑ โปรดให้ทรงบังคับการในวัดพระศรีรัตนศาสดารามและคลังพิมานอากาศ และทรงกำกับกรมมหาดเล็กช่างกระดาษและช่างเขียนผู้หญิง

---

๑ **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๒๘.

๒ **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๒๑,** หน้า ๘๙.

๓ **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า เจ้าจอมมารดาน้อยเจด

๔ เรื่องเดียวกัน.

๕ เรื่องเดียวกัน.

๖ ดู "ประวัติพระเจ้าราชวรวงษเธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ" ใน **อัมภวสมัย ฉบับที่ ๑๓ วันจันทร์ที่ ๑๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒,** หน้า ๑๑๗.

๗ เจ้าจอมมารดาคล้าย มีเชื้อสายเป็นแขกเปอร์เซีย

๘ **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑,** หน้า ๒๕๘ ว่า "กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ทีฆชนมเชษฐประยูร"

๙ **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๒ ร.ศ. ๑๒๔,** หน้า ๑๐๗๙, ๑๐๕๓.

๑๐ เจ้าจอมมารดาสัมฤทธิ์ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๔ อายุ ๘๘ ปี (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐,** หน้า ๓๙๔.)

และได้กำกับข้าพระบางพระอาราม เป็นนายด้านทำการวัดเทพศิรินทราวาสและปฏิสังขรณ์วัดราชโอรส[๑] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษา ๖๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๘[๒] เป็นต้นราชสกุล ชมพูนุท ณ อยุธยา

ที่ ๕๐ พระองค์เจ้าชายจินดา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจินดา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพลับ[๓] เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๘๙ ตรงกับวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเดือน ๑๐[๔] ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒ พระชันษา ๒๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ พ.ศ. ๒๓๙๓[๕]

ที่ ๕๑ พระองค์เจ้าหญิงบุตรี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอึ่ง[๖] (ต่อมาได้เป็นท้าวสมศักดิ์ในรัชกาลที่ ๕) เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๙๐ ตรงกับวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๑ ได้ทรงทราบขนบธรรมเนียมราชการ ทั้งชำนาญหนังสือไทยและขอม แต่งโคลงฉันท์ได้ ได้ทรงรักษากุญแจพระราชวัง ภายหลังได้ทรงบังคับการในพนักงานนมัสการและกำกับแจกเบี้ยหวัด[๗] ได้ทรงอุปการะสมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี มาแต่ยังทรงพระเยาว์ ในรัชกาลที่ ๕ จึงทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา เมื่อปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ พ.ศ. ๒๔๓๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ ตรงกับวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ พระชันษา ๘๐ ปี

รวมพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓
ประสูติเมื่อก่อนบรมราชาภิเษก ๓๘ พระองค์ (เดิมมีพระยศเป็นหม่อมเจ้า)
ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว ๑๓ พระองค์
รวมทั้งสิ้น ๕๑ พระองค์

ราชสกุลพระราชทานที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๑๒ มหาสาขา

---

๑ **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๒๘.

๒ **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔,** หน้า ๔๔๑.

๓ เจ้าจอมมารดาพลับ ธิดาพระยาอินทราทิศ (จุ้ย) เจ้าจอมมารดาพลับเป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๒ และโปรดให้เป็นเจ้าจอมเชิญพระแสงในวันบรมราชาภิเษก ครั้นในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้เป็นเจ้าจอมมารดา ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๔๒๐ อายุ ๘๐ ปี (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๓๙,** หน้า ๑๕๙.)

๔ **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**

๕ **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๑,** หน้า ๑๘.

๖ เจ้าจอมมารดาอึ่ง ธิดาเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต) ต้นสกุล กัลยาณมิตร (ดู **ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๑ฯ** หน้า ๗๙) ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ อายุ ๗๖ ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดกัลยาณมิตร เมื่อวันพุธที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๘ (**ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๔๖,** หน้า ๑๑๕, ๕๒๙.)

๗ **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** และ **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ บุรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติฯ,** หน้า ๒๘.

พระราชโอรสพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก

ที่ ๑ พระองค์เจ้าชายนภวงศ์ วรองค์เอกอรรคมหามกุฎ ปรมุตมราโชรส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส[๑]) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อย[๒] ประสูติในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๖๕[๓] ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ ได้ทรงกำกับกรมล้อมพระราชวัง และเมื่อกรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธรสิ้นพระชนม์แล้ว ได้ทรงกำกับกรมพระคลังมหาสมบัติ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๙ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ พระชันษา ๔๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๐[๔] เป็นต้นราชสกุล นพวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๒ พระองค์เจ้าชายสุประดิษฐ วรฤทธิราชมหามกุฎ บุรุษยรัตนราชวโรรส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธร[๕]) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อย ประสูติในรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๗[๖] ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธร เมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๖๗ ในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงกำกับกรมพระคลังมหาสมบัติ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ตรงกับวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ พระชันษา ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ เป็นต้นราชสกุล สุประดิษฐ ณ อยุธยา

---

[๑] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๙๙ ออกพระนามว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้านภวงษ์ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ

[๒] เจ้าจอมมารดาน้อย ธิดาพระอินทอำไพ หรือพระอินทรอภัย คือ สมเด็จฯ เจ้าฟ้าทัศไภย พระราชโอรสสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และกรมบริจาภักดีศรีสุดารักษ์ (เจ้าหญิงฉิม) (ดู **ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๔** สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๑. หน้า ฆ, ๑๗) เกิดเมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๘ ถึงแก่กรรมภายหลัง พ.ศ. ๒๓๙๘

[๓] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," **Bangkok Calendar (1870),** p. 50 ว่า ประสูติเมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๓ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๖๖ เพราะขณะนั้นวันขึ้นปีใหม่ของไทยคือวันที่ ๑ เมษายน จึงยังเป็น พ.ศ. ๒๓๖๕)

[๔] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๓๒๒.

[๕] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๙๙ ออกพระนามว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าสุประดิฐ กรมหมื่นวิศณุนารถนิภาธร

[๖] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut "List of Children of the late First King," op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๒๔ (พ.ศ. ๒๓๖๗)

ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๓ พระองค์เจ้าหญิงยิ่งเยาวลักษณ์ อรรคราชสุดา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ อรรคราชสุดา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาแพ[๑] พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนยี่ แรม ๑๕ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๔[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ พ.ศ. ๒๔๒๙[๓] พระชันษา ๓๖ ปี

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายทักษิณาวัฏ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทักษิณาวัฏ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาพึ่ง[๔] ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๙ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๕[๕] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ พระชันษาได้ปี ๑[๖]

ที่ ๕ สมเด็จเจ้าฟ้าชายโสมนัส (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าโสมนัส) ประสูติแต่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๕[๗] สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงทักษิณชา นราธิราชบุตรี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทักษิณชา นราธิราชบุตรี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาจันทร์[๘] พระสนมเอก ประสูติวันเสาร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๕ ทรงรับราชการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๙ พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๙

---

[๑] เจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก ธิดาพระสำราญหฤทัย (อ้าว ธรรมสโรช) กับท้าวทรงกันดาน (สี) ดู **ลำดับเชื้อสายของคุณหญิงตาด สิริรัตน์มนตรี** (หงษ์ สุจริตกุล) กับ **สกุลธรรมสโรช สกุลอินทรวิมล และสกุลอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่อง,** (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๙), แผนผังสกุลธรรมสโรช. ถึงแก่อนิจกรรมวันอังคารที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๔

[๒] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut "List of Children of the late First King," **Bangkok Calendar (1870)**, p. 50 ว่า ประสูติเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕)

[๓] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า สิ้นชีพในโทษปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐

[๔] เจ้าจอมมารดาพึ่ง หรือ ผึ้ง (เต่า) พระสนมเอก ธิดาพระยาราชสงคราม (อิน อินทรวิมล) (ดู **ลำดับเชื้อสายของคุณหญิงตาด สิริรัตน์มนตรีฯ,** หน้า ๔. ถึงแก่อนิจกรรมวันจันทร์ที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ อายุ ๕๘ ปี - **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗ ร.ศ. ๑๐๙,** หน้า ๔๕๓.

[๕] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕)

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗ ร.ศ. ๑๐๙,** หน้า ๔๕๓ ว่า พระชันษา ๑๑ วัน

[๗] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut "List of Children of the late First King," op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕)

[๘] เจ้าจอมมารดาจันทร์ พระสนมเอก ธิดาพระยาพิพิธสมบัติ (สุข สุขสถิต) ผู้สำเร็จราชการเมืองตราด ถึงแก่อนิจกรรมวันเสาร์ที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๘ พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดี ศรีรัตนราชธิดา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ[๑]) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง[๒] พระสนมเอก ประสูติวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๕[๓] ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๖๕ พ.ศ. ๒๔๔๖ ในรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงรักษากุญแจพระบรมมหาราชวังชั้นใน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอังคาร เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๙๓ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ พระชันษา ๗๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ที่ ๘ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตลับ[๔] พระสนมเอก ประสูติวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๕[๕] สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๙ มีนาคม พระชันษาได้ ๘ วัน

ที่ ๙ สมเด็จเจ้าฟ้าชายจุฑาลงกรณ์[๖] (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่ ๑ ในสมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี[๗] เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖[๘] เวลาย่ำค่ำแล้ว ๕๑ นาที[๙] ในรัชกาลที่ ๔ ทรงเฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฎ บุรุษยรัตนราชรวิวงษ์ วรุตมพงษบริพัตร ศิริวัฒนราชกุมาร และมีพระนามกรมว่า กรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพินิตประชานารถ เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ ได้ทรงกำกับราชการกรมมหาดเล็ก กรมพระคลังมหาสมบัติ และกรมทหารบกวังหน้า เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐

---

[๑] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑,** หน้า ๒๙๗ บันทึกพระนามว่า กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ.

[๒] เจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ธิดาพระยาอัพภันตริกามาตย์ (ดิศ โรจนดิศ) กับท่านคล้าย เกิดเมื่อวันอังคารที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๔ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ อายุ ๘๒ ปี ๑ เดือน ๖ วัน (ดู **เรื่องตระกูลวงษ์พระยาอัพภันตริกามาตย์ (ดิศ),** ม.ป.ท., ร.ศ. ๑๒๙, หน้า ๑๑.)

[๓] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut “List of Children of the late First King,” **Bangkok Calendar (1870)**, p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๕๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕)

[๔] เจ้าจอมมารดาตลับ พระสนมเอก ธิดาเจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุณยรัตพันธุ์) ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ อายุ ๕๒ ปี (ดู **เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์,** หน้า ๓๔.)

[๕] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๕๓ (พ.ศ. ๒๓๙๖)

[๖] ดู **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔** ข้อ ๒๑๐, หน้า ๔๕๓.

[๗] สมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี ดูที่ **พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๓** ลำดับที่ ๒

[๘] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut “List of Children of the late First King,” op.cit, ว่า p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน ค.ศ. ๑๘๕๓ (พ.ศ. ๒๓๙๖)

[๙] **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ).

ตรงกับวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ บรมราชาภิเษกครั้งแรก เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑ มีพระนามปรากฏในพระสุพรรณบัฏว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯลฯ พระจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว[๑] ได้เสด็จประพาสประเทศอินเดีย เมื่อปีวอก จัตวาศก จ.ศ.๑๒๓๔ พ.ศ. ๒๔๑๕ บรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯลฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[๒] เสด็จประพาสยุโรป เมื่อปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๒๕๙ พ.ศ. ๒๔๔๐ ครั้ง ๑ เมื่อปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ พ.ศ. ๒๔๕๐ อีกครั้ง ๑ เสด็จดำรงราชสมบัติอยู่ ๔๒ ปี ประชาชนชาวสยามถวายพระราชสมัญญา "พระปิยมหาราช"[๓] เสด็จสวรรคตเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ ตรงกับวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓[๔] พระชนมพรรษา ๕๘ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงศรีพัฒนา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีพัฒนา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอี่ยม[๕] เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๑๕ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๖[๖] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๖[๗] พระชันษา ๒๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดบวรนิเวศวิหาร[๘]

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าชายเสวตรวรลาภ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสวตรวรลาภ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๗[๙] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๖ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๙ พระชันษา ๓ ปี

---

[๑] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ**, หน้า ๑๕๒ - ๑๕๓.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๓.

[๓] องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก สาขาการศึกษา วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา การพัฒนาสังคมและการสื่อสาร ในวาระครบ ๑๕๐ ปี วันพระบรมราชสมภพ ประจำปี ๒๕๔๕ - ๒๕๔๖ และในวันที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ เอกสารจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการบริหารการปกครองของประเทศ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนนานาชาติเป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลก (Memory of the world)

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗ ร.ศ. ๑๒๙ ภาค ๒**, หน้า ๑๗๘๒ ว่า สวรรคตวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ เวลา ๒ ยาม ๔๕ นาที แต่ในปัจจุบันใช้ว่า วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓

[๕] เจ้าจอมมารดาเอี่ยม หลานพระยาอนุชิตชาญชัย (อุ่น) ถึงแก่กรรมเมื่อวันพุธที่ ๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๙ พ.ศ. ๒๔๔๓ (ดู **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕** และ **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙** หน้า ๔๑๘.)

[๖] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," **Bangkok Calendar (1870)**, p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม ค.ศ. ๑๘๕๔ (พ.ศ. ๒๓๙๗)

[๗] **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓,** หน้า ๕๓.

[๘] **ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร,** หน้า ๗๒.

[๙] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๕๔ (พ.ศ. ๒๓๙๗)

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าหญิงประภัศร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภัศร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเกศ[๑] เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ ปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๘๘ ตรงกับวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๙ พระชันษา ๗๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑[๒]

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าหญิงพักตร์พิมลพรรณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพักตร์พิมลพรรณ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๙[๓]

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าหญิงมัณยาภาธร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามัณยาภาธร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาจันทร์ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ พระชันษา ๓๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๙[๔]

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชาย (แดง) (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสำลี[๕] พระสนมเอก ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นเจ้าคุณจอมมารดาสำลี ประสูติวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๗[๖] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๘ พระชันษา ๓ เดือน

ที่ ๑๖ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑล[๗] (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณภควดี กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์) ที่ ๒ ในสมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ[๘] ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๘[๙] ในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ

---

[๑] เจ้าจอมมารดาเกศ เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๒ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันศุกร์ที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ อายุ ๙๖ ปี

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑,** หน้า ๕๓๒.

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๓ ร.ศ. ๑๒๕,** หน้า ๑๑๓๗.

[๔] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๒๑,** หน้า ๙๖.

[๕] เจ้าคุณจอมมารดาสำลี ธิดาสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) กับหม่อมคล้าย เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ ถึงแก่พิราลัยเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓ อายุ ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๔ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๘ ร.ศ. ๑๒๐,** หน้า ๘๓๕.)

[๖] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” **Bangkok Calendar (1870)**, p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

[๗] **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔,** หน้า ๔๘.

[๘] ในพระสุพรรณบัฏว่า ประสูติวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ

[๙] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” op.cit, p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

เฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณภควดี[๑] เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พระชันษา ๙ ปี[๒] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๖[๓] ในรัชกาลที่ ๕ ทรงเลื่อนพระนามพระอัฐิเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณภควดี กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์[๔] เมื่อวันเสาร์ที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๗

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชายกฤดาภินิหาร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศรวรฤทธิ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดากลิ่น[๕] พระสนมเอก เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๘[๖] ในรัชกาลที่ ๕ ทรงรับราชการมีตำแหน่งในออดิตออฟฟิศ พนักงานตรวจบัญชีเงินพระคลัง ทรงรับหน้าที่จัดการสร้างพระที่นั่งและพระราชวังบางปะอิน ทรงคิดแบบอย่างสร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร ต่อมาเมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ พ.ศ. ๒๔๑๘ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ์ โปรดให้เป็นราชทูตสยามประจำ ณ กรุงลอนดอน และอเมริกา ครั้น พ.ศ. ๒๔๒๙ เป็นคอมมิตตีผู้ ๑ ใน ๔ บังคับการตำแหน่งเสนาบดีกรมพระนครบาล เมื่อตั้งเป็นกระทรวงนครบาลใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้เป็นเสนาบดีกระทรวงนั้น ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นรัฐมนตรี แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงฯ เมื่อ ร.ศ. ๑๑๘ ตรงกับปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ พ.ศ. ๒๔๔๒ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๐ เป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้เป็นผู้จัดการพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น การพระราชพิธีบรมราชาภิเษก งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญชาการสร้างพระเมรุมาศ ณ ท้องสนามหลวง ครั้นเมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศรวรฤทธิ์ มหิศวรราชรวิวงศ์ สิทธิประสงค์กฤดาธิการ สุทธสันดานสีตลหฤทัย มไหศวริยราชนิติธาดา สุปรีชาสรรพกิจโกศล วิมลสุจริตจริยานุวัตร[๗] พุทธาทิรัตนสรณารักษ์ อุดมศักดิ์บพิตร เป็นสมุหมนตรี และเสนาบดี กระทรวงมุรธาธร

---

[๑] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๑๐๗.

[๒] คำประกาศทรงตั้งพระนาม เป็นเจ้าฟ้ากรมหลวง ในรัชกาลที่ ๕ ว่า สิ้นพระชนม์ขณะพระชนมายุ ๘ ปีกับ ๑๙ วัน (ดู **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๒๔๕)

[๓] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๒๖๒.

[๔] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๒๔๔-๒๔๕ ว่า "กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์" **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑,** หน้า ๑๖๖ และ **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ กรุงรัตนโกสินทร** (ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘), หน้า ๒๖๖ ว่า "กรมหลวงวิสุทธิกษัตรีย์"

[๕] เจ้าจอมมารดากลิ่น พระสนมเอก ธิดาพระยาดำรงราชพลขันธ์ (จุ้ย คชเสนี) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ อายุ ๙๑ ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙

[๖] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," **Bangkok Calendar (1870)**, p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

[๗] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๓๘), หน้า ๔๓ และ**จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ กรุงรัตนโกสินทร,** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ หน้า ๔๙๒ ว่า จริยาวัตร

เป็นเสนาบดีที่ปรึกษา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๘[๑] พระชันษา ๗๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙[๒] เป็นต้นราชสกุล กฤดากร ณ อยุธยา

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าชายเฉลิมลักษณเลิศ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมลักษณเลิศ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาบัว[๓] ประสูติวันอังคาร เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๘[๔] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๙ พระชันษา ๒ ปี

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าหญิงศรีนาคสวาดิ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีนาคสวาดิ) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ อุตราษาฒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๘[๕] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๕๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗[๖]

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าชายคัคณางคยุคล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร)[๗] ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพึ่ง ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๘ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ครั้น พ.ศ. ๒๔๒๗ ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษคนแรกในมณฑลพายัพ ต่อมาเมื่อปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ พ.ศ. ๒๔๒๘ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงฯ ได้เป็นอธิบดีศาลรับสั่งชำระความฎีกา แล้วเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ประจำมณฑลอีสาน ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๗ - ๒๔๓๙ เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๗๑ ตรงกับวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นราชสกุล คัคณางค์ ณ อยุธยา

---

[๑] พระประวัติ ดูที่ **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ พ.ศ. ๒๔๖๘,** หน้า ๑๔๗๙.

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๑ พ.ศ. ๒๔๖๙,** หน้า ๑๐๔๕.

[๓] เจ้าจอมมารดาบัว ธิดาเจ้าพระยานคร (น้อย ณ นคร) กับท่านผู้หญิงอิน ถึงแก่อสัญกรรมวันเสาร์ที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๖ ร.ศ. ๑๑๘,** หน้า ๔๐.)

[๔] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," **Bangkok Calendar (1870)**, p. 50 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

[๕] Ibid ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๗,** หน้า ๖๖๑.

[๗] พระประวัติโดยละเอียดของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ดู **ประชุมพระนิพนธ์กรมหลวงพิชิตปรีชากร** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๒), หน้า (๑) - (๒๐).

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าหญิงกรรณิกาแก้ว (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนขัตติยกัลยา) ที่ ๑ ในพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย[๑] ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๒ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๘[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ พระชันษา ๒๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันพุธที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๖[๓] ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องนางเธอ กรมขุนขัตติยกัลยา เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๕[๔] และทรงเลื่อนพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนขัตติยกัลยา[๕] เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๐[๖]

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดามาไลย[๗] ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนยี่ แรม ๑๕ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๘[๘] อยู่ได้วัน ๑ สิ้นพระชนม์

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าชายศุขสวัสดิ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาจันทร์ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๘[๙] ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ ตำแหน่งปลัดทัพบก ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นนายพลโท ราชองครักษ์ ผู้บัญชาการกองพล แล้วเลื่อนเป็นจเรพาหนะทหารบก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชันษา ๗๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘[๑๐] เป็นต้นราชสกุล ศุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา

---

[๑] พระองค์เจ้าพรรณราย ดู พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๓ ลำดับที่ ๕ หน้า ๑๕๒.

[๒] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," **Bangkok Calendar (1870)**, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

[๓] ซามูเอล เจ. สมิท, **จดหมายเหตุสยามไสมย เล่มที่ ๑,** พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สมาคมกิจวัฒนธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๗๔.

[๔] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๒๓๒.

[๕] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑,** หน้า ๑๙๖ ว่า เจ้าฟ้ากรมขุนขัติยกัลยา

[๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๔.

[๗] เจ้าจอมมารดามาไลย (หรือมาลัย) หลานพระยาราชรองเมือง พระราชทานเพลิงศพเมื่อวันศุกร์ที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓

[๘] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

[๙] Ibid. ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

[๑๐] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ พ.ศ. ๒๔๖๘,** หน้า ๑๓๒๔.

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าชายทวีถวัลยลาภ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตลับ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๘[๑] ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ เป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาล สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๒๕๙ ตรงกับวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ พระชันษา ๔๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๒[๒] เป็นต้นราชสกุล ทวีวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าชายทองกองก้อนใหญ่ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสังวาล[๓] พระสนมโท ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๙[๔] ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เมื่อวันอังคาร เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นนายพลตรี บังคับการกรมทหารรักษาพระราชวัง ได้เป็นแม่ทัพปราบฮ่อทางแดนมณฑลอุดร และเป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอุดร เป็นเสนาบดีกรมวัง เสนาบดีกระทรวงกลาโหม เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงฯ เมื่อปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นผู้บัญชาการทหารเรือ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๗ พระชันษา ๖๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙[๕] เป็นต้นราชสกุล ทองใหญ่ ณ อยุธยา

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าชายเกษมสันต์โสภาคย์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๙[๖] ในรัชกาลที่ ๕ ทรงรับราชการในโรงอักษรพิมพการ และคลังเสื้อหมวก ทรงออกหนังสือดรุโณวาท เป็นพนักงานจารึกอักษรในแผ่นศิลาประดับในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่อมา

---

[๑] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” **Bangkok Calendar (1870)**, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๖ ร.ศ. ๑๑๘,** หน้า ๖๔๘.

[๓] เจ้าจอมมารดาสังวาล พระสนมโท ธิดานายศัลวิชัย (ทองคำ ณ ราชสีมา) กับท่านน้อย (สกุลเดิม ปาณิกบุตร) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ รัชกาลที่ ๔ ทรงเรียกเจ้าจอมมารดาสังวาล ว่า “หนูสังวาลย์” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **คาถาพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๒), หน้า ๔๕.) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันจันทร์ที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๖ อายุ ๗๔ ปี

[๔] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙,** หน้า ๑๐๔๙.

[๖] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” op.cit, ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์ เมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ พ.ศ. ๒๔๒๖ ทรงรับราชการในกรมทหารล้อมวัง เป็นผู้ช่วยเสนาบดีกระทรวงวัง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๕ รับราชการในกระทรวงยุติธรรม ตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลอง ย้ายไปเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์คดีหลวง อธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่งสรรพากร และทำหน้าที่เป็นผู้แทนเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๗ ต่อมาเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์คดีราษฎร์ ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงเป็นอธิบดีผู้พากษาศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ จนสิ้นรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ พ.ศ. ๒๔๕๖ ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นเนติบัณฑิตกิตติมศักดิ์และสมาชิกวิเศษแห่งเนติบัณฑิตยสภา และต่อมาเป็นกรรมการศาลฎีกา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๘๖ ตรงกับวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๗ พระชันษา ๖๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๙[๑] เป็นต้นราชสกุล เกษมสันต์ ณ อยุธยา

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชายกมลาสเลอสรรค์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๙[๒] ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร เมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ พ.ศ. ๒๔๒๖ ได้ทรงกำกับช่างทองหลวง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๙๓ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔ พระชันษา ๗๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕[๓] เป็นต้นราชสกุล กมลาสน์ ณ อยุธยา

ที่ ๒๘ สมเด็จเจ้าฟ้าชายจาตุรนตรัศมี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงศ์) ที่ ๓ ในสมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๙[๔] ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๑ ทรงเฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนตรัศมี ศรีสมมติเทวราชรวิวงษ์ วโรภัยพงษพิสุทธ มกุฎราชวรางกูร มไหสูรยารหราชกุมาร ต่อมาเมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ ตรงกับวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๘ ทรงเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี ศรีสมมติเทวราชรวิวงษ์ วโรภัยพงษพิสุทธ มกุฎราชวรังกูร มไหสุริยารหราชนรินทรานุชาธิบดี กรมหลวงจักรพรรดิพงษ์ ทรงรับราชการเป็นอธิบดีที่ ๒ ในกรมพระคลังมหาสมบัติ ครั้นวันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙,** หน้า ๑๓๒๔.

[๒] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” **Bangkok Calendar (1870)**, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙ พ.ศ. ๒๔๗๕,** หน้า ๔๒๕๕. “พระประวัติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร” ใน **เหตุการณ์ตอนต้นรัชชกาลที่ ๔** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา), หน้า (๑) - (๘).

[๔] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” op.cit, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

ตรงกับวันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๘ ทรงเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ดำรงขัติยศักดิอรรควรยศ รัตนสมมติบุริสาชาไนย สีดลหฤไทยธรรมสุจริต อเนกราชกิจสิทธิวิจารณ์ มโหฬารคุณสมบัติ พุทธาทิรัตนสรณาคม อุดมเดชานุภาพบพิตร ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๓[๑] เป็นต้นราชสกุล จักรพันธุ์ ณ อยุธยา

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าชายอุณากรรณอนันตนรไชย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนรไชย) ที่ ๑ ในสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา[๒] ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๙[๓] เป็นนายร้อยตรีทหารมหาดเล็ก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ พระชันษา ๑๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดมหาธาตุ วันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๐[๔]

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าชายเกษมศรีศุภโยค (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาจันทร์ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๐[๕] ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๙ ทรงกำกับกรมช่างมุก และทรงรับราชการเป็นอธิบดีกรมราชพัสดุ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย แรม ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๗๗ ตรงกับวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๘ พระชันษา ๕๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๕๙[๖] เป็นต้นราชสกุล เกษมศรี ณ อยุธยา

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙,** หน้า ๖๖๑.

[๒] พระนามเดิม เจ้าจอมมารดาเปี่ยม พระสนมเอก ธิดาหลวงอาสาสำแดง (แตง) กับท้าวสุจริตธำรง (นาค สุจริตกุล) ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็น เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็น เจ้าคุณพระอัยยิกาเปี่ยม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ แล้วเลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ถึงแก่พิราลัย เมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๗ (**ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๑ ร.ศ. ๑๒๓,** หน้า ๓๔.) พระราชทานเพลิง ณ พระเมรุผ้าขาว สวนมิสกวัน วันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ (**ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗ ร.ศ. ๑๒๙ พ.ศ. ๒๔๕๓,** หน้า ๗๐.)

[๓] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," **Bangkok Calendar (1870)** p.51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๓๙,** หน้า ๕๘.

[๕] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p.51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๘ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ พ.ศ. ๒๔๕๙,** หน้า ๗๑๑.

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าหญิง (เขียว)[๑] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเขียว) ที่ ๒ ในเจ้าคุณจอมมารดาสำลี พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๐[๒] สิ้นพระชนม์เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๓ ค่ำ ทรงพระชนม์วันเดียว

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าหญิงเสมอสมัยหรรษา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสมอสมัยหรรษา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดามาไลย ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๖ พระชันษา ๑๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๘[๓]

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าชายศรีสิทธิธงไชย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริธัชสังกาศ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๐[๔] ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศิริธัชสังกาศ ต่อมาเมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ พ.ศ. ๒๔๔๘ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนศิริธัชสังกาศ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เป็นอธิบดีศาลฎีกา เป็นราชเลขานุการฝ่ายกฎหมาย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชันษา ๕๔ ปี เป็นต้นราชสกุล ศรีธวัช ณ อยุธยา

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าชายทองแถมถวัลยวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสังวาล พระสนมโท ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๐[๕] ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสาตรศุภกิจ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๑ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนฯ เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็นนายพันเอก ราชองครักษ์ ทรงบังคับการกรมช่างมหาดเล็ก ในรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงฯ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ แรมค่ำ ๑ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๘๑ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒ พระชันษา ๖๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓[๖] เป็นต้นราชสกุล ทองแถม ณ อยุธยา

---

[๑] "ฉบับที่ ๒๙ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี," ใน **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า ๕๕๘ ขานพระนามว่า หญิงเล็ก

[๒] พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ เรื่อง "List of Children of the late First King," **Bangkok Calendar (1870)**, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐) และว่าสิ้นพระชนม์หลังจากนั้น ๓ วัน

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๓๗,** หน้า ๔๗.

[๔] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p.51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

[๕] Ibid. ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓,** หน้า ๕๔๓.

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าหญิงอนงค์นพคุณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนงค์นพคุณ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอม[๑] เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๐[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๖[๓] พระชันษา ๒๖ ปี

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าหญิงกนกวรรณเลขา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากนกวรรณเลขา) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๐[๔] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๘๐ ตรงกับที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑ พระชันษา ๖๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓[๕]

ที่ ๓๗ พระองค์เจ้าชายชุมพลสมโภช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาพึ่ง ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนยี่ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๐[๖] ในรัชกาลที่ ๕ เข้ารับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยกรมหลวงพิชิตปรีชากร ซึ่งทรงบัญชาการศาลฎีกาและศาลแพ่ง ครั้นปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ พ.ศ. ๒๔๒๕ เป็นราชองครักษ์ประจำพระองค์ และทรงบัญชาการกรมช่างทหารใน ครั้นปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ พ.ศ. ๒๔๒๗ เป็นผู้แทนอธิบดีศาลแพ่งกลาง แพ่งเกษม และกรรมการตรวจความฎีกา ถึงปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ ต่อมาปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นผู้บังคับการทหารหน้า เป็นนายพันโท เป็นข้าหลวงพิเศษขึ้นไปจัดการส่งกองทัพที่มณฑลพิษณุโลก เป็นข้าหลวงไปจัดการส่งกองทัพซึ่งยกขึ้นไปปราบฮ่อ ณ เมืองพิไชย ต่อมาเป็นข้าหลวงตรวจราชการเมืองภูเก็ต ครั้นปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นปลัดทัพบก เป็นข้าหลวงพิเศษเสด็จขึ้นไปทรงบัญชาการปราบโจรผู้ร้ายในมณฑลนครราชสีมา ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์พิเศษ เป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอีสาน ครั้นวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๓ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนฯ เป็นเสนาบดีกระทรวงวัง เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๕๓

---

[๑] เจ้าจอมมารดาเอม ธิดาหลวงปราณีประชาชน (แมลงทับ) ยกกระบัตรกรุงเก่า กับท่านเอี่ยม เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ อายุ ๗๕ ปี (ดู **ทำเนียบนามภาค ๑** (กรุงเทพฯ : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๕๗.) พระราชทานเพลิง ณ วัดราชาธิวาส วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ พ.ศ. ๒๔๕๗,** หน้า ๖๖๘.)

[๒] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” **Bangkok Calendar (1870)**, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

[๓] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๖** (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๘๑), หน้า ๓๐๘ และว่าพระชันษา ๒๗ ปี

[๔] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” op.cit, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓,** หน้า ๕๔๓.

[๖] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” op.cit, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงฯ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายทหารพิเศษในกรมรักษาวัง เป็นสมุหมนตรี และเป็นเสนาบดีที่ปรึกษา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ ตรงกับวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖[๑] เป็นต้นราชสกุล ชุมพล ณ อยุธยา

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าหญิงอรุณวดี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหรุ่น[๒] เมื่อวันพุธ เดือนยี่ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๐[๓] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๙๕ ตรงกับวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ พระชันษา ๗๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าหญิงวาณีรัตนกัญญา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาณีรัตนกัญญา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแก้ว[๔] เมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๐[๕] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ ตรงกับวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษา ๗๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๙

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าหญิงมณฑานพรัตน์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณฑานพรัตน์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาโหมด[๖] พระสนมโท ประสูติวันพุธ เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๒๐ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดบวรนิเวศวิหาร เดือน ๘ จ.ศ. ๑๒๒๓ พ.ศ. ๒๔๐๔[๗]

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๐ พ.ศ. ๒๔๖๖,** หน้า ๔๑๐๑.

[๒] เจ้าจอมมารดาหรุ่น ธิดาพระอภัยพิพิธ (กระต่าย บรรพบุรุษสกุลศุภมิตร ผู้เป็นบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุญมา) ดู **เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์**)) กับคุณหญิงแจ่ม เกิดเมื่อปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔ ถึงแก่อสัญกรรมวันพฤหัสบดีที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒ อายุ ๘๙ ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๓ (ดู พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระบรมราโชวาทภาษามคธ และคาถาธรรมบรรยาย** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๓)

[๓] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” **Bangkok Calendar (1870)**, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม ค.ศ. ๑๘๕๘ (พ.ศ. ๒๔๐๑)

[๔] เจ้าจอมมารดาแก้ว อยู่ในตระกูลบุรณศิริ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันศุกร์ที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๔

[๕] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” op.cit, p.51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม ค.ศ. ๑๘๕๘ (พ.ศ. ๒๔๐๑)

[๖] เจ้าจอมมารดาโหมด พระสนมโท ธิดาพระยาราชสงคราม (อิน อินทรวิมล) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันพุธที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ อายุ ๘๑ ปี (ดู “แผนเครือญาติ แผ่นที่ ๑” ใน **ลำดับเชื้อสายของคุณหญิงตาด สิริรัตน์มนตรี (หงษ์ สุจริตกุล)** กับ **สกุลธรรมสโรช สกุลอินทรวิมล และสกุลอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกัน**)

[๗] “ฉบับที่ ๙ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุฑูตรวมกัน” ใน **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า ๖๒๔. และว่า พระชันษา ๓ ปี ๒ เดือน

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าชายกาพย์กนกรัตน์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาตลับ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ.๑๒๒๐ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ ในรัชกาลที่ ๕ เป็นนายพันตรี ราชองครักษ์ ทรงบังคับการกรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๒ พระชันษา ๒๒ ปี

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าชายเทวัญอุไทยวงศ์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ) ที่ ๒ ในสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๒๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๑[๑] ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ ทรงรับราชการเป็นพนักงานใหญ่ในออดิตออฟฟิศ ในออฟฟิศหลวง กรมราชเลขานุการ ต่อมาเมื่อปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑ พ.ศ. ๒๔๒๒ ทรงดำรงตำแหน่งไปรเวตสเกตรีหลวง ราชเลขานุการออดิตออฟฟิศ เป็นที่ปรึกษาในราชการต่างประเทศ และเป็นผู้บัญชาการกรมบาญชีกลาง ในกรมพระคลังมหาสมบัติ ทรงเป็นผู้ริเริ่มตั้งราชทูตสยามประจำราชสำนักต่างประเทศ และตั้งศาลต่างประเทศในราชอาณาจักร ครั้นเมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรประการ พ.ศ. ๒๔๒๕ เป็นอธิบดีจัดทหารดับเพลิงเรือลาดตระเวนตามท้องน้ำฝ่ายใต้พระนคร ต่อมา พ.ศ. ๒๔๒๘ เป็นเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ ครั้นวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรประการ เป็นราชเลขานุการ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้เป็นราชทูตพิเศษ ผู้แทนพระองค์เสด็จไปในงานเฉลิมพระชนมพรรษา ๕๐ พรรษา สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียที่ประเทศอังกฤษ และเสด็จดูงานในทวีปยุโรป ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นหัวหน้าในที่ประชุมเสนาบดีสภา เป็นรัฐมนตรี และองคมนตรี ทั้งในรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖

ในรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ ขัตติยพิศาลสุรบดี ศรีพัชรินทรภราดร สโมสรอเนกศาสตร์วิบูลย์ เกียรติจำรุญไพรัชการ ศุภสมาจารสารสมบัติ มัทวเมตตาธยาศรัย ศรีรัตนตรัยคุณานุสรสุนทรธรรมบพิตร เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นสมุหมนตรี แล้วเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ขัตติยพิศาลสุรบดี บรมราชินีศรีพัชรินทรภราดร สโมสรอเนกนิติปรีชา มหาสุมันตยานุวัตรวิบุลย์ ไพรัชราชกิจจาตุลสุนทรปฏิภาณ นิรุกติญาณวิทยาคณนาทิศาสตร์ โหรกลานุวาทนานาปกรณ์ เกียรติกำจรจิรกาล บริบูรณคุณสารสมบัติ สุจริตสมาจารวัตร มัทวเมตตาชวาธยาศรัย ศรีรัตนตรัยสรณธาดา กัลยาณธรรมิกนาถบพิตร เมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๗๘ พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นมหาอำมาตย์นายกคนแรก[๒] เป็นผู้รักษาพระนครในเวลาที่เสด็จประพาสหัวเมือง และคงในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ เป็นสภานายกแห่งสภาการคลัง เมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นนายกกรรมการตรวจร่างประมวลกฎหมาย และเป็นพนักงานสอบประดิทินประจำปีที่ใช้ในราชการ สิ้นพระชนม์

---

[๑] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” **Bangkok Calendar (1870)**, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๕๘ (พ.ศ. ๒๔๐๑)

[๒] เทียบเท่ากับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ ตรงกับวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๖ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นต้นราชสกุล เทวกุล ณ อยุธยา

ที่ ๔๓ พระองค์เจ้าหญิงอรไทยเทพกัญญา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๒[๑] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ ตรงกับวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๙ พระชันษา ๔๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๙

ที่ ๔๔ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๒[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๒ พระชันษาได้ ๘ วัน

ที่ ๔๕ สมเด็จเจ้าฟ้าชายภาณุรังษีสว่างวงศ์[๓] (สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช) ที่ ๔ ในสมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนยี่ แรม ๔ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๒[๔] ในรัชกาลที่ ๕ ทรงเฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ดำรงราชอิศริยาธิบดีศรีวิสุทธมหามงกุฎพงษวโรภยาภิชาติ ราชโสทรานุชาธิบดินทร์[๕] ทิพยศิรินทรพิพัฒน์ สุขุมาลรัตนราชกุมาร เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ ครั้น พ.ศ. ๒๔๒๐ เป็นอธิบดีกรมล้อมพระราชวัง ทรงเลื่อนพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ดำรงราชอิศริยาธิบดีศรีวิสุทธิ มหามกุฎพงษวโรภยาภิชาติ ราชโสทรานุชาธิบดินทร์ ทิพยศิรินทรพิพัฒน์ สุขุมาลยรัตนราชนรินทรานุชาธิบดี กรมหลวงภาณุพันธุวงษ์วรเดช เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ.๑๒๔๓ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ทรงเป็นอธิบดีกรมไปรษณีย์และโทรเลขโทรศัพท์ในปีนั้น แล้วเลื่อนพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช พิเศษขัติยศักดิ อรรคอุดมชาติ บรมนราธิราชโสทรานุชาธิบดี สุจริตจารีราชการัณย์ มหันตมหาอุสาหพิริยพหลดลประสิทธิ อเนกพิธคุณากร สุนทรธรรมพิทักษ์ อรรคมโหฬารอัธยาไศรย ศรีรัตนไตรยสรณธาดา อดุลยเดชานุภาพบพิตร เมื่อวันเสาร์ เดือนยี่ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๓

---

[๑] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," **Bangkok Calendar (1870)**, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ค.ศ. ๑๘๕๙ (พ.ศ. ๒๔๐๒)

[๒] Ibid. ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๕๙ (พ.ศ. ๒๔๐๒) และว่าสิ้นพระชนม์หลังจากนั้น ๗ วัน

[๓] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒,** หน้า ๒๖ ว่า "ภาณุรังสี"

[๔] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๐ (พ.ศ. ๒๔๐๓)

[๕] สร้อยพระนามนี้ พระราชทานในรัชกาลที่ ๕

มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๘ เป็นนายพลเอก ราชองครักษ์ เสนาบดีกระทรวงยุทธนาธิการ กระทรวงกลาโหม ได้เป็นราชทูตพิเศษเสด็จประเทศญี่ปุ่นครั้ง ๑ ยุโรปครั้ง ๑

ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พิเศษขัตติยศักดิ์อัครอุดมชาติ ปรมินทรมหาราชโสทรานุชาธิเบนทร์ ปรเมนทรมหาวชิราวุธราชปิตุลา มหันตมหาอุสาห พิริยพหลดลประสิทธิ สุจริตจารีราชการัณย์ สุรพลขันธ์คณาภรณ์ สุนทรธรรมพิทักษ์ อัครมโหษารัธยาศัย ศรีรัตนตรัยสรณธาดา อดุลยเดชานุภาพพิลาศ ธรรมิกนาถบพิตร เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นจอมพลทหารบก จอมพลเรือ ราชองครักษ์พิเศษ และเป็นจเรทหารบกทหารเรือทั่วไป ถึงรัชกาลที่ ๗ เป็นอภิรัฐมนตรี และทรงเฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุขเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช[๑] เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘[๒] โปรดให้ทรงรับหน้าที่สั่งหนังสือราชการ และเป็นประธานแทนพระองค์ในการประชุมเสนาบดี ตลอดจนงานพระราชพิธีกรณียกิจทั้งหลาย ทิวงคตในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันพุธ เดือน ๗ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๙๐ ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๑ พระชันษา ๖๙ พรรษา พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นต้นราชสกุล ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา

ที่ ๔๖ พระองค์เจ้าหญิงบุษบงก์เบิกบาน[๓] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบงเบิกบาน) ที่ ๓ ในเจ้าคุณจอมมารดาสำลี พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๒๑ ตรงกับวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีชวด อัฐศ จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๑๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๐

ที่ ๔๗ พระองค์เจ้าชายมนุษยนาคมานพ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๓ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงผนวชแล้วทรงแปลพระปริยัติธรรมเป็นเปรียญ ๕ ประโยค ทรงได้รับสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส สุนทรพรตวิสุทธิพรหมจรรย์ วิมลศีลขันธ์ธรรมวรยุต ศรีวิสุทธิคณานุนายก สาสนดิลกธรรมานุวาทย์ บริสัษยนารถบพิตร ทรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรอง เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ต่อมาเลื่อนสมณศักดิ์เสมอสมเด็จพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกา ทรงตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยและทรงได้รับการสถาปนาให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระองค์ที่ ๑๐ แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงฯ พระนามตอนต้นอย่างเดิมเปลี่ยนท้ายพระนามว่า

---

[๑] โปรดเกล้าฯ ให้มีพระอิสริยศักดิ์พิเศษทรงศักดินา ๑๐๐๐๐๐ เสมอศักดินาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (ดู "พระราชบัญญัติตำแหน่งศักดินาพระบรมวงษานุวงษ," **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙,** หน้า ๒๖๕.)

[๒] ดู **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒,** หน้า ๒๒๔.

[๓] มาจากคำภาษาบาลีว่า ปุสปงฺค (ปุสฺป + องฺค) แต่ใช้ว่า "บุษบงเบิกบาน" มาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๕ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘,** หน้า ๙๑.)

บริสัษยนารถสมณุดม บรมบพิตร เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ ตรงกับวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๙

ถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษก เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ศรีสุคตขัตติยพรหมจารี สรรเพ็ชญรังษีกัลยาณวากย์ มนุษยนาคอเนญชาริยวงศ์ บรมพงศาธิบดี จักรีบรมนาถประนับดา มหามกุฏกษัตริยราชวรังกูร จุฬาลงกรณปรมินทร์สูรครุฐานิยภาดา วชิราวุธมหาราชหิโตปัธยาจารย์ ศุภสีลมหาสารวิมลมงคลธรรมเจดีย์ สุตพุทธมหากวีตรีปิฎกทิโกศล เบญจปดลเศวตฉัตร สิริรัตโนปลักษณมหาสมณุตมาภิเษกภิษิต วิชิตมารสราพกธรรมเสนาบดี อมรโกษินทรโมลีมหาสงฆปรินายก พุทธศาสนดิลกโลกุตมมหาบัณฑิต สิทธรรณนานานิรุกติประติภาน มโหฬารเมตตาภิธยาศรัย พุทธาทิรัตนตรัยคุณารักษ์ เอกอรรคมหาอนาคาริยรัตน สยามาธิปัตยพุทธบริษัทเนตร สมณคณินทราธิเบศสกลพุทธจักรกฤตโยปการ มหาปาโมกขประธานสถาวีรวโรดม บรมนาถบพิตร ทรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระมหาสมณ เป็นประธานสงฆบริษัททั่วพระราชอาณาเขต เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ พ.ศ. ๒๔๕๓ ต่อมาทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ ตรงกับวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ พระชันษา ๖๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕

ที่ ๔๘ พระองค์เจ้าชายเจริญรุ่งราษี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเจริญรุ่งราษี) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาสังวาล พระสนมโท ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐[๑] ขึ้น ๕ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ พ.ศ. ๒๔๐๗ พระชันษา ๕ ปี

ที่ ๔๙ พระองค์เจ้าชายสวัสดิประวัติ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหุ่น[๒] เป็นท้าวทรงกันดาน ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๓ ทรงรับตำแหน่งหัวหน้าราชเลขานุการ ในออฟฟิศหลวงกรมราชเลขานุการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ แล้วทรงเป็นปลัดบาญชีกลางในพระคลังมหาสมบัติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๙ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นองคมนตรีที่ปรึกษาราชการในพระองค์ ทรงกำกับโรงเรียนราชกุมารและราชกุมารี พ.ศ. ๒๔๓๔ ทรงบัญชาการโรงพิมพ์หลวงอักษรพิมพการ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ เป็นอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงทำการแทนเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนฯ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นเสนาบดีตำแหน่งราชเลขานุการ และเป็นอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ และโดยเสด็จประพาสยุโรปทั้งสองครั้ง

---

[๑] **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** กับ **พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช** (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๕) หน้า ๑๘ ว่า ประสูติเดือน ๙

[๒] เจ้าจอมมารดาหุ่น หลานเจ้าจอมเถ้าแก่ เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ ถึงแก่อนิจกรรมวันอาทิตย์ที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ อายุ ๘๓ ปี (**ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘,** หน้า ๖๗.)

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงเป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ทรงเป็นองคมนตรี แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ บรมธรรมิกราชวงศ์วิสุทธิ์ วชิราวุธราชปฤจฉานุวัติ รัตนบัณฑิตยชาติ สุขุมราชมันตนาธิบดี เมตตาสีตลหฤทัย พุทธาทิ[๑] ไตรรัตนคุณาลงกรณ์ธรรมาทรบพิตร เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นสมุหมนตรี เป็นเสนาบดีที่ปรึกษา เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๗๗ ตรงกับวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ เวลา ๕ ทุ่ม พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๙[๒] เป็นต้นราชสกุล สวัสดิกุล ณ อยุธยา

ที่ ๕๐ พระองค์เจ้าหญิงสุนันทากุมารีรัตน์ (สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี อัครมเหสี) ที่ ๓ ในสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา ทรงพระราชสมภพเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๓ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระนางเธอ พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ สวรรคตเมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ พระชนมายุ ๒๑ พรรษา ภายหลังสวรรคตแล้ว รัชกาลที่ ๕ ทรงเลื่อนพระอิสริยยศขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเธอสุนันทากุมารีรัตน์ เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๓ ต่อมาเลื่อนเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระราชเทวี เมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ แล้วเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี อัครมเหสี เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๓ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๓[๓]

ที่ ๕๑ พระองค์เจ้าชายจันทรทัตจุฑาธาร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาโหมด พระสนมโท ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๑๓ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๓ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ ทรงรับราชการเป็นผู้ช่วยแผนกต่างประเทศ กรมราชเลขานุการ ต่อมาทรงเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ อธิบดีกรมพยาบาล ทรงเป็นกรรมการศาลรับสั่งพิเศษ กองที่ ๑ กระทรวงยุติธรรม ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๙

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม ทรงเป็นผู้แปลประมวลกฎหมายกระทรวงยุติธรรม กฎหมายต่างประเทศ และเป็นกรรมการตรวจกฎหมายภาษาไทย จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๙๔ ตรงกับวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เวลา ๐๙.๑๔ น. พระชันษา ๗๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕[๔] เป็นต้นราชสกุล จันทรทัต ณ อยุธยา

---

[๑] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒,** หน้า ๔๙ ว่า "พุทธาไตรรัตน์"

[๒] **พระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ)** (ม.ป.ท., ๒๔๕๙), หน้า ๒๖.

[๓] "จดหมายเหตุโหร ของจมื่นก่งศิลป์,"ใน **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘ ภาค ๘**, หน้า ๑๘๙.

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙ พ.ศ. ๒๔๗๕,** หน้า ๔๒๕๕.

ที่ ๕๒ พระองค์เจ้าหญิงสุขุมาลมารศรี (สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี) ที่ ๔ ในเจ้าคุณจอมมารดาสำลี พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ พ.ศ. ๒๔๒๓ ทรงสถาปนาเป็นพระนางเธอสุขุมาลมารศรี ครั้น พ.ศ. ๒๔๒๔ เป็นพระนางเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นพระนางเจ้าสุขุมาลมารศรี พระราชเทวี ทรงเป็นราชเลขานุการส่วนพระองค์ในรัชกาลที่ ๕[๑] ทรงเป็นอุปนายิกาสภาอุณาโลมแดง ทรงตั้งโรงเรียนสุขุมาลัยที่วัดพิชยญาติการาม เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี เมื่อวันจันทร์ที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ ตรงกับวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑[๓]

ที่ ๕๓ พระองค์เจ้าหญิงนารีรัตนา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านารีรัตนา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาดวงคำ[๔] ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอังคาร เดือน ๗ แรม ๑๑ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชันษา ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙[๕]

ที่ ๕๔ พระองค์เจ้าชายไชยานุชิต (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป) ที่ ๗ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๔[๖] ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๖๐ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้เป็นอธิบดีกรมพิพิธภัณฑ์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ ตรงกับวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษา ๗๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๙[๗] เป็นต้นราชสกุล ชยางกูร ณ อยุธยา

---

[๑] เนื่องจากทรงเป็นเจ้านายฝ่ายในที่มีความเชี่ยวชาญทางอักษรศาสตร์ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ทัดเทียมเจ้านายฝ่ายชาย

[๒] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ภาคต้น วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๖๘ - ๓๑ ธันวาคม ๒๔๗๑** (กรุงเทพฯ : วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๗๗.

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑,** หน้า ๔๔๔.

[๔] เจ้าจอมมารดาดวงคำ นามเดิม เจ้าหนูมั่น ธิดาเจ้าคลี่ กับเจ้านางท่อนแก้ว แห่งเวียงจันทน์ เป็นหลานปู่เจ้าอนุเวียงจันทน์ และเป็นหลานตาพระมหาอุปราช (ติสสะ) รัชกาลที่ ๔ ทรงเรียกเจ้าจอมมารดาดวงคำว่า มั่นดวงคำ (ดู **คาถาพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา**, หน้า ๖๐.) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๙

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙**, หน้า ๑๐๔๙.

[๖] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” **Bangkok Calendar (1870)**, p. 51 ว่าประสูติเมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๑ (พ.ศ. ๒๔๐๔)

[๗] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **มหาชาติ** (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๔๗๙), หน้าปก.

ที่ ๕๕ พระองค์เจ้าหญิงบัญจบเบญจมา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบัญจบเบญจมา[๑]) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ เวลาเช้า ๕ โมง ๑๕ นาที พระชันษา ๓๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๘[๒]

ที่ ๕๖ พระองค์เจ้าชายวรวรรณากร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเขียน[๓] เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๔ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ ถึงวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นรองอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติและหอรัษฎากรพิพัฒน์[๔] และรองเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติตามลำดับ ต่อมาเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ มกุฎวงศนฤบดี มหากวีนิพันธนวิจิตร ราชโกษาทิกิจจิรุปการ บรมนฤบาลมหาสวามิภักดิ์ ขัตติยศักดิอดุลย์พหุลกัลยาณวัตร์ ศรีรัตนไตรคุณาลงกรณ์ นรินทรบพิตร์ เมื่อปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ พ.ศ. ๒๔๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๕ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๙๓ ตรงกับวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ พระชันษา ๗๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕[๕] เป็นต้นราชสกุล วรวรรณ ณ อยุธยา

ที่ ๕๗ พระองค์เจ้าชายดิศวรกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ[๖]) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาชุ่ม[๗] พระสนมเอก เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑**, หน้า ๒๒๗ ว่า บรรจบเบญจมา

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔**, หน้า ๔๔๖.

[๓] เจ้าจอมมารดาเขียน ธิดาท่านอ้น สิริวัฒ (หรือสิริวันต์ หรือสิริวรรณ) มหาดเล็กหลวง รัชกาลที่ ๓ กับคุณหญิงอิ่ม เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๖ มีฉายาในหมู่ชาววังว่า "คุณเขียนอิเหนา" ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันจันทร์ที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๔ อายุ ๙๘ ปี (ดู "ประวัติน้าสุด," **พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์** (พระนคร : เขษมบรรณกิจ, ๒๕๐๓.)

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙,** หน้า ๓๔.

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙ พ.ศ. ๒๔๗๕**, หน้า ๔๒๕๕.

[๖] ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๕ ทรงเป็นคนไทยบุคคลแรกที่องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก

[๗] เจ้าจอมมารดาชุ่ม พระสนมเอก ธิดาพระยาอัพภันตริกามาตย์ (ดิศ โรจนดิศ) กับท่านคล้าย เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๖ รัชกาลที่ ๔ ทรงเรียกเจ้าจอมมารดาชุ่มว่า ชุ่มเล็ก (ดู **เรื่องตระกูลวงษ์พระยาอัพภันตริกามาตย์ (ดิศ),** หน้า ๑๑ ; **คาถาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา**, หน้า ๓๒.) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ อายุ ๘๐ ปี

ตรงกับวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๕ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ (มหาดเล็ก) ตำแหน่งผู้ช่วยบัญชาการทหารบก ในกรมยุทธนาธิการ แล้วเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ และ พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นอธิบดีกรมธรรมการ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้เป็นราชทูตพิเศษเสด็จไปยุโรป ครั้ง ๑ ครั้นวันที่ ๑ เมษายน ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ พ.ศ. ๒๔๓๕ โปรดเกล้าฯ เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงฯ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ ตรงกับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๒

ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ อิศริยลาภบดินทร สยามวิชิตินทรวโรปการ มโหฬารราชกฤตยานุศร อาทรประพาสการสวัสดิ์ วรรัตนปัญญาศึกษาวิเศษ นรินทราธิเบศร์บรมวงศ์อดิศัย ศรีรัตนตรัยคุณธาดา อุดมเดชานุภาพบพิตร ใน พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นเสนาบดีที่ปรึกษา เป็นสภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นกรรมการตรวจชำระกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และเป็นกรรมการสภาการคลัง แล้วเป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาธรและเป็นนายพลเอก ราชองครักษ์พิเศษ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ พ.ศ. ๒๔๖๖ ถึงรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นอภิรัฐมนตรี ครั้นวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นนายกราชบัณฑิตยสภา แล้วเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อิสสริยลาภบดินทร สยามวิชิตินทรวโรปการ มโหฬารรัฐประศาสน์ ปิยมหาราชวรานุศิษฏ์ไพศาลราชกฤตยการี โบราณคดีปวัติศาสตรโกศล คัมภีรนิพนธนิรุกติปฏิภาณ ราชบัณฑิตวิธานนิติธรรมสมรรถ ศึกษาภิวัฒนปิยวาที ขันติสัตยตรีสุจริตธาดา วิมลรัตนปัญญาอาชวาศรัย พุทธาทิไตรสรณาทรพิเศษ คุณาภรณ์ธรรมิกนาถบพิตร เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ ตรงกับวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๓๐๕ พ.ศ. ๒๔๘๖ พระชันษา ๘๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นต้นราชสกุล ดิศกุล ณ อยุธยา

ที่ ๕๘ พระองค์เจ้าหญิงนงคราญอุดมดี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านงคราญอุดมดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเพ็ง[๑] เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔ พระชันษา ๖๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕[๒]

---

[๑] เจ้าจอมมารดาเพ็ง นามเดิม หุ่น ธิดาหลวงราชภัตการ (จีนเอ็ง) เจ้ากรมเกาเหลาจีน (ดู **ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔** (กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๖, ดู **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔** เลขที่ ๓๕๕) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๖ ได้ถวายตัวเป็นละครหลวงในรัชกาลที่ ๔ และทรงเรียกว่า เมขลา หรือ เพ็งเมขลา ส่วนชาววังเรียกว่า "หุ่นเมขลา" (ดู **คาถาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา**, หน้า ๓๔.) ถึงแก่กรรมวันเสาร์ที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ อายุ ๔๖ ปี (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ.๑๐๘**, หน้า ๒๓๑.)

[๒] **ปัญหาพระยามิลินท์ เล่ม ๒ ตอนมณฑลปัญหา** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๕), หน้าปก.

ที่ ๕๙ พระองค์เจ้าชายศรีเสาวภางค์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเหม[๑] ท้าวสมศักดิในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ตรงกับวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ รับราชการในไปรเวตสิเกรตารีออฟฟิศหลวง ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นอธิบดีกรมอักษรพิมพการ และพ.ศ. ๒๔๓๑ เป็นอธิบดีกรมพยาบาล เป็นนายด้านปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นข้าหลวงกำกับสอบวิชาหนังสือไทย เป็นกรรมสัมปาทิกจัดการพิมพ์พระไตรปิฎก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ พระชันษา ๒๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๒[๒] เป็นต้นราชสกุล โสภางค์ ณ อยุธยา

ที่ ๖๐ พระองค์เจ้าหญิงสว่างวัฒนา[๓] (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) ที่ ๔ ในสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา ทรงพระราชสมภพเมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ตรงกับวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๕ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓[๔] ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงดำรงตำแหน่งสภาชนนีแห่งสภาอุณาโลมแดงแห่งชาติสยาม ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ พ.ศ. ๒๔๖๓ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี เสด็จดำรงตำแหน่งสภานายิกาแห่งสภากาชาดสยาม ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ ในรัชกาลที่ ๘ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ พ.ศ. ๒๔๗๗ เสด็จสวรรคต ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม ปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๓๑๗ พ.ศ. ๒๔๙๘ พระชนมายุ ๙๓ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๙

---

[๑] เจ้าจอมมารดาเหม ธิดาพระอัคนีสร (พิณ) กับท่านแย้ม รัชกาลที่ ๔ ทรงเรียกเจ้าจอมมารดาเหม ว่า แฝดเหม (ดู **คาถาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา**, หน้า ๓๖.) ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้รับราชการในตำแหน่งท้าวสุภัตติการภักดี แล้วเลื่อนเป็นท้าวอินทรสุริยา และท้าวสมศักดิ์ ตามลำดับ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๕ อายุ ๘๓ ปี

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘**, หน้า ๓๕๕.

[๓] ได้รับพระราชทานพระพรจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า *"พระนามซึ่งชื่อว่าสว่างวัฒนานี้ พระราชทานให้แก่พระราชกุมารีองค์ใด พระราชกุมารีองค์นั้น ผู้เป็นบุตรีจงมีความสุข อย่ามีโรคและอย่ามีความวุ่นวายเลย จงมั่งคั่งด้วยทรัพย์มาก จงมียศสมบัติเป็นผู้ประเสริฐ ไม่มีใครเลิศขึ้นกว่า จงตั้งอยู่ในวงศของบิดาสิ้นกาลนาน เทอญ"*

[๔] มีสมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ คือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ และสมเด็จพระราชโอรสพระองค์สุดท้าย คือ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

ที่ ๖๑ พระองค์เจ้าชายโสณบัณฑิต (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาวาด[๑] พระสนมเอก เป็นท้าววรจันทร์ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๖ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ รับราชการในไปรเวตสิเกรตารีออฟฟิศหลวง ฝ่ายต่างประเทศ ครั้นปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ พ.ศ. ๒๔๔๓ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนฯ เป็นนายพันเอก ราชองครักษ์ ได้เป็นที่ปรึกษาประจำสถานทูตในประเทศอังกฤษและอเมริกา แล้วเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลภาคพายัพ เป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร กระทรวงโยธาธิการและกระทรวงวัง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๕๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗[๒] เป็นต้นราชสกุล โสณกุล ณ อยุธยา

ที่ ๖๒ พระองค์เจ้าชายจิตรเจริญ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า[๓]กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)[๔] ที่ ๒ ในพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๖ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ พ.ศ. ๒๔๓๐ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๑ เป็นนายพลตรี เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม และผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ เป็นอธิบดีกรมโยธาธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ ต่อมาวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการพระองค์แรก ครั้นวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลัง และเมื่อปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๒๕๖ พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๙ เป็นผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๐ บัญชาการกระทรวงพระคลัง (ชั่วคราว) พ.ศ. ๒๔๔๑ เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมและเป็นผู้รั้งตำแหน่งที่ผู้บัญชาการทหารเรือ พ.ศ. ๒๔๔๒ - ๒๔๔๘ เป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นนายพลโท ต่อมาเมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็นเสนาบดีกระทรวงวัง แล้วทรงเพิ่มพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงฯ

---

[๑] เจ้าจอมมารดาวาด พระสนมเอก นามเดิม แมว ธิดานายสมบุญ (สกุล งามสมบัติ) กับท้าวปฏิบัติบิณฑทาน (ถ้วย) เกิดเมื่อวันอังคารที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๔ เป็นหลานปู่พระศิริสมบัติ (เลี้ยง) รัชกาลที่ ๔ ทรงเรียกเจ้าจอมมารดาวาดว่าแมวอิเหนา (ดู **คาถาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา**, หน้า ๓๙.) ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้รับราชการในตำแหน่งท้าววรจันทร์ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๒ อายุ ๙๘ ปี

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๗**, หน้า ๖๖๑.

[๓] การตั้งพระนามเจ้าฟ้าเป็นพระราชอำนาจของพระเจ้าอยู่หัว โดยทั่วไปจะพระราชทานนามเจ้าฟ้า เมื่อพระชันษา ๘-๙ ปี แต่สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงได้รับสถาปนาพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนฯ เมื่อพระชันษาได้ ๒๔ ปี ซึ่งเลยเวลาที่จะได้รับพระราชทานพระนามเจ้าฟ้าตามธรรมเนียมราชตระกูลแล้ว จึงใช้พระนามกรมต่อพระอิสริยยศเจ้าฟ้า

[๔] องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ประกาศยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖

ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ พ.ศ. ๒๔๕๖ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ มหามกุฏพงศ์นฤบดินทร์ ปรมินทรานุชาธิเบนทร์ ปรเมนทรราชปิตุลา สวามิภักดิ์สยามวิชิต สรรพศิลป์สิทธิวิทยาทร สุจริตกรศุภโกศล ประพนธปรีชาชาญโบราณคดี สังคีตวาทิต วิธีวิจารณ์ มโหฬารสีตลัธยาศรัย พุทธาทิไตรรัตนสรณานุวัติ ขัตติยเดชานุภาพบพิตร ครั้นปีกุน พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นนายพลเอก ราชองครักษ์พิเศษ เป็นกรรมการสภาการคลัง ถึงรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นอภิรัฐมนตรี และใน พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นอุปนายกราชบัณฑิต แผนกศิลปากร และทรงกำกับราชการกระทรวงวัง (ชั่วคราว) ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตั้งแต่วันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ จนถึงวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗

ถึงรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีจอ สัปตศก จ.ศ. ๑๓๐๗ วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มหามกุฏพงศ์นฤบดินทร์ ปรมินทรานุชาธิเบนทร์ อัฐเมนทรราชอัยยกา สวามิภักดิสยามวิชิต สรรพศิลป์สิทธิวิทยาทร สุจริตกรศุภโกศล ประพนธปรีชาชาญโบราณคดี สังคีตวาทิตวิธีวิจารณ์ มโหฬารสีตลัธยาศรัย พุทธาทิไตรรัตนสรณานุวัตร ขัตติยเดชานุภาพบพิตร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๓๐๙ ตรงกับวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ พระชันษา ๘๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวงต่อท้ายงานพระเมรุพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นต้นราชสกุล จิตรพงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๖๓ พระองค์เจ้าชายวัฒนานุวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นราชองครักษ์พิเศษ แล้วให้เป็นอัครราชทูตสำหรับประเทศฝรั่งเศส อิตาลี สเปน และโปรตุเกส เสด็จไปประจำ ณ กรุงปารีสในช่วงวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ครั้นปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๒๕๗ พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า และทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงศ์ศิริพัฒน์ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลปราจิณบุรี และโปรดให้เลื่อนยศทางฝ่ายทหาร ขึ้นเป็นนายพลตรี ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนฯ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๖ พระชันษา ๖๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖[๑] เป็นต้นราชสกุล วัฒนวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๖๔ พระองค์เจ้าหญิงกาญจนากร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาญจนากร) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาสังวาล พระสนมโท ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๙๔ วันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๕ พระชันษา ๗๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕[๒]

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๐ พ.ศ. ๒๔๖๖**, หน้า ๔๑๐๑ และ **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๖ ประกาศปีจอ พ.ศ. ๒๔๐๕ ปีกุน พ.ศ. ๒๔๐๖ ปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๗** (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๖), หน้าปก.

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙ พ.ศ. ๒๔๗๕**, หน้า ๔๒๕๕.

ที่ ๖๕ พระองค์เจ้าหญิงบุษบันบัวผัน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาห่วง[๑] ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๓๐๑ วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๒ พระชันษา ๗๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕[๒]

ที่ ๖๖ พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาผ่องศรี[๓] (สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ) ที่ ๕ ในสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๖ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ ทรงสถาปนาเป็นพระนางเธอเสาวภาผ่องศรี ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี[๔] ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงดำรงตำแหน่งสภานายิกาแห่งสภาอุณาโลมแดงแห่งชาติสยาม ต่อมาวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๘ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอัครราชเทวี เมื่อปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๒๕๙ พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์เวลาเสด็จประพาสยุโรป จึงโปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็นสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ทรงส่งเสริมการศึกษาของกุลสตรี เช่น ทรงก่อตั้งโรงเรียนเสาวภา เกาะสีชัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ โรงเรียนราชินี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ฯลฯ ทรงตั้งโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ในโรงพยาบาลศิริราช ถึงรัชกาลที่ ๖ เฉลิมพระนามาภิไธยเป็นสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จสวรรคตเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๘๑ ตรงกับวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ พระชนมพรรษา ๕๗ พรรษา พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓

ที่ ๖๗ พระองค์เจ้าหญิงแขไขดวง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแขไขดวง) ที่ ๘ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ วันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๒[๕]

---

[๑] เจ้าจอมมารดาห่วง ธิดาขุนเทพฯ กับท่านเกษ (ม.จ. วิเศษศักดิ์ ชยางกูร ทรงสืบประทานมา) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันจันทร์ที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ อายุ ๗๔ ปี

[๒] **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒๕ พ.ศ. ๒๕๐๕,** หน้า ๑๕๓.

[๓] ได้รับพระราชทานพระพรจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า *"พระราชธิดาองค์นี้ทรงพระนามว่าเสาวภาผ่องศรี เป็นพระราชบุตรีที่รัก จงมีความสุข อย่ามีโรค มียศอันประเสริฐ จงอย่ามีโทษในกาลทั้งปวงเลย อันใครผู้ใดผู้หนึ่งไม่พึงคุมเหงได้ จงมั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติมาก เป็นผู้มีอำนาจ ไม่หวั่นไหวด้วยเหตุเป็นอันมาก จงรักษาไว้ซึ่งยศของบิดามารดาพี่ชายน้องหญิงให้ดีให้งามในกาลทั้งปวง ด้วยอานุภาพของพระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จงช่วยอภิบาลรักษาพระราชธิดาที่ทรงนามว่าเสาวภาผ่องศรี ในกาลทั้งปวง เทอญ"*

[๔] ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙**, หน้า ๘๑.

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๖ พ.ศ. ๒๔๗๒,** หน้า ๔๔๓๑ และ **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗ พ.ศ. ๒๔๗๓,** หน้า ๒๑.

ที่ ๖๘ พระองค์เจ้าหญิงนภาพรประภา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี) ที่ ๕ ในเจ้าคุณจอมมารดาสำลี พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๗[๑] เป็นอธิบดีทรงบัญชาการรักษาภายในพระราชวัง ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี เมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันเมื่อปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๓๒๐ วันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ พระชันษา ๙๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑[๒]

ที่ ๖๙ พระองค์เจ้าชายดำรงฤทธิ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดำรงฤทธิ์) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ[๓] ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ ตรงกับวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๙ พระชันษา ๓ ปี

ที่ ๗๐ พระองค์เจ้าหญิงประสานศรีใส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประสานศรีใส) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์แสง[๔] ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ วันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕[๕]

ที่ ๗๑ พระองค์เจ้าหญิงประพาหรัศมี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประพาหรัศมี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสุ่น[๖] เป็นท้าววนิดาพิจารินี ในรัชกาลที่ ๕ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๒ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๖๕ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระชันษา ๓๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๘[๗]

---

[๑] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," **Bangkok Calendar (1870)**, p. 51 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๖๔ (พ.ศ. ๒๔๐๗) และว่าเป็นพระธิดาของเจ้าจอมมารดาเอี่ยม

[๒] **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี** (พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๘๑) และ **พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๖๓), (พระนคร : ม.ป.ท., ๒๕๐๑.)

[๓] **Bangkok Recorder,** p. 270 ว่า ประสูติ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๗

[๔] เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์แสง ธิดาหม่อมเจ้านิ่ม ปาลกะวงศ์ กับหม่อมฟัก พระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันศุกร์ที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ (ดู **ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันท์,** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๓.))

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙** ร.ศ. ๑๓๑, หน้า ๔๑๑ พระราชทานเพลิงพระศพพร้อมกับพระองค์เจ้าประไพศรีสอาด

[๖] เจ้าจอมมารดาสุ่น (ยี่สุ่น) ธิดาพระยาสุรินทรราชเสนี (จัน กุสุมลจันทร์) กับท่านกลิ่น บรรพบุรุษสืบสายจากพระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) ในรัชกาลที่ ๑ ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้รับราชการในตำแหน่งท้าววนิดาพิจาริณี ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันจันทร์ที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๓

[๗] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๒ ร.ศ. ๑๒๔**, หน้า ๑๐๕๓, ๑๐๗๙.

ที่ ๗๒ พระองค์เจ้าชายจรูญฤทธิเดช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรูญฤทธิเดช) ที่ ๙ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ สิ้นพระชนม์พระชันษาได้ ๙ วัน

ที่ ๗๓ พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาคย์พรรณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์พรรณ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหว้า[๑] เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๘[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๒๕๖ พ.ศ. ๒๔๓๗ พระชันษา ๓๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๘[๓]

ที่ ๗๔ พระองค์เจ้าหญิงประดิษฐาสารี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาดวงคำ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม ปีขาล จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๒๔ พ.ศ. ๒๕๐๕ พระชันษา ๙๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕[๔]

ที่ ๗๕ พระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณ[๕] (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฏ์) ที่ ๖ ในสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ ในรัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ เสด็จกลับมารับราชการกรมพระนครบาล ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๕๓๗ เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมพระองค์แรก เป็นราชทูตพิเศษประจำสถานทูตสยามในยุโรป เป็นผู้จัดการรับเสด็จเมื่อคราวเสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๔๐ ครั้นวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๖๐ พ.ศ. ๒๔๔๑ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสวัสดิวัดนวิศิษฏ์ เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์พิเศษประจำกองทัพบก

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ พ.ศ. ๒๔๕๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงฯ เป็นอธิบดีศาลฎีกา ต่อมาเมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ พ.ศ. ๒๔๖๖ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฏ์ สยามิศรราชมาตุลาธิบดี ศรีพัชรินทรโสทรานุชาร์ย มานวธรรมศาสตรวิธาน นิรุกติปรติภานพิทยโกศล โศภนมิตรสุจริตอาร์ชวาศัย ศรีรัตนไตรยสรณาภิรัต ชเนตภูมิปะภัทปิยมานมนุญ

---

[๑] เจ้าจอมมารดาหว้า ธิดาขุนศรีสัทาภัตร (อิ่ม) ปลัดกรมโรงทาน ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ อายุ ๒๒ ปี (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖**, หน้า ๑๖.)

[๒] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” **Bangkok Calendar (1870)**, p. 52 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๖๕ (พ.ศ. ๒๔๐๘)

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔**, หน้า ๔๔๖.

[๔] เป็นเจ้านายที่มีพระชันษายืนที่สุดในพระบรมราชวงศ์จักรี และเป็นเจ้านายไทยที่เจ้านายฝ่ายเวียงจันทน์ และบุคคลสำคัญของลาว ให้ความเคารพนับถือ นับเนื่องว่าเป็นพระญาติสนิทของราชวงศ์เวียงจันทน์ (ดู **พระราชประวัติ พระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า ๑ - ๙.)

[๕] บางแห่งเรียกว่า พระองค์โตสวัสดิโสภณ (ดู **สารบาญชี ส่วนที่ ๒ คือ ราษฎรในจังหวัด ถนนแลตรอก สำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรสนีย์ กรุงเทพมหานคร เล่มที่ ๒** (กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖๑.)

สุนทรธรรมบพิตร์ ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ[๑]สวัสดิวัดนวิศิษฎ์ฯ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ ที่เมืองปีนัง เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษา ๗๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดปาตูลันจัง (วัดปิ่นบังอร) วันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นต้นราชสกุล สวัสดิวัตน์ ณ อยุธยา

ที่ ๗๖ พระองค์เจ้าชายไชยันตมงคล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาห่วง ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๘ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นผู้ช่วยอธิบดีในออฟฟิศไปรเวตสิเกรตารีหลวง ต่อมาเมื่อปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๒๕๗ วันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ ทรงได้รับสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เป็นนายพันเอก ราชองครักษ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๔๑ แทนเสนาบดีกระทรวงวัง[๒] ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๙ เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เป็นผู้ก่อตั้งแบงค์สยามกัมมาจล สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ พ.ศ. ๒๔๕๐ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐[๓] เป็นต้นราชสกุล ไชยันต์ ณ อยุธยา

ที่ ๗๗ พระองค์เจ้าหญิงพวงสร้อยสอางค์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์) ที่ ๑๐ ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๖ ค่ำ ปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ ตรงกับวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ปีขาล โทศก จ.ศ. ๑๓๑๒ พ.ศ. ๒๔๙๓ พระชันษา ๘๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓

ที่ ๗๘ พระองค์เจ้าหญิงประไพศรีสอาด (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประไพศรีสอาด) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์แสง ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๖ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕[๔]

ที่ ๗๙ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเชย[๕] เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๐[๖] สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

---

[๑] พระอิสริยยศเทียบเท่ากับสมเด็จกรมพระยา

[๒] หมายถึง รักษาราชการแทน

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ ร.ศ. ๑๒๖**, หน้า ๑๒๓๓.

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙ ร.ศ. ๑๓๑**, หน้า ๔๑๑ พระราชทานเพลิงพระศพพร้อมกับพระองค์เจ้าประสานศรีใส

[๕] เจ้าจอมมารดาเชย ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๑

[๖] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, “List of Children of the late First King,” **Bangkok Calendar (1870)**, p. 52 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ (พ.ศ. ๒๔๑๐)

ที่ ๘๐ พระองค์เจ้าหญิงพุทธประดิษฐา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพุทธประดิษฐา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพุ่ม[๑] เมื่อวันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ พระชันษา ๔ ปี

ที่ ๘๑ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอิ่ม[๒] (เป็นท้าวศรีสัจจา ในรัชกาลที่ ๕) เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑[๓] ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑[๔] สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๘๒ พระองค์เจ้าหญิงเจริญกมลสุขสวัสดิ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเจริญกมลสุขสวัสดิ์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาห่วง ประสูติในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ยังเป็นสัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๗[๕] พระชันษา ๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสระเกศ วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๙[๖]

รวมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และพระเจ้าลูกเธอ ในรัชกาลที่ ๔
ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก ๒ พระองค์
ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว ๘๐ พระองค์
รวมทั้งสิ้นเป็น ๘๒ พระองค์[๗]

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๒๘ มหาสาขา

---

[๑] เจ้าจอมมารดาพุ่ม ธิดานายศัลยวิชัย (ทองคำ ณ ราชสีมา) พระราชทานเพลิงศพเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๖

[๒] เจ้าจอมมารดาอิ่ม ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้รับราชการในตำแหน่งท้าวโสภานิเวศน์ ภายหลังเลื่อนเป็นท้าวศรีสัจจา ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๐

[๓] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พ.ศ. ๒๔๑๑ (ปลายรัชกาลที่ ๔ - ต้นรัชกาลที่ ๕)** (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๘), หน้า ๑๙ ว่า ประสูติวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ.๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ เป็นอยู่ประมาณครู่ สิ้นพระชนม์ในเจ้าจอมมารดาอินทร์

[๔] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," **Bangkok Calendar (1870)**, p. 52 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๘ (พ.ศ. ๒๔๑๑)

[๕] **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓**, หน้า ๖๗ ว่า สิ้นพระชนม์วัน เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เวลาเย็น ตรงกับวันจันทร์ที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๗ พระชันษา ๖ ขวบเศษ

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘**, หน้า ๓๘๘.

[๗] Somdetch Phra Paramendr MahaMongkut, "List of Children of the late First King," op.cit, p. 50-52 ว่า มีพระราชโอรสและพระราชธิดารวม ๘๔ พระองค์ คือระหว่างลำดับที่ ๕๓ กับ ๕๔ สมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตาตกพระโลหิต ๔ เดือน และระหว่างลำดับที่ ๘๑ กับ ๘๒ ในสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา เช่นเดียวกัน

พระราชโอรสพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก

ที่ ๑ พระองค์เจ้าหญิงผ่อง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าผ่อง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์แข[๑] ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ เมื่อประสูติดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๑๔ พ.ศ. ๒๔๘๕[๒] พระชันษา ๗๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕

ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงศรีวิลัยลักษณ์ สุนทรศักดิ์กัลยาวดี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี) ที่ ๑ ในเจ้าคุณพระประยุรวงศ์[๓] ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ เมื่อประสูติดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๖๕ วันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๖ สิ้นพระชนม์เมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๖๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ พระชันษา ๓๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดนิเวศธรรมประวัติ บางปะอิน เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๗

ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๓ พระองค์เจ้าชายอิศรวงศ์วรราชกุมาร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอิศรวงศ์วรราชกุมาร) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาแสง[๔] ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๓ สิ้นพระชนม์เมื่อวันพุธ เดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔

---

[๑] เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์แข ธิดาหม่อมนก (หม่อมเจ้านก พึ่งบุญ) ในหม่อมไกรสร (พระองค์เจ้าไกรสร กรมหลวงรักษ์รณเรศ) (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕,** หน้า ๑๑๗.) ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ อายุ ๗๘ ปี (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙,** หน้า ๘๔๘.)

[๒] สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ** เล่ม ๒๔, (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๓๗ ว่า สิ้นพระชนม์วันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๕

[๓] เจ้าคุณพระประยุรวงศ์ ธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) และท่านผู้หญิงอิ่ม (ดู **อธิบายราชินิกุลบางช้าง,** หน้า ๕๖.) ในรัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก ต่อมาทรงสถาปนาเป็นเจ้าคุณจอมมารดาแพ และในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็นเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๖

[๔] เจ้าจอมมารดาแสง ธิดาพระยาไชยวิชิต (ช่วง กัลยาณมิตร) (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕,** หน้า ๑๑๘.)

ตรงกับวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๕ พระชันษา ๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ที่วัดบวรนิเวศ[๑] เมื่อเดือน ๕ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙[๒]

ที่ ๔ พระองค์เจ้าหญิงวรลักษณาวดี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสุด[๓] เมื่อวันพุธ เดือน ๘ ปฐมาษาฒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๘๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

ที่ ๕ สมเด็จเจ้าฟ้าชาย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) ประสูติแต่พระองค์เจ้าทักษิณชา[๔] เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ ปฐมาษาฒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ[๕] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อเดือน ๕ พ.ศ. ๒๔๑๙

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงอัจฉรพรรณีรัชกัญญา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัจฉรพรรณีรัชกัญญา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตลับ[๖] ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ อุตราษาฒ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชันษา ๓๙ ปี

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิงจุฑารัตนราชกุมารี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดามรกฎ[๗] ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๙๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ พระชันษา ๕๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ที่ ๘ พระองค์เจ้าหญิงจันทราสรัทวาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์) ประสูติแต่หม่อมเจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ ซึ่งทรงสถาปนาเป็นพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้า

---

[๑] **ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร**, หน้า ๗๒. ส่วนประวัติพระยาอภัยรณฤทธิ์ ใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๔ ร.ศ. ๑๑๖**, หน้า ๙๐๖. ว่า พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดมหาธาตุ ซึ่งสันนิษฐานว่า อาจจะเป็นพระราชทานเพลิงพระบุพโพ

[๒] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน** (พระนคร : กำจายการพิมพ์, ๒๕๐๓), หน้า ๑๒๘.

[๓] เจ้าจอมมารดาสุด ธิดาพระยาสุรินทรราชเสนี (จัน หรือ จั่น กุสุมลจันทร์) กับท่านกลิ่น ที่สืบสายมาแต่พระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) ในรัชกาลที่ ๑ (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๑๙.)

[๔] ดูที่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทักษิณชา หน้า ๕๑.

[๕] **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓**, หน้า ๔๔, ๑๐๓ ว่า ประสูติได้ ๘ ชั่วโมง จึงสิ้นพระชนม์

[๖] เจ้าจอมมารดาตลับ ธิดาพระยาเวียงในนฤบาล (หรั่ง เกตุทัต) (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๒๐.)

[๗] เจ้าจอมมารดามรกฎ ธิดาเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) กับหุ่นเป็นมารดา (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๒๑ และใช้ว่า มรกต) ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ อายุ ๖๐ ปี (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๒ พ.ศ. ๒๔๕๘**, หน้า ๘๕๐.)

เสาวภาคย์นารีรัตน์[๑] เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๖ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ เฉลิมพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า[๒] จันทราสรัทวาร วโรฬารลักษณสมบัติรัตนราชกุมารี สิ้นพระชนม์[๓] ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๖๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๗ พระชันษา ๓๓ ปี ภายหลังสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงเฉลิมพระอิสริยยศแก่พระศพเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๖๖ ตรงกับที่ ๑ มีนาคม[๔] พ.ศ. ๒๔๔๗

ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิงอรพินทุ์เพ็ญภาค[๕] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพินทุ์เพ็ญภาค) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์ย้อย[๖] เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ วันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษา ๖๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙[๗]

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงสุวพักตร์วิไลยพรรณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุวพักตร์วิไลยพรรณ) ที่ ๒ ในเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๙๒ ตรงกับวันที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงเยาวมาลย์นฤมล[๘] (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า[๙]เยาวมาลย์นฤมล กรมขุนสวรรคโลกลักษณวดี) ประสูติแต่พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอรรควรราชกัลยา[๑๐] เมื่อวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๖ เฉลิมพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล สรรพสกนธ์กัลยาณี เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ ต่อมาทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล สรรพสกนธ์กัลยาณี

---

[๑] พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ ดู **พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๓,** เลขที่ ๑๑ หน้า ๑๕๕.

[๒] "ประกาศเลื่อนพระนามพระอรรคชายาเธอ แลสมเดจพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า" ใน **ราชกิจจานุเบกษา จ.ศ. ๑๒๕๐**, หน้า ๖๑.

[๓] สิ้นพระชนม์ที่พระที่นั่งวรนาฎเกษมสานต์ พระราชวังบางปะอิน

[๔] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ**, หน้า ๔๓๑.

[๕] **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๒๒. ว่า "อรพินธุเพ็ญภาคย์"

[๖] เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์ย้อย ธิดาหม่อมเจ้าโสภณ อิศรางกูร กับหม่อมอิ่ม (**ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๘ ร.ศ. ๑๒๐**, หน้า ๙๐๔.) ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๙ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓ ร.ศ. ๑๑๕**, หน้า ๘๐.)

[๗] สันนิษฐานว่า น่าจะที่วัดเทพศิรินทราวาส

[๘] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงเยาวมาลย์นฤมล สรรพสกนธ์กัลยาณี

[๙] "ประกาศเลื่อนพระนามพระอรรคชายาเธอ แลสมเดจพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า" ใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๕๐**, หน้า ๖๑.

[๑๐] พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตน์นารีนาค กรมขุนอรรควรราชกัลยา ดู **พระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๓,** หน้า ๑๕๕.

กรมขุนสวรรคโลกลักษณวดี เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ วันพฤหัสบดีที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๘[๑] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ แรมค่ำ ๑ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๗๑ ตรงกับวันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ พระชันษา ๓๗ ปี

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายกิติยากรวรลักษณ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอ่วม[๒] เมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๗ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้เสด็จไปทรงศึกษาที่ประเทศอังกฤษ ต่อมาวันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๘[๓] โปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นอธิบดีกรมสารบาญชี ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ครั้นวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ ได้เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

ถึงรัชกาลที่ ๖ เป็นสมุหมนตรี เลื่อนกรม เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ ต่อมาเมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๗๘ พ.ศ. ๒๔๕๙ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาท สุรเชษฐาธิราชกิตติยากร วรลักษณสุนทรวีรวิจิตร สรรพรัชดาธิกิจโกศล วิมลรัตนมหาโกศาธิบดี ธีรคุโณฬาร ศุภสมาจารสารสมบัติ มัทวเมตตาธยาศรัย ไตรศรีรัตนสรณาคม อุดมศักดิบพิตร คงในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และเมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นนายกแห่งสภาเผยแผ่พาณิชย์ ครั้นปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ วันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ และเมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นสภานายกแห่งสภาการคลัง ถึงรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นอภิรัฐมนตรี สิ้นพระชนม์ขณะเสด็จรักษาพระองค์ ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๙๓ ตรงกับวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔[๔] พระชันษา ๕๘ ปี รับพระอัฐิกลับถึงประเทศไทย เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นต้นราชสกุล กิติยากร ณ อยุธยา[๕]

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าชายนภางค์นิพัทธ์พงศ์[๖] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านภางค์นิพัทธพงศ์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาแสง ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ อุตราษาฒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๔ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์เมื่อวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๐

---

[๑] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ**, หน้า ๔๓๓.

[๒] เจ้าจอมมารดาอ่วม ธิดาพระยาพิสณฑ์สมบัติบริบูรณ์ (ยิ้ม พิศลยบุตร) กับท่านปราง ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๔ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐**, หน้า ๓๙.)

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔**, หน้า ๒๐๕.

[๔] "ข่าวสิ้นพระชนม์," ใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๘ พ.ศ. ๒๔๗๔**, หน้า ๓๓๑.

[๕] ราชสกุลที่สืบมาจากพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๑๕ ราชสกุล ได้รับนามสกุลพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒

[๖] **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๑๘ ว่า "นภางพิพัทธ์วงศ์"

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าชายรพีพัฒนศักดิ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตลับ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘ เสด็จไปทรงศึกษาวิชากฎหมายที่ประเทศอังกฤษ ทรงได้รับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (Bachelor of Arts - B.A.)[๑] จากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ต่อมาวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ - ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๓ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม[๒] ครั้นปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ พ.ศ. ๒๔๔๒ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์

ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๓ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรี และ พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๖๓ เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ต่อมาปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงฯ สิ้นพระชนม์ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ ตรงกับวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ พระชันษา ๔๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพที่กรุงปารีส แล้วอัญเชิญพระอัฐิกลับถึงประเทศไทย วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นต้นราชสกุล รพีพัฒน์ ณ อยุธยา

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายประวิตรวัฒโนดม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแช่ม[๓] เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๘ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส ครั้นเสด็จกลับมาทรงรับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยราชการกระทรวงวัง เมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ - ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๑ และใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงเป็นราชเลขานุการในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ขณะทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ครั้นปีขาล จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๖๔ พ.ศ. ๒๔๔๕ โปรดเกล้าฯ ให้ทรงกรมเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นปราจิณกิติบดี และได้เป็นราชเลขานุการฝ่ายต่างประเทศ

ถึงรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมุหมนตรี และองคมนตรี ครั้นปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงฯ เป็นเสนาบดีตำแหน่งราชเลขาธิการ เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๔ - ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๘๑ ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ พระชันษา ๔๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นต้นราชสกุล ประวิตร ณ อยุธยา

ที่ ๑๖[๔] พระองค์เจ้าหญิงบัณฑรวรรณวโรภาส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบัณฑรวรรณวโรภาส)

---

[๑] สมัยนั้นมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด และเคมบริดจ์ ประสาทปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต แก่ผู้เรียนสำเร็จปริญญาตรีทุกสาขา

[๒] ภายหลังสิ้นพระชนม์ ทรงได้รับการเทิดพระเกียรติเป็น “พระบิดาแห่งวิชากฎหมายไทย”

[๓] เจ้าจอมมารดาแช่ม ธิดาพระยามหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยาณมิตร) (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕,** หน้า ๑๒๓.) ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๖ ร.ศ. ๑๒๘,** หน้า ๒๓๑๕.)

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐**, หน้า ๕๖ ว่า นับเป็นลำดับที่ ๑๗ เนื่องจาก ก่อนหน้านั้นมีพระเจ้าลูกเธอตกพระโลหิตพระองค์หนึ่ง

ที่ ๓ ในเจ้าคุณพระประยุรวงศ์ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ เวลา ๔ โมงเช้า ๒๓ นาที[๑] พระชันษา ๑๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๔

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชายจิรประวัติวรเดช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทับทิม[๒] พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๙ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘ เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ แล้วศึกษาวิชาทหารบกในประเทศเดนมาร์ก และเมื่อยังประทับอยู่ในยุโรป โปรดเกล้าฯ ให้เป็นราชทูตพิเศษต่างพระองค์ไปในราชการพิเศษหลายแห่ง ครั้นปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ พ.ศ. ๒๔๔๓ โปรดเกล้าฯ ให้ทรงกรมเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช เป็นนายพลเอก ราชองครักษ์ ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ เป็นเสนาธิการทหารบก และเป็นองคมนตรี

ถึงรัชกาลที่ ๖ เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ วันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ ครั้นปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงฯ และเป็นจอมพลทหารบก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นต้นราชสกุล จิรประวัติ ณ อยุธยา

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าหญิงบีเอตริศภัทรายุวดี[๓] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบีเอตริศภัทรายุวดี) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาแสง ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

ที่ ๑๙ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงสุทธาทิพยรัตน์ สุขุมขัตติยกัลยาวดี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์) ที่ ๑ ในสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี[๔] ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๒๓๙ ตรงกับวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๐ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพย์รัตน์ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐**, หน้า ๕๕.

[๒] เจ้าจอมมารดาทับทิม พระสนมเอก ธิดาพระยาอัพภันตริกามาตย์ (ดิศ โรจนดิศ) กับขรัวยายอิ่ม เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๐ ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันอังคารที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ อายุ ๘๒ ปี (ดู **เรื่องตระกูลวงษ์พระยาอัพภันตริกามาตย์ (ดิศ)**, หน้า ๑๓.)

[๓] พระนามเดิม พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าภัทรายุวดี (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗**, หน้า ๗๖๘.)

[๔] ดูที่ พระองค์เจ้าหญิงสุขุมาลมารศรี หน้า ๖๙.

ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๖๕ ตรงกับวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอังคาร เดือนยี่ แรมค่ำ ๑ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ ตรงกับวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ พระชันษา ๔๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖

ที่ ๒๐ สมเด็จเจ้าฟ้าชายมหาวชิรุณหิศ อดิศรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรสมมติเทพยวรางกูร บรมมกุฎนเรนทรสูริย์ขัตติยสันตติวงศ์ อุกฤษฐพงศ์วโรภโตสุชาต ธัญญลักษณวิลาสวิบุลยสวัสดิ์ สิริวัฒนราชกุมาร (สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร[๑]) ที่ ๑ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ[๒] ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๑๒ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้ทรงกำกับกรมมหาดเล็ก สวรรคตในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๒๕๖ ตรงกับวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗ พระชันษา ๑๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง ด้านทิศเหนือ เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓

ที่ ๒๑ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงกรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ โสภางคทัศนิยลักษณ์ อรรควรราชกุมารี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ โสภางคทัศนิยลักษณ์ อรรควรราชกุมารี) ที่ ๑ ในสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี[๓] ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ พระชันษา ๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๓[๔]

ที่ ๒๒ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงพาหุรัดมณีมัย ประไพพรรณพิจิตร นริศรราชกุมารี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย ประไพพรรณพิจิตรนริศรราชกุมารี กรมพระเทพนารีรัตน์) ที่ ๑ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ[๕] ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๑๐ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ พระชันษา ๑๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๐ ถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาพระนามพระอัฐิ เป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย ประไพพรรณพิจิตร นริศรราชกุมารี กรมพระเทพนารีรัตน์ เมื่อปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๗๗ พ.ศ. ๒๔๕๘

---

[๑] **พระราชประวัติสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยิกาเจ้า และจดหมายเหตุรายวัน ของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ** (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๙๙.) ใช้ว่า สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ

[๒] ดูที่ พระองค์เจ้าหญิงสว่างวัฒนา หน้า ๗๒.

[๓] ดูที่ พระองค์เจ้าหญิงสุนันทากุมารีรัตน์ หน้า ๖๘.

[๔] "จดหมายเหตุโหร ของจมื่นก่งศิลป์," ใน **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘ ภาค ๘**, หน้า ๑๘๙.

[๕] ดูที่ พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาผ่องศรี หน้า ๗๕.

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าหญิงเจริญศรีชนมายุ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายุ) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาแสง ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๗๘ ตรงกับวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ เวลายาม ๕ นาที ที่จังหวัดนครปฐมในระหว่างที่เสด็จไปรักษาพระองค์[๑] พระชันษา ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบัว[๒] เมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๒ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๒๕ สมเด็จเจ้าฟ้าชายอิศริยาลงกรณ์ บรมนริศรสมมติเทวราช จุฬาลงกรณ์นาถปรมางกูร สมบูรณอุกฤษฐศักดิ อุภโตปักษ์วิสุทธิพงศ์ มหามกุฎราชรวิวงศ์วราวัตร ลักษณสมบัติขัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิศริยาลงกรณ์) ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๒ สิ้นพระชนม์วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ในปีเถาะนั้น ตรงกับวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๒ พระชันษา ๒๑ วัน[๓]

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าหญิงประเวศวรสมัย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทับทิม พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๓๐๖ วันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ พระชันษา ๖๕ ปี[๔] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๗

ที่ ๒๗[๕] สมเด็จเจ้าฟ้า (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) ที่ ๒ ในสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี สิ้นพระชนม์ในพระครรภ์ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๓

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าชายอาภากรเกียรติวงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาโหมด[๖] ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ พ.ศ. ๒๔๕๙**, หน้า ๒๖๗๐.

[๒] เจ้าจอมมารดาบัว มีบรรพบุรุษ เป็นชาวบ้านบางเขน (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๒๖.) ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ อายุ ๕๖ ปี

[๓] รัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้างพระเมรุหลวงที่วัดเทพศิรินทราวาส เรียกว่า พระเมรุพลับพลา "อิศริยาภรณ์" อุทิศพระราชทาน

[๔] "พระประวัติ พระเจ้าบรมวงส์เทอ พระองค์เจ้าประเวสวรสมัย" ใน **เรื่องเลิกทาสในรัชกาลที่ ๕**, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยขเสม, ๒๔๘๗), หน้า (ข).) ว่า พระชันษา ๖๖ ปี

[๕] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า เป็นลำดับที่ ๓๐ เนื่องจากนับที่ตกพระโลหิตไปแล้ว ๓ พระองค์ด้วย

[๖] เจ้าจอมมารดาโหมด ธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) และท่านผู้หญิงอิ่ม (ดู **อธิบายราชินิกุลบางช้าง**, หน้า ๕๗) ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ อายุ ๗๑ ปี (**ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙ พ.ศ. ๒๔๗๕**, หน้า ๒๙๗๒.)

ตรงกับวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศอังกฤษ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ พ.ศ. ๒๔๔๗ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ ได้เป็นนายพลเรือตรี ราชองครักษ์ ตำแหน่งรองผู้บัญชาการกรมทหารเรือ พ.ศ. ๒๔๔๙ เป็นเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารเรืออีกตำแหน่งหนึ่ง ทรงจัดการโรงเรียนนายทหารเรือและนายช่างกล ทั้งได้ทรงทำแผนการทัพเรือ และทรงจัดการศึกษาทางยุทธศาสตร์ยุทธวิธีกระบวนรบในกองทัพเรือ ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ เลื่อนเป็นนายพลเรือโท และนายพลเรือเอก ราชองครักษ์ ครั้นปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ พ.ศ. ๒๔๖๓ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงฯ ในปีเดียวกัน ต่อมาในปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ[๑] และทรงให้การรักษาแพทย์แผนไทย แก่ราษฎรทั่วไป สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ ตรงกับวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุ ท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นต้นราชสกุล อาภากร ณ อยุธยา

ที่ ๒๙ สมเด็จเจ้าฟ้าชายมหาวชิราวุธ เอกอรรคมหาบุรุษย์บรมนราธิราช จุฬาลงกรณนาถราชวโรรส มหาสมมติขัตติยพิสุทธิ์ บรมมกุฎสุริยสันตติวงศ์ อดิศัยพงศ์วโรภโตสุชาต คุณสังกาศวิมลรัตน์ ทฤฆชนม สวัสดิขัตติยราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๓ เวลาเช้า ๒ โมง ๕๕ นาที[๒] เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธฯ กรมขุนเทพทวาราวดี แล้วเสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ต่อมาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๒๕๖ ตรงกับวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗ ทรงศึกษาวิชาทหารบกในโรงเรียนนายร้อยแซนด์เฮิสต์ แล้วทรงวิชาประวัติศาสตร์และกฎหมายที่ไครสต์เชิช มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ประเทศอังกฤษ เสด็จกลับเมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ รับราชการได้เป็นนายพลเอก ราชองครักษ์ ตำแหน่งจเรทัพบก และทรงบัญชาการกรมทหารมหาดเล็ก เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันเสาร์ที่ ๒๓ ตุลาคม ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ พ.ศ. ๒๔๕๓ และบรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เสด็จดำรงราชสมบัติอยู่ ๑๖ ปี เสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชนมพรรษา ๔๖ พรรษา[๓] ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๙

ที่ ๓๐ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงวิจิตรจิรประภา อดุลยาดิเรกรัตน์ขัตติยราชกุมารี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าวิจิตรจิรประภา) ที่ ๓ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๔ สิ้นพระชนม์

---

[๑] ภายหลังสิ้นพระชนม์ทรงได้รับการขนานพระนามเป็น "องค์บิดาแห่งทหารเรือไทย"

[๒] **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ.)

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ พ.ศ. ๒๔๖๘**, หน้า ๒๗๐๓. ว่า รัชกาลที่ ๖ เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ เวลา ๑ นาฬิกา ๔๕ นาที

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ พระชันษา ๔ เดือน

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าหญิงศศิพงศ์ประไพ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศศิพงศ์ประไพ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจันทร์[๑] เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๔[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ พ.ศ. ๒๔๗๗ พระชันษา ๕๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสาย[๓] เมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๔ อยู่ได้วัน ๑ สิ้นพระชนม์

ที่ ๓๓ สมเด็จเจ้าฟ้าชายบริพัตรสุขุมพันธุ์ ดิลกจันทรนิภาพงศ์ มหามกุฎวงศ์นราธิราช จุฬาลงกรณนาถราชวโรรส อดุลยยศอุภโตพงศ์พิสุทธิ์ นรุตมรัตนขัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต) ที่ ๒ ในสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๔ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ดิลกจันทรนิภาพงศ์ มหามกุฎวงศ์นราธิราช จุฬาลงกรณนาถราชวโรรส อดุลยยศขอุภโตพงศ์พิสุทธิ์ นรุตมรัตนขัตติยราชกุมาร กรมขุนมไหสูริยสงขลา เมื่อปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ พ.ศ. ๒๔๓๔ โสกันต์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ แล้วไปศึกษาวิชาทหารบกในประเทศเยอรมนี เสด็จกลับมารับราชการ โปรดเกล้าฯ เปลี่ยนพระนามกรมเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ดิลกจันทรนิภาพงศ์ มหามกุฎวงศ์นราธิราช จุฬาลงกรณนาถราชวโรรส อดุลยยศอุภโตพงศ์พิสุทธิ์ นรุตมรัตนขัตติยราชกุมาร กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต เมื่อปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๒๖๓ วันศุกร์ที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๔[๔] ในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ ตำแหน่งเสนาธิการทหารบก แล้วเลื่อนเป็นนายพลเรือโท ราชองครักษ์ ผู้บัญชาการกรมทหารเรือ

ถึงรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ เลื่อนกรมเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต[๕] เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นนายพลเรือเอก แล้วเป็นจอมพลเรือ ราชองครักษ์ เป็นจอมพลตำแหน่งเสนาธิการทหารบก เป็นอุปนายกแห่งสภากาชาดสยาม เมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ พ.ศ. ๒๔๖๓

---

[๑] เจ้าจอมมารดาจันทร์ ธิดาพระยาราชสัมภารากร (เทศ) ซึ่งสืบมาแต่พระยาธรรมปโรหิต (แก้ว) ในรัชกาลที่ ๑ กับขรัวยายอ่ำ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๒ พ.ศ. ๒๔๕๘**, หน้า ๑๖๐๕ และ **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๒๘.)

[๒] **หนังสืองานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศเธอ พระองค์เจ้าศศิพงศ์ประไพ** ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๔

[๓] เจ้าจอมมารดาสาย ธิดาพระวิสูตรโกษา (นุ่ม) กับท่านกลิ่น (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๒๘.)

[๔] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ**, หน้า ๔๐๖.

[๕] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ กรุงรัตนโกสินทร ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘,** หน้า ๔๘๓.

ถึงรัชกาลที่ ๗ เป็นอภิรัฐมนตรี และทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตฯ[๑] เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินขณะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จรักษาพระเนตร ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เสด็จไปประทับที่เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๓๐๖ วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๗ อัญเชิญพระศพกลับประเทศไทยเมื่อวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๑ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ พระชันษา ๖๓ ปี เป็นต้นราชสกุล บริพัตร ณ อยุธยา

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าหญิงพิสมัยพิมลสัตย์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิศมัยพิมลสัตย์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเรือน[๒] เมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๙๘ วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙ พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๑

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าชายบุรฉัตรไชยากร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพ็ชรอัครโยธิน) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาวาด[๓] เมื่อวันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารช่างในประเทศอังกฤษ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ พ.ศ. ๒๔๔๙ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นกำแพงเพ็ชรอัครโยธิน ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ ตำแหน่งผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์ และเป็นจเรการช่างทหารบก

ถึงรัชกาลที่ ๖ ในพ.ศ. ๒๔๕๕ เลื่อนเป็นนายพลโท ราชองครักษ์ ตำแหน่งแม่ทัพ กองทัพน้อยที่ ๑ ต่อมาเมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๗๘ พ.ศ. ๒๔๕๙ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนกำแพงเพ็ชรอัครโยธิน พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง[๔] ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๒ เลื่อนพระยศทางทหารเป็นนายพลเอกทหารบก ถึงปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๔๖๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงฯ ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๘๘ พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม และนายกแห่งสภาเผยแผ่พาณิชย์ ทรงริเริ่มกิจการวิทยุโทรเลข[๕] และเป็นอภิรัฐมนตรี ครั้นปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ พ.ศ. ๒๔๗๒ เลื่อนพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพ็ชรอัครโยธิน ประชาธิบดินทร

---

[๑] **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒,** หน้า ๒๓๔.

[๒] เจ้าจอมมารดาเรือน ธิดาพระยาสุนทรบุรี (สว่าง สุนทรศารทูล) (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๒๙.) ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๙ พ.ศ. ๒๔๖๕**, หน้า ๒๙๓๘.)

[๓] เจ้าจอมมารดาวาด ธิดานายเสถียรรักษา (เที่ยง) เชื้อสายรามัญ กับพระนมปริก พระนมเอกในรัชกาลที่ ๕ (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๒๙.) ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ อายุ ๕๙ ปี (**ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๕ พ.ศ. ๒๔๖๑**, หน้า ๑๒๑๔.)

[๔] ทรงได้รับการถวายพระสมัญญาว่า พระบิดาแห่งการรถไฟไทย

[๕] ทรงได้รับการถวายพระสมัญญาว่า พระบิดาแห่งกิจการวิทยุกระจายเสียงไทย

เจษฎาภาดา ปิยมหาราชวงศ์วิศิษฏ์ อเนกยนตรวิจิตรกฤตยโกศล วิมลรัตนมหาโยธาธิบดี ราชธุรันธรีมโหฬาร พาณิชยการคมนาคม อุดมรัตนตรัยสรณธาดา มัททวเมตตาชวาศรัย ฉัตรชัยดิลกบพิตร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๙๘ พ.ศ. ๒๔๗๙ ที่สิงคโปร์ พระชันษา ๕๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นต้นราชสกุล ฉัตรชัย ณ อยุธยา

ที่ ๓๖ สมเด็จเจ้าฟ้าชายตรีเพ็ชรุตม์ธำรง นริศรวงศ์เทวราช วโรภโตชาติพิสุทธิ์ รัตนบุรุษย์จุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยวโรรส อดุลยยศวิสุทธิกระษัตรีย์ ขัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง) ที่ ๓ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๐ พระชันษา ๗ ปี[๑] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๐

ที่ ๓๗[๒] สมเด็จเจ้าฟ้าชายสมมติวงศ์วโรทัย ศตสมัยมงคลเขตร บรมนฤเบศร์จักรีวงศ์ จุฬาลงกรณนาถนรินทร์ สยามินทรราชวโรรส อุกฤษฐวรยศอุภัยปักษ์ วิสุทธิศักดิอรรควิมลรัตน์ ขัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสมมติวงศ์วโรทัย กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์) ที่ ๔ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๕ ต่อมาเมื่อปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าสมมติวงศ์วโรทัย ศตสมัยมงคลเขตร บรมนฤเบศร์จักรีวงศ์ จุฬาลงกรณนาถนรินทร์ สยามินทรราชวโรรส อุกฤษฐวรยศอุภัยปักษ์ วิสุทธิศักดิอรรควิมลรัตน์ ขัตติยราชกุมาร กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ ได้ทรงกำกับกรมมหาดเล็ก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ ตรงกับวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระชันษา ๑๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าชายเพ็ญพัฒน์พงศ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดามรกฎ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๕ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๗๐ พ.ศ. ๒๔๕๑ ทรงได้รับสถาปนาเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม และได้เป็นตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการในปีนั้น เป็นอธิบดีกรมเพาะปลูก เป็นผู้ปกครองโรงเรียนเกษตราธิการ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๗๑ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ พระชันษา ๒๘ ปี เป็นต้นราชสกุล เพ็ญพัฒน ณ อยุธยา

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙**, หน้า ๒๖๗ ว่า พระชันษาตามจันทรคติได้ ๕ ปี ๑๐ เดือน ๒ วัน ตามสุริยคติได้ ๕ ปี ๙ เดือน ๑๔ วัน

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๖ ร.ศ. ๑๑๘**, หน้า ๑๖๒ ว่า เป็นพระราชโอรสลำดับที่ ๔๐ และว่า พระชันษาตามสุริยคติกาลได้ ๑๗ ปี ๘ วัน หรือ ๖๒๑๗ วัน

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าหญิงอรองค์อรรคยุพา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรองค์อรรคยุพา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาโหมด ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๕ พระชันษา ๕ เดือน

ที่ ๔๐ สมเด็จเจ้าฟ้าชายจักรพงษภูวนาถ นริศรราชมหามกุฎวงศ์ จุฬาลงกรณนรินทร์ สยามพิชิตินทรวรางกูร สมบูรณพิสุทธิชาติ วิมโลภาสอุภัยปักษ์ อรรควรรัตน์ขัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ) ที่ ๔ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ ต่อมาเมื่อปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษภูวนาถ นริศรราชมหามกุฎวงศ์ จุฬาลงกรณนรินทร์ สยามพิชิตินทรวรางกูร สมบูรณพิสุทธิชาติ วิมโลภาสอุภัยปักษ์ อรรควรรัตน์ขัตติยราชกุมาร กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ แล้วเสด็จไปประทับอยู่ในราชสำนักสมเด็จพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ ๒ แห่งประเทศรัสเซีย ทรงศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ซึ่งเป็นโรงเรียนนายทหารบกด้วยที่ประเทศรัสเซีย สอบได้ชั้นสูงสุด เป็นราชทูตพิเศษเมื่อประทับอยู่ในยุโรป ได้เสด็จแทนพระองค์ไปในงานพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอุมแบร์โตที่ ๑ แห่งอิตาลี งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้ายอร์ชที่ ๕ และพระราชินีแมรี แห่งประเทศอังกฤษ ครั้นเสด็จกลับมา ทรงรับราชการในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ และเป็นเสนาธิการทหารบก

ถึงรัชกาลที่ ๖ โปรดให้ทรงบัญชาการกรมทหารมหาดเล็กแทนพระองค์ ครั้นปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษภูวนาถ นริศรราชมหามกุฎวงศ์ จุฬาลงกรณนรินทร์ สยามพิชิตินทรวรางกูร สมบูรณพิสุทธิชาติ วิมโลภาสอุภัยปักษ์ อรรควรรัตน์ขัตติยราชกุมาร กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เลื่อนเป็นนายพลโท นายพลเอก และเป็นจอมพลทหารบก ราชองครักษ์ คงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก และองคมนตรี และทรงเป็นรัชทายาทจนเสด็จทิวงคตในรัชกาลที่ ๖ ที่เมืองสิงคโปร์ ขณะเสด็จราชการทหาร เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๑๒ ค่ำ ปีวอก โทศก ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๓ พระชนมายุ ๓๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๓ ทรงสถาปนาพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราชในปีนั้น และพระราชทานเศวตฉัตร ๕ ชั้น เป็นต้นราชสกุล จักรพงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าชายยุคลทิฆัมพร บดินทรเทพยนิพัทธ ขัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์) ที่ ๑ ในพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา[๑] ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ ต่อมาเมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ เฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ

---

[๑] ดูที่ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ ในพระองค์เจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ ๓ หน้า ๑๕๕.

เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร[๑] ครั้นปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ ทรงเพิ่มพระเกียรติยศ เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ[๒] เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร จุฬาลงกรณ์ราชรวิวงศ์ อุภัยพงศพิสุทธิ์ วรุตโมภโตสุชาต บรมนฤนาถราชกุมาร กรมหมื่นลพบุราดิศร ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ทรงได้รับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เสด็จกลับมารับราชการ ครั้นปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๒๖๘ พ.ศ. ๒๔๔๙ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรฯ กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นเจ้ากรมพลำภัง ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ - พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช

ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นนายพลโท ราชองครักษ์พิเศษ นายทหารพิเศษ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ จ.ป.ร. นายทหารพิเศษ กรมทหารรักษาวัง ว.ป.ร. และเป็นสมุหมนตรี ทรงดำรงตำแหน่งอุปราชมณฑลปักษ์ใต้ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๘ - พ.ศ. ๒๔๖๘ ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงดำรงตำแหน่งองคมนตรี ครั้น พ.ศ. ๒๔๗๓ เป็นอภิรัฐมนตรี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๙๔ ตรงกับวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ พระชันษา ๕๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นราชสกุล ยุคล ณ อยุธยา

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าชายวุฒิไชยเฉลิมลาภ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาทับทิม พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศอังกฤษ เสด็จกลับเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ แล้วเข้ารับราชการในกระทรวงทหารเรือ สำรองราชการกรมบัญชาการกลาง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๙ เป็นผู้บังคับการเรือมกุฎราชกุมาร ได้เป็นนายพลเรือตรี ตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือชายทะเล

ถึงรัชกาลที่ ๖ เป็นราชองครักษ์ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกร รั้งตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษา กระทรวงทหารเรือ เลื่อนเป็นนายพลเรือโท ราชองครักษ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นจเรทหารเรือ ต่อมาเมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ พ.ศ. ๒๔๖๓ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนฯ แล้วเลื่อนเป็นนายพลเรือเอก เมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๘๖ พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ ถึงรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นอภิรัฐมนตรี ต่อมาเมื่อปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๙๓ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงฯ และเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในปีเดียวกัน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๓๐๙ วันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ พระชันษา ๖๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ เป็นต้นราชสกุล วุฒิชัย ณ อยุธยา

---

[๑] "ประกาศเลื่อนพระอรรคชายาเธอ แลสมเดจพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า," ใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๕๐**, หน้า ๖๑.

[๒] "ประกาศการสมโภชในงานรับพระสุพรรณบัตร," ใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐,** หน้า ๓๔๙.

ที่ ๔๓ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ นรินทรเทพยกุมารี (สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพ็ชรบุรีราชสิรินธร) ที่ ๕ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๗ ทรงส่งเสริมการศึกษาสตรี เช่น ทรงสร้างโรงเรียนราชินีบนเพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ทรงอุดหนุนการศึกษาสตรีทั้งในพระนครและต่างจังหวัด ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ นรินทรเทพยกุมารี กรมหลวงเพ็ชรบุรีราชสิรินธร ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพันเอก ตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษ กรมทหารม้าที่ ๒ ต่อมาเปลี่ยนเป็นผู้บังคับการพิเศษกองพันที่ ๒ กรมทหารม้าที่ ๑ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ กรมหลวงเพ็ชรบุรีราชสิรินธร[๑] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๓๐๐ วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๑ พระชันษา ๕๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔

ที่ ๔๔ พระองค์เจ้าชายดิลกนพรัฐ[๒] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทิพเกสร[๓] เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษและเยอรมนี เป็นดอกเตอร์วิทสตาตส์วิสเซนซัฟท์ (Doktor der Staatswissenschaften) ในมหาวิทยาลัยทืบบิงเงน (University of Tubingen) ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นปลัดกรม (พิเศษ) แผนกอัยการต่างประเทศ กรมฝ่ายเหนือ กระทรวงมหาดไทย ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นปลัดสำรวจ กรมฝ่ายเหนือ กระทรวงมหาดไทย ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นเจ้ากรม กรมเลขานุการ กระทรวงมหาดไทย และได้รับตำแหน่งเจ้ากรมพลำภัง

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี และเลื่อนเป็นมหาอำมาตย์ตรี คงตำแหน่งในกระทรวงมหาดไทย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕ พระชันษา ๒๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

---

[๑] "ประกาศเฉลิมพระเกียรติยศ พระราชปิตุจฉา พระเชษฐภคินีและพระอนุชา," ใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ แผนกสามัญ ภาค ๑ วันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๘**, หน้า ๑๑๗๘.

[๒] **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๓๑ ว่า "ดิลกนพรัตน์"

[๓] เจ้าจอมมารดาทิพเกสร ธิดาเจ้าน้อยมหาพรหมและเจ้าอุบลวรรณา ณ เชียงใหม่ (**ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๓๑.) แต่อีกแห่งหนึ่งว่า เป็นธิดาเจ้าสุริยะ และเจ้าหญิงสุวัณณา ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ (**เจ้าหลวงเชียงใหม่** (เชียงใหม่ : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔๕ - ๒๔๗.) บางแห่งว่าวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ (Prince Dilok Nabarat, **Siam's Rural Economy under King Chulalongkorn**, Walter E.J. Tips, translated (Bangkok : White Lotus Press, 2000), p. xi.)

ที่ ๔๕[๑] พระองค์เจ้าหญิงนภาจรจำรัสศรี[๒] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านภาจรจำรัสศรี[๓]) ที่ ๒ ในพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ ครั้นปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ เฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านภาจรจำรัสศรี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ พระชันษา ๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๒

ที่ ๔๖ พระองค์เจ้าชายสุริยงประยุรพันธุ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาโหมด ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และเป็นอธิบดีกรมสำรวจ

ถึงรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมกระสาปน์สิทธิการ ครั้นปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๗๖ พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส ตำแหน่งผู้ตรวจการกรมศิลปากร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๒๘๑ ตรงกับวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ พระชันษา ๓๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นต้นราชสกุล สุริยง ณ อยุธยา

ที่ ๔๗ พระองค์เจ้าหญิงเยาวภาพงศ์สนิท (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เนื่อง[๔] ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ พระชันษา ๕๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

ที่ ๔๘ พระองค์เจ้าหญิงอรประพันธ์รำไพ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาอ่อน[๕] ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ ปฐมาษาฒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๙๕ วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๖[๖] พระชันษา ๔๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘**, หน้า ๑๙๔ ว่า เป็นพระราชธิดาลำดับที่ ๔๙ พระชันษาตามสุริยคติ ๕ ปี ๓ เดือน ๒๕ วัน หรือ ๑๙๔๔ วัน

[๒] พระนามเดิม พระองค์เจ้าเขจรจำรัส (ดู **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๗** (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๘๑), หน้า ๑๐๘.)

[๓] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าหญิงนภาจรจำรัสศรี ภัทราวดีราชธิดา

[๔] เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เนื่อง ธิดาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ (ราชสกุล สนิทวงศ์) กับหม่อมเขียน (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๓๑-๑๓๒.) ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๘ พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๔ (**ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐**, หน้า ๔๒๗.)

[๕] เจ้าจอมมารดาอ่อน ธิดาเจ้าพระยาสุรพันธุ์พิสุทธ (เทศ บุนนาค) และท่านผู้หญิงอู่ (ดู **อธิบายราชินิกุลบางช้าง**, หน้า ๔๖.)

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๐ พ.ศ. ๒๔๗๖**, หน้า ๖๕๙ ว่า สิ้นพระชนม์วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

ที่ ๔๙ พระองค์เจ้าหญิงมาลินีนภดารา (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา) ที่ ๓ ในพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ อุตราษาฒ แรม ๕ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ เฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา ทรงเพิ่มพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา สิรินิภาพรรณวดี เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๗ ค่ำ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ วันที่ ๒๔ มกราคม[๑] พ.ศ. ๒๔๓๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ พระชันษา ๔๑ ปี โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา สิรินิภาพรรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วในปีนั้น พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘

ที่ ๕๐ พระองค์เจ้าหญิง (แฝด) ประภาพรรณพิไลย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาพรรณพิไลย) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาพร้อม[๒] ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๓๑๐ วันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๑ พระชันษา ๖๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓

ที่ ๕๑ พระองค์เจ้าหญิง (แฝด) ประไภยพรรณพิลาส (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประไภยพรรณพิลาส) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพร้อม ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๙[๓] พระชันษา ๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุบรรพตวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เมื่อวันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๙

ที่ ๕๒ พระองค์เจ้าชายรังสิตประยุรศักดิ์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เนื่อง ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษและเยอรมนี ในมหาวิทยาลัยไฮเด็ลแบร์ก ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๗๖ พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร[๔] ทรงเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย เป็นอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย กระทรวงธรรมการ และทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุขในกระทรวงมหาดไทย ครั้นปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๔๖๕ เลื่อนเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนฯ

---

[๑] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ**, หน้า ๓๖๘.

[๒] เจ้าจอมมารดาพร้อม ธิดาพระยาพิษณุโลกาธิบดี (บัว) กับคุณหญิงกลิ่น (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๓๕.) ถึงแก่อนิจกรรมวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๑ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗,** หน้า ๔๙๓.)

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๔๘,** หน้า ๒๘๖ ว่า สิ้นพระชนม์วันอังคาร เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๙ เวลา ๑๑ ทุ่ม พระชันษา ปี ๑ กับ ๓ เดือน

[๔] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ กรุงรัตนโกสินทร** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๕๔๓.

ในรัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๕ และนายพันโทพิเศษทหารบก พ.ศ. ๒๔๗๖ - ๒๔๗๗ ทรงเป็นที่ปรึกษาราชการของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๓๐๘ วันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ - ๒๔๙๒ ทรงเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พ.ศ. ๒๔๙๒ - ๒๔๙๔ ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ครั้น พ.ศ. ๒๔๙๓ - ๒๔๙๔ ทรงเป็นประธานองคมนตรี เป็นพลเอก นายทหารพิเศษประจำกองพันที่ ๑ กองทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ ครั้นปีขาล โทศก จ.ศ. ๑๓๑๒ วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ เลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร จุฬาลงกรณราชวโรรส สยามสุขบทบุรัสการี เมตตาสีตลหฤทัย อาชชวมัททวัธยาศัยสุจารี วิวิธเมธีวงศาธิราชสนิท นวมนริศรสมันนบิดุล ติรตนคุณสรณาภิรัษ ประยุรศักดิธรรมมิกนาถบพิตร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๗ มีนาคม ปีเถาะ ยังเป็นโทศก จ.ศ. ๑๓๑๒ พ.ศ. ๒๔๙๔ พระชันษา ๖๖ ปี ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเลื่อนกรมเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร จุฬาลงกรณราชวโรรส สยามสุขบทบุรัสการี เมตตาสีตลหฤทัย อาชชวมัททวัธยาศัยสุจารี วิวิธเมธีวงศาธิราชสนิท นวมนริศรสมันนบิดุล ติรตนคุณสรณาภิรักษ ประยุรศักดิธรรมมิกนาถบพิตร เมื่อปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๑๔ วันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๕ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นต้นราชสกุล รังสิต ณ อยุธยา

ที่ ๕๓ สมเด็จเจ้าฟ้าชายสิริราชกกุธภัณฑ์[๑] **สรรพวิสุทธิ์มหุดิมงคลอเนกนภดลดารารัตน์ สมันตบริพัตรวโรภาส อดิศรราชจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยวโรรส วิสุทธิสมมตวโรภโตปักษ์ อุกฤษฐศักดิ์อรรควรราชกุมาร** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสิริราชกกุธภัณฑ์) ที่ ๕ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ พระชันษา ๒ ปี[๒] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๐

ที่ ๕๔ พระองค์เจ้าหญิงนิภานภดล (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภานภดล กรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี) ที่ ๔ ในพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ เฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล ครั้นปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๖๐ พ.ศ. ๒๔๔๑ ทรงเพิ่มพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล วิมลประภาวดี ในรัชกาลที่ ๕ ทรงทำหน้าที่ราชเลขานุการฝ่ายใน

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีฉลู สัปตกศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล วิมลประภาวดี กรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี ทรงสร้างโรงเรียนนิภาในบริเวณตำหนักวังสวนสุนันทา เพื่อชุบเลี้ยงเด็กและข้าหลวงให้มีการศึกษาอย่างดี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ ที่ชวา

---

[๑] **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๑๐ ว่า “ศิริราชกกุธภัณฑ์” โรงพยาบาลศิริราชได้ชื่อมาจากพระนามของเจ้าฟ้าพระองค์นี้

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙** ว่า พระชันษาตามสุริยคติได้ ๑ ปี ๖ เดือน ๔ วัน ตามจันทรคติได้ ๑ ปี ๖ เดือน ๑๙ วัน หรือ ๕๕๐ วัน

เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ วันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษา ๔๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘

ที่ ๕๕ พระองค์เจ้าหญิงโกมลเสาวมาล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโกมลเสาวมาล) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาวง[๑] เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีขาล โทศก จ.ศ. ๑๒๕๒ ตรงกับวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๓ พระชันษา ๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสเกษ เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๓[๒]

ที่ ๕๖ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) ที่ ๖ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถฯ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๕๗[๓] สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงศิราภรณ์โสภณ พิมลรัตนวดี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าศิราภรณ์โสภณ) ที่ ๖ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ อุตราษาฒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๖๐ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ พระชันษา ๑๑ ปี[๔] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓

ที่ ๕๘ พระองค์เจ้าชายเขจรจิรประดิษฐ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเขจรจิรประดิษฐ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาแส[๕] พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ อุตราษาฒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ พระชันษา ๓ เดือน[๖]

ที่ ๕๙ พระองค์เจ้าชายสมัยวุฒิวโรดม[๗] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสมัยวุฒิวโรดม) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาพร้อม ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ พระชันษาปี ๑[๘] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๒

---

[๑] เจ้าจอมมารดาวง หรือวงศ์ ธิดาพระยาอรรคราชนารถภักดี (เนตร เนตรายน) กับขรัวยายอรุ่น (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๓๕.)

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗ ร.ศ. ๑๐๙**, หน้า ๒๖๑.

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗**, หน้า ๙๔ ว่า เป็นพระราชธิดาที่ ๖๓

[๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔, ๒๒๘ ว่า สิ้นพระชนม์เวลาย่ำรุ่งแล้ว ๓ นาที พระชันษา ๙ ปี ๑๐ เดือน ๘ วัน

[๕] เจ้าจอมมารดาแส พระสนมเอก ธิดาพระยาอัพภันตริกามาตย์ (ดิศ โรจนดิศ) กับขรัวยายบาง เกิดเมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ อายุ ๕๗ ปี (ดู **เรื่องตระกูลวงษ์พระยาอัพภันตริกามาตย์ (ดิศ)** หน้า ๑๔)

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๕๐**, หน้า ๒๔๓ ว่า พระชันษา ๒ เดือน ๑๖ วัน

[๗] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘**, หน้า ๓๑๙ และ **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า สมัยวุฎฐิวโรดม

[๘] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘**, หน้า ๓๒๐ ว่า ๑ ปี ๒ เดือน ๒๗ วัน หรือ ๔๕๒ วัน

ที่ ๖๐ พระองค์เจ้าชายอิศริยาภรณ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอิศริยาภรณ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เกสร[๑] ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษา ๕ ปี[๒] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๗

ที่ ๖๑ พระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาชุ่ม[๓] ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๓๒๐ วันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ พระชันษา ๖๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑

ที่ ๖๒ สมเด็จเจ้าฟ้าชายอัษฎางค์เดชาวุธ วิสิฏฐวิสุทธิลักษณโสภณ อุบัติดลกาลนิยม ปฐมปริวัตรรัตนโกสินทรศก ศตสาธกอัษโฎดดร สถาพรมงคลสมัย นราธิปไตยบรมนาถ จุฬาลงกรณ์ราชวโรรส อดุลยยศอุกฤษฐศักดิ อุภโตปักษ์วิสุทธิกระษัตริย์ขัตติยราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา) ที่ ๗ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถฯ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ เมื่อปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๖๐ พ.ศ. ๒๔๔๑ ทรงรับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ วิสิฏฐวิสุทธิลักษณโสภณ อุบัติดลกาลนิยม ปฐมปริวัตรรัตนโกสินทรศก ศตสาธกอัษโฎดดร สถาพรมงคลสมัย นราธิปไตยบรมนาถ จุฬาลงกรณ์ราชวโรรส อดุลยยศอุกฤษฐศักดิ อุภโตปักษ์วิสุทธิกระษัตริย์ขัตติยราชกุมาร กรมขุนนครราชสีมา ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ เสด็จกลับมารับราชการทหารบก

ถึงรัชกาลที่ ๖ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงฯ เมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๗๘ พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ ตำแหน่งผู้บัญชาการกองพล เลื่อนเป็นนายพลเรือเอก ผู้สำเร็จราชการกระทรวงทหารเรือ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ พ.ศ. ๒๔๖๖ เสด็จทิวงคตเมื่อวันจันทร์ เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๘๖ ตรงกับวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พระชันษา ๓๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงสถาปนาพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราชเมื่อทิวงคตแล้ว

ที่ ๖๓ พระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพีสี[๔] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลนาคนพีสี) ประสูติแต่

---

[๑] เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เกสร ธิดาหม่อมเจ้าสวาดิ์ สนิทวงศ์ กับหม่อมพลอย (ดู **ลำดับราชตระกูลสนิทวงศ์,** (พระนคร : โรงพิมพ์ฝาหมิน, ๒๕๑๒), หน้า ๔.) ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๑

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑**, หน้า ๒๐๒. ว่า พระชันษา ๓ ปี ๑๑ เดือน ๒ วัน หรือ ๑,๔๓๓ วัน

[๓] เจ้าจอมมารดาชุ่ม ธิดาหลวงมงคลรัตน์ (ช่วง ไกรฤกษ์) กับขรัวยายไข่ ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๔ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘ ร.ศ. ๑๓๐**, หน้า ๖๗๕.)

[๔] ดู **ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม,** ข้อ (๓๗).

เจ้าดารารัศมี พระราชชายา[๑] เมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษา ๔ ปี[๒] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕

ที่ ๖๔ พระองค์เจ้าหญิงอัพภันตรีปชา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัพภันตรีปชา) ที่ ๒ ใน เจ้าจอมมารดาแส พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๗ พระชันษา ๔๕ ปี

ที่ ๖๕ พระองค์เจ้าหญิงอดิศัยสุริยาภา[๓] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอดิศัยสุริยาภา) ที่ ๒ ใน เจ้าจอมมารดาอ่อน ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ ตรงกับวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๓๒๕ วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖ พระชันษา ๗๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๖

ที่ ๖๖ พระองค์เจ้าหญิงทิพยาลังการ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทิพยาลังการ) ที่ ๓ ใน เจ้าจอมมารดาแส พระสนมเอก ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีขาล โทศก จ.ศ. ๑๒๕๒ ตรงกับวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๙๔ ตรงกับวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ พระชันษา ๔๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ที่ ๖๗ พระองค์เจ้าหญิงสุจิตราภรณี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุจิตราภรณี) ที่ ๒ ใน เจ้าจอมมารดาชุ่ม ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ แรม ๑๓ ค่ำ ปีขาล โทศก จ.ศ. ๑๒๕๒ ตรงกับวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๘๐ ตรงกับวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ พระชันษา ๒๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓

ที่ ๖๘ พระองค์เจ้าหญิงวาปีบุษบากร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร) ที่ ๔ ใน เจ้าจอมมารดาพร้อม ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ พระชันษา ๙๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๖

---

[๑] เจ้าดารารัศมี พระราชชายา พระธิดาพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ ๗ กับแม่เจ้าทิพเกสร (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๑๕.) ประสูติเมื่อวันอังคารที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๒๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้จัดพิธีโสกันต์เจ้าดารารัศมีตามแบบอย่างราชประเพณีของเจ้านายในมหาจักรีบรมราชวงศ์ พร้อมกับพระราชทานเครื่องโสกันต์ระดับเจ้าฟ้าให้เป็นเครื่องทรง ครั้น พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้ถวายตัวรับราชการฝ่ายในเป็นเจ้าจอมมารดาเจ้าดารารัศมี ต่อมาทรงสถาปนาเป็นเจ้าดารารัศมี พระราชชายา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ พระชันษา ๖๐ ปี

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑**, หน้า ๔๒๕ ว่า พระชันษา ๓ ปี ๔ เดือน ๑๙ วัน หรือ ๑,๒๓๘ วัน

[๓] **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงอดิสัยสุริยาภา** (พระนคร : คณะช่าง, ๒๕๐๖.) ว่า อดิสัยสุริยาภา

ที่ ๖๙ สมเด็จเจ้าฟ้าชายมหิดลอดุลเดช[๑] นเรศวรมหาราชาธิบดินทร์ จุฬาลงกรณนรินทรางกูร สมบูรณ์เบญจพรสิริสวัสดิ์ ขัตติยวโรภโตสุชาต คุณสังกาศเกียรติประกฤษฐ์ ลักษณวิจิตรพิสิษฐบุรุษย์ ชนุตมรัตนพัฒนศักดิ์ อรรควรราชกุมาร (สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก) ที่ ๗ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๔ เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๖๕ พ.ศ. ๒๔๔๖ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดช นเรศวรมหาราชาธิบดินทร์ จุฬาลงกรณนรินทรางกูร สมบูรณ์เบญจพรสิริสวัสดิ์ ขัตติยวโรภโตสุชาต คุณสังกาศเกียรติประกฤษฐ์ ลักษณวิจิตรพิสิษฐบุรุษย์ ชนุตมรัตนพัฒนศักดิ์ อรรควรราชกุมาร กรมขุนสงขลานครินทร ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาชั้นต้นในประเทศอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงศึกษาที่โรงเรียนนายร้อยชั้นต้นปอตสดัม ในประเทศเยอรมนี ระหว่างศึกษาได้รับพระราชทานยศเป็นนายร้อยตรี แล้วเสด็จเข้าโรงเรียนนายร้อยชั้นสูงที่โกรสลิชเตอร์เฟลเด้ จนจบ แล้วทรงศึกษาวิชาทหารเรือที่โรงเรียนนายเรือเฟลนส์บูร์ก มุรวิก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ - ๒๔๕๗

ครั้นเสด็จกลับมา ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงการทหารเรือ กรมเสนาธิการทหารเรือ ตั้งแต่วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ แล้วทรงย้ายไปรับตำแหน่งในกองอาจารย์นายเรือ กรมยุทธศึกษาทหารเรือ ตั้งแต่วันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพันเอกทหารบก และนายนาวาเอกทหารเรือ และเป็นราชองครักษ์พิเศษ ต่อมาได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาสาธารณสุขที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาด ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้รับประกาศนียบัตรวิชาการสาธารณสุข ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงรับตำแหน่งข้าหลวงสำรวจการศึกษาทั่วไป กระทรวงศึกษาธิการ ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๙ เสด็จไปทรงศึกษาจบวิชาแพทย์ ได้รับเกียรตินิยมจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาด ใน พ.ศ. ๒๔๗๑ ทรงเป็นอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๖๖-๒๔๖๗ และทรงเป็นอาจารย์สอนนิสิตเตรียมแพทย์ คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงปรับปรุงวางรากฐานการแพทย์ของคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล และทรงสอนที่กรมสาธารณสุข เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒ เสด็จไปทรงงานเป็นแพทย์ประจำบ้านที่โรงพยาบาลแมคคอร์มิก จังหวัดเชียงใหม่ ต่อมาทรงพระประชวรและสิ้นพระชนม์ที่กรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๙๑ ตรงกับวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒ เวลา ๑๖.๔๕ น. พระชนมายุ ๓๘ พรรษา ทรงได้รับการเฉลิมพระราชอิสริยยศพระศพเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดชฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์ เมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒[๒] ในรัชกาลที่ ๘ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดชฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์ เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๙๖ วันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ในรัชกาลปัจจุบัน ทรงเฉลิมพระนามพระอัฐิเป็น สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๐ ร.ศ. ๑๒๒**, หน้า ๗๐๓ ว่า สมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร และ **เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑**, หน้า ๒๙๖.

[๒] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ภาคปลาย วันที่ ๑ มกราคม ๒๔๗๑ - วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๔๗๕** (กรุงเทพฯ : วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๖๒๙. (ดูรายละเอียดในภาคผนวก)

เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๓[๑] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวงเมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นต้นราชสกุล มหิดล ณ อยุธยา

ที่ ๗๐ พระองค์เจ้าชายอนุสรสิริประสาธน์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรสิริประสาธน์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เกสร ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ วันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ พระชันษา ๑๐ ปี[๒] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๓

ที่ ๗๑ พระองค์เจ้าหญิงลวาดวรองค์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลวาดวรองค์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเลื่อน[๓] ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔[๔] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ พระชันษา ๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๗

ที่ ๗๒ สมเด็จเจ้าฟ้าชายจุฑาธุชธราดิลก สยามาธิปกปรมินทร จุฬาลงกรณราชวโรรส อดิศัยยศอุภัยชาติพิสุทธิ์ ไทวปายนุตมศักดิ์อดุลยลักษณวิลาส มหามกุฎราชพงศานุพัทธ วิวัฒนผลพรพิสิษฐ มหิศรราชกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย) ที่ ๘ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก สยามาธิปกปรมินทร จุฬาลงกรณราชวโรรส อดิศัยยศอุภัยชาติพิสุทธิ์ ไทวปายนุตมศักดิ์อดุลยลักษณวิลาส มหามกุฎราชพงศานุพัทธ วิวัฒนผลพรพิสิษฐ มหิศรราชกุมาร กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย[๕] เมื่อวันพุธที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ทรงได้รับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๙ แล้วเสด็จกลับ พ.ศ.๒๔๖๑

ในรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๖๒ ทรงดำรงตำแหน่งเป็นองคมนตรี เป็นอาจารย์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กระทรวงธรรมการ ตำแหน่งศาสตราจารย์ และเป็นที่ปรึกษาโรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นกรรมการพิเศษโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ปัจจุบันคือ วชิราวุธวิทยาลัย และดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียนเพาะช่าง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๘๕ ตรงกับวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ พระชันษา ๓๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นต้นราชสกุล จุฑาธุช ณ อยุธยา

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๗ ตอนที่ ๕๒ วันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๑๓ ฉบับพิเศษ**, หน้า ๑ - ๗.

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙**, หน้า ๕๖ ว่า พระชันษา ๘ ปี ๒ เดือน ๑๕ วัน หรือ ๒,๙๙๖ วัน

[๓] เจ้าจอมมารดาเลื่อน ธิดาพระนรินทราภรณ์ (ลอย นิยะวานนท์) กับปริก เกิดเมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๘ ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๔๑.)

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐**, หน้า ๕๙ ว่าประสูติวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔

[๕] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ**, หน้า ๔๒๙ ว่า กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราไชย

ที่ ๗๓ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์จิ๋ว[๑] เมื่อวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๙ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ สิ้นพระชนม์เมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษาเดือนเศษ

ที่ ๗๔ พระองค์เจ้าหญิงเหมวดี[๒] (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเหมวดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเหม[๓] เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๓๔ วันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ พระชันษา ๗๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๖

ที่ ๗๕ พระองค์เจ้าชายอุรุพงศรัชสมโภช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเลื่อน ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๗๑ ตรงกับวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๒ พระชันษา ๑๗ ปี[๔] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว สวนมิสกวัน เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๒

ที่ ๗๖ สมเด็จเจ้าฟ้าชายประชาธิปกศักดิเดชน์ ชเนศรมหาราชาธิราช จุฬาลงกรณนาถวโรรส อุดมยศอุกฤษฐศักดิ์ อุภัยปักษนาวิล อสัมภินชาติพิสุทธิ์ มหามกุฎราชพงศบริพัตร บรมขัตติยมหารัษฎาภิชิญจนพรรโษทัย มงคลสมัยสมากร สถาวรวรัจฉริยคุณ อดุลยราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่ ๙ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๖๗ พ.ศ. ๒๔๔๘ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ชเนศรมหาราชาธิราช จุฬาลงกรณนาถวโรรส อุดมยศอุกฤษฐศักดิ์ อุภัยปักษนาวิล อสัมภินชาติพิสุทธิ์ มหามกุฎราชพงศบริพัตร บรมขัตติยมหารัษฎาภิชิญจนพรรโษทัย มงคลสมัยสมากร สถาวรวรัจฉริยคุณ อดุลยราชกุมาร กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา ต่อมาเมื่อพ.ศ. ๒๔๔๙ ได้เสด็จไปทรงศึกษาชั้นต้นที่โรงเรียนอีตัน แล้วทรงศึกษาวิชาทหารบกที่โรงเรียนนายร้อย เมืองวูลิช ในประเทศอังกฤษ สำเร็จวิชาทหารปืนใหญ่ ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นนายร้อยตรีกิตติมศักดิ์แห่งกองทัพบกอังกฤษ เสด็จกลับมารับราชการในรัชกาลที่ ๖ เป็นนายร้อยเอก

---

[๑] เจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์จิ๋ว ธิดาหม่อมเจ้าวัฒนา กปิตถา ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๔๑.)

[๒] ในคราวสมโภชเดือน ได้รับพระราชทานพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ามัณฑนาภาวดี (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑**, หน้า ๔๓๒.) เปลี่ยนพระนามเป็นพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเหมวดี เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๑ (**ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗**, หน้า ๔๔๗.)

[๓] น่าจะเป็นลำดับที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเหม เพราะตกพระโลหิตองค์ ๑ (ระหว่าง ลำดับที่ ๖๙-๗๐) เจ้าจอมมารดาเหม ธิดาพระยาธรรมสารนิติ (พลับ อมาตยกุล) กับท่านแสง (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕**, หน้า ๑๔๐.)

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๖ ร.ศ. ๑๒๘**, หน้า ๑๔๐๘ ว่า พระชันษานับตามสุริยคติได้ ๑๕ ปี ๑๑ เดือน ๕ วัน หรือนับเรียงปีได้ ๑๗ ปี

ผู้บังคับการทหารปืนใหญ่ ต่อมาเลื่อนเป็นนายพันโท ราชองครักษ์ ตำแหน่งผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยชั้นปฐม และทรงอภิเษกสมรสกับหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี แล้วเสด็จไปทรงศึกษาวิชาการทหารชั้นสูงสุดในโรงเรียนเสนาธิการทหารเอกอล เดอ แกร์ ที่ประเทศฝรั่งเศส เสด็จกลับเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับการกองพลทหารบกที่ ๒ และผู้บังคับการพิเศษ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๒ ต่อมาเป็นนายพันเอก ปลัดกรมเสนาธิการทหารบก พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๒ และเป็นผู้บังคับการพิเศษ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๒ เลื่อนกรมเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ชเนศรมหาราชาธิราช จุฬาลงกรณนาถวโรรส อุดมยศอุกฤษฐศักดิ์ อุภัยปักษนาวิล อสัมภินชาติพิสุทธิ์ มหามกุฎราชพงศบริพัตร บรมขัตติยมหารัษฎาภิษิญจนพรรโษทัย มงคลสมัยสมาภร สถาวรวรัจฉริยคุณ อดุลยราชกุมาร กรมหลวงฯ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ และทรงดำรงพระสถานะเป็นองค์พระรัชทายาท

เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ บรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ แล้วเสด็จประพาสสหรัฐมลายูและชวา เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๒ เสด็จประพาสอินโดจีน (เวียดนามและกัมพูชา) และเสด็จประพาสสหรัฐอเมริกา เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๓ พระราชทานรัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เสด็จประพาสภาคพื้นยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ทรงสละราชสมบัติเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ที่ประเทศอังกฤษ เสด็จสวรรคตที่ประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ พระชนมพรรษา ๔๘ พรรษา ถวายพระเพลิงพระบรมศพเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๔ ที่ประเทศอังกฤษ และอัญเชิญพระบรมอัฐิกลับถึงประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๒

ที่ ๗๗ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) ที่ ๘ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวีฯ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ สิ้นพระชนม์วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ ปีมะเส็งนั้น พระชันษา ๔ วัน[๑]

รวมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอและพระเจ้าลูกเธอ ในรัชกาลที่ ๕
ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก ๒ พระองค์
ประสูติเมื่อบรมราชาภิเษกแล้ว ๗๕ พระองค์
รวมทั้งสิ้น ๗๗ พระองค์[๒]

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๑๕ มหาสาขา

---

[๑] **สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๘๐ (หน้าหลัง) ว่า สิ้นพระชนม์วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๒ พระชันษา ๗ วัน และทรงว่า "ไม่มีไว้ทุกข์ เพราะเป็นเด็กยังไม่มีฟัน ตำราเคยงดมาทุกครั้ง"

[๒] ประสูติก่อนบรมราชาภิเษก ๒ พระองค์ เมื่อบรมราชาภิเษกแล้วเป็น สมเด็จเจ้าฟ้า ๒๒ พระองค์ พระองค์เจ้า ๕๓ พระองค์ ตกพระโลหิต ๒๐ พระองค์ รวมทั้งสิ้น ๙๗ พระองค์

พระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

ที่ ๑ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี (สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี) ประสูติแต่พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี[๑] เมื่อวันอังคารที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘[๒] เมื่อแรกประสูติ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา[๓] ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๐ เปลี่ยนคำนำพระนามเป็น สมเด็จพระเจ้าภาติกาเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา[๔] ครั้นถึงรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ วันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำนำพระนามเป็น สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา[๕] ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานยศทหาร ตำแหน่งพันโทหญิง ผู้บังคับการพิเศษ ในกองพันทหารราบที่ ๒ กรมผสมที่ ๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ พระชันษา ๘๕ ปี โปรดเกล้าฯ ให้จัดเศวตฉัตร ๗ ชั้น ถวายเป็นเครื่องเพิ่มพระเกียรติยศเป็นพิเศษ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันจันทร์ที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๕

---

[๑] พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี พระนามเดิม เครือแก้ว เป็นธิดาพระยาอภัยภูเบศร์ (เลื่อม อภัยวงศ์) กับคุณเล็ก บุนนาค ประสูติเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๘ ในรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นเจ้าจอมสุวัทนา เมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ สิ้นพระชนม์เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันเสาร์ที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๙

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ พ.ศ. ๒๔๖๘**, หน้า ๒๖๒๑ บันทึกไว้ว่า “วันอังคารที่ ๒๔ เวลา ๑๒.๕๕ ล.ท. พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี ได้ประสูติพระธิดาโดยสวัสดิภาพ นายแพทย์ตรวจพระอาการ รายงานว่า มีพระอาการดีอยู่ทั้งพระวรราชเทวีและพระกุมารา”

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๙๔.

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๔ พ.ศ. ๒๔๗๐**, หน้า ๕๑๓.

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒**, หน้า ๑๑๗๙ - ๑๑๘๐.

รัชกาลที่ ๗
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ไม่มีพระราชโอรสธิดา[๑]

รัชกาลที่ ๘
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร

ไม่มีพระราชโอรสธิดา

[๑] ทรงรับพระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต (ดู พระองค์เจ้าหลานเธอในรัชกาลที่ ๔ หน้า ๑๖๒) เป็นพระราชบุตรบุญธรรม ผู้สืบสายสกุลใช้นามสกุลว่า ศักดิเดชน์ ภาณุพันธุ์ (ดู **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี**, หน้า ๒๗๘.)

พระราชโอรสและพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙
และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ[๑]

ที่ ๑ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี (ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี)[๒] ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๓๑๓ ตรงกับวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๔ ทรงศึกษาระดับปริญญาตรี ณ สถาบันเทคโนโลยีแมสซาชูเซตส์ เมืองเคมบริดจ์ มลรัฐแมสซาชูเซตส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา ในสาขาวิชาคณิตศาสตร์ และสาขาวิชาวิทยาศาสตร์ชีวเคมี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ จากนั้นทรงศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาสาธารณสุขศาสตร์ ณ มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย ลอสแอนเจลิส ประเทศสหรัฐอเมริกา พระกรณียกิจสำคัญ ได้แก่ ทรงริเริ่มก่อตั้งและเป็นองค์ประธานโครงการเด็กพิเศษ โครงการต้านยาเสพติด ชมรมทูบีนัมเบอร์วัน ในสถานศึกษา ชุมชนต่าง ๆ ทรงก่อตั้งมูลนิธิคุณพุ่ม เพื่อช่วยเหลือเด็กที่เป็นโรคออทิสติก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘

ที่ ๒ สมเด็จเจ้าฟ้าชายวชิราลงกรณ[๓] (สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณฯ สยามมกุฎราชกุมาร) ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๑๔ ตรงกับวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้รับการสถาปนาพระอิสริยศักดิ์ และเฉลิมพระนามาภิไธยเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร สิริกิติยสมบูรณสวางควัฒน์ วรขัตติยราชสันตติวงศ์ มหิตลพงศอดุลยเดช จักรีนเรศยุพราชวิสุทธ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๓๔ ตรงกับวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕[๔] ทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาอักษรศาสตร์ (ด้านการทหาร) จากมหาวิทยาลัยนิวเซาท์เวลส์ ประเทศออสเตรเลีย จากนั้นทรงศึกษาที่โรงเรียนเสนาธิการทหารบก ทรงสำเร็จการศึกษาที่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ และหลักสูตรวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓

---

[๑] สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ดูที่ **พระราชปนัดดา รัชกาลที่ ๕.**

[๒] ทรงลาออกจากฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๙ พ.ศ. ๒๕๑๕,** ตอนที่ ๑๑๒ วันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ฉบับพิเศษ, หน้า ๑.)

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๙ พ.ศ. ๒๔๙๕,** ภาค ๒ เล่ม ๒ ตอนที่ ๕๔ วันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๕ หน้า ๓๐๒๗ - ๓๐๒๘ และ สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, "หลักฐานการประทานพระนามสมเด็จเจ้าฟ้าชายวชิราลงกรณ์," **ศิลปากร** ๘, ๒ (กรกฎาคม ๒๔๙๗) : ๓-๖.

[๔] "ประกาศสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร," **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๙ พ.ศ. ๒๕๑๕,** ภาค ๒ เล่ม ๒ ตอนที่ ๒๐๐ วันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ฉบับพิเศษ หน้า ๑ - ๓.

ทรงรับราชการเข้าประจำการ ณ กองปฏิบัติการทางอากาศพิเศษ นครเพิร์ธ รัฐออสเตรเลียตะวันตก ประเทศออสเตรเลีย ต่อมาทรงเป็นร้อยตรี เหล่าทหารราบ เรือตรี พรรคนาวิน เรืออากาศตรี เหล่าทหาร นักบิน และนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ นายทหารพิเศษประจำกองทัพเรือ และนายทหารพิเศษประจำกองทัพอากาศ ครั้น พ.ศ. ๒๕๑๘ ทรงเป็นร้อยเอก เรือเอก และ เรืออากาศเอก ทรงเข้ารับราชการเป็นนายทหารประจำกรมข่าวทหารบก กระทรวงกลาโหม พ.ศ. ๒๕๒๑ ทรงดำรงตำแหน่งรองผู้บังคับกองพันทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ พ.ศ. ๒๕๒๓ ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับกองพันทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ พ.ศ. ๒๕๒๗ ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับการ กรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ พ.ศ. ๒๕๓๑ ทรงเป็นพลโท พลเรือโท และพลอากาศโท และนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๒ รักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๑๒ รักษาพระองค์ กรมทหาราบที่ ๒๑ รักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๓๑ รักษาพระองค์ กองพันทหารม้าที่ ๔ รักษาพระองค์ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ กองพันทหารช่างที่ ๑ รักษาพระองค์ และทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการหน่วยบัญชาการ ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ พ.ศ. ๒๕๓๕ ทรงเป็นพลเอก พลเรือเอก และพลอากาศเอก ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการหน่วยบัญชาการถวายความปลอดภัยรักษาพระองค์ สำนักผู้บัญชาการทหารสูงสุด และนายกองใหญ่ กองอาสารักษาดินแดน สำนักอำนวยการกองอาสารักษาดินแดน พ.ศ. ๒๕๓๗ ทรงปฏิบัติหน้าที่ครูการบิน เครื่องบินขับไล่แบบเอฟ ๕ อี/เอฟ พ.ศ. ๒๕๔๗ ทรงดำรงตำแหน่งนายทหารพิเศษประจำกองพันทหารราบที่ ๓ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ พ.ศ. ๒๕๔๘ ทรงดำรงตำแหน่งนายทหารพิเศษประจำกรมทหารช่างที่ ๑ รักษาพระองค์ กองพันทหารช่างที่ ๒ รักษาพระองค์[๑]

ที่ ๓ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงสิรินธรเทพรัตนสุดา กิติวัฒนาดุลโสภาคย์[๒] (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี) ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๓๑๗ ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้รับการสถาปนาพระอิสริยศักดิ์ และเฉลิมพระนามาภิไธยเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๓๓๙ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐[๓] ทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาประวัติศาสตร์ เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง เหรียญทอง และระดับปริญญาโทสาขาภาษาบาลีและสันสกฤต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และทรงศึกษาระดับปริญญาโท ด้านจารึกภาษาตะวันออก (ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมร) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และทรงศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

---

[๑] ดู พระราชประวัติโดยละเอียด ใน **สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร** (นครหลวงฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๑๕) และ**ประมวลพระบรมฉายาลักษณ์ พระราชประวัติ พระราชจริยาวัตร พระราชนิพนธ์ ภาพฝีพระหัตถ์ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ตั้งแต่ประสูติจนถึงปัจจุบัน** (กรุงเทพฯ : สัตยการพิมพ์, ๒๕๒๐.)

[๒] **เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม)** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘๗ ส่วน**ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๒ พ.ศ. ๒๔๙๘,** ภาค ๑ เล่ม ๒ ตอนที่ ๓๖ วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๘ หน้า ๑๑๑๓ ว่า "สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินทรเทพรัตนสุดาฯ"

[๓] "ประกาศสถาปนา," **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙๔ พ.ศ. ๒๕๒๐,** ภาค ๒ เล่ม ๒ ตอนที่ ๑๓๑ วันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ฉบับพิเศษ หน้า ๑ - ๓.

พ.ศ. ๒๕๑๘ ทรงก่อตั้งและดำรงตำแหน่งองค์ประธานมูลนิธิสายใจไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ สำหรับช่วยเหลือ ทหาร ตำรวจ และพลเรือน ที่บาดเจ็บ พิการ ในการปฏิบัติหน้าที่ป้องกันประเทศชาติ พ.ศ. ๒๕๒๐ ทรงได้รับพระกรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ นายทหารพิเศษประจำกองทัพเรือ และนายทหารพิเศษประจำกองทัพอากาศ และทรงดำรงตำแหน่งอุปนายิกา ผู้อำนวยการสภากาชาดไทย พ.ศ. ๒๕๒๓ ทรงดำรงตำแหน่งอาจารย์ ส่วนการศึกษาโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า พ.ศ. ๒๕๒๔ ทรงจัดตั้งโครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวันอันเนื่องมาจากพระราชดำริในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อช่วยเหลือเด็กในท้องถิ่นทุรกันดารให้มีสุขภาพดี และมีคุณภาพทางการศึกษา พ.ศ. ๒๕๒๕ ทรงเป็นแม่กองในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง พ.ศ. ๒๕๓๙ ทรงเป็นพลเอกหญิง พลเรือเอกหญิง และพลอากาศเอกหญิง พ.ศ. ๒๕๔๓ ทรงเป็นศาสตราจารย์ และพ.ศ. ๒๕๔๕ ทรงดำรงตำแหน่งนายทหารพิเศษ ประจำกองพลทหารม้าที่ ๒ รักษาพระองค์ และทรงเป็นองค์ประธานกรรมการมูลนิธิชัยพัฒนา[๑]

ที่ ๔ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี[๒] (สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี)[๓] ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๓๑๙ ตรงกับวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชาเคมี เกียรตินิยมอันดับ ๑ จากคณะวิทยาศาสตร์และอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และทรงศึกษาระดับปริญญาเอกทางวิทยาศาสตร์ สาขาอินทรีย์เคมี คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ทรงได้รับปริญญาเอก สาขาเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ คณะประมง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปริญญาเอก สาขาพิษวิทยา จากมหาวิทยาลัยโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น และระดับหลังปริญญาเอก จากมหาวิทยาลัยอูล์ม ประเทศเยอรมนี

ทรงเข้ารับราชการ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ เป็นร้อยเอกหญิง เรือเอกหญิง เรืออากาศเอกหญิง ต่อมา พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นศาสตราจารย์ กองการศึกษา โรงเรียนนายเรืออากาศ กรมยุทธศึกษาทางอากาศ ทรงก่อตั้งสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ พ.ศ. ๒๕๓๕ ทรงเป็นศาสตราจารย์ สาขาวิชาเคมีอินทรีย์ภาควิชาเคมี คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ. ๒๕๓๙ ทรงเป็นอาจารย์พิเศษของโรงเรียนนายเรือ โรงเรียนนายเรืออากาศ และโรงเรียนเสนาธิการทหารอากาศ พ.ศ. ๒๕๔๒ ทรงเป็นพลเอกหญิง พลเรือเอกหญิง พลอากาศเอกหญิง และทรงดำรงตำแหน่งรองผู้บัญชาการหน่วยบัญชาการถวายความปลอดภัยรักษาพระองค์ กองทัพอากาศ

รวมพระราชโอรสธิดาเป็นสมเด็จเจ้าฟ้า ๔ พระองค์

---

[๑] ดู พระราชประวัติโดยละเอียดใน **สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. ความรู้เรื่อง พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในที่ได้รับสถาปนาพระอิสริยยศ "สมเด็จพระ" ในสมัยรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๐.)

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๔ พ.ศ. ๒๕๐๐**, ภาค ๒ เล่ม ๒ ตอนที่ ๗๓ วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๐ หน้า ๒๑๘๔ - ๒๑๘๕.

[๓] ตามประกาศเรื่อง "พระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์ของพระโอรสพระธิดาในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี ให้สถาปนาพระโอรสธิดา ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารีให้ทรงดำรงพระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ เป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าทุกพระองค์" (**ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙๙ พ.ศ. ๒๕๒๕**, ตอนที่ ๑๓๕ ฉบับพิเศษ หน้า ๑ - ๒.)

พระราชโอรสธิดา ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๑)

ประสูติก่อนอุปราชาภิเษก[๑]

ที่ ๑ สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงพิกุลทอง[๒] (สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าพิกุลทอง กรมขุนศรีสุนทร) ประสูติแต่เจ้าศิริรดจา[๓] เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๒๐ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าพิกุลทอง กรมขุนศรีสุนทร[๔] เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ พระชันษา ๓๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาวท้องสนามหลวง[๕]

ที่ ๒ พระองค์เจ้าชายลำดวน (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ[๖] พระองค์เจ้าลำดวน) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาขะ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๒๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖ พระชันษา ๒๕ ปี

---

[๑] **ประถมวงษแลพระราชพงษาวดารย่อฯ**, หน้า ๒๖-๒๗ ว่า *"...ครั้นมาเมื่อแผ่นดินเจ้ากรุงธนบุรี ได้มีนารีหนึ่งมาเปนพระชายา ประสูติพระโอรสแลพระธิดาพระองค์หนึ่งหฤๅสองพระองค์ สิ้นพระชนมเสียแต่ยังทรงพระเยาว แล้วนารีนั้นก็เริศร้างร้าวฉานไปไม่ได้อยู่ด้วย..."*

[๒] พระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระบวรราชเจ้าที่ประสูติแต่พระมารดาเป็นเจ้านั้น จะมีพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าได้ก็ต่อเมื่อพระเจ้าแผ่นดิน โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าฟ้าได้เท่านั้น หากไม่ได้โปรดเกล้าฯ แล้วก็คงมีพระอิสริยยศเพียงพระองค์เจ้า ดู "ประกาศฉบับที่ ๒๗๓ เรื่องประกาศพระราชพิธีโสกันต์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์," ใน**ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔**, หน้า ๒๐๙ ; **ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม,** ข้อ (๓๙).

[๓] เจ้าศิริรดจา เชื้อสายเจ้าเจ็ดตน น้องพระเจ้ากาวิละเมืองเชียงใหม่ บางแห่งเรียกว่า เจ้าศิริรจนา เจ้ารจจา เจ้าสัจจา หรือเจ้าศรีอโนชา

[๔] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ**, หน้า ๔๑.

[๕] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**

[๖] ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้คำนำพระนามพระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทว่า "สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ" หรือ "พระเจ้าหลานเธอ"

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญญัติให้ใช้คำนำหน้าพระนามพระราชโอรสธิดาวังหน้าในรัชกาลที่ ๑ - ๔ ว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระเจ้าบวรวงศ์เธอ และพระวรวงศ์เธอ (ดู **ประกาศรัชกาลที่ ๔** เลขที่ ๗๑ และ ๓๑๐)

ต่อมาสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ พระราชโอรสธิดาของวังหน้าในรัชกาลที่ ๑ - ๓ และพระราชโอรสธิดาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระชนมายุแก่กว่ารัชกาลที่ ๕ ทรงบัญญัติให้ใช้ว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ และพระราชโอรสธิดาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระชนมายุอ่อนกว่ารัชกาลที่ ๕ และพระโอรสธิดากรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ทรงบัญญัติให้ใช้ว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอ

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ ทรงบัญญัติให้ใช้ว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอ สำหรับพระราชโอรสธิดาวังหน้า รัชกาลที่ ๑ - ๔ และพระบวรวงศ์เธอ สำหรับพระโอรสธิดาวังหน้ารัชกาลที่ ๕ จนถึงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เลิกใช้คำว่า "พระเจ้าบวรวงศ์เธอ" และ "พระบวรวงศ์เธอ" ให้ใช้คำนำหน้าพระนามใหม่ว่า "พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ" และ "พระราชวรวงศ์เธอ" สืบไป

ที่ ๓ พระองค์เจ้าหญิงเกสร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกสร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบัว[๑] เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๒๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓[๒]

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายอินทปัต (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอินทปัต) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาตัน เมื่อปีชวด จ.ศ. ๑๑๔๓ พ.ศ. ๒๓๒๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖ พระชันษา ๒๔ ปี

ที่ ๕ พระองค์เจ้าชายก้อนแก้ว (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าก้อนแก้ว) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาล่า ประสูติเมื่อปีฉลู ตรีศก พ.ศ. ๒๓๒๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓[๓]

ที่ ๖ พระองค์เจ้าชายช้าง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าช้าง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาปุย เมื่อปีฉลู ตรีศก พ.ศ. ๒๓๒๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓[๔]

ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิงดวงจันทร์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงจันทร์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาฉิม[๕] ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๙ แรมค่ำ ๑ ปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๑๔๕ ตรงกับวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๒๖ ในรัชกาลที่ ๒ ได้ทำราชการอยู่ในพระบวรราชวัง ภายหลังกรมพระราชวังบวรสวรรคตแล้ว ได้ย้ายมาทำราชการในพระบรมมหาราชวัง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๑[๖] พระชันษา ๘๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ ตรงกับวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๒

ที่ ๘ พระองค์เจ้าชายอสุนี (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเสนีเทพ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาขำ เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๑๔๕ พ.ศ. ๒๓๒๖ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่นเสนีเทพ เมื่อวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ.๒๓๗๘[๗] เป็นต้นราชสกุล อสุนี ณ อยุธยา

ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิงโกมล (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโกมล) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแก้วศาลาลอย เมื่อปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๑๔๕ พ.ศ. ๒๓๒๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อพ.ศ. ๒๓๘๖

---

[๑] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาแก้ว

[๒] **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา) ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

[๓] เรื่องเดียวกัน, ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

[๔] เรื่องเดียวกัน, ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

[๕] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า เจ้าจอมมารดาฉิมแขก

[๖] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พ.ศ. ๒๔๑๑ฯ,** หน้า ๒๘, ๓๕.

[๗] **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี**, หน้า ๓๑.

พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุปะรำวัดสระเกศ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๒๐๕ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๖[๑]

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงบุนนาค (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุนนาค) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดามา เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงดาราวดี[๒] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดาราวดี) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อย[๓] ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๒๘ ต่อมาเป็นพระชายาสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ พระราชทานเพลิงพระศพ วันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๑[๔]

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสุวรรณา เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ พ.ศ. ๒๓๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าหญิงโกสุม (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโกสุม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพ่วง เมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๑๔๗ พ.ศ. ๒๓๒๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าหญิงกำพุชฉัตร[๕] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากำพุชฉัตร) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดานักองค์อี[๖] ประสูติเมื่อปีมะเมีย อัฐศก จ.ศ. ๑๑๔๘ พ.ศ. ๒๓๒๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าหญิงปัทมราช (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปัทมราช) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานุ้ย[๗] เมื่อปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๑๔๙ พ.ศ. ๒๓๓๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ราว พ.ศ. ๒๔๐๘[๘]

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาฉิม ประสูติเมื่อปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๑๔๙ พ.ศ. ๒๓๓๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชายมั่ง[๙] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามั่ง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเกศ เมื่อปีวอก[๑๐] สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๓๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

---

[๑] "การพระศพพระองค์เจ้าหญิงโกมล," ใน **ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๒ฯ**, หน้า ๑๑๗.

[๒] พระองค์เจ้าหญิงดาราวดี ภายหลังมีพระนามว่า เจ้าข้างในบ้าง ทูลกระหม่อมข้างในบ้าง (ดู **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๗ หน้า ๑๐๙.)

[๓] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า เจ้าจอมมารดาน้อยแขก

[๔] "จดหมายเหตุของหมอบรัดเล,"ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒,** หน้า ๓๕๙.

[๕] **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา) ว่า กำภูฉัตร พระราชวิจารณ์เรื่องจดหมายควาทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีเลขหัวข้อเรื่อง ๑๔๒ ว่า กัมโพชฉัตร

[๖] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า เจ้าจอมมารดานักองค์อี เชื้อสายเขมร ธิดาสมเด็จพระอุทัยราชา หรือสมเด็จพระนารายณ์ราชา พระเจ้ากรุงกัมพูชา (ดู **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑**, หน้า ๑๒.)

[๗] เจ้าจอมมารดานุ้ย ธิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ใน **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า เจ้าจอมมารดานุ้ย เมืองละคร

[๘] หอสมุดแห่งชาติ, **หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๗, เลขที่ ๑๕/๑๓**

[๙] บางครั้งออกพระนามว่า พระองค์เจ้ามั่งขน (ดู **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี**, หน้า ๓๓.)

[๑๐] **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา) ว่า ประสูติปีมะแม นพศก จ.ศ.๑๑๔๙

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าชายสิงหราช (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหราช) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาล่า ประสูติเมื่อปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๓๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓[๑]

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าหญิงกลัด (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากลัด) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดามีใหญ่ เมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าหญิงฉิมพลี[๒] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉิมพลี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดางิ้ว เมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าชายสังกะทัต[๓] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนนรานุชิต) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาฉิม ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ ตรงกับวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๓๓๒ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนรานุชิต ถึงรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมขุนนรานุชิต สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๒๒๘ ตรงกับวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๙ พระชันษา ๗๗ ปี[๔] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันศุกร์ที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๙[๕] เป็นต้นราชสกุล สังขทัต ณ อยุธยา

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าหญิงแก้ว[๖] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแก้ว) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแจ่ม เมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดานักองค์เภา[๗] ประสูติปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิงศรีสุดาอับสร[๘] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีสุดาอับสร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเพ็ง เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ ทรงรับราชการข้างใน ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ครั้นสวรรคตแล้ว ได้ไปรับราชการข้างในในพระบรมมหาราชวังต่อมาจนสิ้นพระชนม์[๙] ในรัชกาลที่ ๓[๑๐]

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

[๒] **ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม ๒** (นครหลวง : บรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๒๘๖ ว่า พระองค์เจ้างิ้วฉิมพลี

[๓] เรื่องเดียวกัน, ว่า พระองค์เจ้าสังขทัต

[๔] **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี,** หน้า ๓๔.

[๕] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๓๐๖ และว่า สิ้นพระชนม์เมื่อวันพระราชทานเพลิงพระศพพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

[๖] **ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่าง ๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ), หน้า ๕๕ ออกพระนามว่า พระองค์ธรรมราช

[๗] เจ้าจอมมารดานักองค์เภา ธิดาสมเด็จพระอุทัยราชา หรือสมเด็จพระนารายณ์ราชา พระเจ้ากรุงกัมพูชา (ดู **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑,** หน้า ๑๒.) ส่วน **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า เจ้าจอมมารดานักองค์เภา เชื้อสายเขมร

[๘] พระองค์เจ้าหญิงศรีสุดาอับสร ลางทีออกพระนามว่า พระองค์เจ้าหญิงดุสิดาอับศร (ดู **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า ๒๗.)

[๙] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**

[๑๐] **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา) ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าหญิงลมุด (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลมุด) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดามีน้อย เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ พระชันษา ๘๔ ปี[๑]

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าชายบัว[๒] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบัว) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาศรี เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๓[๓] เป็นต้นราชสกุล ปัทมสิงห์ ณ อยุธยา

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าหญิงปุก (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปุก) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดานักองค์เภา ประสูติเมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓[๔]

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าหญิงดุษฎี (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดุษฎี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเสม เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พระชันษา ๗๑ ปี

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าชายสุก[๕] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุก) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอม เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าชายเพ็ชรหึง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเพ็ชรหึง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาชู เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๘[๖]

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าหญิงวงศ์มาลา[๗] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวงศ์มาลา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดานักองค์อี ประสูติเมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าหญิงนิลวัตถา[๘] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านิลวัตถา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อย ประสูติเมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๖๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดอรุณราชวราราม เมื่อเดือน ๓ พ.ศ. ๒๔๐๔

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าหญิงกำพร้า (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากำพร้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบับภา เมื่อปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖,** หน้า ๑๔๐ ว่า พระชันษา ๘๕ ปี

[๒] บางแห่งออกพระนามว่า พระองค์เจ้าดอกบัว (ดู **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี**, หน้า ๓๕.)

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[๔] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," **Bangkok Calendar (1868),** p. 103 ว่า ยังไม่สิ้นพระชนม์ ขณะนั้นพระชันษา ๗๖ ปี

[๕] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ออกพระนามว่า พระองค์เจ้าสุด

[๖] **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ฯ**, หน้า ๗๔.

[๗] **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายฯ**, หน้า ๒๐ ออกพระนามว่า พระองค์เจ้าหญิงวงศ์กษัตริย์

[๘] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๒๒๐ ออกพระนามว่า พระองค์เจ้านิลวรรณ

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าหญิงกลิ่น (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากลิ่น) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาภู่ เมื่อปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔[๑]

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าหญิงรุ่ง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารุ่ง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพลับจีน เมื่อปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาล้อม เมื่อปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๓๗ พระองค์เจ้าชายนพเก้า (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านพเก้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสวน เมื่อปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาตุ เมื่อปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทรัพย์ เมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๑๕๘ พ.ศ. ๒๓๓๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าชายสุด (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุด) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาน้อย ประสูติเมื่อปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๑๕๙ พ.ศ. ๒๓๔๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าชายเณร[๒] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเณร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาไผ่ เมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔[๓] เป็นต้นราชสกุล นีรสิงห์ ณ อยุธยา

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าชายหอย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหอย) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตานี ประสูติเมื่อปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ที่ ๔๓ พระองค์เจ้าชายแตน[๔] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแตน) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตานี ประสูติเมื่อปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๑๖๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

ประสูติมาแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ๖ พระองค์

ประสูติในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ๓๗ พระองค์

รวม ๔๓ พระองค์

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๔ มหาสาขา

---

[๑] น่าจะสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เพราะมีหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๒ ให้พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุปะรำ วัดสมอแครง เมื่อเดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ (ดู "พระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้ากลิ่น จ.ศ. ๑๑๘๐ ปีขาล สัมฤทธิศก (พ.ศ. ๒๓๖๑),"ใน **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ฯ**, หน้า ๑๑๕ และ**ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม ๒** หน้า ๓๔๐.)

[๒] **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี**, หน้า ๓๖ ว่า พระองค์เจ้าเณร นี้ บางครั้งใช้คำนำพระนามว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอ ซึ่งอาจทำให้เข้าใจผิดชั้นว่าเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีพระชันษาน้อยกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพราะไม่มีพระราชโอรสพระนามนี้ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น

[๓] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕

[๔] **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๔**, หน้า ๑๒๓. ปรากฏพระนาม พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าแทน อีกพระองค์หนึ่ง ซึ่งอาจจะต่างพระองค์กัน ทั้งนี้เพราะยังมีพระชนม์อยู่ในรัชกาลที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๕๕

พระราชโอรสธิดา
ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์
(กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๒)

ประสูติก่อนอุปราชาภิเษก

ที่ ๑ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสำลี[๑] ประสูติเมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์

ที่ ๒ พระองค์เจ้าชายประยงค์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนธิเบศร์บวร) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน่วม ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๘ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๑๕๓ ตรงกับวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๓๔ ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นธิเบศร์บวร ในรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมขุนธิเบศร์บวร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๐ พระชันษา ๖๖ ปี เป็นต้นราชสกุล บรรยงกะเสนา ณ อยุธยา

ที่ ๓ พระองค์เจ้าหญิงประชุมวงศ์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประชุมวงศ์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสำลี ประสูติเมื่อปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พระราชทานเพลิงพระศพ พ.ศ. ๒๓๙๒

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายปาน (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอมรมนตรี) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน่วม ประสูติปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอมรมนตรี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ ตรงกับวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๒[๒] พระชันษา ๗๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ วันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๒[๓]

ที่ ๕ พระองค์เจ้าหญิงนัดดา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านัดดา) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาสำลี ประสูติเมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๑๕๘ พ.ศ. ๒๓๓๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐ พระชันษา ๖๑ ปี

---

[๑] เจ้าจอมมารดาสำลี พระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ใน **ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๔ สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี**, หน้า ๖ ว่า พระองค์เจ้าหญิงสำลีวรรณ

[๒] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๕ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ - ปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖** (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๖), หน้า ๓๕. และ**จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓,** หน้า ๒๓.

[๓] "จดหมายเหตุของหมอบรัดเล,"ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒,** หน้า ๓๗๒.

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิงขนิษฐา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขนิษฐา) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาสำลี[๑] ประสูติเมื่อปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๖๐ พ.ศ. ๒๓๔๑[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๕ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๗๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสุวรรณาราม เมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๐[๓]

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาน่วม ประสูติเมื่อปีมะแม เอกศก จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒[๔]

ที่ ๘ พระองค์เจ้าชายพงศ์อิศเรศ[๕] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกษัตริย์ศรีศักดิเดช) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาสำลี ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๑๖๒ ตรงกับวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๔๓ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกษัตริย์ศรีศักดิเดช[๖] เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ อุตราษาฒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ พระชันษา ๗๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสระเกศ เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๘[๗] เป็นต้นราชสกุล อิศรเสนา ณ อยุธยา

ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิงสุวรรณ[๘] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุวรรณ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาก้อนทอง ประสูติเมื่อปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๑๖๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

---

[๑] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,** หน้า ๕๖๕ และ**ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓** (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔๗ ว่า ที่ ๓ ใน เจ้าจอมมารดาน่วม แต่ **ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๔ สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี,** หน้า ๖ ว่า พระองค์เจ้าหญิงขนิษฐา เป็นพระธิดาของพระองค์เจ้าสำลีวรรณ

[๒] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” **Bangkok Calendar (1868),** p. 104 ว่า ประสูติ ค.ศ. ๑๗๙๙ (พ.ศ. ๒๓๔๒)

[๓] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จุลศักราช ๑๒๓๙ พุทธศักราช ๒๔๒๐** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๓), หน้า ๔๒.

[๔] **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า ๔๑๑ ว่า ในรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๐ ยังมีพระชนม์อยู่

[๕] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” **Bangkok Calendar (1868),** p. 107 ว่า พระนามเดิมว่า Prince Reng Bongsissuarisr

[๖] ตาม**จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๑๑๘ เมื่อทรงตั้งพระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพงษ์อิศเรศร์ เป็นกรมหมื่นกระษัตริย์ศรีศักดิเดช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่า “ควรตำแหน่งเจ้าฟ้าในพระบวรราชวัง”

[๗] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๓๗,** หน้า ๖๐.

[๘] บางแห่งออกพระนามว่า พระองค์เจ้าน้อย (ดู **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี,** หน้า ๑๑.)

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าชายไม้เทศ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไม้เทศ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเหมใหญ่ เมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๔ พ.ศ.๒๓๔๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๙ พระชันษา ๒๓ ปี ๙ เดือน ๒๒ วัน[๑]

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าชายภุมริน[๒] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภุมริน) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๔ พ.ศ. ๒๓๔๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นราชสกุลภุมรินทร ณ อยุธยา

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าหญิงอำพัน[๓] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอำพัน) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาปิ่น ประสูติเมื่อปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๔ พระชันษา ๗๙ ปี[๔]

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าชายภุมเรศ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอมเรศรัศมี) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ ตรงกับวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๖[๕] ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอมเรศรัศมี[๖] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๓[๗]

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าหญิงนฤมล[๘] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านฤมล) ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาสำลี ประสูติเมื่อปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๖๖ พ.ศ. ๒๓๔๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒[๙]

---

[๑] “พระองค์เจ้าไม้เทศสิ้นพระชนม์,” ใน**ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๑ๆ**, หน้า ๑๕ และ**ดวงพระชาตาแลดวงชาตาต่างๆ** (สำเนาต้นฉบับลายมือ), หน้า ๕๗.

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔**, หน้า ๙๓ ว่า พระองค์เจ้าภุมรินทร์

[๓] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**, หน้า ๕๖๖ ว่า “พระองค์เจ้าหญิงพัน”

[๔] “ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร ฉบับพิเศษ เล่ม ๑ แผ่นที่ ๒๒ วันศุกร เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๔๓,” ใน **มาตานุสรณ์**, (พระนคร : โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๒๑๐ ว่า พระองค์เจ้าพัน ประชวรพระโรคชรา สิ้นพระชนม์ พระชันษา ๘๐ ปี

[๕] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” **Bangkok Calendar (1868)**, p. 103, 107 ว่า ประสูติเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๐๔ (พ.ศ. ๒๓๔๗) พระชันษามากกว่าพระองค์ ๘ เดือน

[๖] ใน พ.ศ. ๒๔๐๐ ยังคงเป็น พระองค์เจ้าภุมเรศ

[๗] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๑** (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๘), หน้า ๗๐.

[๘] “ฉบับที่ ๙ พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นบวรวิไชชาญ ปีกุญ พ.ศ. ๒๔๐๖” ใน **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า ๑๘๒ ว่า พระองค์เจ้าน้อย ; “เรื่องโสกันต์,” ใน **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔** ว่า น้อย นฤมล

[๙] **ราชสกุลวงศ์** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๓ และฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๙ และ**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**, ว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ประสูติเมื่อเป็นพระบัณฑูรน้อย[๑]

ที่ ๑๕[๒] **พระองค์เจ้าหญิงงาม** (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้างาม) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาก้อนทอง ประสูติเมื่อปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าชายเสือ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสือ) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาน่วม ประสูติเมื่อปีขาล อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นราชสกุล พยัคฆเสนา ณ อยุธยา

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชายใย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าใย) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติเมื่อปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ พ.ศ. ๒๓๕๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นราชสกุล รังสิเสนา ณ อยุธยา

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าชายกระต่าย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระต่าย) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาน่วม ประสูติปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ พ.ศ. ๒๓๕๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าชายทับทิม (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทับทิม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ เมื่อปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๗๐ พ.ศ. ๒๓๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าหญิงมณฑา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณฑา) ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาน่วม ประสูติเมื่อปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าชายฤกษ์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อยเล็ก ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ ตรงกับวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒[๓] ทรงผนวชเป็นสามเณรมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๖ ที่วัดมหาธาตุ ในรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นพระราชาคณะ สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ครั้นรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ ปิยพรหมจรรย์ธรรมวรยุติ ปฏิบัติสุทธคณะนายก พุทธสาสนดิลกปวรัยบรรพชิต สรรพธรรมิกกิจโกศล สุวิมลปรีชา ปัญญาอรรคมหาสมณุดม บรมบพิตร เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ครั้นรัชกาลที่ ๕ ได้เลื่อนพระยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ[๔] กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ บวรรังษีสุริยพันธุ์ ปิยพรหมจรรย์ธรรมวรยุติ ปฏิบัติสุทธคณะนายก พุทธสาสนดิลกปวรัยบรรพชิต สรรพธรรมิกกิจโกศล สุวิมลปรีชา ปัญญาอรรคอนาคาริยรัตโนดม พุทธวราคมโหรกลากุสโลภาส ปรมินทรมหาราชหิโตปัธยาจาย์ มโหฬารเมตยาภิธยาศรัย พุทธาทิศรีรัตนตรัยคุณารักษ์ อุกฤษฐศักดิสกลสังฆปาโมกษปธานาธิบดินทร์ มหาสมณะคณินทรวโรดม บรมบพิตร เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ต่อมา

---

๑ เป็นพระบัณฑูรน้อย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐

๒ **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี**, หน้า ๑๒ ว่า ที่ ๑๕-๑๖ ประสูติก่อนเป็นพระบัณฑูรน้อย

๓ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” **Bangkok Calendar (1868)**, p. 107 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน ค.ศ. ๑๘๐๙ (พ.ศ. ๒๓๕๒) และมีพระนามฉายาเมื่อเป็นพระภิกษุว่า ปัญญาอัคคะ (Pannia Aggo)

๔ เป็นคำนำพระนามที่ได้รับพระราชทานเป็นพิเศษเฉพาะพระองค์ เนื่องจากทรงเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ของพระราชโอรสในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ (ดู พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม** (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑), หน้า ๓๕.

ได้ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษกเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ บวรรังษีสุริยพันธุ์ ปิยพรหมจรรย์ธรรมวรยุต ปฏิบัติสุทธคณะนายก ธรรมนิติสาธกปวรัยบรรพชิต สรรพธรรมิกกิจโกศล วิมลปรีชา ปัญญาอรรคมหาสมณุดม บรมพงศาธิบดี จักรีบรมนาถ มหาเสนานุรักษ์อนุราชวางกูร ปรมินทรบดินทร์สูรย์หิโตปัธยาจารย์ มโหฬารเมตยาภิธยาศรัย ไตรปิฎกโหรกลาโกศล เบ็ญจปดลเศวตฉัตร สิริรัตโนปลักษณ มหาสมณุตมาภิเษกาภิษิต ปรมุกกฤษฐสมณศักดิธำรง มหาสงฆปรินายก พุทธสาสนดิลกโลกุตมมหาบัณฑิต สุนทรวิจิตรปฏิภาณ ไวยัติญาณมหากระวี พุทธาทิศรีรัตนตรัยคุณารักษ์ เอกอรรคมหาอนาคาริยรัตน สยามาธิโลกยปฏิพัทธ์ พุทธบริสัษยเนตร สมณคณินทราธิเบศร์ สกลพุทธจักโรปการกิจ สฤษฎิศุภการ มหาปาโมกษประธานวโรดม บรมนาถบพิตร เมื่อปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ พ.ศ. ๒๔๓๔ ดำรงพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระมหาสังฆปรินายกทั่วทั้งพระราชอาณาเขต สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ[๑] ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษา ๘๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓[๒] ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ พ.ศ. ๒๔๖๔

ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชายแฝด (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าหญิงแฝด (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติเมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าหญิงปทุเมศ[๓] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปทุเมศ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม ประสูติเมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ พระชันษา ๗๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๓๒[๔]

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าหญิงเกสร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกสร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาปิ่น ประสูติเมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

---

[๑] เมื่อเทียบกับ**ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว วันพุธจะตรงกับวันขึ้น ๗ ค่ำ และตรงกับวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙,** หน้า ๖๒๖.

[๓] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า ประทุมเมศ

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘,** หน้า ๓๒๑.

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชายชุมแสง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชุมแสง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเล็ก เมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นราชสกุล สหาวุธ ณ อยุธยา

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าชายสาททิพากร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสาททิพากร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อยเล็ก ประสูติเมื่อปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาม่วง[๑] ประสูติเมื่อปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าหญิงนุ่ม (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านุ่ม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานิ่ม เมื่อปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๑๓ ค่ำ[๒] ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๑ พระชันษา ๖๘ ปี

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานก (ภายหลังเป็นท้าวสมศักดิ์) เมื่อปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ พ.ศ. ๒๓๕๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าชายยุคันธร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาน้อยเล็ก ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ ตรงกับวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๕๕ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ์ เมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ ได้ว่ากรมช่างทหารในญวน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ อุตราษาฒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ พระชันษา ๖๙ ปี เป็นต้นราชสกุล ยุคันธร ณ อยุธยา

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าชายสีสังข์[๓] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสีสังข์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม ประสูติเมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นราชสกุล สีสังข์ ณ อยุธยา

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าหญิงดวงจันทร์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงจันทร์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาศรี[๔] เมื่อปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าชายรัชนิกร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนิกร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพลับ[๕] เมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๑๗๖ พ.ศ. ๒๓๕๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นราชสกุล รัชนิกร ณ อยุธยา

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาม่วง ประสูติเมื่อปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๑๗๖ พ.ศ. ๒๓๕๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓๗ พระองค์เจ้าชายทัดทรง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทัดทรง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแจ่ม เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘

---

[๑] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า เจ้าจอมมารดาม่วงแจ้

[๒] **พระบวรราชประวัติแลพระบวรราชนิพนธ์** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๐), หน้า ๒๘ **ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๓**, หน้า ๑๗๔ และ**ราชสกุลวงศ์** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙, หน้า ๑๑๔ ว่า "แรม ๑๒ ค่ำ" ซึ่งเมื่อเทียบกับ**ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว วันพฤหัสบดีจะตรงกับวันแรม ๑๒ ค่ำ และตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑

[๓] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า พระองค์เจ้าศรีสังข์

[๔] เรื่องเดียวกัน ว่า เจ้าจอมมารดาศรีเกต ธิดาเจ้าเวียงจันทน์

[๕] บางแห่งเรียก เจ้าจอมมารดาพลับจินตหรา

บูรพาษาฒ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗[๑] ตรงกับวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘ พระชันษา ๗๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอรุณราชวราราม เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ แรม ๒ ค่ำ ปีระกายังเป็น ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘[๒]

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าชายรองทรง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาภู่[๓] เมื่อปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙[๔] ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ ได้ทรงบังคับการ[๕]โรงทอง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๖๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๙[๖] เป็นต้นราชสกุลรองทรง ณ อยุธยา

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าชายสุดวอน (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุดวอน) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดามี[๗] เมื่อปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าหญิงสุด (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุด) เรียกกันว่า พระองค์สุดศาลา ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาม่วง ประสูติเมื่อปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๓[๘]

ประสูติเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมขุนเสนานุรักษ์ ๑๔ พระองค์
ประสูติเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบัณฑูรน้อย ๗ พระองค์
ประสูติเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ๑๙ พระองค์
รวม ๔๐ พระองค์[๙]

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๑๐ มหาสาขา

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๔๖**, หน้า ๒๓๕.

[๒] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๙** (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๔), หน้า ๑๐๙, ๑๒๓.

[๓] บางแห่งเรียก เจ้าจอมมารดาภู่อิเหนา

[๔] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” **Bangkok Calendar (1868)**, p. 107 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๑๓ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๑๗ (พ.ศ. ๒๓๖๐) และจะเป็นกรมหมื่นวันที่ ๒๐ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ (พ.ศ. ๒๔๑๐)

[๕] แก้ตาม**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**, หน้า ๕๗๓.

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘**, หน้า ๕๙, ๓๘๑.

[๗] บางแห่งเรียก เจ้าจอมมารดามีบุษบา

[๘] **จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน เล่ม ๓**, หน้า ๓๔.

[๙] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” **Bangkok Calendar (1868)**, p. 104 ว่า ทรงมีพระราชธิดาอีกพระองค์หนึ่งพระนามว่า H.R.H. Princess Bandhu ประสูติเมื่อ ค.ศ. ๑๘๐๒ (พ.ศ. ๒๓๔๕)

พระราชโอรสธิดา ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ (กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๓)

ประสูติก่อนอุปราชาภิเษก

ที่ ๑ พระองค์เจ้าหญิงอรุณ[๑] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อย[๒] ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๕ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๑๖๗ ตรงกับวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘[๓] พระชันษา ๘๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันจันทร์ที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๙

ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงสำอาง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสำอาง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาคุ้มใหญ่ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๙ ตรงกับวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๐ สิ้นพระชนม์ใ นรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ ตรงกับวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๒[๔] พระชันษา ๖๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๓๑[๕] ตรงกับวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๒

ที่ ๓ พระองค์เจ้าชายสว่าง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสว่าง) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดางิ้ว ประสูติ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๔๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอรุณราชวราราม เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๔[๖]

---

[๑] เรียกกันว่า พระองค์ใหญ่อรุณ (ดู **พระธรรมเทศนาบวรราชประวัติ** (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๙.) และ **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๔๖**, หน้า ๒๓๕.)

[๒] เจ้าจอมมารดาน้อย ธิดาพระยาพินาศอัคคี (ดู “ฉบับที่ ๑ และฉบับที่ ๔ พระราชหัตถเลขาถึงพระองค์เจ้าปัทมราช” ใน **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, หน้า ๒๕๐ - ๒๗๒.)

[๓] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๙**, หน้า ๑๐๒ - ๑๐๓. แต่ **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓**, หน้า ๑๕๖ ว่า สิ้นพระชนม์ “วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จุลศักราช ๑๒๔๗ เมื่อเทียบกับ**ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว ตรงกับวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๘

[๔] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๕ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ - ปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖**, หน้า ๓๐ ว่า สิ้นพระชนม์ เมื่อวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ ตรงกับวันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๒

[๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

[๖] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, หน้า ๒๒๖.

ที่ ๔ พระองค์เจ้าหญิงอัมพร[๑] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัมพร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแสง เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๑๗๗ ตรงกับวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ พระชันษา ๓ ปี

ที่ ๕ พระองค์เจ้าหญิงสังวาล (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสังวาล) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเฟือง ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๗๘ ตรงกับวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ[๒] ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ พ.ศ. ๒๔๒๓ พระชันษา ๖๕ ปี

ที่ ๖ พระองค์เจ้าชายกำภู[๓] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากำภู) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาคำ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีชวด นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๖๐ ปี เป็นต้นราชสกุล กำภู ณ อยุธยา

ที่ ๗ พระองค์เจ้าชายกัมพล (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัมพล) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตานี ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๑๘๕ พ.ศ. ๒๓๖๖ พระชันษา ๗ ปี

ที่ ๘ พระองค์เจ้าชายอุทัย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุทัย) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดางิ้ว ประสูติเมื่อวันอังคาร[๔] เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๖๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ ตรงกับวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๒ พระชันษา ๓๓ ปี

ที่ ๙ พระองค์เจ้าชายเกสรา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอานุภาพพิศาลศักดิ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาคุ้มเล็ก เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ปีฉลู นพศก จ.ศ. ๑๑๗๙ ตรงกับวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๖๐[๕] ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอานุภาพพิศาลศักดิ์ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ ทรงกำกับดูแลงานพระราชพิธีฝ่ายวังหน้า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๖ พระชันษา ๕๗ ปี เป็นต้นราชสกุล เกสรา ณ อยุธยา

---

[๑] **พระบวรราชประวัติ แลพระบวรราชนิพนธ์**, หน้า ๓๖ ว่า "อำพร"

[๒] เมื่อเทียบกับ**ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว ถ้าเป็นวันจันทร์ เดือน ๖ จะตรงกับวันขึ้น ๑๑ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๓

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗ ร.ศ. ๑๐๙,** หน้า ๒๐๒ ว่า พระองค์เจ้ากำพูฉัตร

[๔] เมื่อเทียบกับ**ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว ถ้าเป็นวันอังคาร เดือน ๙ จะตรงกับวันแรม ๖ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๓๖๐

[๕] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," **Bangkok Calendar (1868),** p. 107 ว่า ประสูติเมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๘๑๗ (พ.ศ. ๒๓๖๐)

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าชายเนตร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเนตร) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเฟือง ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๘๐ ตรงกับวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ พระชันษา ๑๗ ปี

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าชายขจร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานิ่ม เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง ยังเป็นเอกศก จ.ศ. ๑๑๘๑ ตรงกับวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๖๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก จ.ศ. ๑๑๙๖ ตรงกับวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๗ พระชันษา ๑๕ ปี

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายอิศราพงศ์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์) ประสูติแต่พระองค์เจ้าดาราวดี[๑] เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ ตรงกับวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๖๓ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้า[๒]อิศราพงษ์ เกวลวงษวิสุทธิ์ สุรสีหุตมศักดิ์ อภิลักษณ์ปวโรภยชาติ บริสัษยนารถนราธิบดี[๓] เมื่อวันพฤหัสบดี[๔] เดือน ๑๒ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๑๐ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๔๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดอรุณราชวราราม วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๔[๕] เป็นต้นราชสกุล อิศรศักดิ์ ณ อยุธยา

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าหญิงอัมพา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัมพา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาฉิม[๖] ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ ตรงกับวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒[๗] เมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๑๘๕ พ.ศ. ๒๓๖๖ พระชันษา ๓ ปี

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าชายนุช (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านุช) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเฟือง ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๑๘๓ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ พระชันษา ๕๔ ปี เป็นต้นราชสกุล อนุชะศักดิ์ ณ อยุธยา

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายแฉ่ง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแฉ่ง) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดางิ้ว ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ ตรงกับวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗ พระชันษา ๒๓ ปี

---

[๑] ดู พระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท หน้า ๑๑๒.

[๒] ตามประกาศในรัชกาลที่ ๔ ว่า "ควรจะเป็นเจ้าฟ้าได้" เนื่องจากพระมารดาเป็นพระองค์เจ้าในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (ดู **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๑๒๓.)

[๓] ตัวสะกดตาม **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๑๒๓.

[๔] เมื่อเทียบกับ**ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว ถ้าเป็นวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ จะตรงกับวันขึ้น ๖ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ หรือวันขึ้น ๑๓ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔

[๕] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** หน้า ๒๒๐.

[๖] บางแห่งเรียก เจ้าจอมมารดาฉิม สิงหพ

[๗] สันนิษฐานว่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ หลัง พ.ศ. ๒๓๗๐ เพราะในปีนี้ยังปรากฏพระนาม พระองค์เจ้าหญิงเล็กหรือพระองค์เจ้าอัมพา (ดู "บัญชีจ่ายเงินพระคลังนอกส่งในพระราชวัง จ.ศ. ๑๑๘๙," **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๔,** หน้า ๓๙.)

ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาลูกจันทน์ เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๘๙ พ.ศ. ๒๓๗๐ พระชันษา ๔ ปี

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาฉิม ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ อุตราษาฒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗ ตรงกับวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๘ สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าชายเริงคนอง[๑] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเริงคนอง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอม เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๑๙๑ ตรงกับวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ พระชันษา ๕๔ ปี เป็นต้นราชสกุล นันทิศักดิ์ ณ อยุธยา

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าหญิงบรรเทิง[๒] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบรรเทิง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาภู เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๑๙๑ ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๒[๓] ได้เป็นพระชายาสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยาบำราบปรปักษ์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๗ พระชันษา ๕๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒[๔]

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าชายอินทวงศ์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอินทวงศ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพัน เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๑๙๑ ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ[๕] ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘ พระชันษา ๒๗ ปี

ประสูติก่อนอุปราชาภิเษก ๑๕ พระองค์
ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว ๕ พระองค์
รวม ๒๐ พระองค์[๖]

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๕ มหาสาขา

---

[๑] บางแห่งเรียกว่า พระองค์ชายป๊อก หรือพระองค์เจ้าชาย ดู **อักขรานุกรมนามสกุลพระราชทานในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,** พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : พี.เพรส, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙๕.

[๒] บางแห่งเรียกว่า พระองค์กำพร้า และ**จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๗,** หน้า ๓๗ เรียกว่า กำพร้าบันเทิง

[๓] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” **Bangkok Calendar (1868),** p. 105 ว่า ประสูติ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๘ (พ.ศ. ๒๓๗๑)

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘,** หน้า ๓๓๔ - ๓๓๕.

[๕] เมื่อเทียบกับ**ปฏิทินกรมวิชชาธิการฯ** แล้ว ถ้าเป็นวันศุกร์ จะตรงกับเดือน ๗ แรม ๙ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๘

[๖] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “Near and Distant Member of the Royal Family,” op.cit, p. 105 ว่า ทรงมีพระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งพระนามว่า H.R.H. Prince Chhai Soot ประสูติ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๘ (พ.ศ. ๒๓๗๑)

พระราชโอรสธิดา ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (ในรัชกาลที่ ๔)

ประสูติเมื่อก่อนบวรราชาภิเษก

ที่ ๑ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอม[๑] พระสนมเอก ทรงสถาปนาเป็นเจ้าคุณจอมมารดาเอม ในรัชกาลที่ ๕ ประสูติเมื่อปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๑๙๗ วันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘[๒] พระชันษา ๔ วัน

ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดามาลัย[๓] ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๑๙๙ ตรงกับวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๐ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๓ พระองค์เจ้าชายยอดยิ่งยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร[๔] (กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ) ที่ ๒ ในเจ้าคุณจอมมารดาเอม ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๑[๕] ในรัชกาลที่ ๓ ทรงเป็นหม่อมเจ้ายอด ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ ทรงบังคับบัญชากรมทหารเรือฝ่ายพระบวรราชวัง ทรงซ่อมแซมป้อมผีเสื้อสมุทร สร้างพระที่นั่งสาโรชรัตนประพาสในพระบวรราชวัง ทรงซ่อมพระอารามที่ชำรุดหลายแห่ง เช่น วัดราชผาติการาม วัดดาวดึงสาราม วัดชนะสงคราม และวัดหงส์รัตนาราม ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานอุปราชาภิเษก เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑ ทิวงคตในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ พระชันษา ๔๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันจันทร์ที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๙[๖]

---

[๑] เจ้าจอมมารดาเอม พระสนมเอก ธิดาเจ้าสัวบุญมี (ดู **ราชินิกุลรัชกาลที่ ๓,** หน้า ๑๔๕.)

[๒] "จดหมายเหตุของหมอบรัดเล," ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒.**

[๓] เจ้าจอมมารดามาลัย ธิดาคุณหญิงสุด (ดู **ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๔ สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี,** หน้า ๑๙.)

[๔] เมื่อยังเป็นหม่อมเจ้าในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามว่า ยอชวอชิงตัน ตามนามประธานาธิบดีอเมริกันคนแรก คนทั้งหลายเรียกพระนามว่า ยอด ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานพระนามใหม่ว่า "พระองค์เจ้ายอดยิ่งประยุรยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร"

[๕] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," **Bangkok Calendar (1868),** p. 107 และ "The Family of the late Second King of Siam," **Bangkok Calendar (1870),** p. 52 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๓๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๓๘ (พ.ศ. ๒๓๘๑) และว่าทรงบังคับกองทหารปืนใหญ่ฝ่ายพระบวรราชวัง

[๖] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๒๑** (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๙), หน้า ๘๐-๘๑.

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดากุหลาบ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๑

ที่ ๕ พระองค์เจ้าหญิงดวงประภา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงประภา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดามาลัย ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๑[๑] ทรงเป็นประธานในการแจกเบี้ยหวัดฝ่ายในฝ่ายพระราชวังบวร และบังคับบัญชาการสิทธิ์ขาดมาจนตลอดรัชกาลที่ ๔ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เป็นผู้ดูแลรักษาและบังคับบัญชาราชการฝ่ายในในพระราชวังบวร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๒๕๗ วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๘ พระชันษา ๕๗ ปี[๒] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๘[๓]

ที่ ๖ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตาด ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีจอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๑

ที่ ๗ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาใย เมื่อปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒

ที่ ๘ พระองค์เจ้าหญิงบุบผา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุบผา) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดากลีบ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓[๔] เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๐ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดหงส์รัตนาราม

ที่ ๙ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาบาง ประสูติเมื่อปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าชายสุธารส[๕] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุธารส) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดากุหลาบ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๐๒ ตรงกับวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๕๕ ตรงกับ วันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๖ พระชันษา ๕๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๘[๖] เป็นต้นราชสกุล สุธารส ณ อยุธยา

---

[๑] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “The Family of the late Second King of Siam,” **Bangkok Calendar (1870),** p. 52 ว่า พระนาม Princess Tui Duang prabha ประสูติเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๓๙ (พ.ศ. ๒๓๘๒)

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔,** หน้า ๓๑ ว่า พระชันษา ๕๖ ปี ๒ เดือน ๖ วัน

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๗ ว่า พระราชทานเพลิงพระศพพร้อมกับพระองค์เจ้าสุธารส ในเวลานั้นนับวันขึ้นปีใหม่วันที่ ๑ เมษายน

[๔] หอสมุดแห่งชาติ, **หมายรับสั่ง ร.๓ จ.ศ. ๑๒๐๙ เลขที่ ๕/๒ (สมุดไทย).**

[๕] เรียกกันว่า พระองค์วัน

[๖] พระราชทานเพลิงพระศพพร้อมกับพระองค์เจ้าหญิงดวงประภา (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔,** หน้า ๔๔๗.)

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงสุดาสวรรค์[๑] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุดาสวรรค์) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดามาลัย ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๐๒ ตรงกับวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๗๔ วันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ พระชันษา ๗๓ ปี[๒] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าชายวรรัตน์[๓] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเกศ[๔] เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ ปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๒๐๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๙ พระชันษา ๖๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐[๕] เป็นต้นราชสกุล วรรัตน์ ณ อยุธยา

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบัว เมื่อปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าหญิงตลับ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าตลับ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดากลีบ ประสูติเมื่อปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายปรีดา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา) ที่ ๓ ในเจ้าคุณจอมมารดาเอม ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ ปีขาล จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาบาง ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๐๖ ตรงกับวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๖

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน[๖] ประสูติเมื่อปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗

---

[๑] เรียกกันว่า พระองค์ปุ๊ก

[๒] **สารัตสมุจจัย อรรถกถา ภาณวาร แก้กรณียเกมตตสูตร เป็นบทที่ ๙** (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๕๕) ว่า พระชันษา ๗๒ ปี ๒ เดือน ๑ วัน

[๓] เรียกกันว่า พระองค์โตใหญ่ และ Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “The Family of the late Second King,” **Bangkok Calendar (1870),** p. 52 ว่า พระนาม Prince Poe Worratne

[๔] เจ้าจอมมารดาเกศ ถึงแก่อนิจกรรม วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๙ ร.ศ. ๑๒๑,** หน้า ๙๖.)

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ ร.ศ. ๑๒๖,** หน้า ๑๒๗๖.

[๖] เจ้าจอมมารดาเพื่อน พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๗ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑ ร.ศ. ๑๑๓,** หน้า ๓๐๒.)

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าชายภาณุมาศ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุมาศ) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม[๑] ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๘[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ พระชันษา ๔๔ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒[๓] เป็นต้นราชสกุล ภาณุมาศ ณ อยุธยา

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าชายหัสดินทร์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาหนู[๔] ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๘[๕] ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๒๔๘ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ พระชันษา ๔๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๐[๖] เป็นต้นราชสกุล หัสดินทร์ ณ อยุธยา

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าชายเนาวรัตน์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์) ที่ ๔ ในเจ้าคุณจอมมารดาเอม ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๘ ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว ได้เข้ารับราชการในพระบรมมหาราชวัง โปรดเกล้าฯ ให้ว่าการบำเพ็ญพระราชกุศลฝ่ายพระราชวังบวร ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จ.ศ. ๑๒๔๓ ตรงกับวันที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๔ ทรงว่าการกรมมหรสพ เป็นกรรมสัมปาทิกหอพระสมุดวชิรญาณ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีขาล โทศก จ.ศ. ๑๒๕๒ ตรงกับวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ พระชันษา ๔๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕[๗] เป็นต้นราชสกุล นวรัตน์ ณ อยุธยา

---

[๑] เจ้าจอมมารดาเอี่ยม ธิดาหลวงมหาวิสูตรโกษา (เกษม) (ดู **ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๔ สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี,** หน้า ๓๖.) พระราชทานเพลิงศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ พ.ศ. ๒๔๖๘,** หน้า ๓๔๒๐.)

[๒] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “The Family of the late Second King of Siam,” **Bangkok Calendar (1870),** p. 52 ว่า ประสูติเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๔๕ (พ.ศ. ๒๓๘๘)

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘,** หน้า ๓๔๒.

[๔] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ** ว่า เจ้าจอมมารดาหนูมอญ

[๕] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “The Family of the late Second King of Siam,” **op.cit,** p. 52 ว่า ประสูติเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๔๕ (พ.ศ. ๒๓๘๘)

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙,** หน้า ๕๕.

[๗] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑,** หน้า ๔๐๒ ว่า พระราชทานเพลิงพระศพ พร้อมพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านันทวัน

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าชายเบญจางค์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเบญจางค์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จ.ศ. ๑๒๐๗ ตรงกับวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๓๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสุวรรณาราม[๑] วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๐

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาด้า ประสูติเมื่อปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๐๙ พ.ศ. ๒๓๙๐

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าชายยุคุนธร (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายุคุนธร) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแย้ม เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ ตรงกับวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๑[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๖[๓] พระชันษา ๓๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสุวรรณาราม วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๗[๔] เป็นต้นราชสกุล ยุคันธรานนท์ ณ อยุธยา

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดากลีบ ประสูติเมื่อปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าหญิงราษี (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าราษี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเยียง เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๑๐ ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๑[๕] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ ตรงกับวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓[๖]

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม ประสูติเมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาด้า ประสูติเมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเท้ย ประสูติเมื่อปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒

---

[๑] พระราชทานเพลิงพระศพ พร้อมกับ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขนิษฐา

[๒] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," **Bangkok Calendar (1870),** p. 52 ว่า ประสูติเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๔๘ (พ.ศ. ๒๓๙๑)

[๓] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๔** (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๑), หน้า ๙๖.

[๔] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๗,** หน้า ๔๔.

[๕] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," op.cit, p. 52 ว่า ประสูติเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๔๘ (พ.ศ. ๒๓๙๑) ซึ่งประสูติก่อนพระองค์เจ้ายุคุนธร

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙,** หน้า ๑๘.

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าชายกระจ่าง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากระจ่าง) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกา เอกศก จ.ศ. ๑๒๑๑ ตรงกับวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๒[๑] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๒๘ ปี[๒] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสุวรรณาราม วันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๙[๓]

ที่ ๓๐ พระองค์เจ้าหญิงวงจันทร์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวงจันทร์) ที่ ๕ ในเจ้าคุณจอมมารดาเอม ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ ตรงกับวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๓[๔] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๗๘ ตรงกับวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙ พระชันษา ๖๗ ปี[๕] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓[๖]

ที่ ๓๑ พระองค์เจ้าชายวัชรินทร์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรินทร์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตาด ประสูติเมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓

ที่ ๓๒ พระองค์เจ้าหญิงจำเริญ[๗] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจำเริญ) ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดากลีบ ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๘ อุตราษาฒ แรม ๑๓ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ ตรงกับวันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๓[๘] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๐ พระชันษา ๕๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๑[๙]

ที่ ๓๓ พระองค์เจ้าหญิงถนอม[๑๐] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าถนอม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพัน[๑๑] เมื่อวันพุธ เดือน ๘ อุตราษาฒ แรม ๑๔ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๑๒ ตรงกับวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๓[๑๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๘ พระชันษา ๓๕ ปี

---

[๑] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," **Bangkok Calendar (1870),** p. 52 ว่า ประสูติเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๘๔๙ (พ.ศ. ๒๓๙๒)

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๘,** หน้า ๔๕ ว่า พระชันษา ๒๗ ปี

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖.

[๔] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," op.cit, p. 52 ว่า ประสูติเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๐ (พ.ศ. ๒๓๙๓)

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ พ.ศ. ๒๔๕๙,** หน้า ๓๐๙ ว่า พระชันษา ๖๖ ปี

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓,** หน้า ๕๔๗.

[๗] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ ร.ศ. ๑๒๖,** หน้า ๖๑๘ เรียกว่า พระองค์เจ้าเจริญ หรือ พระองค์เปีย

[๘] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," op.cit, p. 52 ว่า ประสูติเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๐ (พ.ศ. ๒๓๙๓)

[๙] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๕ ร.ศ. ๑๒๗,** หน้า ๑๔๐๒.

[๑๐] **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕,** หน้า ๕๘ ว่า พระองค์เจ้าถนอมรัศมี

[๑๑] เจ้าจอมมารดาพัน ธิดาท้าวศรีสัตยานุรักษ์ (น้อย) (ดู **ราชินิกูลรัชกาลที่ ๕,** หน้า ๕๘.)

[๑๒] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," op.cit, p. 52 ว่า พระนาม Princess Thanom..asmi ประสูติเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๐ (พ.ศ. ๒๓๙๓)

ประสูติเมื่อบวรราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๓๔ พระองค์เจ้าชายโตสินี[๑] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโตสินี) ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดากลีบ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๑๓ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔[๒] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๗๗ ตรงกับวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๘ พระชันษา ๖๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓[๓] เป็นต้นราชสกุล โตษะณีย์ ณ อยุธยา

ที่ ๓๕ พระองค์เจ้าชายเฉลิมลักษณวงศ์[๔] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นวรวัฒน์สุภากร) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ ทรงปรีชาชำนาญในการจิตรกรรม แม่นยำในแบบอย่างหลักฐานของการช่างเขียนแบบโบราณ ร่วมเป็นนายด้านปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อเตรียมการฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นวรวัฒน์สุภากร[๕] เมื่อวันจันทร์ที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ค่ำ ๑ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๖๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗[๖]

ที่ ๓๖ พระองค์เจ้าชายนันทวัน (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านันทวัน) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาหนู ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ ตรงกับวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ ทรงรับราชการในกรมทหารรักษาพระองค์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๔ พระชันษา ๓๙ ปี[๗] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕[๘] เป็นต้นราชสกุล นันทวัน ณ อยุธยา

ที่ ๓๗ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจัน เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖

---

[๑] บางแห่งเรียก พระองค์โต หรือพระองค์โตเล็ก

[๒] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," **Bangkok Calendar (1870),** p. 52 ว่า พระนาม Prince Toe ประสูติเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๕๑ (พ.ศ. ๒๓๙๔)

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓,** หน้า ๕๔๗.

[๔] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๔๑๕ ว่า พระเจ้าบวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมลักขณาวงษ์

[๕] เรื่องเดียวกัน ว่า พระเจ้าบวรวงษ์เธอ กรมหมื่นวรวัฒนศุภากร

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๗,** หน้า ๖๗๐.

[๗] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐,** หน้า ๖ ว่า พระชันษา ๓๗ ปี ๕ เดือน ๔ วัน

[๘] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑,** หน้า ๔๐๒ ว่า พระราชทานเพลิงพระศพพร้อมกับพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์

ที่ ๓๘ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาพลับ ประสูติเมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖

ที่ ๓๙ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดากลีบ ประสูติเมื่อปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗

ที่ ๔๐ พระองค์เจ้าชายวัฒนา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาลำภู เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย แรม ๕ ค่ำ ปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๗

ที่ ๔๑ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๗ ในเจ้าจอมมารดากลีบ ประสูติเมื่อปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗

ที่ ๔๒ พระองค์เจ้าหญิงภัควดี (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภัควดี) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพลอย เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๓๐๒ วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๓ พระชันษา ๘๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕[๑]

ที่ ๔๓ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาช้อย[๒] ประสูติเมื่อปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘

ที่ ๔๔ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๘ ในเจ้าจอมมารดากลีบ ประสูติเมื่อปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘

ที่ ๔๕ พระองค์เจ้าหญิงวรพักตร์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรพักตร์) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาส่าน[๓] เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๕ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๘[๔] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์[๕] พ.ศ. ๒๔๒๗ พระชันษา ๓๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสุวรรณาราม วันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙[๖] ตรงกับวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๐

---

[๑] **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒๕,** หน้า ๑๕๔.

[๒] เจ้าจอมมารดาช้อย ธิดาพระยานครราชสีมา (เมฆ ณ ราชสีมา) (ดู **จดหมายเหตุนครราชสีมา** (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๙๗), หน้า ๗๙.)

[๓] เจ้าจอมมารดาส่าน ธิดาพระยามณเฑียรบาล (บัว) (ดู **ประชุมปาฐกถาของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ รวมครั้งที่ ๑ เลือกแต่ภาษาไทย** (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙)) ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ อายุ ๖๑ ปี (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ ร.ศ. ๑๑๔,** หน้า ๗๓.)

[๔] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," **Bangkok Calendar (1870),** p. 52 ว่า ประสูติเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

[๕] **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓,** หน้า ๑๗๑ ว่า สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อเทียบกับปฏิทินกรมวิชาธิการฯ แล้ว จะตรงกับวันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙,** หน้า ๓๘.

ที่ ๔๖ พระองค์เจ้าหญิงวิลัยทรงกัลยา (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิลัยทรงกัลยา) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จ.ศ. ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ พระชันษา ๓๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาว วัดสุวรรณาราม วันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙[๑] ตรงกับวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๐

ที่ ๔๗ พระองค์เจ้าหญิงเฉิดโฉม (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉิดโฉม) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสีดา เมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๓๐๗ วันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ พระชันษา ๙๐ ปี

ที่ ๔๘ พระองค์เจ้าหญิงประโลมโลก (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประโลมโลก) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแก้ว[๒] เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ ตรงกับวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓ พระชันษา ๔๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุผ้าขาววัดสระเกศ วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๘[๓]

ที่ ๔๙ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพลับ ประสูติเมื่อปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙

ที่ ๕๐ พระองค์เจ้าชายพรหเมศ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรหเมศ) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพรหมา เมื่อวันพุธ เดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ พระชันษา ๓๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๕[๔] เป็นต้นราชสกุล พรหเมศ ณ อยุธยา

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ จ.ศ. ๑๒๙๕,** หน้า ๓๘.

[๒] เจ้าจอมมารดาแก้ว พระราชทานเพลิงศพ ณ ปะรำวัดดุสิดาราม วันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๙ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓ ร.ศ. ๑๑๕,** หน้า ๖๒๘.)

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๒ ร.ศ. ๑๒๔,** หน้า ๑๐๖๘.

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๑,** หน้า ๔๑๑.

ที่ ๕๑ พระองค์เจ้าหญิงโศกส่าง[๑] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโศกส่าง) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหงส์[๒] เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๙๐ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ พระชันษา ๗๒ ปี[๓] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓[๔]

ที่ ๕๒ พระองค์เจ้าหญิงพิมพับสรสร้อย[๕] (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิมพับสรสร้อย) ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาวันดี[๖] ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๙[๗] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๘๗ วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชันษา ๗๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙[๘]

ที่ ๕๓ พระองค์เจ้าชายจรูญโรจน์เรืองศรี (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาช้อย ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๙ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ ตรงกับวันพุธที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ ปีมะแม นพศก จ.ศ. ๑๒๖๙ ตรงกับวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๐ พระชันษา ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐[๙] เป็นต้นราชสกุล จรูญโรจน์ ณ อยุธยา

ที่ ๕๔ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๙ ในเจ้าจอมมารดากลีบ ประสูติเมื่อปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑,** หน้า ๕๘๙ ว่า โศกสร่าง

[๒] เจ้าจอมมารดาหงส์ ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ อายุ ๖๗ ปี (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ. ๑๑๐,** หน้า ๓๔๕.)

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑,** หน้า ๕๘๙.

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗ พ.ศ. ๒๔๗๓,** หน้า ๕๔๕, ๕๕๐.

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ พ.ศ. ๒๔๖๘,** หน้า ๒๘๑ ว่า พิมพับศรสร้อย

[๖] เจ้าจอมมารดาวันดี ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕ อายุ ๗๕ ปี (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙ ร.ศ. ๑๓๑,** หน้า ๒๕๑๘.) พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๐ พ.ศ. ๒๔๕๖,** หน้า ๒๕๖๒.)

[๗] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, "The Family of the late Second King of Siam," **Bangkok Calendar (1870),** p. 52 ว่า ประสูติเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๕๖ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

[๘] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙,** หน้า ๘๓๒, ๑๐๖๕.

[๙] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ ร.ศ. ๑๒๖,** หน้า ๑๒๗๖.

ที่ ๕๕ พระองค์เจ้าชายสนั่น (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสนั่น) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอ่อน เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๐[๑] สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗[๒] เป็นต้นราชสกุล สายสนั่น ณ อยุธยา

ที่ ๕๖ พระองค์เจ้าชาย (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาช้อย ประสูติ เมื่อปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐

ที่ ๕๗ พระองค์เจ้าหญิง (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสายบัว เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๒๐ ตรงกับวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๒๐ ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ พระชันษา ๖ วัน

ที่ ๕๘ พระองค์เจ้าหญิงสอางองค์ (พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสอางองค์) ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาวันดี ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๒๒ ตรงกับวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๘๔ ตรงกับวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ พระชันษา ๖๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙[๓]

ประสูติก่อนบวรราชาภิเษก ๓๓ พระองค์
ประสูติเมื่อบวรราชาภิเษกแล้ว ๒๕ พระองค์[๔]
รวม ๕๘ พระองค์

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระราชโอรสมี ๑๑ มหาสาขา

---

[๑] Somdetch Phra Paramindr MahaMongkut, “The Family of the late Second King of Siam,” op.cit, p. 52 ว่า ประสูติเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๘๕๗ (พ.ศ. ๒๔๐๐)

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๗,** หน้า ๖๗๐.

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙,** หน้า ๘๓๒, ๑๐๖๕.

[๔] “ฉบับที่ ๑ พระราชหัตถเลขาถึงพระองค์เจ้าปัทมราช” ใน**พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** หน้า ๒๔๑ ว่า ทรงมีพระองค์เจ้าชายอีก ๑ พระองค์ แต่สิ้นพระชนม์เมื่อพระชันษา ๔ ปี

พระโอรสธิดา
ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
(ในรัชกาลที่ ๕)

ประสูติก่อนอุปราชาภิเษก

ที่ ๑-๒ พระองค์เจ้าชายแฝด (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่จอมมารดา หม่อมหลวงปริก[๑] เมื่อปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐ สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

ที่ ๓ พระองค์เจ้าหญิงปฐมพิสมัย (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฐมพิสมัย) ประสูติแต่จอมมารดากรุด เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ตรงกับวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๓ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๑ พระชันษา ๑๗ ปี

ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว

ที่ ๔ พระองค์เจ้าชายวิไลยวรวิลาศ[๒] (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิไลยวรวิลาศ) ประสูติแต่จอมมารดาเข็ม[๓] เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ยังเป็นสัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ สิ้นพระชนม์ด้วยพระโรคชรา เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๙๐ ตรงกับวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๑ พระชันษา ๖๐ ปี[๔] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓[๕] เป็นต้นราชสกุล วิไลยวงศ์ ณ อยุธยา

---

[๑] จอมมารดา หม่อมหลวงปริก ปนัดดาในสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงจักรเจษฎา (ดู **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ อายุ ๗๓ ปี

[๒] บ้างเรียกว่า พระองค์ชายใหญ่ (ดู **พระธรรมเทศนาบวรราชประวัติ** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙)

[๓] จอมมารดาเข็ม ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๙ อายุ ๗๗ ปี (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙**, หน้า ๔๔๙๒.)

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑**, หน้า ๓๖๖๒.

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗ พ.ศ. ๒๔๗๓**, หน้า ๕๔๖, ๕๕๓.

ที่ ๕ พระองค์เจ้าชายกาญจโนภาสรัศมี[๑] (พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชาญไชยบวรยศ) ประสูติแต่จอมมารดาปริกเล็ก[๒] เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นนายร้อยตรีในกองทหารรักษาพระองค์ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๔๑ เป็นราชองครักษ์ประจำการ พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นผู้บังคับการกรมทหารบกราบที่ ๔ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นผู้บังคับการทหารบกราบที่ ๒ ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นนายพันเอก และทรงรับสถาปนาเป็นพระบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชาญไชยบวรยศ เมื่อวันจันทร์ที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นสารวัตรทหารบกสายเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นเจ้ากรมเสบียงทหารบก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ พระชันษา ๕๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙[๓] เป็นต้นราชสกุล กาญจนะวิชัย ณ อยุธยา

ที่ ๖ พระองค์เจ้าชาย (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๑ ในจอมมารดาเวก[๔] ประสูติเมื่อเดือน ๘ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓ สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

ที่ ๗ พระองค์เจ้าชาย (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่จอมมารดาละม้าย เมื่อเดือน ๑๑ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓ สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

ที่ ๘ พระองค์เจ้าหญิงภัททาวดีศรีราชธิดา (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภัททาวดีศรีราชธิดา) ที่ ๑ ในจอมมารดาเลี่ยมเล็ก[๕] ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ บูรพาษาฒ แรม ๓ ค่ำ ปีกุน เอกศก จ.ศ. ๑๒๖๑ ตรงกับวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระชันษา ๒๙ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓[๖]

ที่ ๙ พระองค์เจ้าชายกัลยาณประวัติ (พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา) ประสูติแต่จอมมารดาเลี่ยมใหญ่[๗] เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๔ ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๑ เข้ารับราชการในกรมยุทธนาธิการ ตำแหน่งเสมียนฝึกหัดราชการในกรมปลัดทัพบก เป็นนายร้อยตรี ต่อมาเป็นเลขานุการของผู้ช่วยบัญชาการทหารบก ต่อมาเลื่อนเป็นนายร้อยเอก ตำแหน่งนายเวรใหญ่ พ.ศ. ๒๔๓๕ ย้ายมารับราชการในกระทรวงมหาดไทย เป็นนายเวรหนังสือลับ

---

[๑] บ้างเรียกว่า พระองค์ชายกลาง (ดู **พระธรรมเทศนาบวรราชประวัติ** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙)

[๒] จอมมารดาปริกเล็ก ธิดาคุณหญิงเวก และนายทับวงศ์ ณ นคร (ดู **ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ ๔ฯ**, หน้า ๑๓) เป็นหลานตาของพระพงศ์นรินทร์ พระราชโอรสสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ถึงแก่กรรมหลังจากประสูติพระองค์เจ้ากาญจโนภาสรัศมีไม่กี่วัน

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙**, หน้า ๘๓๒, ๑๐๖๕.

[๔] จอมมารดาเวก ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ (ดู **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ ร.ศ. ๑๒๖**, หน้า ๗๙๒.)

[๕] จอมมารดาเลี่ยมเล็ก ธิดานายสุดจินดา (พลอย ชูโต) และคุณละโว้ (ดู **อธิบายราชินิกุลบางช้าง,** หน้า ๙)

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙**, หน้า ๑๘.

[๗] จอมมารดาเลี่ยมใหญ่ พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗ (กรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา, **อลินจิตต์คำฉันท์** ([ม.ป.ท.] : โรงพิมพ์ไทยเขษม, ๒๔๗๗), หน้าคำนำ.)

เป็นเลขานุการของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นปลัดกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ แล้วเป็นเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ ต่อมาเป็นปลัดกรมฝ่ายพลำภัง ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นปลัดบัญชี ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นข้าหลวงตรวจการกรมสรรพากรนอก ในรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นเลขานุการหอพระสมุดวชิรญาณ ทรงเป็นผู้ตรวจและจัดการต้นฉบับหนังสือ ๕๐๙ เรื่อง ทรงพระนิพนธ์มหาชาติคำหลวง ทรงรับสถาปนาเป็นพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ วันอังคารที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ต่อมาเป็นองคมนตรี ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นมหาอำมาตย์ตรี พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นนายกองตรีเสือป่า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันพุธ เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๒๘๙ ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ พระชันษา ๕๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓[๑] เป็นต้นราชสกุล กัลยาณะวงศ์ ณ อยุธยา

ที่ ๑๐ พระองค์เจ้าหญิงธิดาจำรัสแสงศรี (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธิดาจำรัสแสงศรี) ประสูติแต่จอมมารดาเขียวใหญ่ เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอังคาร เดือน ๙ แรม ๑๒ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๒๕๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ พระชันษา ๒๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๑[๒]

ที่ ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงฉายรัศมีหิรัญพรรณ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉายรัศมีหิรัญพรรณ) ประสูติแต่จอมมารดาปุ้ย[๓] เมื่อวันอังคาร เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๙๐ ตรงกับวันที่ ๙ เมษายน[๔] พ.ศ. ๒๔๗๑ พระชันษา ๕๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓[๕]

ที่ ๑๒ พระองค์เจ้าหญิง (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ที่ ๒ ในจอมมารดาเวก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๕[๖] สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

ที่ ๑๓ พระองค์เจ้าหญิงกลิ่นแก่นจันทนารัตน์ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากลิ่นแก่นจันทนารัตน์) ที่ ๑ ในจอมมารดาจั่น[๗] ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ พ.ศ. ๒๔๑๘ พระชันษา ๔ ปี

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗ พ.ศ. ๒๔๗๓**, หน้า ๕๔๖, ๕๕๓.

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗**, หน้า ๕๑.

[๓] จอมมารดาปุ้ย สืบได้ความว่า เป็นธิดาพระยาพระราม (แสง) และท่านปุก ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดหัวลำโพง วันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๙

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๕ พ.ศ. ๒๔๗๑**, หน้า ๑๕๗.

[๕] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗ พ.ศ. ๒๔๗๓**, หน้า ๕๔๕, ๕๕๐.

[๖] **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**, หน้า (๑๗).

[๗] จอมมารดาจั่น ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๔๖๕ อายุ ๖๖ ปี

ที่ ๑๔ พระองค์เจ้าชายสุทัศนนิภาธร (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทัศนนิภาธร) ประสูติแต่จอมมารดา หม่อมหลวงนวม[๑] เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ ตรงกับวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๘๐ ตรงกับวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ พระชันษา ๔๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓[๒] เป็นต้นราชสกุล สุทัศนีย์ ณ อยุธยา

ที่ ๑๕ พระองค์เจ้าชายวรวุฒิอาภรณ์ราชกุมาร (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรวุฒิอาภรณ์ราชกุมาร) ประสูติแต่จอมมารดาป้อม[๓] เมื่อวันพุธ เดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๐๔ วันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ พระชันษา ๖๙ ปี เป็นต้นราชสกุล วรวุฒิ ณ อยุธยา

ที่ ๑๖ พระองค์เจ้าชายโอภาสไพศาลรัศมี (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโอภาสไพศาลรัศมี) ประสูติแต่จอมมารดา หม่อมราชวงศ์กลีบ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๒๕๙ ตรงกับวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ พระชันษา ๒๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๑[๔]

ที่ ๑๗ พระองค์เจ้าชาย (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า) ประสูติแต่จอมมารดาอิน[๕] เมื่อเดือน ๑๐ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

ที่ ๑๘ พระองค์เจ้าหญิงอับสรศรีราชกานดา[๖] (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอับสรศรีราชกานดา) ประสูติแต่จอมมารดาต่วน[๗] เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๙ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จ.ศ. ๑๒๓๕ ตรงกับวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๗๙ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ พระชันษา ๔๕ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓[๘]

---

[๑] จอมมารดา หม่อมหลวงนวม ธิดาหม่อมราชวงศ์เนตร ปาลกะวงศ์ (ดู “ประวัติ ม.ร.ว.เนตร ปาลกวงศ ณ อยุธยา” ใน สุนทรภู่, **นิราสพระบาท** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๒), หน้า จ.)

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓**, หน้า ๕๔๗.

[๓] จอมมารดาป้อม ธิดาพระยาพระราม (แสง) และท่านปุก มารดา (ดู สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **กรรมวิภาคกถา** (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๙.) เกิด พ.ศ. ๒๓๙๑ ถวายตัวรับราชการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชทานหีบหมากทองคำ อยู่ในตำแหน่งเจ้าจอมละคร เล่นเป็นตัวพระลักษณ์จนสิ้นรัชกาลที่ ๔ จึงย้ายไปรับราชการวังหน้าในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ถึงแก่กรรมวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสระเกศ วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๙

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗**, หน้า ๕๐.

[๕] จอมมารดาอิน บางแห่งเรียก ลูกอิน (ดู **พระนามพระองค์เจ้าวังหลวงแลวังน่าฯ**)

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓**, หน้า ๕๔๗ ว่า อับศรศรีราชกานดา

[๗] จอมมารดาต่วน ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ อายุ ๖๘ ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดหัวลำโพง วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗

[๘] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๗ พ.ศ. ๒๔๖๓**, หน้า ๕๔๗.

ที่ ๑๙ พระองค์เจ้าชายรุจาวรณวี (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารุจาวรณวี) ประสูติแต่จอมมารดาสมบุญ เมื่อวันพุธ เดือน ๘ อุตราษาฒ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๙๗ พ.ศ. ๒๔๗๘ พระชันษา ๖๑ ปี เป็นต้นราชสกุล รุจะวิชัย ณ อยุธยา

ที่ ๒๐ พระองค์เจ้าหญิงเทวีวิไลยวรรณ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเทวีวิไลยวรรณ) ประสูติแต่จอมมารดาสุ่นใหญ่ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. ๑๒๓๗ ตรงกับวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๓๐๔ วันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๕ พระชันษา ๖๗ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕[๑]

ที่ ๒๑ พระองค์เจ้าชายวิบูลยพรรณรังษี (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิบูลยพรรณรังษี) ประสูติแต่จอมมารดาเขียวเล็ก[๒] เมื่อวันพุธ เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีวอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๗๐ ตรงกับวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ พระชันษา ๓๓ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕[๓] เป็นต้นราชสกุล วิบูลยพรรณ ณ อยุธยา

ที่ ๒๒ พระองค์เจ้าชายรัชนีแจ่มจรัส (พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์) ที่ ๒ ในจอมมารดาเลี่ยมเล็ก ประสูติเมื่อวันพุธ เดือนยี่ แรม ๑๑ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๙ ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงรับราชการเป็นนายเวรในกรมบัญชาการ กระทรวงธรรมการ พ.ศ. ๒๔๓๙ รับราชการในกองที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นผู้ช่วยอธิบดีกรมตรวจและกรมสารบาญชี พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นหัวหน้ากรมธนบัตร พ.ศ. ๒๔๔๖ เข้ารับตำแหน่งเจ้ากรมในกองที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นอธิบดีกรมกระษาปณ์สิทธิการ พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นอธิบดีกรมตรวจและกรมสารบาญชี (ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นกรมบัญชีกลาง) ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นองคมนตรี ครั้นปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ วันอังคารที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงรับสถาปนาเป็นพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์[๔] พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นอธิบดีกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๓ - ๒๔๖๘ เป็นอุปนายกสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ. ๒๔๖๔ เป็นรองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นอุปนายกของหอพระสมุดสำหรับพระนคร เป็นที่ปรึกษาในการร่างกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม ทั้งในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นอุปนายกแผนกวรรณคดี ราชบัณฑิตยสภา ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทรงเป็นองค์สภานายกราชบัณฑิตสภา เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๓๐๗ วันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ พระชันษา ๖๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๑[๕] ทรงได้รับยกย่องว่าเป็นพระบิดาแห่งการสหกรณ์ไทย เป็นต้นราชสกุล รัชนี ณ อยุธยา

---

[๑] **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒๕**, หน้า ๑๕๔.

[๒] จอมมารดาเขียวเล็ก ธิดาพระยาจำนงสรไกร (รุ่ง)

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙ ร.ศ. ๑๓๑**, หน้า ๔๑๕.

[๔] ตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (ดู **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๕๔๑) แต่ปัจจุบันใช้ว่า กรมหมื่นพิทยาลงกรณ

[๕] **พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ** ([ม.ป.ท.] : [ม.ป.ส.], ๒๔๙๑).

ที่ ๒๓ พระองค์เจ้าชายไชยรัตนวโรภาส (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยรัตนวโรภาส) ประสูติแต่จอมมารดาปริกใหญ่[๑] เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ ปีระกา นพศก จ.ศ. ๑๒๕๙ ตรงกับวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ พระชันษา ๒๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๑[๒]

ที่ ๒๔ พระองค์เจ้าหญิงวิมลมาศมาลี (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลมาศมาลี) ที่ ๒ ในจอมมารดาจั่น ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๘๓ ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ พระชันษา ๔๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙[๓]

ที่ ๒๕ พระองค์เจ้าหญิงสุนทรีนาฏ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุนทรีนาฏ) ประสูติแต่จอมมารดาสุ่นเล็ก เมื่อวันอังคาร เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๓

ที่ ๒๖ พระองค์เจ้าหญิงประสาทสมร (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประสาทสมร) ประสูติแต่จอมมารดายิ้ม เมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา ๓๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดราชาธิวาส วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗[๔]

ที่ ๒๗ พระองค์เจ้าชายบวรวิสุทธิ์ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรวิสุทธิ์) ประสูติแต่จอมมารดาสอาด[๕] เมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๙ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๒๗๒ ตรงกับวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชันษา ๒๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕[๖] เป็นต้นราชสกุล วิสุทธิ ณ อยุธยา

---

[๑] จอมมารดาปริกใหญ่ สืบมาได้ความว่า เป็นธิดาพระยาพระราม (แสง) และท่านปุก มารดา

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗**, หน้า ๕๑.

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๙**, หน้า ๘๓๒, ๑๐๖๕.

[๔] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๑ พ.ศ. ๒๔๕๗**, หน้า ๖๗๐.

[๕] จอมมารดาสอาด พระราชทานเพลิงศพ ณ ปะรำวัดสระเกศ วันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๖

[๖] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙ ร.ศ. ๑๓๑**, หน้า ๔๑๕.

ที่ ๒๘ พระองค์เจ้าหญิงกมุทมาลี[๑] (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากมุทมาลี) ประสูติแต่จอมมารดาหม่อมราชวงศ์เชื้อ[๒] เมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๗๓ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๔ พระชันษา ๒๘ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕[๓]

ที่ ๒๙ พระองค์เจ้าหญิงศรีสุดสวาดิ (พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีสุดสวาดิ) ประสูติแต่จอมมารดาแข เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. ๑๒๔๖ ตรงกับวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปีจอ อัฐศก จ.ศ. ๑๓๐๘ วันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ พระชันษา ๖๒ ปี

ประสูติก่อนอุปราชาภิเษก ๓ พระองค์
ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว ๒๖ พระองค์
รวม ๒๙ พระองค์

ราชสกุลที่สืบสายตรงจากพระโอรสมี ๙ มหาสาขา

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘ ร.ศ. ๑๓๐**, หน้า ๑๙๖๘ ว่า กระมุทมาลี

[๒] จอมมารดา หม่อมราชวงศ์เชื้อ (ราชสกุลเดิม อิศรางกูร ณ อยุธยา)

[๓] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๙ ร.ศ. ๑๓๑**, หน้า ๔๑๕.

พระองค์เจ้าหลานเธอ ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ รัชกาลที่ ๑[๑]

๑. พระองค์เจ้าชายพยอม (พระวงศ์เธอ กรมหมื่นมนตรีรักษา) พระโอรสในสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙[๒] เมื่อประสูติทรงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระวงศ์เธอ กรมหมื่นมนตรีรักษา[๓] เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ สิ้นพระชนม์ เมื่อวันพุธ เดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ตรงกับวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๘ พระชันษา ๔๐ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอรุณราชวราราม วันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๔[๔]

๒. พระองค์เจ้าชายชอุ่ม (พระวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวานุรักษ์) พระโอรสในสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีขาล ฉศก จ.ศ. ๑๑๕๖ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๓๗ เมื่อประสูติทรงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีฉลู เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ ทรงสถาปนาเป็นพระวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวานุรักษ์ สิ้นพระชนม์เมื่อวันพุธ เดือน ๘ อุตราษาฒ แรม ๖ ค่ำ ปีกุน เบญจศก จ.ศ. ๑๒๒๕ ตรงกับวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พระชันษา ๗๐ ปี

พระองค์เจ้าหลานเธอ ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท รัชกาลที่ ๑

๑. พระองค์เจ้าหญิงยี่เข่ง[๕] (พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายี่เข่ง) พระธิดาในพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเพ็ชรหึง เมื่อประสูติทรงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้า ทรงรับราชการเป็นพนักงานนมัสการมาตั้งแต่ รัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้มารับราชการเข้านอกออกในอีกตำแหน่งหนึ่ง แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพนักงานพระโอสถ[๖] ต่อมาเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๐ ทรงสถาปนาเป็นพระวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายี่เข่ง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕

---

[๑] คือ พระองค์เจ้าหลานเธอ ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า กรมพระศรีสุดารักษ์

[๒] Somdetch Phra Paramendr Mahamongkut, "Near and Distant Member of the Royal Family," **Bangkok Calendar (1868),** p. 107 ว่า ประสูติเมื่อวันที่ ๘ ตุลาคม ค.ศ. ๑๗๙๒ (พ.ศ. ๒๓๓๕)

[๓] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาหม่อมเจ้าชายพยอม และหม่อมเจ้าชายชอุ่ม ขึ้นเป็นเจ้าต่างกรม โดยมิได้สถาปนาเป็นพระองค์เจ้าก่อน แต่ในรัชกาลต่อๆ มา ไม่ปรากฏว่าได้สถาปนาหม่อมเจ้าขึ้นเป็นเจ้าต่างกรม เว้นแต่จะได้สถาปนาพระยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าเสียก่อน แล้วจึงจะตั้งกรม (ดู **ฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ของไทย,** หน้า ๖๙.)

[๔] "จดหมายเหตุของหมอบรัดเล," ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒,** หน้า ๗๘.

[๕] **สารบาญชีส่วนที่ ๑ คือตำแหน่งราชการสำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรสนีย์ กรุงเทพมหานคร เล่มที่ ๑,** หน้า ๑๔๗ ว่า เจ้าครอกยี่เข่ง

[๖] **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงษ์ฯ,** หน้า ๒๘๘.

เมื่อวันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๒๕๘ ตรงกับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๙ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดสระเกศ วันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๑

พระองค์เจ้าหลานเธอ
ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ รัชกาลที่ ๒

๑. **พระองค์เจ้าชายวัฒนา** (พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนา) พระโอรสในพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ เมื่อประสูติทรงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงเข้ารับราชการในกรมวัง ต่อมารับราชการในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงมณฑลฝ่ายเหนือ และเป็นแม่กองขึ้นไปรักษาราชการเมืองภูวดลสอาง ต่อมาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลฝ่ายเหนือ ครั้นปีชวด โทศก จ.ศ. ๑๒๖๒ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๓ ทรงสถาปนาเป็นพระวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๘๐ ตรงกับวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๑ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓

พระองค์เจ้าหลานเธอ
ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ รัชกาลที่ ๕

๑. **พระองค์เจ้าหญิงวิภาวดี** (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต) พระธิดาในพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ และหม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ[๑] รัชนี ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีวอก โทศก จ.ศ. ๑๒๘๒ ตรงกับวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๓ เมื่อประสูติทรงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้า ทรงรับราชการเป็นนางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สิ้นชีพิตักษัยในรัชกาลปัจจุบันเมื่อวันพุธ เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง อัฐศก จ.ศ. ๑๓๓๘ ตรงกับวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๐ พระชันษา ๕๗ ปี ทรงได้รับการสถาปนาพระนามพระศพเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต[๒] เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ แรมค่ำ ๑ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๓๓๙ ตรงกับวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๐ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน วันพฤหัสบดีที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๐

---

[๑] หม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ พระนามเดิม หม่อมเจ้าพิมลพรรณ พระธิดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ต้นราชสกุล วรวรรณ ณ อยุธยา) ประสูติวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ สิ้นชีพิตักษัยวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๔ ชันษา ๙๑ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๔

[๒] ดู ประกาศสถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ใน **ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๙๔** ภาค ๑ เล่ม ๑ ตอนที่ ๑ - ๓๐ วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๐, หน้า ๒๙๘ - ๓๐๒.

พระราชปนัดดา รัชกาลที่ ๔

๑. พระองค์เจ้าชายจักรพันธ์เพ็ญศิริ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ) พระโอรสในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ ประสูติเมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมเจ้า สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ พระชันษา ๘๔ ปี ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๗

๒. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ โอรสในหม่อมเจ้าถนอม นภวงศ์ และหม่อมเอม[๑] ประสูติเมื่อวันศุกร์ที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๕ เมื่อประสูติทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมราชวงศ์ชื่น นภวงศ์ ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร โดยทำหน้าที่เป็นคะเดททหารม้า ในกรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภ มีหน้าที่ตามเสด็จรักษาพระองค์ ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเข้าสอบไล่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สอบไล่ได้เปรียญ ๕ ประโยค ตั้งแต่ยังเป็นสามเณร ทรงอุปสมบทที่วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๕ สอบได้เปรียญ ๗ ประโยค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้รับโปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นพระราชาคณะที่พระสุคุณคณาภรณ์ ได้เป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑลจันทบุรี ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะมณฑลจันทบุรี พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้เลื่อนสมณศักดิ์เสมอพระราชาคณะชั้นเทพที่พระญาณวราภรณ์ พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้เลื่อนสมณศักดิ์เสมอพระราชาคณะชั้นธรรมในพระราชทินนามเดิม พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับสถาปนาสมณศักดิ์เสมอพระราชาคณะชั้นธรรมพิเศษในพระราชทินนามเดิม พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้เป็นเจ้าคณะมณฑลอยุธยา พ.ศ. ๒๔๗๑ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะในพระราชทินนามพิเศษว่า สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ ทรงเป็นประธานมหาเถรสมาคม บัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พ.ศ. ๒๔๘๕ ทรงเป็นประธานคณะวินัยธร ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔

พระองค์ทรงเป็นแม่กองสอบไล่พระปริยัติธรรมหลายครั้ง ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองต่างจังหวัด ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติ และให้ทรงจัดการปกครองคณะธรรมยุติ ครั้นวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ได้รับการสถาปนาสมณศักดิ์ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอิสริยยศขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เนื่องจากทรงเป็นพระราชอุปัชฌาจารย์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเมื่อทรงผนวช และเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ในงานฉลองพุทธศตวรรษในประเทศไทย รัฐบาลสหภาพพม่า[๒]ได้ถวายสมณศักดิ์สูงสุดของพม่า คือ อภิธชมหารัฏฐคุรุ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๑ พระชันษา ๘๖ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๓

---

[๑] หม่อมเอม ธิดาพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย คชเสนี)

[๒] ปัจจุบันใช้สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์

พระราชปนัดดา รัชกาลที่ ๕

๑. สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระธิดาในพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ และหม่อมหลวงบัว กิติยากร[๑] พระราชสมภพเมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๙๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เมื่อเสด็จพระราชสมภพทรงดำรงสกุลยศเป็นหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร ในรัชกาลปัจจุบัน ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชินีสิริกิติ์ เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศสถาปนาเฉลิมพระเกียรติยศเป็น สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชระหว่างวันที่ ๒๒ ตุลาคม ถึงวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ครั้นวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระอภิไธยเป็น สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ[๒]

ทรงรับตำแหน่งสภานายิกา สภากาชาดไทย มีพระราชดำริให้จัดตั้งหน่วยงาน องค์กร และมูลนิธิในพระราชินูปถัมภ์เป็นจำนวนมาก อาทิ มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นต้น

๒. พระองค์เจ้าหญิงโสมสวลี (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ) ธิดาในหม่อมราชวงศ์อดุลยกิติ์ และท่านผู้หญิงพันธุ์สวลี กิติยากร[๓] ประสูติเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ เมื่อประสูติดำรงสกุลยศเป็นหม่อมหลวงโสมสวลี กิติยากร หลังจากพระราชพิธีอภิเษกสมรสเมื่อวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๐ แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรชายา ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ได้รับการเฉลิมพระนามเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ[๔]

ทรงรับโครงการต่าง ๆ ของสภากาชาดไทยไว้ในพระอุปถัมภ์หลายโครงการ และทรงจัดตั้งมูลนิธิและโครงการสาธารณประโยชน์อื่น ๆ เช่น มูลนิธิศาสตราจารย์ นายแพทย์ หม่อมราชวงศ์กัลยาณกิติ์ กิติยากร มูลนิธิอาสาเพื่อนพึ่ง (ภา) ยามยาก เป็นต้น

---

[๑] หม่อมหลวงบัว กิติยากร ธิดา พลเอก เจ้าพระยาวงศานุประพัทธ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์) และท้าววนิดาพิจาริณี (บาง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ถึงแก่พิราลัยเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๒

[๒] **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๓ ตอนที่ ๑๐๓ วันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙,** หน้า ๑๖๔๐ - ๑๖๔๑.

[๓] ท่านผู้หญิงพันธุ์สวลี พระธิดาพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล พระนามเดิม หม่อมเจ้าพันธุ์สวลี ยุคล

[๔] “ประกาศเฉลิมพระนาม”, **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๘ พ.ศ. ๒๕๓๔,** ตอนที่ ๑๔๐ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ฉบับพิเศษ หน้า ๑ - ๒”

พระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้รับสถาปนาพระอิสริยยศขึ้นเป็นเจ้า

๑. **กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์** พระนามเดิม หม่อมมุก บุตรเจ้าพระยามหาสมบัติ (ผล) พระภัสดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนรินทรเทวี ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์[๑] แต่เชื้อสายต่อมานับว่าเป็นพระราชวงศ์ทางฝ่ายพระมารดา จึงอยู่สกุล ณ อยุธยา สิ้นชีพิตักษัย เมื่อเดือน ๕ จ.ศ. ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐[๒] พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วัดราชบุรณะ วันพุธที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๐[๓]

๒. **พระองค์เจ้าชายขุนเณร** บุตรพระอินทรรักษา (เสม)[๔] พระภัสดาของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระองค์เจ้า ได้ร่วมรบกับสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทในสงครามเก้าทัพที่ทุ่งลาดหญ้า กาญจนบุรี โดยใช้ยุทธวิธีการรบแบบกองโจร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓[๕]

๓. **กรมขุนสุนทรภูเบศร์** พระนามเดิมว่า เรือง[๖] เป็นชาวเมืองชลบุรี ได้ร่วมสาบานเป็นภราดากับสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เพราะมีอุปการะกันเวลาบ้านเมืองเป็นจลาจล ครั้งเสียกรุงเก่าแก่พม่าข้าศึก ถึงรัชกาลที่ ๑ จึงทรงสถาปนาขึ้นเป็นเจ้า ตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท[๗] สิ้นชีพิตักษัยในรัชกาลที่ ๑ หลัง พ.ศ. ๒๓๔๘[๘] เชื้อสายของกรมขุนสุนทรภูเบศร์ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า สุนทรกุล ณ ชลบุรี และบางเชื้อสายใช้ สุนทรมนูกิจ

๔. **สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี** ดูหน้า ๑๑

๕. **สมเด็จพระศรีสุลาลัย พระพันปีหลวง** ดูหน้า ๒๐

๖. **สมเด็จพระรูปสิริโสภาคย์มหานาคนารี** ดูหน้า ๑๑

๗. **เจ้าดารารัศมี พระราชชายา** ดูหน้า ๑๐๐

๘. **สมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา** ดูหน้า ๖๐

---

[๑] **ตำนานเทศน์มหาชาติ**, หน้า ๕๑. ว่า พระองค์เจ้า กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์

[๒] **จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีฯ** ข้อ ๒๔๙, หน้า ๔๑๔.

[๓] **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ ฯ**, หน้า ๑๐๙.

[๔] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑** ว่า เป็นพระโอรสของพระเจ้ารามณรงค์ พระเชษฐาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

[๕] **วันบรมมหาประสูตรแลวันประสูตร** (ฉบับคัดสำเนา)

[๖] **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, หน้า ๑๙ ทรงเรียกว่า หม่อมเจ้าบำเรอภูธร

[๗] เดิมทรงตั้งเป็นเจ้าราชินิกุล ที่เจ้าบำเรอภูธร มีความชอบในการสงคราม ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสุนทรภูเบศร ต่อมาเลื่อนกรมเป็น กรมขุนสุนทรภูเบศร์ (ดู **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๗๑.)

[๘] พ.ศ. ๒๓๔๘ ยังมีพระชนม์อยู่ (ดู **ประกาศเรื่องบำเพ็ญพระราชกุศลเทศน์มหาชาติในรัชชกาลที่ ๑** (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๔), หน้า ๓.)

๙. สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา เป็นธิดาเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (ปลื้ม สุจริตกุล) กับท่านผู้หญิงสุธรรมมนตรี (กิมไล้ สุจริตกุล) นามเดิม ประไพ สุจริตกุล สมภพเมื่อวันอังคารที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๕ ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงสถาปนาเป็นพระอินทราณี พระสนมเอก ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๕ ทรงเลื่อนเป็น พระวรราชชายาเธอ พระอินทรศักดิศจี ครั้นวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี ต่อมามีพระบรมราชโองการเปลี่ยนพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา สิ้นพระชนม์เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๘ พระชนมายุ ๗๒ ปี

๑๐. พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี ดูหน้า ๑๐๕

๑๑. สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ดูหน้า ๑๖๙

๑๒. พระองค์เจ้าหญิงศรีรัศมิ์ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายา ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร) ประสูติเมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ในรัชกาลปัจจุบัน โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๘

สำหรับสมเด็จพระสังฆราช นั้น มีพระอิสริยยศเป็นเจ้าตามธรรมเนียมมาแต่โบราณ มีพระยศเสมอพระองค์เจ้า

ภาคผนวก

*ประกาศใช้คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์**

มีพระบรมราชโองการ ให้กราบทูลพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมสมเด็จพระเดชาดิศร ให้ทรงพระดำริรำพึงโดยเลอียดต่อไปว่า คำว่าพระเจ้าพี่ยาเธอ พี่นางเธอ น้องยาเธอ น้องนางเธอ ลูกเธอ หลานเธอ ๖ คำนี้ ฤๅเปน ๗ ทั้งคำว่าพระเจ้าลูกยาเธอ ตามพระดำริในกรมฤๅทั้งเปนคำว่า พระนางเธอ ที่ทรงพระราชดำริห์ให้ใช้ขึ้นใหม่โดยอนุโลมนั้น ล้วนเห็นว่าเป็นคำในโวหารภาษาไทยลาวแท้ แลคำว่า ยา ที่เพิ่มเข้าเปนคำกัมพุชเขมรบ้าง ไม่เจือด้วยคำสังสกฤต ฤๅมาคธิกาเลย ถึงมีธรรมเนียมอย่างอื่นว่าจะกราบทูลว่าลูกไม่ได้ ลูกคนต้องว่าบุตร ลูกสัตว์ว่าโปฎกบ้าง ลูกไม้ว่าผลก็ดี ในคำว่าพระเจ้าลูกยาเธอนี้ก็มิได้ห้ามคำว่าลูกเปนสำคัญ แลในมหาชาติกัณฑ์มัทรีแลที่อื่นก็มักมีว่าพระลูกเอยพระลูกเจ้าดังนี้บ้าง ฟังพระเทศนาก็นวนหูอยู่ดูหากีดขวางไม่ แต่คำที่เป็นคำสังสกฤตเรียกพระราชวงศานุวงศ์ในพระราชกำหนดเก่า คือตำแหน่งศักดินาแลกฎมณเฑียรบาล แลพงศาวดารก็มีว่าสมเด็จพระอนุชาธิราช พระอนุชา พระราชบุตร พระราชโอรส พระราชเอารส พระราชบุตรี พระราชธิดาพระราชนัดดา พระอัยกาธิราช พระอัยกาธิบดี พระอัยกี (ถ้าเปนพระอัยยิกาจะดี) แลตำแหน่งเจ้าข้างในว่าพระบรมอรรคชายา พระราชเทวี พระมเหษี แลอื่น ๆ ฤๅตามคำพระเทศนาว่า พระภาคิไนย พระราชบิดาพระราชมารดา พระชนก พระชนนี พระมาตุลาธิบดี พระปิตุจฉา พระมาตุจฉาแลอื่น ๆ อีกมากนัก ตามแต่จะว่าไปตามความรู้นั้นก็มีมาก คำเช่นนั้นก็ย่อมเอามาใช้ในบัตร์หมายอยู่บ้าง เหมือนอย่างว่า สมเด็จพระอัยกาธิราชสมเด็จพระบรมชนกนาถ ที่โดยมากเรียกสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง แลสมเด็จพระบรมราชชนนี ที่เรียกโดยมากว่าพระพันปีหลวง แลสมเด็จพระบรมอรรคชายา ฤๅพระบรมราชเทวี ที่เรียกโดยมากว่าสมเด็จพระพันพรรษาใหญ่แลน้อยนั้นก็มีตัวอย่างเก่าอยู่ต่าง ๆ ในคำคนเรียกแลหนังสือเขียน แลคำนำชื่อเจ้านายที่ตั้งเป็นบัญญัติขึ้นใหม่ในรัชกาลปัตยุบันนี้ คือ พระบรมวงศเธอ พระราชวรวงศเธอ พระบวรวงศเธอ พระวรวงศเธอ พระสัมพันธวงศเธอพระวงศเธอ คำเหล่านี้เอามานำชื่อก็ต้องใส่เธอเข้าก็ฟังกีดหูอยู่ แต่จนใจไม่รู้ที่จะใช้อย่างไร ด้วยเจ้านายซึ่งเปนพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ (ภาคิไนยหลานข้างเคียง) ในแผ่นดินที่ ๑ ครั้นถึงแผ่นดินที่ ๒ ก็เลื่อนเปนน้องยาเธอศักดินาสูงขึ้น หลานเธอตรง ๆ ในแผ่นดินที่ ๑ ครั้นมาในแผ่นดินที่ ๒ บางพวกก็เลื่อนเปนลูกเธอมีศักดินาสูงขึ้น บางพวกก็คงเปนหลานเธออยู่ อย่างพระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่นธิเบศรบวร แลอื่น ๆ หลานเธอห่าง ๆ ก็คงเรียกว่าหลานเธออยู่ อย่างพระเจ้าหลานเธอ กรมหมื่นนราเทเวศร นเรศรโยธี เสนีบริรักษ แลบางพวกกลายเปนน้องเธอ อย่างกรมหลวงพิทักษมนตรี กรมขุนอิศรานุรักษ แลกรมหมื่นนรินทรเทพ (ฉิม) กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ (เจ่ง) แต่กรมหมื่นนรินทรพิทักษ (มุข) ๑ กรมขุนสุนทรภูเบศร (เรือง) ๑ ไม่ได้ยินใครเรียกคำนำหน้าว่ากระไรเลยมาแต่เดิม ก็เปนอันเห็นปรากฎว่า ต่างกรมที่ไม่มีคำนำหน้านั้น เปนคนต่ำศักดิ์แลห่างเหิน

---

* **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาคปกิรณกะ ส่วนที่ ๑** (กรุงเทพฯ : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๗), หน้า ๘๔-๘๗. (สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า พระบรมราชเทวี โปรดให้พิมพ์ในงารพระราชทานเพลิงศพ ท้าวทรงกันดาน (เจ้าจอมมารดา หุ่น รัชกาลที่ ๔) เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๖๗).

นักเปนอย่างมาแล้ว แลกรมสมเด็จพระเทพามาตย์ ในแผ่นดินขุนหลวงสรศักดิ ๑ ในแผ่นดินขุนหลวงเอกทัต ๑ ในแผ่นดินเจ้าตาก ๑ แลกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ แลกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย ๓ พระนามนี้ ถึงไม่มีคำนำก็บางแห่งเห็นเขียนว่า กรมสมเด็จพระเทพามาตย์ พระพันปีหลวงห้อยท้ายเปนสำคัญก็มี

อนึ่งชื่อกรมเจ้าข้างในว่า กรมหลวงประชาบดี ในแผ่นดินทรงปลา แลกรมหลวงอภัยนุชิต กรมหลวงพิพิธมนตรี ในแผ่นดินบรมโกษฐ แลกรมหลวงบาทบริจาริก ในแผ่นดินเจ้าตากไม่มีคำนำนาม ก็ยังเห็นคำห้อยท้ายบางแห่งในพงศาวดารว่า กรมหลวงอภัยนุชิต สมเด็จพระพันพรรษาใหญ่ กรมหลวงพิพิธมนตรี สมเด็จพระพันพรรษาน้อยดังนี้บ้าง ก็เห็นเปนอย่างได้ว่าใช้คำนำห้อยแทน คำนำกรมหลวงโยธาเทพ กรมหลวงโยธาทิพซึ่งเปนพระเจ้าน้องนางเธอแลพระเจ้าลูกเธอ ในแผ่นดินพระนารายน์นั้น เมื่อมาถึงแผ่นดินพระเพธราชาก็หาได้ยินเรียกว่าสมเด็จพระพันพรรษาไม่ ครั้นมาถึงแผ่นดินขุนหลวงเอกทัตนั้น ได้เห็นจดหมายเหตุว่าสมเด็จพระอัยกี กรมหลวงโยธาเทพดังนี้เป็นแน่

ครั้นมาถึงแผ่นดินที่ ๓ เจ้านายซึ่งเปนพระเจ้าลูกเธอแลหลานเธอในแผ่นดิน ๑ แลเลื่อนเป็นน้องยาเธอน้องนางเธอ ในแผ่นดินที่ ๒ นั้นก็ดี เจ้าเปนหลานเธอห่างๆ มาทั้งสองแผ่นดิน คือกรมนราเทเวศร นเรศรโยธีเสนีบริรักษ ก็ดี ก็ลงเปนผู้ที่ใครจะใช้คำนำว่ากระไรก็ใช่ชื่อนำตามบันดาศักดินั้นก็เปนอันหายไป ไม่ใช้ว่ากระไรเลยหายไปหมดเหมือนกับเจ้านายห่างเหินไป เพราะถึงคำว่าพระเจ้าพี่ยาเธอดังนี้ ในพระบรมราชวงศ์นี้เมื่อ ๓ แผ่นดินที่ล่วงแล้วมาบัดนี้ไม่มี ก็ยังได้อย่างแต่คำบัตร์หมายจดหมายซึ่งมีแล้วในแผ่นดินที่ ๑ ว่าสมเด็จพระพี่นางเธอ กรมสมเด็จพระเทพสุดาวดี กรมสมเด็จพระศรีสุดารักษนั้นเปนอย่าง จึงได้ใช้ในครั้งนี้โดยอนุโลม แลจะเรียกเจ้านายที่เปนเจ้าลุง เจ้าป้า เจ้าอาว์ เจ้าน้า ว่าพระเจ้าลุงเธอ พระเจ้าป้าเธอ พระเจ้าอาว์เธอ พระเจ้าน้าเธอดังนี้ เพราะไม่มีคำเคยเรียกเคยเขียน ครั้นจะให้เรียกก็จะกระดากปาก จะฟังก็กระดากหู จะดูคำเขียนก็จะไม่งามแก่ตา เพราะคำว่าลุงว่าป้าว่าอาว์ว่าน้านั้นเป็นคำไทยไพร่ใช้เรียกกันอยู่

๑ หนังสือหลวง ฯ[*]

๑ ประกาศเล่าด้วยธรรมเนียมลงสรงโสกันต์, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า. สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้า. ที่เปนพิธีสำรับราชตระกูล, ในแผ่นดินสยามสืบมา. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า, สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้าทั้งชายหญิง, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าทั้งชายหญิง, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าทั้งชายทั้งหญิง. คือท่านที่มีพระบิดาพระมารดา, เปนราชตระกูลทั้งสองฝ่าย. แต่จะว่าให้เลอียดถ้าการตั้งพระวงษ์ใหม่, พระเจ้าพี่ยา, พระเจ้าน้องยา, พระเจ้าพี่นาง, พระเจ้าน้องนาง. ที่ร่วมพระชนกชนนีกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน, ก็เปนสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอทั้งสิ้น. แต่ที่ต่างพระมารดาต่อโปรดให้เปนจึ่งเปนได้. พระเจ้าลูกเธอที่ประสูตรแต่พระอรรคมเหสีพระอรรคชายา, ที่ติดมาแต่เดิมก็ดีตั้งใหม่ก็ดี, เปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าทั้งชายทั้งหญิง, พระเจ้าลูกเธอ. ที่เจ้าจอมมารดาเปนแต่พระสนมไม่เปนเจ้าฟ้า, ก็เปนแต่พระองค์เจ้า. ถ้าเจ้าจอมมารดาเปนเชื้อพระวงษห่าง ๆ ก็ดี, เปนบุตรเจ้าแผ่นดินเมืองน้อยรอบคอบก็ดี, ฤๅเปนบุตรเสนาบดีมีความชอบก็ดี, ถ้าโปรดให้เปนเจ้าฟ้าก็เปนได้. พระเจ้าหลานเธอนั้นคือพระโอรศพระธิดาในพระบวรราชวัง, ถ้าพระมารดาโปรดให้เปนเจ้า, บุตรก็เปนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า.

๑ สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้าหญิง, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิง. เมื่อได้พระสวามี เปนพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ก็ดี, เปนกรมพระราชวงษก็ดี, เปนเจ้าต่างกรมไม่มีกรม เจ้าฟ้าฤๅพระองค์เจ้าก็ดี, ถ้ามีบุตรบุตรี บังเกิดก็เปนเจ้าฟ้าตามพระมารดา. แต่ศักดิ์นาต่ำเสมอพระองค์เจ้าที่เปนพระเจ้าหลานเธอ ดังสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ, มีศักดิ์นาเสมอเพียงพระองค์เจ้าที่เปนพระเจ้าลูกเธอ.

๑ เมื่อแผ่นดินสืบ ๆ มาพระราชโอรศ พระราชธิดา ของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินใหญ่, แลกรมพระราชวัง, ที่ประสูตรแต่พระมารดาเปนเจ้าฟ้าก็ดี, เปนพระองค์เจ้าก็ดี, คงเปนเจ้าฟ้า. ถ้ามารดาเปนแต่หม่อมเจ้าแลราชินิกูลแลธิดาเมืองน้อยรอบคอบ, ก็คงเปนแต่พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า. ต่อพระเจ้าแผ่นดินใหญ่โปรดให้เปนเจ้าฟ้าจึ่งเปนได้.

๑ ในกรมพระราชวังหลัง, บุตร บุตรี ประสูตรแต่อรรคชายามียศเปนเจ้าก็เปนได้เพียงพระองค์เจ้า. ต่อมารดาเปนเจ้าฟ้าจึ่งเปนเจ้าฟ้าตามพระมารดา. บุตร บุตรี กรมพระราชวังหลัง, ที่เกิดแต่พระสนม, ก็คงเปนหม่อมเจ้าเหมือนกับบุตร บุตรี ของพระองค์เจ้าชายทั้งปวง, ที่ตั้งกรมแล้วแลยังไม่มีกรม หม่อมเจ้าทั้งปวง. ที่ได้ราชการฝ่ายน่าฝ่ายใน, โปรดเลื่อนให้เปนพระองค์เจ้าโดยความชอบก็เปนได้. การกำหนดที่ว่ามานี้, ตามแบบแผน ซึ่งมีสืบมาแต่โบราณหลายชั่วแผ่นดินแต่ครั้งกรุงเก่ามา.

๑ เมื่อครั้งแผ่นดินกรุงธนบุรี, แรกตั้งแผ่นดินบางกอกก่อนพระวงษนี้, มีพระเจ้าลูกเธอชายเปนเจ้าฟ้าสามพระองค์. พระองค์หนึ่งเกิดแต่พระอรรคชายาเดิม, อีกพระองค์หนึ่งเกิดแต่มารดาที่เปนพระญาติวงษของพระเจ้าแผ่นดินในเวลานั้น. อีกพระองค์หนึ่ง, เกิดแต่มารดาที่เปนพระบุตรีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์, ซึ่งเวลานั้นพระเจ้าแผ่นดินโปรด, ให้ถืออาญาสิทธเหมือนพระเจ้าแผ่นดินในการสงคราม. ในเจ้าฟ้าทั้งสามนั้น, องค์ที่สองสิ้นชีพเสียแต่ยังเยาว์. องค์ที่หนึ่งสิ้นชีพเมื่อล่วงแผ่นดินนั้นไป. แต่องค์ที่สามสืบมาเปนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า, ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์. เมื่อตั้งพระวงษใหม่ขึ้น, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอสองพระองค์ก็เปนเจ้าฟ้า. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์ใหญ่มีพระบุตร ๓ พระบุตรี ๑ แต่พระบิดาสิ้นชีพเสียนานแล้ว, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อยมีพระบุตร ๓ พระบุตรี ๒ พระบิดาก็สิ้นชีพเสียนานแล้วเหมือนกัน. ก็ทั้ง ๙ พระองค์นั้น, พระเจ้าอยู่หัวโปรดให้เปนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าทั้งสิ้น. ภายหลังมาพระบุตรของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์ใหญ่นั้น, โปรดให้เปนกรมพระราชวังหลังเปนลำดับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ, ที่โปรดให้เปนกรมพระราชวังบวรในแผ่นดินนั้น.

---

* **หนังสือจดหมายเหตุ (THE BANGKOK RECORDER) เล่ม ๑** จุลศักราช ๑๒๒๗ ใบที่ ๒๒ น่า ๒๗๗ - ๒๗๙.

๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในแผ่นดินนั้น, มีพระราชโอรศสองพระองค์, พระราชธิดาสองพระองค์ แต่พระอรรคชายาเดิม, โปรดให้เปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าทั้ง ๔ พระองค์. แต่กรมพระราชวังมีพระราชธิดา ประสูตรแต่พระมารดาเปนเชื้อเจ้าเมืองเชียงใหม่, โปรดให้เปนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าด้วย. ร่วมเจ้าฟ้า ในต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์, คือสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ ๒. ถ้านับสมเด็จพระเจ้า น้องยาเธอ, ที่เปนกรมพระราชวังด้วยก็เปน ๓ เปนชั้นศักดิ์สูงอย่างเอก. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ๔ พระองค์ เปนอย่างโท. สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า, นับกรมพระราชวังหลังด้วยเป็น ๑๑ พระองค์เปนอย่างตรี. ร่วมเจ้าฟ้าทั้ง ๓ อย่างเปน ๑๘ พระองค์. คือนับเจ้าฟ้าหลานเธอที่เปนราชบุตรเจ้ากรุงธนบุรีด้วยนั้น. อนึ่งมี เจ้าฟ้าหญิงแก่อีกพระองค์หนึ่ง, เปนพระราชธิดาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระวงษเก่ากรุงศรีอยุทธยา, ยังคงยศ บันดาศักดิ์เปนเจ้าฟ้าอยู่ด้วย, จึ่งรวมเปน ๑๙ พระองค์ด้วยกัน.

๑ ก็ในเจ้าฟ้าเหล่านี้, เมื่อแรกตั้งแผ่นดินยังไม่ได้โสกันต์ ๗ พระองค์, คือสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ๓ พระองค์, ยกแต่พระองค์ใหญ่. สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อย ๒ พระองค์, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าในกรมพระราชวังพระองค์หนึ่ง, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ, ที่เปน ราชบุตรเจ้ากรุงธนบุรีพระองค์หนึ่ง, จึ่งรวมเปน ๗ พระองค์. ในเจ้าฟ้า ๗ พระองค์นี้, เมื่อถึงปีมีกำหนดควรจะ โสกันต์, ก็มีราชการทัพศึกกับพม่าวู่นวายอยู่, เพราะเปนการต้นแผ่นดินไม่มีช่องมีเวลาที่จะได้ทำพระราชพิธีให้ เตมตามตำรา. คือสองพระองค์ถึงกำหนดโสกันต์ในปีแรกตั้งแผ่นดินใหม่, คือ ปีขาน จัตวาศก ศักราช ๑๑๔๔, ตรงกับปีมีคฤสตศักราช ๑๗๘๒. อีกสองพระองค์ถึงกำหนดในปีมเสงสัปตศก ศักราช ๑๑๔๗, ตรงกับปีมีคฤสต ศักราช ๑๗๘๕. อีกสองพระองค์. ถึงกำหนดโสกันต์ในปีรกาเอกศก ศักราช ๑๑๕๑, ตรงกับปีมีคฤสตศักราช ๑๗๘๙. สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าที่เปนราชบุตรเจ้ากรุงธนบุรีนั้น, ถึงกำหนดโสกันต์ในปีกุนตรีศกศักราช ๑๑๕๓, ตรงกับปีมีคฤสตศักราช ๑๗๙๑. ในสิบปีนี้พม่ายกมารบแทบทุกปี, มีราชการทัพศึกมาก, ไม่มีช่องที่จะได้คิด ทำการลงสรงโสกันต์เลย, เปนแต่ทำโดยสังเขปภอเปนแล้วไป. แต่เจ้าฟ้าพินทวดีซึ่งเปนพระราชธิดาพระเจ้า แผ่นดินกรุงศรีอยุทธยาโบราณนั้น, ท่านเคยลงสรงโสกันต์ด้วยพระองค์เอง. แลเหนการงานต่าง ๆ เมื่อเวลา ลงสรงโสกันต์เจ้าพี่เจ้าน้องของท่าน, ท่านทราบการทุกอย่าง. เปนผู้แนะอย่างธรรมเนียมโบราณอื่น ๆ ต่าง ๆ หลายอย่างหลายประการในกรุงเทพฯ นี้. เมื่อท่านเหนว่าเจ้าฟ้า ๗ พระองค์ที่โสกันต์, ไม่ได้ทำเตมตามตำรา พระราชพิธีแต่สักพระองค์หนึ่ง, จนหมดเจ้าฟ้าไปแล้ว, ท่านก็บ่นนักว่าการอย่างธรรมเนียม, พระราชพิธีลงสรง โสกันต์เจ้าฟ้าจะสาบสูญไปเสียแล้ว. ท่านก็ทรงพระชราแล้ว. เมื่อไม่มีพระชนม์ท่าน ถ้าการสืบไปมีเวลาที่จะได้ ทำขึ้น, ใครจะมาแนะชี้การให้ถูกต้องตามแบบแผนได้เล่า. ท่านจึ่งคิดอ่านจดหมายการงานลงสรงโสกันต์ต่าง ๆ ลงไว้. แล้วชี้แจงให้ผู้ใหญ่ผู้น้อยข้างน่าข้างใน, เรียนดูรู้ไว้ด้วยกันมาก, เพื่อจะไม่ให้การสาบสูญไป. ความที่เจ้าฟ้า พินทวดีทรงพระวิตกนั้น, กรมพระราชวังในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทรงเหนชอบด้วย. จึ่งทรงสร้างเขาไกรลาศมีพระมณฑปบนยอด, แลมีสระอโนดาตแลท่อไขน้ำจากปากสัตว์ทั้ง ๔ ตามอย่างเจ้าฟ้า พินทวดีชี้การให้ทำ. ครั้นการเขาไกรลาศเสรจ์แล้ว, ก็กราบทูลขอแด่พระเจ้าอยู่หัว, ให้โปรดให้ทำการโสกันต์ พระราชบุตรแลพระราชบุตรีของท่าน, ที่เปนแต่พระองค์เจ้าสมมุตให้เปนดังเจ้าฟ้า. ทำการทั้งนี้แม้นผิดอย่าง ธรรมเนียมก็เพื่อว่าจะให้เหนเปนอย่างทันเวลา, เมื่อเจ้าฟ้าพินทวดียังทรงพระชนม์อยู่, จะให้มีผู้ได้รู้ได้เหนไว้เปน อันมาก, มิให้การสาบสูญไป. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ก็โปรดให้การเปนไปตามพระไทยกรมพระราชวัง. แต่ส่วนพระองค์ไม่ชอบพระราชหฤไทย, จะทำให้ผิดอย่างธรรมเนียมไป. กรมพระราชวังเมื่อได้ช่องโปรดอำนวย ให้ทำ, ก็ได้ทำการโสกันต์ในพระบวรราชวังถึง ๓ ครั้ง. คือ ปีเถาะสัปตศก, ศักราช ๑๑๕๗, ตรงกับปีมีคฤสต ศักราช ๑๗๙๕ ครั้งหนึ่ง. คือ ปีมเมียสัมฤทธิศก, ศักราช ๑๑๖๐, ตรงกับปีมีคฤสตศักราช ๑๗๙๘ ครั้งหนึ่ง. คือ ปีรกาตรีศก, ศักราช ๑๑๖๓, ตรงกับปีมีคฤสตศักราช ๑๘๐๑ ครั้งหนึ่ง

๑ หนังสือหลวง ฯ*

๑ แลในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์นั้น, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่, ได้เสด็จอยู่กับสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าหญิง. ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อย, ประสูตพระราชโอรศ ๓ พระองค์. พระองค์ที่หนึ่งประสูตร์ในปีรกาตรีศก, ศักราช ๑๑๖๓, ตรงกับปีมีคฤษตศักราช ๑๘๐๑ ได้เปนเจ้าฟ้าตามพระมารดาแต่สิ้นพระชนม์เสียในปีนั้น. พระองค์ที่ ๒ ประสูตร์ในปีชวดฉศก, ศักราช ๑๑๖๖, ตรงกับปีมีคฤษตศักราช ๑๘๐๔. พระองค์ที่ ๓ ประสูตร์ในปีมโรงสัมฤทธิศก, ศักราช ๑๑๗๐, ตรงกับปีมีคฤษตศักราช ๑๘๐๘. สองพระองค์นี้เปนเจ้าฟ้าตามพระมารดา. แลมีกรมพระราชวังบวรในแผ่นดินนั้น, สวรรคตในปีกูนเบญจศก, ศักราช ๑๑๖๕ ตรงกับปีมีคฤษตศักราช ๑๘๐๓. แล้วล่วงมาถึงปีเถาะนพศก, ศักราช ๑๑๖๙ โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่, เลื่อนที่เปน กรมพระราชวังบวร. เมื่อนั้นเจ้าฟ้าพระโอรศท่านสองพระองค์, องค์หนึ่งประสูติก่อนเลื่อนที่. พระองค์ประสูตรเมื่อเลื่อนที่แล้วนั้น, ก็เปนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า.

๑ ก็พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์, ได้มีพระราชธิดาพระองค์หนึ่ง, มารดาเปนบุตรีเจ้าเมืองเวียงจัน, โปรดให้เปนแต่เพียงพระองค์เจ้าเหมือนกันกับพระราชบุตร์. แลพระราชบุตรีพระองค์อื่นที่ประสูตรแต่พระสนม, เจ้าจอมมารดาของพระองค์เจ้านั้น, สิ้นชีบในปีกุนเบญจศก. เมื่อกรมพระราชวังบวรสวรรคตแล้วนั้น, พระองค์เจ้านั้นมีพระชนมายุได้ ๕ ขวบ, เปนกำพร้าไม่มีเจ้าจอมมารดา. ทรงพระกรุณามาก. ภายหลังล่วงมาปีหนึ่ง, พระองค์เจ้านั้นตามเสด็จลงไปลอยกระทง, วิ่งเล่นตกน้ำหายไป. คนทั้งปวงตกใจเที่ยวหาอยู่ครู่หนึ่ง, จึ่งภบพระองค์เจ้าไปเกาะทุ่นหยวกอยู่หาจมน้ำไม่. ผู้ภบเชิญเสด็จกลับมาได้, จึ่งทรงพระกรุณาโปรดมากขึ้น. มีพระราชโองการดำรัสว่า, พระองค์เจ้านี้เจ้าจอมมารดาก็เปนเจ้าฝ่ายลาว. ไอยกาธิบดีคือตัวเจ้าเวียงจันก็ยังอยู่. ควรจะให้เลื่อนที่เปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า. การพิธีโสกันต์ในพระบรมมหาราชวัง, แต่ตั้งแผ่นดินมาก็ยังหาได้ทำไม่. ถ้าถึงคราวโสกันต์จะได้ทำให้เปนแบบอย่างในแผ่นดิน. จึ่งโปรดพระราชทานพระสุพรรณบัต, ให้เปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี. เจ้าฟ้านั้นเมื่อถึงปีมโรงสัมฤทธิศก, ศักราช ๑๑๗๐, ตรงกับปีมีคฤษตศักราช ๑๘๐๘ พระชนมายุครบ ๑๑ ปี, ถึงกำหนดที่จะโสกันต์เมื่อนั้น, เจ้าฟ้าพินทวดีที่เปนผู้ชี้การมา, ก็สิ้นพระชนม์ไปแล้วถึง ๗ ปี. ถึงกระนั้นแบบแผนตัวอย่างการต่าง ๆ ที่เจ้าฟ้าพินทวดีได้ทรงจัดไว้, มีผู้ได้เรียนรู้เหนอยู่เปนอันมาก. แลได้ดูอย่างการที่ทำแต่ก่อนในพระบวรราชวังสามครั้งนั้นด้วย. จึ่งได้จัดการพระราชพิธีโสกันต์เปนการใหญ่เตมตามตำรา. คือตั้งพระราชพิธีบนพระมหาปราสาทคล้ายกับพระราชพิธีตรุศ, แลมีเขาไกรลาศราชวัด, ฉัตรทอง, ฉัตรเงิน, แลฉัตรรายทาง, นั่งกระละบาด, แลการเล่นต่าง ๆ อย่างสูง. แลแห่มียุรฉัตร, นางเชิญเครื่อง, นางสระแห่เครื่องขาว. เสด็จมาทรงฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์สามวัน. แล้วแห่มาเวลาเช้าโสกันต์ในวันที่ ๔ แล้วเสดจ์ขึ้นเขาไกรลาศ. ครอบเครื่องต้นแล้วแห่เวียนเขาไกรลาศสามรอบ, แล้วแห่กลับในเวลาเช้า. ครั้นเวลาบ่ายแห่เครื่องแดงมาสมโภชวันนั้นแล้วต่อไปอีกสองวัน. วันที่ ๗ จึ่งแห่พระเกสาไปลอย. การเปนเสรจ์โสกันต์เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี, ในเดือน ๔ ปีมโรงสัมฤทธิศก, ศักราช ๑๑๗๐, ตรงเดือนมาร์ช, ในปีมีคฤษตศักราช ๑๘๐๙

๑ ครั้นล่วงมาอีก ๖ เดือน, พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์เสด็จสวรรคต. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอกรมพระราชวังบวร, ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ, เปนแผ่นดินที่สอง. เจ้าฟ้าพระราชโอรศสองพระองค์นั้น,

---

* **หนังสือจดหมายเหตุ (THE BANGKOK RECORDER) เล่ม ๑** จุลศักราช ๑๒๒๗ ใบที่ ๒๓ น่า ๒๘๙ - ๒๙๑.

ก็เปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น. ทรงปฤกษาด้วยข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายน่าฝ่ายใน, ว่าการพระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้า, ได้ทำลงเปนอย่างมีแบบแผนเปนจดหมายเหตุอยู่แล้ว. แต่การพระราชพิธีลงสรงตั้งพระนามเจ้าฟ้า, โดยอย่างเตมตามตำราครั้งกรุงศรีอยุทธยาเก่า, ยังหาได้ทำเปนแบบอย่างไม่. ผู้หลักผู้ใหญ่ที่เคยเหนก็แก่ชราเกือบจะหมดไปแล้วจะสาบสูญเสีย. จะใคร่ทำไว้ให้เปนเกรียติยศเยี่ยงอย่างสักครั้งหนึ่ง. ข้าราชการเหนพร้อมตามกระแสพระราชดำริห์. ครั้นถึงปีรกาเบญจศก, ศักราช ๑๑๗๕, ตรงกับปีมีคฤษสตศักราช ๑๘๑๓, จึ่งได้ตั้งการพระราชพิธีลงสรง, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่, ผูกแพไม้ไผ่ที่ท่าราชวรดิฐ, มีกรงที่สรงอยู่กลางล้อมด้วยซี่กรงชั้นหนึ่ง, ตารางไม้ไผ่อีกชั้นหนึ่ง, ร่างแหอีกชั้นหนึ่ง, ผ้าขาวอีกชั้นหนึ่ง. มีบันใดเงินบันใดทองลงสองข้าง, บันใดกลางเปนเตียงหลั่นหุ้มผ้าขาว, เรียกว่าบันใดแก้ว. ในกรงมีมพร้าวคู่ปิดเงินปิดทอง. แลปลาทองปลาเงิน, กุ้งทองกุ้งเงิน, ลอยอยู่ทั้ง ๔ ทิศ. กรงนั้นมีพระมลฑปสรวมมีราชวัด. ฉัตทอง, ฉัตนาก, ฉัตเงิน, ล้อม ๓ ชั้น, มีทหารนั่งรายรอบ. แลมีเรือจุกช่องล้อมวง, แพที่สรงแทนเขาไกรลาศในการโสกันต์. การพระราชพิธีนอกนั้น, คือการบนพระมหาปราสาท, แลการแห่ทางแห่การเล่นต่าง ๆ ก็เหมือนกับโสกันต์. แห่เครื่องขาวเสด็จไปทรงฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมลต์บนพระมหาปราสาทสามวัน, วันที่ ๔ จึ่งแห่เสด็จลงไปท่าราชวรดิฐ. สรงในแพที่สรงแล้วแห่กลับแล้ว, จึ่งเสด็จมารับพระสุพรรณบัตรบนพระมหาปราสาท, พระราชทานพระสุพรรณบัตรจาฤกพระนามว่า, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ, เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติวงษ พงษอิศวรกระษัติย ขัติยราชกุมาร. ครั้นเวลาบ่ายแห่เครื่องแดงทรงเครื่องต้น, มาสมโพชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย. ครั้นนั้นเรียกว่าพระที่นั่งจักพรรดิพิมานในวันนั้น. แลต่อไปอีกสองวันเปนสามเวลาเสรจ์การพระราชพิธีลงสรง.

๑ ครั้นเสร็จการแล้วมีพระราชโองการดำรัศ, ว่าการลงสรงเช่นนี้ทำแต่ครั้งเดียวนี้เถิด. ภอเปนตัวอย่างไว้ไม่ให้สูญพิธีโบราณ. เพราะการโสกันต์เปนอันจำจะต้องทำสำรับยศเจ้าฟ้าทุก ๆ พระองค์. การลงสรงทำเปนสองซ้ำก็หาต้องการไม่. ไพร่ ๆ ที่เขาลงท่าลูกเขานั้น, เพราะเขาร้อนรนจะเร่งเอาของขวัญเกบเอาเงินคนอื่นมาใช้. เขาจึ่งรีบด่วนทำการลงท่าก่อนเวลาโกนจุก, เพราะเขาเหนว่าการโกนจุกนั้นยังช้าอยู่. ก็ในหลวงไม่ได้ร้อนรน, อะไรไม่ จะทำเป็นสองซ้ำสามซ้ำ, ทำแต่โสกันต์เถิด, ด้วยเปนของต้องจำใจทำตามธรรมเนียม. ครั้นมาเดือน ๔ ปีชวดอัฐศก, ศักราช ๑๑๗๘ เปนเดือนมาร์ช, ในปีมีคฤษตศักราช ๑๘๑๗. ได้มีการพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ามงกุฎนั้น, เปนการใหญ่เหมือนกันกับครั้งโสกันต์เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี. ครั้นมาเดือน ๔ ปีมโรงอัฐศก, ศักราช ๑๑๘๒, ตรงกับเดือนมาร์ช, ในปีมีคฤษตศักราช ๑๘๒๑, ได้มีการพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าอิศวเรศจุฑามณีอีกครั้งหนึ่ง. มีเขาไกรลาศแลการอื่น ๆ เหมือนกันกับการสองครั้งก่อน. เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดีนั้นได้ทำราชการ, ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย, มีพระโอรศ ๓ พระธิดา ๑ เปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าทั้ง ๔ พระองค์. พระองค์ใหญ่ประสูตรในปีชวดอัฐศก, ศักราช ๑๑๗๘, ตรงกับปีมีคฤสตศักราช ๑๘๑๖, พระนามว่าเจ้าฟ้าอาภรรณ์. พระองค์ที่ ๒ ประสูตรในปีเถาะเอกศก, ศักราช ๑๑๘๑ ตรงกันกับปีมีคฤสตศักราช ๑๘๑๙. พระนามว่าเจ้าฟ้ามหามาลา. พระองค์ที่ ๓ เปนเจ้าฟ้าหญิงประสูตรในเดือน ๔ ปีมโรงโทศก, ศักราช ๑๑๘๒, ตรงกับเดือนมาร์ชในปีมีคฤสตศักราช ๑๘๒๑ สิ้นพระชนม์เสียในวันประสูตร. พระองค์ที่ ๔ ประสูตรในปีมเมียจัตวาศก, ศักราช ๑๑๘๔, ตรงกับปีมีคฤสตศักราช ๑๘๒๒ พระนามว่าเจ้าฟ้าปิ๋ว. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าสามพระองค์นี้, พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิดหล้านภาไลยก็ทรงพระราชดำริห์ไว้, ว่าจะทำการโสกันต์ให้เตมตามตำราเหมือนกัน, ก็แต่เมื่อยังไม่ถึงเวลาโสกันต์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิดหล้านภาไลย, ก็เสด็จสวรรคตในปีวอกฉศก, ศักราช ๑๑๘๖, ตรงกับปีมีคฤสตศักราช ๑๘๒๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ.

ประกาศ
*ว่าด้วยเรียกนามข้าราชการฝ่ายใน**

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า แต่นี้ต่อไปให้เจ้าจอมอยู่งานแลข้าราชการฝ่ายในประพฤติให้ต้องตามพระราชบัญญัติต่อไปนี้ทุกประการ

ข้อ ๑ บันดาเจ้าจอมที่ได้รับพระราชทานหีบลงยาหีบทอง ห้ามไม่ให้เรียกใคร ๆ ว่าคุณพี่ นอกจากที่กำหนดต่อไปนี้คือ พี่ร่วมบิดามารดา ๑ พี่ร่วมบิดา ๑ เปนลูกป้าลูกน้าลูกอาลูกลุง ฤๅเปนญาติห่างหน่อยหนึ่งแต่นับถือกันอยู่ ๑ เปนเจ้าจอมอยู่งานยังไม่ตกเปนพนักงานฤๅออกจากราชการ ๑ คน ๔ พวกนี้ จึงให้เรียกคุณพี่ได้ นอกจากที่ว่ามา ๔ จำพวกนี้ ผู้ใดเรียกว่าคุณพี่จะคืนหีบลงยาหีบทองเสีย

ข้อ ๒ ห้ามมิให้ใคร ๆ เรียกเจ้าจอมอยู่งานที่ได้หีบลงยาหีบทอง ว่าแม่นั่นแม่นี่ เว้นไว้แต่ผู้ที่จะกำหนดต่อไปนี้เรียกได้ คือเจ้านายพระองค์เจ้าฤๅหม่อมเจ้าที่ไม่ได้เปนหนี้เปนทาษใครพวก ๑ เจ้าจอมอยู่งานด้วยกันพวก ๑ เจ้าคุณเท้านางเถ้าแก่พนักงาน แลผู้มีบันดาศักดิ์นอกวังในวัง ที่มีอายุแก่กว่าผู้ที่ตัวจะเรียกแม่ตั้งแต่ ๑๒ ปีขึ้นไปพวก ๑ คนเปนพี่น้องญาติของตัวผู้ที่จะเรียกพวก ๑ คน ๔ พวกนี้จึงให้เรียกเจ้าจอมว่าแม่ได้ นอกจากนี้ห้ามไม่ให้ใครเรียกแม่เปนอันขาด ถ้าเรียกจะปรับไหมมีโทษ

ข้อ ๓ ห้ามไม่ให้ผู้ใหญ่ผู้ใดผู้หนึ่งเรียกเจ้าจอมที่ได้หีบลงยาหีบทอง ว่าอีว่าหนู ว่านาง ฤๅเรียกชื่อลอย ๆ เว้นไว้แต่ผู้ที่จะกำหนดต่อไปนี้ จึงจะยอมให้เรียก คือบิดามารดา ๑ ปู่ยาตายายป้าน้าอาที่เลี้ยงผู้ที่จะถูกเรียกมา ๑ เจ้านายมีสมเด็จพระนางเจ้า พระนางเจ้าจนเสมอพระองค์เจ้าที่เปนผู้ใหญ่ มีพระชนม์พรรษามากกว่าผู้ที่จะต้องเรียกตั้งแต่ ๑๒ ปีขึ้นไป ๑ นอกจากนี้ห้ามไม่ให้ใครเรียก ว่าอีหนูนางฤๅเรียกชื่อลอย ๆ เปนอันขาด ถ้าใครเรียกจะปรับไหมมีโทศ ให้เจ้าจอมอยู่งาน แลผู้อื่นประพฤติให้ถูกต้องตามพระราชกำหนดนี้ทุกประการ

คำอธิบายพระราชประสงค์ ที่ออกประกาศนี้ ข้อ ๑ ซึ่งห้ามไม่ให้เจ้าจอมเรียกผู้ใดที่ไม่ได้อนุญาตในพระราชบัญญัติว่าคุณพี่นั้น ถ้าผู้ที่ตัวจะเรียกเปนผู้ใหญ่ฤๅเปนที่เกรงใจ จะเรียกคุณย่าคุณป้าคุณอาวคุณน้าฤๅอย่างใดอย่างหนึ่งเรียกได้หมด เว้นแต่คุณพี่ห้ามไม่ให้เรียก

ข้อ ๒ ที่มีกำหนดให้เรียกแม่ได้แต่ที่อนุญาต ในพระราชบัญญัตินอกนั้นไม่ให้เรียกนั้น ใช่ว่าจะบังคับให้เรียกคุณอย่างเดียว เมื่อไม่สมรรคเรียกคุณก็ให้เรียกว่าเจ้าจอมมารดาฤๅเจ้าจอมตามตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์เถิด

ข้อ ๓ ห้ามไม่ให้คนที่ไม่ได้อนุญาตในพระราชบัญญัติเรียกเจ้าจอมว่าอีนาง หนู ฤๅเรียกชื่อลอย ๆ นั้นก็เหมือนกัน ถ้าไม่สมรรคเรียกแม่จงเรียกว่าเจ้าจอมมารดา เจ้าจอมตามยศบรรดาศักดิ์เถิด

---

* **กฎหมายไทย เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ ; อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑), หน้า ๖๗๐. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพนายจิตติ ติงศภัทิย์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๒๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐).

การที่ห้ามทั้งนี้เพราะเห็นว่าข้าราชการฝ่ายน่า ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ชุบเลี้ยงแล้ว เจ้านายข้าราชการก็ต้องประพฤติต่อตามยศบรรดาศักดิ์ที่ใครจะคงเรียกอ้ายเรียกเจ้าอยู่ตามเคยเรียก ฤาแกล้งเรียกขึ้นใหม่นั้นไม่มี ส่วนข้าราชการฝ่ายในนี้ไม่ได้เปนดังนั้นผู้ที่เคยเปนเด็กอยู่แต่ก่อน โตขึ้นมาทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงมียศบรรดาศักดิ คนที่เคยเรียกแม่เรียกนางอยู่แต่ก่อน ก็ยังเรียกเสมออยู่บางทีเคยเรียกแม่กลับเรียกลอยๆ ฤาไม่เคยเรียกแกล้งเรียกเปนการไว้ยศ ไม่ว่าผู้ที่ต้องเรียกจะเปนคนดีมีตระกูลมียศปานใด ผู้เรียกจะเปนไพร่เปนทาษปานใด มักจะถือเอาว่ามีอายุมากกว่าเปนประมาณดังนี้ เห็นว่าเปนที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศที่ได้ทรงชุบเลี้ยงจึงได้ห้าม

ให้เจ้านายรับสั่งห้ามปรามข้าหลวง แลให้ผู้เปนนายห้ามปรามญาติพี่น้องบ่าวไพร่ให้ทั่ว ถ้าข้าเจ้าบ่าวนายองค์ใดคนใดมาเรียกเจ้าจอมผิด พระราชบัญญัตินี้จะเอาเจ้านายเปนผิดด้วย

ให้คนทั้งปวงประพฤติตามพระราชบัญญัตินี้ทุกประการ ถ้าผู้ใดไม่ทำตามจะลงพระราชอาญาตามโทษานุโทษ

ประกาศมาณวันพุธ เดือนแปด แรมสิบสามค่ำ ปีจออัฐศก ศักราช ๑๒๔๘* เปนวันที่ ๖๔๖๙ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

---

* ตรงกับวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๙

*คำประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธย**

ศุภมัศดุ พระพุทธสาสนกาล เปนอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๒๙ พรรษา ปัตยุบันกาลโสณสังวัจฉระบุศยมาศ กาลปักฉัฐมีดิถีศุกรวาร ปริเฉทกาลกำหนด

พระบาทสมเดจพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุศยรัตนราชรวิวงษ วรุตมพงษ บริพัตร วรขัติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราหณีจักรกรีบรมนารถ มหามกุฎราชวรางกูร สุจริตมูลสุสาธิตอรรคอุกฤฐไพบูลย์ บุรพาดูลย์กฤษฎาภินิหาร สุภาธิการรังสฤษดิ์ ธัญญลักษณวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตมางคประนต บาทบงกชยุคลประสิทธิสรรพศุภผลอุดมบรม สุขุมาล ทิพยเทพาวตารไพศาลเกียรติคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ วิสิทธิศักดิสมญาพินิตประชานารถ เปรมกมลขัติยราชประยูร มูลมุขมาตยาภิรมย์ อุดมเดชาธิการ บริบูรณคุณสารสยามาทินคร วรุตเมกราชดิลก มหาปริวารนายก อนันตมหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเสศสิรินทร อเนกชนนิกรสโมสรสมมต ประสิทธิโรยศมโหดม บรมราชสมบัติ นพปดลเสวตรฉัตราดิฉัตร ศิริรัตโนปลันณ์มหาบรมราชาภิเสกาภิสิต สรรพทศดิศวิชิตไชย สกลมหัยสวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดม บรมนารถชาติอาชาไศรย พุทธาทิไตรย รัตนสรณารักษ อดุลยศักดิอัคนเรศราธิบดี เมตตากรุณาสีตลหฤไทย อโนปมัยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิบดินทร ปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริห์ว่า ตามพระราชกำหนดกฎหมาย ซึ่งปรากฎมาว่ากฎมณเฑียรบาล อันพระบาทสมเดจพระรามาธิบดีที่ ๑ อู่ทอง ซึ่งประดิษฐานแลดำรงกรุงทวารวดีศรีอยุทธยา ได้ทรงตั้งขึ้นไว้เมื่อปีชวดโทศก จุลศักราช ๗๒๒ ซึ่งเปนครั้งเริ่มแรกที่จะได้จัดลำดับยศพระบรมวงษานุวงษ แลข้าราชการทั่วไป ในพระราชกำหนดนั้นยกพระบรมราชโอรศอันเกิดด้วยพระอรรคมเหษี เปนสมเดจหน่อพุทธเจ้า มีพระเกียรติยศใหญ่ยิ่งกว่าพระบรมวงษานุวงษ ซึ่งปรากฎตำแหน่งยศเปนลำดับลงมา ในพระราชกำหนดนั้นหาได้มีตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลมหาอุปราชฝ่ายน่าไม่ เมื่อพิเคราะดูตามจดหมาย พระราชพงษาวดารในเบื้องต้นก็ไม่มีปรากฎว่าได้ตั้งพระมหาอุปราชฝ่ายน่าตลอดมาหลายแผ่นดิน จนถึงแผ่นดินพระบาทสมเดจพระบรมไตรโลกนารถ ซึ่งได้ทรงตั้งพระราชกำหนดศักดินาพลเรือน ในจุลศักราช ๘๒๘ ปีจออัฐศก จึ่งได้มีปรากฎในพระราชพงษาวดาร ว่าได้ทรงประดิษฐาน พระราชโอรสไว้ในที่พระมหาอุปราช ความบ่งตรงกันกับตำแหน่งนาพลเรือน ซึ่งได้ตั้งขึ้นในครั้งนั้นเปนชั้นหลังมีกำหนดว่า สมเดจพระเจ้าลูกเธอซึ่งได้เฉลิมพระราชมณเฑียร เปนพระมหาอุปราช ทรงศักดินาแสนหนึ่ง เปนต้นตำแหน่งพระมหาอุปราชเกิดขึ้น แต่ครั้นเมื่อรัชกาลต่อ ๆ มาก็หาได้ตั้งทุกแผ่นดินทุกครั้งทุกคราวไม่ เว้นหว่างอยู่หลาย ๆ สิบปีก็มี ครั้นภายหลังเมื่อประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยานี้แล้ว ตำแหน่งที่พระมหาอุปราช จึ่งเปนตำแหน่งซึ่งได้ตั้งทุกรัชกาล แต่มิได้มีคงที่อยู่สำหรับแผ่นดิน เปนตำแหน่งที่สำหรับพระราชทานบำเหนจความชอบแก่พระบรมวงษผู้มีความชอบยิ่งใหญ่เฉพาะพระองค ครั้นเมื่อพระมหาอุปราชผู้มีความชอบนั้นล่วงไปแล้ว ไม่มีพระบรมวงษพระองคใดซึ่งจะมีความชอบเสมอเหมือนพระมหาอุปราชที่ล่วงไป จึ่งไม่ได้ทรงตั้งตำแหน่งนั้นต่อไปอีก เว้นหว่างอยู่นาน ๆ จนตลอดรัชกาลทุก ๆ แผ่นดินมา

แต่ตำแหน่งพระมหาอุปราชในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระราชทานเกียรติยศใหญ่ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน มีพระนามเปนต้นลม้ายคล้ายคลึงกับพระเจ้าแผ่นดิน ภอประจวบกันกับที่กรุงสยามได้มีทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศ ซึ่งมีธรรมเนียมตำแหน่งยศพระบรมวงษานุวงษ แปลกเปลี่ยนกันกับ

---

* **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๔๘**, หน้า ๓๖๘ - ๓๗๐.

กรุงสยามยากที่จะเข้าใจได้ จึงได้แปลตำแหน่งพระมหาอุปราชออกเปนพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ เพื่อจะให้เข้าใจได้ง่าย ๆ แต่นั้นมาความเข้าใจของคนต่างประเทศ ก็แปลกเปลี่ยนไปต่าง ๆ ยากที่จะชี้แจงให้เข้าใจได้

ครั้นเมื่อวันสุกร เดือนเก้า แรมสิบค่ำ ปีรกาสัปตศก ศักราช ๑๒๔๗ ได้ทรงพระราชดำริหพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษ กับเสนาบดีแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเหนพร้อมกันว่า ตำแหน่งที่พระมหาอุปราชนี้ ควรจะยกเลิกเสียด้วยเหตุทั้งปวงอันได้กล่าวแล้วในประกาศฉบับนั้น

บัดนี้ทรงพระดำริหพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษกับเสนาบดี แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเหนพร้อมกันว่า ตำแหน่งยศสมเดจพระบรมโอรสาธิราชซึ่งเรียกว่าสมเดจหน่อพุทธเจ้า อันได้ตั้งขึ้นไว้แต่ครั้งสมเดจพระรามาธิบดีที่ ๑ ในจุลศักราช ๗๒๒ นั้น เปนตำแหน่งอันสมควรซึ่งจะใช้เปนแบบอย่างสืบไปภายน่า แลเปนตำแหน่งอันถูกต้องกันกับนานาประเทศทั้งปวง ซึ่งจะเปนอันเข้าใจได้โดยชัดเจน

จึงโปรดเกล้าฯ ให้เลิกธรรมเนียมตั้งพระมหาอุปราชฝ่ายน่า ซึ่งมีมาในพระราชกำหนดตำแหน่งศักดินาพลเรือนนั้นเสีย คงใช้ตามพระราชกำหนดซึ่งปรากฏชื่อว่ากฎมณเฑียรบาล อันได้ตั้งไว้ในจุลศักราช ๗๒๒ นั้น

อนึ่งราชประเพณีแต่ก่อนมา เมื่อสมเดจพระเจ้าลูกเธอ พระราชกุมารพระองคใหญ่มีพระชนมายุได้เก้าพรรษา ก็ได้เคยมีการลงสรงสนาน รับพระปรมาพิไชยดำรงพระเกียรติยศเปนสมเดจพระบรมโอรสาธิราชบ้างยกการลงสรงเสีย มีแต่การพระราชพิธีเฉลิมปรมาพิไชยบ้าง เปนแบบอย่างมาแต่โบราณ จนถึงกรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยานี้ ในแผ่นดินพระบาทสมเดจพระพุทธเลิศหล้านภาไลยได้มีการพระราชพิธีลงสรงสนานรับพระปรมาพิไชย ในพระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งหนึ่ง ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้มีการพระราชพิธีรับพระปรมาพิไชย ในพระบาทสมเดจพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกครั้งหนึ่งเปนแบบอย่างมา

ในบัดนี้สมเดจพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าราชกุมารพระองค์ใหญ่ มีพระชนมายุได้เก้าพรรษา สมควรที่จะได้มีการพระราชพิธีลงสรงสนาน แลรับพระปรมาพิไชยตามโบราณราชประเพณี จึ่งทรงพระราชดำริห์พร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษ แลท่านเสนาบดี ให้จัดการพระราชพิธีลงสรงตามแบบอย่างแต่ก่อน แล้วจึ่งมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้สถาปนาสมเดจพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าราชกุมารพระองค์ใหญ่ขึ้นเปนสมเดจพระบรมโอรสาธิราช มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัตรว่า สมเดจพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ อดิศวรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยวรางกูร บรมมกุฎนเรนทรสูริย์ขัตติยสันตติวงษอุกฤษฐพงษวโรภโตสุชาติ ธัญญลักษณวิลาศวิบุลยสวัสดิ ศิริวัฒนวิสุทธิสยามมกุฎราชกุมาร มุสิกนามตามตำแหน่งยศสมเดจหน่อพุทธเจ้า ซึ่งมีมาในพระราชกำหนดกฎมณเฑียรบาล ซึ่งได้ตั้งไว้ในจุลศักราช ๗๒๒ แลให้ทรงศักดินาแสนหนึ่ง เสมอสมเดจพระเจ้าลูกเธอ อันได้เฉลิมพระราชมณเฑียร เปนพระมหาอุปราชฝ่ายน่าซึ่งมีมาในพระราชกำหนดตำแหน่งนาพลเรือน ซึ่งได้ตั้งไว้ในจุลศักราช ๘๒๘ นั้น

ขออาราธนาเทพยดาผู้มีมเหศวรศักดิอันประเสริฐ ซึ่งสถิตย์ดำรงอยู่ในภูมิพฤกษอากาศ กาญจนรัตนพิมานทั่วทุกแหล่งหล้าเปนอาทิ คือเทพยอันทรงนามสยามเทวาธิราช ซึ่งเปนอธิบดีได้บริรักษบำรุงกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยานี้ แลเทพยเจ้าผู้อภิบาลรักษานพปดลมหาเสวตรฉัตร ศิริรัตนราไชยสวริย์แลเทพยอันรักษารัตนบัลลังก์พระที่นั่งบรมราชอาศน์ใหญ่น้อย ในพระราชนิเวศน์บรมมหาสฐานทุกตำบลทั้งเทพยเจ้าอื่น ๆ ผู้มีทิพยานุภาพมหิทธิฤทธิศักดิ์สิทธิ สิงสถิตย์ในภูมิ์ลำเนาแนวพฤกษบรรพตากาศพิมานทุกสฐานทั่วพระราชอาณาจักร บันดาซึ่งมีไมตรีจิตรได้ผดุงบริรักษพระบรมราชวงษนี้ สืบมาจนกาลบัดนี้ จงได้ทำนุบำรุงรักษาสมเดจพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นี้ ให้ทรงพระเจริญทฤฆชนมายุ พรรณ ศุข พล ปฏิภาณศิริสวัสดิพิพัฒนมงคล เกียรติยศอิศริยยศศักดิเดชานุภาพทุกประการ ขอให้พระเกียรติคุณอดุลยยศปรากฏไปสิ้นกาลนานเทอญ

ประกาศเลื่อนพระนาม
*พระอรรคชายาเธอ แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า**

ศุภมัสดุ พระพุทธสาสนกาลเปนอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๓๑ พรรษา ปัตยุบันกาล มุสิกสังวัจฉรพิสาขมาศ กาฬปักษทศมีดิถี โสรวารบริจเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเดจพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพย มหามงกุฎ บุรุศยรัตนราชรวิวงษ วรุตมพงษบริพัตร วรขัติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราหณี จักรกรีบรมนารถ มหามกุฎราชวรังกูร สุจริตมูลสุสาธิต อรรคอุกฤษฐไพบูลย์ บุรพาดูลยกฤษฎาพินิหาร สุภาธิการรังสฤษดิ ธัญลักษณวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตมางคประณต บาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพศุภผล อุดมบรมศุขุมาลย์ ทิพยเทพาวตาร ไพศาลเกียรติคุณ อดุลยพิเศศ สรรพ เทเวศรานุรักษ วิสิฐศักดิสมยาพินิจประชานารถ เปรมกระมลขัติยราชประยูร มูลมุขมาตยภิรมย์ อุดมเดชาธิการ บริบูรณคุณสารสยามาธินคร วรุตเมกราชดิลก มหาปริวารนายก อนันตมหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศศศิรินธร อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ ประสิทธิวรยศมโหดม บรมราชสมบัติ นพปดลเสวตรฉัตราดิฉัตร ศิริรัตโนปลักษณ มหาบรมราชาภิเศกาภิสิต สรรพทศทิศพิชิตไชย สกลมหัยสวริยมหาสวามินทร มเหศวรมหินทร มหารามาธิราช วโรดม บรมนารถชาติอาชาวไศรย พุทธาธิไตรรัตนสรณารักษ อดุลยศักดิอัคนเรศราธิบดี เมตตากรุณาสีตลหฤทัย อโนปมัยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิบดินทร ปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตรพระจุลจอม เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์ว่า พระอรรคชายาเธอ หม่อมเจ้าอุบลรัตนนารีนาค แลพระอรรคชายาเธอ หม่อมเจ้าสาย ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณมาช้านานโดยความซื่อสัตยสุจริตจงรักภักดี เปนอันมาก มิได้มีรแวงผิดให้เปนที่ขุ่นเคืองพระราชหฤทัย แลเสื่อมเสียพระเกียรติยศ แต่สักครั้งหนึ่งเลย ได้ดำรงพระยศ เปนพระอรรคชายามีพระเจ้าลูกเธอหลายพระองค์ มิได้มีความกำเริบวุ่นวายด้วยยศศักดิ ประพฤติพระองค์เปน สุภาพเรียบร้อย เหมือนพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน ซึ่งสิ้นพระชนม์ไปแล้วนั้น เพราะ เหตุทั้งปวงอันได้กล่าวในคำประกาศเลื่อนพระนามพระอรรคชายาพระองค์ก่อนก็เหมือนกันกับพระอรรคชายา ทั้ง ๒ พระองค์นี้ จึ่งเปนการสมควรที่จะทรงยกย่องพระเกียรติ์ยศไว้ ให้ตั้งอยู่ในตำแหน่งอันสูงศักดิเตมตามที่ สมควรนั้น

จึ่งมีพระบรมราชโองการ มารพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่งให้สฐาปนา พระอรรคชายาเธอ หม่อมเจ้าอุบลรัตนนารีนาค แลพระอรรคชายาเธอ หม่อมเจ้าสาย ขึ้นเปนพระองค์เจ้า มีพระนามตามจาฤกใน พระสุพรรณบัตร พระองค์ใหญ่ว่าพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค พระองค์น้อยว่าพระอรรค ชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ ให้ทรงศักดิ์นาพระองค์ละ ๒๐๐๐๐ ตามตำแหน่งพระอรรคชายาเธอ มีกรมในพระราชกำหนดใหม่

---

* **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๕๐,** หน้า ๖๐ - ๖๓.

ให้พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค ทรงตั้งเจ้ากรมเปนขุนอรรควรราชกัลยา ถือศักดินา ๖๐๐

ปลัดกรมเปนหมื่นยุพภักดี ถือศักดินา ๕๐๐

สมุห์บาญชีเปนหมื่นวาทีพลากร ถือศักดินา ๓๐๐

ให้พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ ทรงตั้งเจ้ากรมเปนขุนสุทธาสินีนาฎ ถือศักดินา ๖๐๐

ปลัดกรม เปนหมื่นอาจอำนวยกิจ ถือศักดินา ๕๐๐

สมุห์บาญชี เปนหมื่นสนิทนรารักษ ถือศักดินา ๓๐๐

อนึ่งทรงพระราชดำริห์ว่า พระเจ้าลูกเธอ ซึ่งเปนพระราชโอรสพระราชธิดา อันพระมารดาได้ดำรงพระยศเปนพระอรรคชายาเธอ แล้วสมควรที่จะได้เลื่อนพระเกียรติ์ยศ เปนเจ้าฟ้าตามโบราณราชประเพณี จึ่งมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสให้เลื่อนพระยศพระเจ้าลูกเธอ อันประสูตรแต่พระอรรคชายาเธอทั้ง ๖ พระองค์ ขึ้นเปนพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ให้ทรงศักดินาพระองค์ละ ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดใหม่ แลถ้าจะมีสืบไปภายน่า ก็ให้เปนพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าแต่แรกประสูตรไป

อนึ่งทรงพระราชดำริห์ว่า พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร แลพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล เปนพระราชธิดา ทรงพระเจริญไวยควรที่จะได้รับพระสุพรรณบัตร ตามราชประเพณี จึ่งมีพระบรมราชโองการให้สฐาปนาเลื่อนขึ้นเปนสมเดจพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าทั้ง ๒ พระองค์

พระองค์ใหญ่ มีพระนามตามจาฤกในพระสุพรรณบัตรว่า สมเดจพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร วโรหารลักษณสมบัติรัตนกุมารี วรรคบริวาร

พระองค์น้อยมีพระนามตามจาฤกในพระสุพรรณบัตรว่า สมเดจพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล สรรพสกนธ์กัลยานี วรรคบริวาร ให้ทรงศักดินา พระองค์ละ ๒๐๐๐๐ ตามอย่างสมเดจพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าในพระราชกำหนดใหม่

ขอให้พระอรรคชายาเธอทั้งสองพระองค์ แลสมเดจพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าทั้ง ๖ พระองค์ ทรงเจริญพระชนมายุพรรณศุขพลปฏิภาณคุณสารสมบัติ สรรพศิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล วิบุลยศุภผล อดุลย์เกียรติยศมโหฬารทุกประการ

แลให้ผู้ที่ได้รับตำแหน่งยศ เปนเจ้ากรมปลัดกรม สมุหบาญชีทำราชการในหลวง แลในกรมตามอย่างธรรมเนียมเจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชีในพระองค์เจ้าต่างกรมทั้งปวงสืบไป ขอให้มีศุขสวัสดิ์เจริญ เทอญ

*ประกาศการสมโภชในงานรับพระสุพรรณบัตร**

มีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสีหนาท ให้ประกาศแก่พระบรมวงษานุวงษ์แลข้าราชการฝ่ายน่าฝ่ายใน ให้ทราบทั่วกันว่า ราชประเพณีแต่ก่อนมาถ้าเปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ายังมิได้มีพระนามจนพระชนมายุล่วงได้ ๘ พรรษา ๙ พรรษา จึ่งได้พระราชทานพระนาม แลเมื่อจะพระราชทานพระนามนั้นย่อมพระราชทานโดยพระสุพรรณบัตรในเวลาสรงสนานบ้างมีการแห่ซึ่งเรียกว่าการเฉลิมพระสุพรรณบัตรบ้าง พระราชทานโดยการตามธรรมเนียมคือมีสวดมนต์เลี้ยงพระสรงอย่างตั้งกรมบ้าง มีตัวอย่างต่าง ๆ สืบมาเปนอันมาก แต่ในการบางครั้งบางคราวซึ่งมีเหตุขัดข้องเริดค้างไป มิได้รับพระสุพรรณบัตรเฉลิมพระนาม จนเปนเจ้าฟ้าไม่มีพระนาม เรียกกันแต่ตามชนสามัญเรียกจนพระชนมายุมาก จึ่งได้รับพระสุพรรณบัตรเปนต่างกรมทีเดียวก็มี ที่ได้รับพระสุพรรณบัตรพระนามเจ้าฟ้าก็มี ที่เลยไม่ได้รับจนสิ้นพระชนม์ไปเสียทีเดียวก็มี ถ้าจะนับเจ้าฟ้าแต่ที่มีในกรุงเทพฯ นี้ ยกที่สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ยังไม่ทันถึงกำหนดซึ่งสมควรจะรับพระสุพรรณบัตรออกเสีย ก็มีที่ไม่ได้รับพระสุพรรณบัตรอยู่พระองค์เดียว แต่พระเจ้าบรมวงษ์เธอซึ่งเรียกพระนามตามชนสามัญเรียกว่าเจ้าฟ้าปิ๋ว แต่ถึงดั่งนั้นถ้ายังดำรงพระชนม์อยู่จนถึงมัทยมไวย ก็คงจะได้รับพระสุพรรณบัตรในรัชกาลที่ ๔ เปนแน่ ซึ่งนับมาว่าเจ้าฟ้าไม่มีพระสุพรรณบัตร มีพระองค์เดียวแต่เจ้าฟ้าปิ๋วนี้นับแต่ที่เปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ แลที่เปนพระราชกุมาร ส่วนเจ้าฟ้าหญิงซึ่งเปนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ในรัชกาลที่ ๑ สองพระองค์ มิได้นับเพราะไม่ควรจะต้องยกมากล่าว ส่วนเจ้าฟ้าซึ่งได้รับพระสุพรรณบัตรนั้น ได้รับในคราวสมัยต่าง ๆ กัน ในรัชกาลที่ ๑ พระราชทานพระสุพรรณบัตรเปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ แลสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าต่างกรมเสียทีเดียว โดยมากด้วยเหตุว่าในเวลาเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเศกนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอแลสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเหล่านั้น ทรงพระเจริญไวยเปนผู้ใหญ่แล้วโดยมาก ไม่ควรที่จะต้องเปลี่ยนพระนามเดิมอีกชั้นหนึ่ง ได้พระราชทานพระสุพรรณบัตรเฉลิมพระนามแต่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิงซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่พระองค์หนึ่ง กับยกพระองค์เจ้าขึ้นเปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์หนึ่ง ครั้นมาถึงในรัชกาลที่ ๒ ได้พระราชทานพระสุพรรณบัตร แด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียวสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งยังเหลืออยู่อีก มีเหตุขัดข้องบ้าง ยังทรงพระเยาว์อยู่บ้างยังหาได้พระราชทานพระสุพรรณบัตรไม่ก็พอเสด็จสวรรค์คตเสีย ครั้นล่วงมาในรัชกาลที่ ๓ จึ่งได้พระราชทานพระสุพรรณบัตรพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เลื่อนขึ้นเปนเจ้าฟ้าต่างกรมเสียทีเดียวตามแบบอย่างรัชกาลที่ ๑ ด้วยทรงเห็นว่าทรงเจริญพระชนมายุมากแล้ว คงได้รับพระสุพรรณบัตรพระนามเจ้าฟ้า แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอเจ้าฟ้าอาภรณ์ ยังเหลือไม่มีพระนามอีกสองพระองค์ เมื่อมาถึงในรัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชดำริห์ว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้รับพระสุพรรณบัตรตั้งพระนาม เปนอันไม่มีพระนามเดิม ดูเปนการต่ำทรามไป จึ่งได้พระราชทานพระสุพรรณบัตรตั้งพระนามเปน สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอิศเรศจุธามณีเสียชั้นหนึ่ง

---

* **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐,** หน้า ๓๔๙ - ๓๕๒.

ก่อน แล้วจึ่งได้พระราชทานพระสุพรรณบัตร เปนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกชั้นหนึ่งแล้วแลพระราชทานพระสุพรรณบัตรตั้งพระนามสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์ อย่างตั้งพระนามเจ้าฟ้า ภายหลังจึ่งได้เลื่อนขึ้นเปนกรมขุน แล้วได้มีการแห่เฉลิมพระสุพรรณบัตรในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอีกครั้งหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจันทรมณฑลโสภณภควดี กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริยอีกครั้งหนึ่ง แต่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธออีก ๒ พระองค์นั้น ยังทรงพระเยาว์อยู่จึ่งได้ตกค้างมาจนถึงแผ่นดินปัตยุบันนี้ จึ่งได้พระราชทานพระสุพรรณบัตรเฉลิมพระนาม โดยมีกระบวนแห่ตามแบบอย่าง เหตุฉนั้นจึ่งมีสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ซึ่งมิได้รับพระสุพรรณบัตรเฉลิมพระนามแต่พระองค์เดียว ดังเช่นกล่าวมาแล้ว

ในส่วนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลปัตยุบันนี้ ได้พระราชทานพระสุพรรณบัตรสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งฝ่ายน่าฝ่ายในแล้ว ๔ พระองค์

บัดนี้ทรงพระราชดำริห์ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าสมมติวงษ์วโรทัย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรมีพระชนมายุสมควรที่จะได้รับพระสุพรรณบัตร เฉลิมพระนามตามอย่างแต่ก่อน ล่วงกำหนดมาด้วยเหตุว่าติดการโสกันต์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เห็นว่าในรหว่างนี้มีช่องว่างสมควรที่จะพระราชทานพระสุพรรณบัตรได้แต่ครั้นจะทำให้พร้อมกันในครั้งเดียว เครื่องแห่แหนก็จะไม่มีพรักพร้อมได้ จึ่งโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งออกเปนสองคราว คือในเดือนมกราคม จะพระราชทานพระสุพรรณบัตร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ ในเดือนมีนาคมจะพระราชทานพระสุพรรณบัตร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าสมมติวงษ์วโรทัย พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ทำการในปีเดียวสองคราวเช่นนี้ เหตุว่าปีน่าจะพ้องกับการโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ

การซึ่งเฉลิมพระนามเช่นนี้ดูก็เปนที่น่าสงไสยอยู่หน่อยหนึ่งว่าพระนามก็มีเรียกร้องกันอยู่แล้ว เหตุใดจึ่งต้องเฉลิมพระนามใหม่ ก็ไม่ผลัดเปลี่ยนอย่างไรจากพระนามเดิม การเรื่องนี้ขออธิบายให้เข้าใจว่า เกิดขึ้นด้วยพระราชดำริห์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรังเกียจพระนามเจ้าฟ้าซึ่งข้าไทยตั้ง ได้ทรงยกตัวอย่างรับสั่งอยู่ว่ากลัวมันจะเรียกว่าเจ้าฟ้ากุ้ง ซึ่งภายหลังได้รับพระสุพรรณบัตร มีพระนามแล้วแลเฉลิมพระราชมณเฑียร เปนกรมพระราชวังก็ยังเรียกกันว่า เจ้าฟ้ากุ้ง วังน่ากุ้งเปนต้น จึ่งได้พระราชทานพระนามไว้เสียก่อน ให้เรียกไปพลาง ๆ เมื่อถึงกำหนดจะรับพระสุพรรณบัตรในบาดหมายอย่าให้ใช้พระนาม ซึ่งตั้งไว้พลาง ๆ นั้นให้ใช้แต่ว่าจะพระราชทานพระสุพรรณบัตร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าชาย สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิง ให้มีพระนามเช่นนั้น ๆ เปนการป้องกันคำไพร่เรียกตามชอบใจ แล้วแก้ภายหลังไม่ไหวดังนี้

ก็ในการรับพระสุพรรณบัตรเช่นนี้ ธรรมเนียมแต่ก่อนเคยมีการสมโภช พระบรมวงษานุวงษ์ ข้าราชการจัดสิ่งของมาสมโภชทุกครั้งทุกคราว ไม่แต่เฉภาะเฉลิมพระสุพรรณบัตรเจ้าฟ้า การรับพระสุพรรณบัตรของพระองค์เจ้าเปนพระองค์เจ้ามีสร้อยพระนาม ฤๅหม่อมเจ้ายกขึ้นเปนพระองค์เจ้า ซึ่งเปนที่สลักสำคัญดั่งเช่นพระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโสมนัศวัฒนาวดีในรัชกาลที่ ๓ ก็มี เจ้านายข้าราชการสมโภชด้วยเหมือนกันการสมโภชเปนการสำหรับเจ้านายซึ่งรับพระสุพรรณบัตรนั้นยังทรงพระเยาว์ ส่วนซึ่งทรงพระเจริญแล้วรับพระสุพรรณบัตรก็เปนการถวายของช่วยเหลือกันตามอย่างตั้งกรมตามใจผู้ใดจะถวายฤๅมิถวาย เปนธรรมเนียมมีมาดังนี้

แต่ในครั้งนี้ทรงพระราชดำริห์ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งจะได้รับพระสุพรรณบัตรในปีเดียวกันถึง ๔ พระองค์ พระบรมวงษานุวงษ์ ข้าราชการจะต้องสมโภชตามธรรมเนียมรายพระองค์ไป ไม่เหมือนอย่างช่วยงานครั้งการตั้งกรมในพระอรรคชายาแลรับพระสุพรรณบัตรของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอสองพระองค์ครั้งก่อน ซึ่งพอรวมเปนการเหมาได้ไม่ต้องรายสิ่งรายพระองค์ เมื่อจะต้องสมโภชรายพระองค์เช่นนี้ ก็จะต้องเสียทรัพย์สินเงินทองเปนอันมาก ในการครั้งนี้จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่าอย่าให้พระบรมวงษานุวงษ์แลข้าราชการทั้งปวงต้องสมโภชตามอย่างแต่ก่อนนั้นเลย ถ้าผู้ใดมีน้ำใจจะใคร่สมโภชก็ให้รอไว้ต่อเวลาโสกันต์จึ่งค่อยสมโภชให้เปนครั้งหนึ่งคราวเดียวทีเดียวเถิด การซึ่งจะพระราชทานพระสุพรรณบัตร แด่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอครั้งนี้ด้วยมีพระราชประสงค์ แต่จะให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอได้รับพระเกียรติยศ ตามซึ่งสมควรจะได้ เพราะเหตุว่าถ้ามิได้พระเกียรติยศตามแบบอย่างเช่นนี้ ไม่เปนแต่เฉภาะส่วนที่ไม่ได้กลับจะเงี่ยไปข้างเปนการเสียติดอยู่ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเหมือนหนึ่งมีเหตุอย่างหนึ่งอย่างใด ซึ่งเปนการไม่สมควรที่จะได้รับ จึ่งต้องลดหย่อนเสียตามตัวอย่างซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยทรงรังเกียจถือมาแต่ก่อนเช่นได้กล่าวแล้ว ในเรื่องพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มิได้มีพระราชดำริห์ประสงค์จะให้เกิดผลประโยชน์ แด่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอในทางทรัพย์สมบัติซึ่งจะได้มาจากของสมโภชนั้นอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ส่วนผลประโยชน์ซึ่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอแต่ก่อนๆ เคยได้รับมาในเวลาเช่นนี้ ก็จะพระราชทานเงินพระคลังข้างที่แทนมิให้เสื่อมประโยชน์ แลส่วนซึ่งสมโภชใช้แรงกันในส่วนเฉภาะพระองค์ ๆ ก็คงจะมีกันอยู่ได้เปนการเหมือนลงแขกลงขันกันในส่วนพระองค์ ๆ ของพระมารดาแห่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอนั้นคงที่อยู่ เปนการนอกจากการหลวง เพราะฉนั้นอย่าให้ผู้ใดคิดวิตกสงไสยว่าการซึ่งโปรดเกล้าฯ ห้ามมามิให้สมโภชนี้จะเปนแต่การลองใจ ฤๅพระบรมราโชบายอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ให้เข้าใจตามความตรง ๆ ว่ามีพระราชประสงค์แต่จะให้เปนที่ชื่นชมยินดีในพระราชหฤไทยแลไม่เปนที่เดือดร้อนทั่วไปนั้นอย่างเดียว

ประกาศมาณวันที่ ๒๒ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก[๒๔] ๑๑๐ เปนวันที่ ๘๔๔๒ ในรัชกาลประจุบันนี้

*เลื่อนพระเกียรติยศหม่อมเจ้า ขึ้นเปนพระองค์เจ้า**

ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริห์ว่า แต่ก่อนได้ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระโอรสซึ่งเปนสำคัญในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ทั้ง ๒ พระองค์ ดำรงพระยศเปนพระองค์เจ้าแล้ว คือ พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้านิพัทธ์พิสิฐพงษ์ พระองค์เจ้าเสฐวงษ์วราวัตร ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ พระองค์เจ้านิพันธ์ภาณุพงษ์ ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ กรมพระภาณุพันธุวงษ์วรเดช บัดนี้ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า หม่อมเจ้าในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทั้ง ๒ พระองค์ ที่ร่วมมารดากับพระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าเสฐวงษ์วราวัตร แลพระองค์เจ้านิพันธ์ภาณุพงษ์นั้น ควรจะดำรงพระยศเปนพระองค์เจ้าทุกพระองค์ จะได้เปนที่เชิดชูพระเกียรติยศให้ทวียิ่งขึ้น จึ่งมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระเกียรติยศหม่อมเจ้า ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทั้ง ๒ พระองค์ ซึ่งร่วมมารดากับพระวรวงษ์เธอ ทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทั้งที่ประสูตรแล้วแลจะประสูตรต่อไป ขึ้นเปนพระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าทุกพระองค์

ตั้งแต่วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๒ นี้ไป

*ประกาศในการสถาปนาพระเกียรติยศ***

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุศยรัตนราชรวิวงษ วรุตมพงษบริพัตร วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชรำพึงถึงพระคุณ แห่งพระเจ้าบรมมหัยยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตน์ราชประยูร ซึ่งได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระองค์มา จำเดิมแต่พระบรมประสูติกาลจนได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ โดยพระหฤทัยมั่นคงจงรักตลอดมา จนถึงเวลาสิ้นพระชนม์เหมือนอย่างสมเด็จพระบรมราชชนนี ก็ได้ทรงยกย่องขึ้นไว้ให้มีพระเกียรติยศใหญ่ อย่างสมเด็จพระบรมราชชนนี มีเว้นว่างอยู่บ้าง บัดนี้เสด็จสิ้นพระชนม์ไป เปนที่ทรงพระอาไลยระลึกถึงพระคุณเปนอันมาก พระองค์เปนผู้สมควรที่จะได้รับพระเกียรติยศใหญ่ เสมอด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนีโดยแท้

จึ่งมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงาน จัดเสวตรฉัตร ๗ ชั้นถวายเปนเครื่องเพิ่มเติมพระเกียรติยศ แลการสิ้นพระชนม์นั้น ให้เรียกว่าเสด็จสวรรค์คตเหมือนอย่างสมเด็จพระบรมราชชนนี คำที่จะใช้ในบาตรหมายราชการทั้งปวง ให้ใช้ดังที่ได้ประกาศมานี้ทุกประการ

ประกาศมาณวันอังคาร ที่ ๒๕ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ เปนวันที่ ๑๐๑๕๐ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

---

* **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐ ร.ศ. ๑๑๒**, หน้า ๓๙๔.

** **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓ ร.ศ. ๑๑๕**, หน้า ๒๒๕ - ๒๒๖.

*ประกาศใช้พระนามเจ้าฟ้ามีกรม**

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ธรรมเนียมแต่ก่อนมาเจ้าฟ้าที่ได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏมีกรม ใช้เรียกพระนามเดิมด้วย พระนามกรมด้วย เจ้าฟ้าที่ไม่ได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏใช้แต่พระนามกรม บัดนี้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งได้ทรงรับพระสุพรรณบัฏ มีกรมมีหลายพระองค์ จะมีการใช้พระนามมากขึ้นจะออกพระนามทั้งพระนามเดิม แลพระนามกรมอย่างแต่ก่อนทั่วไปในที่ทั้งปวงก็เปนการยืดยาว แต่นี้ต่อไปเจ้าฟ้าที่มีพระสุพรรณบัฏ ให้ใช้พระนามเดิมด้วยพระนามกรมด้วย แต่ในการที่สำคัญ เช่น ในประกาศฤๅในหนังสือสำคัญต่าง ๆ ถ้าเปนแต่การที่จะออกพระนามโดยปรกติ ให้ใช้แต่พระนามกรม ไม่ต้องออกพระนามเดิมด้วย แต่จะลงพระนามเองให้ใช้พระนามเดิม ส่วนเจ้าฟ้าที่ไม่ได้รับพระนามพระสุพรรณบัฏนั้น ถ้ามีกรมให้คงใช้แต่พระนามกรมในที่ทั้งปวงทั่วไป

ประกาศมาณวันที่ ๑๕ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๗ เปนวันที่ ๑๑๐๒๓ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

*ประกาศเพิ่มเติม เรื่องใช้พระนามเจ้าฟ้ามีกรม***

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศว่า เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๗ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเรื่องใช้พระนามเจ้าฟ้ามีกรมนั้น ข้อความยังไม่ชัดเจน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเพิ่มเติมว่า เจ้าฟ้ามีกรมที่รับพระสุพรรณบัฏ ซึ่งให้ใช้พระนามเดิมแลพระนามกรมต่อนั้น ให้ใช้แต่ที่เจ้ากรมเปนขุนขึ้นไป ส่วนที่เจ้ากรมเปนหมื่นนั้น ให้ใช้แต่พระนามเดิม ไม่ต้องออกนามกรมด้วยในที่ทั้งปวงทั่วไป

ประกาศมาณวันที่ ๒๐ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ เปนวันที่ ๑๑๒๔๐ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

*ประกาศคำนำพระนามพระเจ้าวรวงษเธอ****

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า พระวรวงษ์เธอ พระองคเจ้า ซึ่งเปนพระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทั้งสองพระองค์นั้น เปนพระราชภาคิไนยอันสนิท สมควรจะมีพระยศสูงกว่าพระวรวงษเธอสามัญ จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้คำนำพระนามว่า พระเจ้าวรวงษเธอ ให้ทรงศักดินา ๔๐๐๐ ถ้ามีกรมทรงศักดินา ๑๑๐๐๐

ประกาศมาณวันที่ ๑๒ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ เปนวันที่ ๑๑๔๗๕ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

---

* **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗**, หน้า ๔๓๖.

** **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๖ ร.ศ. ๑๑๘**, หน้า ๒๖๔, ๒๙๐ (บอกแก้ไข).

*** **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙**, หน้า ๑๗.

*ประกาศคำนำพระนามพระบรมวงษานุวงษ์**

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า คำนำพระนามพระบรมวงษานุวงษ์ ซึ่งใช้มาแต่ก่อนนั้น บัดนี้สมควรที่จะเปลี่ยนแปลงตามรัชกาล เพราะฉนั้น ตั้งแต่บัดนี้ไปให้เปลี่ยนคำนำพระนามพระบรมวงษานุวงษ์ดังต่อไปนี้

ฝ่ายน่า

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เปลี่ยนเปนสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เปลี่ยนเปนสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ

พระเจ้าน้องยาเธอ เปลี่ยนเปนพระเจ้าบรมวงษ์เธอ

พระเจ้าลูกยาเธอ ที่มีพระชนม์พรรษาแก่กว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนเปนพระเจ้าพี่ยาเธอ

พระเจ้าลูกยาเธอ ที่มีพระชนม์พรรษาอ่อนกว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนเปนพระเจ้าน้องยาเธอ

พระหลานเธอ เปลี่ยนเปนพระวรวงษ์เธอ

ฝ่ายใน

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ที่มีพระชนม์พรรษาแก่กว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนเปนสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ที่มีพระชนม์พรรษาอ่อนกว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนเปนสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ

พระเจ้าบรมวงษ์เธอ เปลี่ยนเปนพระเจ้าไอยิกาเธอ

พระเจ้าพี่นางเธอ พระเจ้าน้องนางเธอ เปลี่ยนเปนพระเจ้าบรมวงษ์เธอ

พระเจ้าลูกเธอ ที่มีพระชนม์พรรษาแก่กว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนเปนพระเจ้าพี่นางเธอ

พระเจ้าลูกเธอ ที่มีพระชนม์พรรษาอ่อนกว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนเปนพระเจ้าน้องนางเธอ

พระหลานเธอ เปลี่ยนเปนพระวรวงษ์เธอ

คำนำพระนามพระบรมวงษานุวงษ์นอกจากที่กล่าวมานี้ ให้คงอยู่ตามเดิม

ประกาศมาณวันที่ ๒๓ ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๙

---

* **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗ ร.ศ. ๑๒๙**, วันที่ ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๙ หน้า ๑ - ๒.

*ประกาศยกพระวรวงศ์เธอ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ**

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ทรงพระราชดำริว่า พระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ซึ่งมารดาเป็นพระองค์เจ้าแลหม่อมเจ้าที่มีอยู่ในเวลานี้ สมควรจะมีพระยศสูงกว่า พระวรวงศ์เธอ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงศ์บริพัตร ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต กับทั้งหม่อมเจ้าที่ร่วมครรภ์อันมีอยู่แลจะมีต่อไป แลพระโอรสในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ที่ประสูติใหม่แลที่จะมีร่วมครรภ์ต่อไป ให้มีคำนำพระนามว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ ให้ทรงศักดินา ๔๐๐๐ มีกรมทรงศักดินา ๑๑๐๐๐ มีบุตร มีบรรดาศักดิ์เป็นหม่อมเจ้า

ประกาศมา ณ วันที่ ๖ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๙

*ประกาศคำนำพระนามพระบรมวงษานุวงษ์***

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้คำนำพระนามพระบรมวงษานุวงษ์ เปลี่ยนตามรัชกาล ความแจ้งอยู่แล้ว บัดนี้ทรงพระราชดำริห์เห็นควรจะแก้ไขต่อไปให้เปนการเรียบร้อยเปนที่กำหนดสังเกตง่าย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขคำนำพระนามพระบรมวงษานุวงษ์บางหมู่ ดังนี้

พระบรมวงษานุวงษ์ ซึ่งเปนพระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อน ๆ มาให้ใช้คำนำว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ พระเจ้าบรมวงษ์เธอ ตามพระเกียรติยศ แลให้หมายชั้นตามรัชกาลเปนสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ ฤๅพระเจ้าบรมวงษ์เธอ ชั้น ๑ ชั้น ๒ ชั้น ๓ ชั้น ๔ ตามลำดับ

ส่วนคำนำพระนามพระเจ้าบวรวงษ์เธอ ทั้ง ๔ ชั้น แลพระบวรวงษ์เธอนั้น เปนคำคล้ายคลึงกับคำนำพระนามพระเจ้าบรมวงษ์เธอ จะพาให้ปะปนกันไป ให้เปลี่ยนใช้ว่าพระเจ้าราชวรวงษ์เธอ ชั้น ๑ ชั้น ๒ ชั้น ๓ ชั้น ๔ ตามที่กำหนดชั้นพระเจ้าบวรวงษ์เธอมาแต่เดิม ส่วนพระบวรวงษ์เธอนั้นให้ใช้คำนำพระนามว่า พระราชวรวงษ์เธอ

การที่ใช้ลำดับชั้นนั้น ให้ใช้แต่ในที่จำเปน ที่จะให้ทราบว่ารัชกาลใด ถ้าเปนการที่ใช้อยู่เสมอ ทราบกันอยู่แล้ว เช่นพระเจ้าบรมวงษ์เธอชั้น ๔ ก็ไม่ต้องบอกชั้นในคำนำพระนามเสมอไป

ประกาศมาณวันเสาร์ที่ ๑๕ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศ๊ก ๑๓๐ เปนวันที่ ๒๔๗ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

---

* **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗ ร.ศ. ๑๒๙**, วันที่ ๘ มกราคม ร.ศ. ๑๒๙ หน้า ๙๙.

** **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘ ร.ศ. ๑๓๐**, หน้า ๑๕๔ - ๑๕๕.

*ประกาศตั้งพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า**

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ทรงพระราชดำริห์ว่าในเวลานี้ พระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ก็มีน้อยแล้ว และหม่อมเจ้าในสมเด็จเจ้าฟ้า ซึ่งมารดาเปนพระองค์เจ้า และหม่อมเจ้า ก็ได้สถาปนาขึ้นเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ให้บุตรมีบรรดาศักดิ์เปนหม่อมเจ้า ดั่งแจ้งอยู่ในประกาศแต่ก่อนแล้ว บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะยกย่องหม่อมเจ้า อันเปนพระโอรสธิดาในสมเด็จเจ้าฟ้าซึ่งพระชนนีทรงศักดิ์ชั้นสมเด็จ คือในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงศ์ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณอินทราไชย ซึ่งมารดามิได้เปนเจ้าขึ้นดำรงพระยศเปนพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกหม่อมเจ้าในกรมที่ออกพระนามมาแล้วนั้น ขึ้นเปนพระองค์เจ้า ใช้คำนำพระนามว่า พระวรวงศ์เธอ ให้ทรงศักดินา ๓๐๐๐ ทุกพระองค์สืบไป

ประกาศมาณวันที่ ๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๐ เปนปีที่ ๓ ในรัชกาลปัจจุบัน

*ประกาศให้หม่อมเจ้าใช้นามสกุล***

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่า ประเพณีออกพระนามหม่อมเจ้าที่ใช้มาแต่ก่อน ย่อมใช้นามพระบิดาต่อให้ปรากฏว่าเป็นหม่อมเจ้าในกรมใดหรือพระองค์ใด ทรงพระราชดำริว่า บัดนี้ได้พระราชทานนามสกุลสำหรับต่างกรมและพระองค์เจ้าแล้ว ให้ใช้นามสกุลต่อนามหม่อมเจ้าแทนใช้นามกรมอย่างแต่ก่อน แต่หม่อมเจ้าซึ่งทรงสถาปนาให้มีพระเกียรติยศเป็นพระองค์เจ้านั้น ไม่ต้องใช้นามสกุลต่อท้ายพระนาม

อนึ่งสร้อย ณอยุธยา นั้น ถ้าเป็นหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง ไม่ต้องใช้ เพราะมีคำแสดงศักดิ์ในราชตระกูลปรากฏอยู่แล้ว

ประกาศมาณวันที่ ๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๒ เปนปีที่ ๕ ในรัชชกาลปัจจุบัน

---

* **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๔ พ.ศ. ๒๔๗๐**, หน้า ๒๕๓ - ๒๕๔.

** **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๖ พ.ศ. ๒๔๗๒**, วันที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๗๒ หน้า ๑๙ - ๒๐.

*ประกาศคำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์**

โดยที่คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งได้**มาแต่ก่อนนั้น บัดนี้สมควรที่จะเปลี่ยนแปลงตามรัชกาล

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึ่งประกาศให้เปลี่ยนคำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ พระเจ้าพี่ยาเธอ และพระเจ้าพี่นางเธอ เปลี่ยนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ตามพระเกียรติยศ

พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนเป็นสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ

คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์นอกจากที่กล่าวมานี้ ให้คงอยู่ตามเดิม

ประกาศมาณวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา

นายกรัฐมนตรี

---

* **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ พ.ศ. ๒๔๗๘**, วันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๔๗๘ หน้า ๑๑๗๙ - ๑๑๘๐.

** เรื่องเดียวกัน, วันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๔๗๘ หน้า ๑๓๒๔ บอกแก้คำว่า “ได้” เป็น “ใช้”

วินิจฉัยพระยศเจ้านายที่เรียกว่า
"กรมสมเด็จ" หรือ "สมเด็จกรม" *

จะต้องตั้งต้นด้วยวินิจฉัยคำที่ว่า "สมเด็จ" คำว่า "เจ้าฟ้า และคำว่า "กรม" ๓ คำนี้ก่อน คำทั้ง ๓ นี้ มีหลักฐานพอจะชี้ได้ว่าเกิดแต่แหล่งต่างกัน ไทยเราเอามาใช้เป็นยศเจ้านายในสมัยต่างกัน

คำว่า "สมเด็จ" ดูใช้ในที่หมายความว่า "เป็นอย่างยอด" ใช้ประกอบกับยศบุคคลชั้นสูงสุดหลายชนิด เช่นว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระชนนี สมเด็จพระอัครมเหสี สมเด็จพระเจ้าพี่นาง (และน้องนาง) เธอ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จเจ้าพระยา และสมเด็จพระราชาคณะ ล้วนหมายความว่าเป็นยอดในบุคคลชนิดนั้น คำ "สมเด็จ" มิใช่ภาษาไทย และไม่ปรากฏว่าไทยพวกอื่นใช้นอกจากไทยกรุงศรีอยุธยา จึงสันนิษฐานว่าได้คำสมเด็จมาจากเขมร ปรากฏใช้ นำหน้าพระนามพระเจ้าแผ่นดินในกฎหมายมาตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอู่ทอง

คำว่า "เจ้าฟ้า" ความหมายว่า "เทวดาจุติลงมาเกิด" เป็นคำภาษาไทย และชนชาติไทยใช้มาตั้งแต่ยังอยู่บ้านเมืองเดิมอันอยู่ในแดนจีนบัดนี้ เดิมเรียกแต่เจ้าครองเมืองว่า "เจ้าฟ้า" เมื่อพวกไทยใหญ่อพยพไปตั้งบ้านเมืองต่อแผ่นดินพม่า ก็เรียกเจ้าครองเมืองของตนว่า "เจ้าฟ้า" เมื่อตกเป็นประเทศราชขึ้นพม่า ๆ ก็เรียกว่า "เจ้าฟ้า" สืบมาอย่างเดิม แต่ประหลาดอยู่ที่พวกไทยน้อยซึ่งลงมาตั้งบ้านเมืองต่างอาณาเขต เช่นประเทศลานช้างก็ดี ลานนาก็ดี กรุงสุโขทัยก็ดี กรุงศรีอยุธยาก็ดี ไม่ใช้คำเจ้าฟ้ามาแต่เดิมเหมือนพวกไทยใหญ่ อาณาเขตไทยน้อยพวกอื่นจะยกไว้ กล่าวแต่เฉพาะกรุงศรีอยุธยา แต่เดิมมาเช่นในกฎมณเฑียรบาลเป็นต้น ก็หามียศเจ้าฟ้าปรากฏไม่ แรกปรากฏไปพบในหนังสือพงศาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตั้งพระมหาธรรมราชา ซึ่งครองเมืองพิษณุโลก (พระชนกของสมเด็จพระนเรศวร) เมื่อยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าหงสาวดีให้เป็น "เจ้าฟ้าสองแคว" (สองแควเป็นชื่อเดิมของเมืองพิษณุโลก) อย่างเดียวกับเจ้าฟ้าประเทศราชไทยใหญ่ เป็นแรกที่จะใช้ยศ "เจ้าฟ้า" ในไทยกรุงศรีอยุธยา ข้อนี้มีหลักฐานทางฝ่ายไทยรับรองอยู่ในกฎหมายลักษณะกบฏศึกบท ๑ ซึ่งสมเด็จพระเอกาทศรถทรงตั้ง ในบานแพนกเรียกพระนามสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า "สมเด็จบรมบาทบงกชลักษณอัครบุริโสดม บรมหน่อนรา เจ้าฟ้านเรศ เชษฐาธิบดี" ดังนี้ คงเป็นเพราะเคยมีคำ "เจ้าฟ้า" อยู่ในพระสุพรรณบัฏ ตามสร้อยพระนามสมเด็จพระบรมชนกนาถ และยังปรากฏต่อไปอีกอย่างหนึ่งว่า สมเด็จพระเอกาทศรถทรงเลิกคำเจ้าฟ้าไม่ใช้ ในสร้อยพระนามพระเจ้าแผ่นดินต่อมา เอาคำเจ้าฟ้าลดลงมาใช้เป็นยศเจ้านายชั้นสูง ด้วยทรงตั้งพระราชโอรส ผู้จะรับรัชทายาทให้เป็นเจ้าฟ้า ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าสุทัศน์" เป็นพระองค์แรก แต่นั้นคำเจ้าฟ้าก็ใช้เป็นยศของพระเจ้าลูกเธอที่พระมารดาเป็นเจ้า ถ้าเป็นลูกพระมเหสีเรียกว่า "สมเด็จเจ้าฟ้า" ถ้ามิใช่ลูกพระมเหสีเรียกแต่ว่า "เจ้าฟ้า" และขยายต่อลงไปอีกชั้นหนึ่งถึงหลานเธอที่พระบิดามารดาเป็นเจ้าฟ้าด้วยกันทั้งสองฝ่ายก็เป็นเจ้าฟ้า

---

* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ชุมนุมพระนิพนธ์ พระนิพนธ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ** (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๔๙๔), หน้า ๑๖๗ - ๒๐๓.

เรื่องนี้รวมพิมพ์ครั้งแรกใน**สาส์นสมเด็จ** ท้ายลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฉบับวันที่ ๒๓ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๘๒.

คำว่า "กรม" นั้น เป็นแต่ชื่อสังกัดคนพวกหนึ่ง ซึ่งจัดเป็นพนักงานทำราชการอย่างใดอย่างหนึ่ง มีชื่อกรมต่าง ๆ ปรากฏอยู่ในกฎหมายทำเนียบศักดินาเป็นอันมาก ถ้าสังเกตในทำเนียบนั้นจะเห็นได้ว่าชื่อกรมกับชื่อเจ้ากรมต่างกัน ยกตัวอย่างดังเช่นกรมชื่อ "สรรพากรนอก" เจ้ากรมชื่อ "หลวงอินทรมนตรี" ดังนี้ ถึงตัวเจ้ากรมจะได้เลื่อนยศเป็นพระหรือเป็นพระยา ชื่อกรมก็คงเรียกว่ากรมสรรพากรอยู่เป็นนิจ

การตั้งกรมเจ้านายแรกเกิดขึ้นเมื่อรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มูลเหตุที่จะตั้งกรมพบในหนังสือฝรั่งแต่งในสมัยนั้นเรื่อง ๑ (จะเรียกว่าเรื่องอะไร เวลาที่เขียนนี้นึกไม่ออก) กล่าวว่า เมื่อพระอัครมเหสีของสมเด็จพระนารายณ์ทิวงคต โปรดให้แบ่งพวกข้าคนของพระอัครมเหสีเป็น ๒ ภาค พระราชทานสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ (เจ้าฟ้าศรีสุพรรณ) ภาค ๑ พระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ (เจ้าฟ้าหญิงสุดาวดี) ภาค ๑ พิเคราะห์ดูสมกับความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเป็นกรมหลวงโยธาทิพ และทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเป็นกรมหลวงโยธาเทพ แต่พึงเห็นได้ว่ากรมทั้ง ๒ นี้ไม่มีชื่อกรมเช่นว่ากรมสรรพากร มีแต่ชื่อเจ้ากรม คือหลวงโยธาทิพและหลวงโยธาเทพ เช่นชื่อหลวงอินทรมนตรีเจ้ากรมสรรพากร เพราะกรมทั้ง ๒ เป็น "ขอเฝ้า" สำหรับเจ้านาย ๒ พระองค์ทรงใช้สอยชั่วพระชนมายุ ถ้าสิ้นพระองค์เจ้านายเมื่อใดกรมนั้นก็เลิก คือเป็นกรมที่มีชั่วคราว มิใช่กรมประจำราชการ อันนี้เป็นมูลเหตุที่เรียกชื่อเจ้ากรมเป็นชื่อกรมด้วย เพราะไม่มีชื่ออื่นจะเรียกกรมทั้ง ๒ นั้น แล้วเลยออกนามกรมเรียกเจ้านายผู้เป็นเจ้าของกรมว่า "เจ้าฟ้า (ของ) กรมหลวงโยธาทิพ" และ "เจ้าฟ้า (ของ) กรมหลวงโยธาเทพ" เป็นการเฉลิมพระยศว่าวิเศษกว่าเจ้านายที่ไม่มีกรม เช่นเจ้าฟ้าอภัยทศเป็นต้น มูลเดิมของการตั้งกรมเจ้านายมีมาอย่างนี้ หาได้ตั้งนามกรมเป็นพระนามของเจ้านายไม่

กรมเจ้านายชั้นแรกในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีแต่ "กรมหลวง" ต่อมาถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชามี "กรมพระ" กับ "กรมขุน" เพิ่มขึ้น ถึงรัชกาลพระเจ้าบรมโกศมี "กรมหมื่น" เพิ่มขึ้น กรมของเจ้านายจึงยุติเป็น ๔ ชั้น

กรมพระ สำหรับแต่ พระมหาอุปราช กรมพระราชวังหลัง และสมเด็จพระชนนีพันปีหลวง

กรมหลวง สำหรับ พระมเหสี พระบัณฑูรน้อย สมเด็จพระเจ้าน้องเธอ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ

กรมขุน สำหรับ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ

กรมหมื่น สำหรับพระองค์เจ้าลูกเธอ และเจ้าพระญาติตั้งเป็นพิเศษ

แบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยามีมาดังนี้

ถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงตั้งยศศักดิ์เจ้านายอนุโลมตามแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นแต่แก้ไขบ้างตามพฤติการณ์ จะว่าแต่พระยศชั้นกรมพระอันเป็นท้องเรื่องวินิจฉัยนี้

๑) ชั้นกรมพระ ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขตรงตามแบบเดิม แต่ครั้งนั้นไม่มีองค์สมเด็จพระชนนี และตามแบบเดิมก็ไม่เคยมีสมเด็จพระเจ้าพี่นาง จึงทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ ๒ พระองค์เป็นกรมพระ เทียบเสมอศักดิ์สมเด็จกรมพระเทพามาตย์พระราชชนนีตามตำรา ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระเทพสุดาวดี พระองค์ ๑ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรี

สุดารักษ์ พระองค์ ๑ เรียกโดยย่อว่า สมเด็จกรมพระเทพสุดาวดี และสมเด็จกรมพระศรีสุดารักษ์ คำสมเด็จ หมายความว่าเป็นเจ้าฟ้า มิได้เกี่ยวกับนามกรม

มีความในหนังสือพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ แห่งหนึ่งว่า เมื่อศึกพม่าครั้งปีมะเสง พ.ศ. ๒๓๒๘ "พระยาเทพสุดาวดี" เจ้ากรมของสมเด็จพระพี่นางพระองค์ใหญ่ เป็นผู้เชิญพระกระแสรับสั่งขึ้นไปเร่งกรมพระราชวังหลัง ซึ่งเป็นพระโอรสของสมเด็จพระพี่นางพระองค์นั้น ให้รีบตีทัพพม่าที่ยกเข้ามาในมณฑลนครสวรรค์ ชื่อพระยาเทพสุดาวดีที่ปรากฏในหนังสือพงศาวดารนั้น เป็นมูลเหตุที่พาให้คนภายหลังเข้าใจไปว่า สมเด็จพระพี่นางพระองค์ใหญ่เป็นกรมชั้นสูงกว่าสมเด็จพระพี่นางพระองค์น้อย เพราะเจ้ากรมเป็นพระยาถึงเกิดเรียกพระนามกันในสมัยนี้ว่า "สมเด็จกรมพระยาเทพสุดาวดี" เป็นการเข้าใจผิด เพราะรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลอื่นต่อมาจนตลอดรัชกาลที่ ๓ พระยศเจ้านายต่างกรม "กรมพระ" ยังเป็นชั้นสูงสุดเหมือนอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่เจ้ากรมเป็นพระยาเป็นส่วนตัวบุคคลต่างหาก เช่นว่านาย "ก" ผู้เป็นที่พระเทพสุดาวดีเจ้ากรมมีความชอบพิเศษ อาจจะโปรดให้เลื่อนยศเป็นพระยา แต่เมื่อสิ้นตัวนาย "ก" แล้วนาย "ข" ได้เป็นเจ้ากรมก็ต้องเป็นพระเทพสุดาวดี การที่เจ้ากรมได้เป็นพระยาหาได้เลื่อนชั้นกรมด้วยไม่ ข้อนี้พึงเห็นได้ในหนังสือราชการแต่ก่อนเรียก พระนามว่า "สมเด็จกรมพระ" พระยศเสมอกันทั้ง ๒ พระองค์

การตั้งกรมเจ้านายในรัชกาลที่ ๑ ผิดกับครั้งกรุงศรีอยุธยาอย่าง ๑ ที่ไม่ได้ทรงตั้งพระมเหสีเป็นกรมหลวงเหมือนแต่ก่อน จึงเลยเป็นเยี่ยงอย่างมาในรัชกาลภายหลัง แต่ก็คงเรียกพระนามว่า สมเด็จพระพันวัสสาเหมือนอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา

ถึงรัชกาลที่ ๒ เจ้านายที่เป็นกรมพระในรัชกาลที่ ๑ ล่วงลับไปแล้วทั้ง ๔ พระองค์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสถาปนาสมเด็จพระชนนีเป็นกรมพระอมรินทรามาตย์ เทียบกับกรมพระเทพามาตย์แต่ปางก่อน แต่เห็นจะเรียกกันในรัชกาลที่ ๒ แต่โดยย่อว่า "สมเด็จพระพันปีหลวง" เพราะเรียกสมเด็จพระอัครมเหสีว่า "สมเด็จพระวัสสา"

ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ พระบัณฑูรน้อย เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ในรัชกาลที่ ๒ มีกรมพระ ๒ พระองค์ด้วยกัน

ถึงรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาสมเด็จพระชนนีเป็นกรมพระศรีสุราลัย เทียบอย่างกรมพระเทพามาตย์ พระองค์ ๑ เมื่อต้นรัชกาลที่ ๓ มีสมเด็จขัติยนารี ๓ พระองค์ เห็นจะเรียกว่าสมเด็จพระอมรินทรฯ พระองค์ ๑ สมเด็จพระพันปีพระองค์ ๑ เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ไม่มีพระมเหสี สมเด็จพระพันวัสสาในรัชกาลที่ ๒ จึงคงดำรงพระยศเรียกกันว่าสมเด็จพระพันวัสสาตามเดิมมาตลอดรัชกาลที่ ๓ พระองค์ ๑

ในรัชกาลที่ ๓ พระราชวงศ์มีเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่งคือ "พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ ฐานะเป็นพระเจ้าอาว์เธอ" ซึ่งไม่เคยมีมาแต่ก่อน แต่เจ้านายชั้นพระเจ้าอาว์เธอพระชันษาอ่อนกว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โดยมาก มีแก่กว่าไม่กี่พระองค์ ถึงที่แก่กว่าก็เป็นอย่างรุ่นราวคราวเดียวกัน จึงไม่ทรงบัญญัติคำนำพระนามเจ้านายชั้นพระเจ้าอาว์เธอขึ้นใหม่ ให้คงใช้ว่าพระเจ้าน้องยาเธอเหมือนเมื่อรัชกาลที่ ๒ มาจนตลอดรัชกาลที่ ๓

ทรงสถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ (ชั้นพระเจ้าอาว์) กรมหมื่นศักดิพลเสพ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระองค์ ๑

ในรัชกาลที่ ๓ จึงมีกรมพระ ๒ พระองค์เหมือนอย่างในรัชกาลที่ ๒

ถึงรัชกาลที่ ๔ มีกรณีย์หลายอย่างที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องทรงจัดระเบียบยศศักดิ์เจ้านาย เป็นต้นแต่ทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ซึ่งอยู่ในฐานะจะเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีดวงพระชาตาต้องตำราว่า “จะต้องได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน” และองค์สมเด็จพระชนนีนาถ ซึ่งเป็นอัครมเหสีในรัชกาลที่ ๒ แต่เสด็จสวรรคตเมื่อรัชกาลที่ ๓ คนทั้งหลายยังเรียกพระนามว่า สมเด็จพระพันวัสสาอยู่อย่างเดิม นอกจากนั้นเจ้านายชั้นพระเจ้าอาว์มีหลายพระองค์ ล้วนพระชันษาแก่กว่าพระองค์มาก ไม่เหมือนเมื่อรัชกาลที่ ๓ แม้ชั้นพระเจ้าพี่เธออันไม่เคยมีทั้งในรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ ก็มีหลายพระองค์ ยังเจ้านายที่เป็นพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชภาคิไนย์ก็มีขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ด้วยเหตุเหล่านี้เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงบัญญัติแก้ไขระเบียบพระยศเจ้านายหลายอย่าง คือ

พระราชทานบวรราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงพระยศเหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์ ๑ แทนที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นพิเศษเฉพาะพระองค์เดียว อย่าง ๑ ทรงบัญญัตินามชั้นต่าง ๆ ในพระญาติวงศ์เช่นชั้นพระเจ้าอาว์ให้เรียกว่า “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ” และพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เป็นต้น และยังมีชั้นอื่น ๆ อีก อย่าง ๑ ทรงบัญญัติพระนามสำหรับเรียกพระอัฐิกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และพระนามเรียกพระอัฐิสมเด็จพระบรมราชชนนีทั้งพระนามเรียกพระอัฐิพระบรมวงศ์ซึ่งยังไม่มีบัญญัติในขัติยยศมาแต่ก่อน เช่นพระชนนีของสมเด็จกรมพระอมรินทรามาตย์ ถวายพระนามว่าสมเด็จพระรูปศิริโสภาคมหานาคนารี เป็นต้น บางพระองค์ก็ถวายพระนามอย่างต่างกรม เช่นพระองค์เจ้าหญิงกุพระเจ้าน้องนางเธอเมื่อรัชกาลที่ ๑ ซึ่งคนทั้งหลายเรียกกันว่า “เจ้าครอกวัดโพธิ์” ถวายพระนามว่ากรมหลวงนรินทรเทวี ดังนี้เป็นต้น การตั้งกรมพระอัฐิมีขึ้นในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมาอย่าง ๑

พระยศเจ้านายต่างกรมอันกรมพระเป็นชั้นสูงที่สุดมาแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติยศกรมพระพิเศษขึ้นอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า “กรมสมเด็จพระ” (มีพระบรมราชาธิบายทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า ถ้าเอาคำสมเด็จนำหน้าจะไปเหมือนอย่างพระราชาคณะ จึงเพิ่มคำสมเด็จลงข้างหลังคำกรม) ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเจ้านายเป็นกรมสมเด็จพระ ๓ พระองค์ คือ

ถวายพระนามพระอัฐิสมเด็จพระบรมราชชนนีเป็น “กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์” พระองค์ ๑ ถวายมหาสมณุตมาภิเษกเลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ซึ่งทรงผนวชอยู่เป็น “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส” พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนเดชอดิศร เป็นพระเจ้าพี่ยาเธอกรมสมเด็จพระเดชาดิศรพระองค์ ๑ มีในประกาศเลื่อนกรมเฉพาะพระองค์นี้พระองค์เดียวว่าให้ตั้งเจ้ากรมเป็นพระยา อีก ๒ พระองค์เจ้ากรมเป็นพระ แต่ในพระสุพรรณบัฏที่ทรงตั้งส่วนพระองค์เจ้านายทรงพระยศเป็น “กรมสมเด็จพระ” เหมือนกัน

ทั้ง ๓ พระองค์ คือกรมพระชั้นพิเศษ มิใช่กรมพระยา ยศพระยาเป็นแต่สำหรับตัวเจ้ากรมบางคน อย่างเดียวกับพระยาเทพสุดาวดีในรัชกาลที่ ๑

รองจากกรมสมเด็จพระ ทรงตั้งเจ้านายเป็น "กรมพระ" ชั้นสามัญ ๓ พระองค์ คือ

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนรามอิศเรศ เป็นกรมพระรามอิศเรศ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนพิพิธภูเบนทรเป็นกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร พระองค์ ๑ ในประกาศเลื่อนกรมเฉพาะพระองค์นี้ให้ทรงตั้งเจ้ากรมเป็นพระยา (ได้ยินว่าเพราะตัวผู้เป็นเจ้ากรมในเวลานั้นเป็นราชินิกูลสายบางช้าง) พึงเห็นได้ชัดว่าที่เจ้ากรมเป็นพระยามิได้พาให้กรมเจ้านายเป็นกรมพระยาไปด้วย

เลื่อนพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศ เป็นกรมพระพิทักษ์เทเวศ พระองค์ ๑

การตั้งกรมเจ้านายตามระเบียบ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติผิดกับระเบียบเก่าเป็นข้อสำคัญบางอย่าง คือ

๑) กรมพระแต่ก่อนมีแต่ พระมหาอุปราชกับสมเด็จพระพันปีหลวง และกรมพระราชวังหลังถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงบัญญัติว่าพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ที่พระชันษาแก่กว่าพระเจ้าแผ่นดินอาจเป็นกรมพระได้ แต่ที่พระชันษาอ่อนกว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นได้แต่กรมหลวง จึงมีจำนวนกรมพระมากขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ มา

๒) คำ "สมเด็จ" ที่ใช้ในพระนามเจ้านายแต่เดิมมา หมายความอย่างเดียวว่าเป็นเจ้าฟ้า เช่น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระเทพสุดาวดี หรือเรียกโดยย่อว่า "สมเด็จกรมพระเทพสุดาวดี" ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ มา คำ "สมเด็จ" ในพระนามเจ้านายหมายความต่างกันได้ ๓ อย่าง หมายว่าเป็นเจ้าฟ้าอย่าง ๑ หมายว่าเป็นกรมพระชั้นพิเศษซึ่งไม่จำต้องเป็นเจ้าฟ้าอย่าง ๑ และหมายเป็นยศในพระญาติวงศ์ชั้นสูงไม่จำต้องเป็นเจ้าฟ้าอย่าง ๑ เขียนต่างกันเช่นว่าสมเด็จกรมพระเทพสุดาวดี กรมสมเด็จพระเดชาดิศร และสมเด็จพระรูปศิริโสภาค ดังนี้ แต่คำเรียกด้วยวาจา คนพูดหมายแต่สะดวกปาก จึงเรียกสมเด็จเป็นอย่างเดียวกันว่า สมเด็จพระเทพสุดาวดี สมเด็จพระเดชาดิศร สมเด็จพระรูปฯ ดังนี้

ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อแรกเสวยราชย์พระราชทานอุปราชาภิเษกพระบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระองค์ ๑

สถาปนาพระนามพระอัฐิสมเด็จพระชนนี ซึ่งเสด็จสวรรคตล่วงไปก่อนแล้ว เป็นกรมสมเด็จพระเทพสิรินทรามาตย์ มีเจ้ากรมขอเฝ้าเป็นพระ พระองค์ ๑

ตั้งกรมพระเจ้าราชวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงละม่อม เป็นกรมพระสุดารัตนราชประยูร (เทียบที่กรมพระเทพามาตย์) พระองค์ ๑

ถึงปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ เมื่อบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ แล้ว

เลื่อนพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมพระสุดารัตนราชประยูรเป็นพระบรมมไหยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร เจ้ากรมเป็นพระยา พระองค์ ๑

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทเวศวัชรินทร เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ ซึ่งทรงผนวช เป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ พระองค์ ๑

ต่อมาเลื่อนเจ้าฟ้ากรมพระบำราบปรปักษ์ เป็นกรมสมเด็จพระ เจ้ากรมเป็นพระยา พระองค์ ๑

ถวายมหาสมณุตมาภิเษกกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นกรมสมเด็จพระ เจ้ากรมเป็นพระยา พระองค์ ๑

บรรดาศักดิ์เจ้ากรมของกรมสมเด็จพระเป็นพระยาทุกคนตั้งแต่เลื่อนกรมครั้งนี้เป็นต้นมา อนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติไว้ว่าพระเจ้าน้องยาเธอเป็นได้เพียงกรมหลวงเป็นอย่างสูงนั้น ในรัชกาลที่ ๕ ทรงอนุโลมตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเคยทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข เป็นพิเศษ จึงทรง

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรพรรดิพงศ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

ในรัชกาลที่ ๕ (ถ้าไม่นับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล) มีกรมสมเด็จพระ ๔ พระองค์ กรมพระ ๓ พระองค์

อนึ่งในรัชกาลที่ ๕ ทรงแก้ไขระเบียบพระยศสมเด็จพระมเหสีตั้งเป็นแบบใหม่ แบบเดิมแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา พระมเหสีเป็นกรมหลวง แต่คนทั้งหลายเรียกว่าสมเด็จพระพันวัสสา ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ทรงงดการตั้งกรมสำหรับพระมเหสี คงแต่เรียกกันว่าสมเด็จพระพันวัสสามาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอนุโลมตามแบบในกฎมณเฑียรบาลครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกำหนดศักดิ์ "พระภรรยาเจ้า" (พระมเหสี) เป็น ๔ ชั้น คือ พระอัครมเหสี พระมเหสี พระราชเทวี และพระอัครชายาทรงสถาปนา

สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี แล้วเลื่อนเป็นสมเด็จพระบรมราชินี เป็นพระอัครมเหสี เจ้ากรมเป็นพระยาพระองค์ ๑ สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี เทียบเท่าพระมเหสี พระองค์ ๑ สมเด็จทั้ง ๒ พระองค์นี้มีกรมแต่ไม่ใช้คำ "กรม" ในพระนาม ดูเหมือนจะเป็นแรก

ในรัชกาลที่ ๕ เปลี่ยนพระยศเจ้านายจากประเพณีที่มีมาแต่ก่อนอีกอย่างหนึ่ง คือเลิกกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงตั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มกุฎราชกุมาร อนุโลมตาม "สมเด็จหน่อพุทธเจ้า" ในกฎมณเฑียรบาลครั้งกรุงศรีอยุธยา แทนที่พระมหาอุปราช ไม่ตั้งกรมต่างหาก

มูลเดิมของ "กรม" เจ้านายมามีการเปลี่ยนแปลงเป็นข้อสำคัญในรัชกาลที่ ๕ ด้วยตั้งแต่โบราณมาเจ้านายย่อมมีข้าคนเป็นบริวารทุกพระองค์ บริวารของเจ้านายที่ยังไม่ได้รับกรมมีจางวางเป็นหัวหน้าควบคุมขึ้นอยู่ในกรมสนมพลเรือน เมื่อเจ้านายพระองค์ใดรับกรมก็แยกข้าคนของพระองค์นั้นออกไปตั้งเป็นกรม ๑ ต่างหาก มีเจ้ากรม ปลัดกรม และสมุห์บัญชีควบคุม ลดศักดิ์จางวางลงมาควบคุมหมวดในกรมนั้น ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อตั้งพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ปล่อยพลเมืองจากสังกัดกรมต่าง ๆ ไปอยู่ในปกครองของเทศาภิบาลตามท้องที่ และให้บรรดาชายฉกรรจ์ต้องรับราชการทหารชั่วคราวเสมอหน้ากันทุกคน แทนขึ้นทะเบียนเป็น "เลก" สังกัดอยู่ในกรมต่างๆ อย่างแต่ก่อน ตามพระราชบัญญัตินี้ เลิกกรมของเจ้านายหมด แต่นั้นมาคำ "กรม" ก็เป็นแต่ติดอยู่กับพระนามเจ้านาย ไม่มีตัวตนเจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บัญชี ก็กลายเป็นคนรับใช้เหมือนอย่างฐานานุกรมของพระราชาคณะ จึงนับว่าเลิก "กรม" เจ้านายมาแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓

ถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงแก้ไขระเบียบพระเกียรติยศเจ้านายหลายอย่าง เป็นต้นแต่แก้พระนามพระอัฐิเจ้านายต่างกรม คือ

๑) กรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบัญญัติให้เรียกว่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระองค์ ๑ กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ พระองค์ ๑ และกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ พระองค์ ๑ นั้น ให้เปลี่ยนคำ "กรมพระราชวังบวร" ที่นำพระนามเป็น "สมเด็จพระบวรราชเจ้า"

๒) สมเด็จพระชนนีพันปีหลวงซึ่งเป็น "กรมสมเด็จพระ" แต่ก่อนมา เปลี่ยนเป็นสมเด็จพระอมรินทรา บรมราชินี พระองค์ ๑ สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี พระองค์ ๑ สมเด็จพระเทพสิรินทรา บรมราชินี พระองค์ ๑

๓) ถวายพระนามสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ องค์พระบรมราชชนนี เป็นสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงตั้งตำแหน่งต่าง ๆ ในราชเสวก เป็นทำเนียบข้าราชการในสมเด็จพระพันปีหลวง แทนเจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บัญชีอย่างแต่ก่อน พึงเห็นได้ในบรรดาพระนามที่แก้ไขดังกล่าวมา พระนามใดที่เคยมีคำ "กรม" เปลื้องเอาคำ "กรม" ออกจากพระนามทั้งนั้น เอาแต่คำ "สมเด็จพระ" เป็นประธาน แต่คำ "กรม" แม้ไม่มีแก่นสารแล้วก็ยังทิ้งจากพระยศเจ้านายไม่ได้หมด ยังคงใช้ต่อมา เป็นแต่แก้ไขชั้น "กรมสมเด็จพระ" เป็น "สมเด็จฯ กรมพระยา" กรมชั้นอื่นนอกนั้นคงอยู่ตามเดิม

การที่แก้ยศกรมสมเด็จพระ เป็นสมเด็จฯ กรมพระยานั้นเกิดแต่ต้นรัชกาลที่ ๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะถวายมหาสมณุตมาภิเษกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส พระอุปัชฌาย์เป็นสมเด็จพระมหาสังฆปรินายก ตัวอย่างเจ้านายที่ได้รับมหาสมณุตมาภิเษกมาแต่ก่อนเป็น "กรมสมเด็จพระ" เหมือนกันทั้ง ๒ พระองค์ แต่ผิดกันที่ยศเจ้ากรมของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ เป็นพระ เจ้ากรมของกรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นพระยา ปัญหาเรื่องกรมพระกับกรมพระยาเกิดขึ้นด้วยยศเจ้ากรมเป็นพระยาไม่ตรงกับกรมสมเด็จพระ เหมือนเช่น กรมพระ กรมหลวง เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสปรึกษากับกรมหลวงวชิรญาณฯ ทรงกำหนดชั้นกรมเจ้านายให้เป็นระเบียบตรงกับชั้นยศขุนนางซึ่งเป็นเจ้ากรม คงตามแบบเดิมตั้งแต่กรมหมื่นขึ้นไปจนกรมพระ ต่อนั้นทรงพระราชดำริจะให้มี "กรมพระยา" (ไม่มีคำสมเด็จ) ขึ้นอีกชั้นหนึ่ง และแก้ยศกรมสมเด็จแบบเดิมเป็น "สมเด็จกรมพระยา" เทียบเท่าชั้นสมเด็จเจ้าพระยาทางยศขุนนาง อันนี้เป็นเค้าพระราชดำริ มีปัญหาต่อไปว่าคำ "สมเด็จ" จะเอาเข้าพระนามตรงไหนจะเป็น "พระเจ้าบรมวงศเธอ สมเด็จกรมพระยา" หรือ "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา" สมเด็จพระมหาสมณะทรงเห็นควรเป็นอย่างข้างหลัง และทรงพระดำริต่อไปว่า สมเด็จเจ้าพระยาได้เครื่องยศและมีกรมทนายเหมือนอย่างเจ้าต่างกรมฉันใด สมเด็จกรมพระยา (ที่มิได้เป็นเจ้าฟ้า) ก็ควรจะมีศักดิ์คล้ายเจ้าฟ้า (เคยได้ยินคำตรัสว่าเป็น "เจ้าฟ้ายก" เปรียบเช่นพระราชาคณะยก) เพราะฉะนั้นตามประเพณีเดิมพระองค์เจ้าต่างกรมทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ เท่ากันทุกชั้น จึงเพิ่มศักดินาสมเด็จกรมพระยาเป็น ๓๕๐๐๐ ต่ำกว่าศักดินาเจ้าฟ้าต่างกรม ๕๐๐๐ และได้พระราชทานเครื่องยศลงยาราชาวดีเหมือนเจ้าฟ้า เมื่อเอาคำ "สมเด็จ" มาตั้งหน้าพระนามกรมพระยาเหมือนอย่างเจ้าฟ้าก็ต้องแก้ทางระเบียบพระนามเจ้าฟ้าให้ผิดกัน จึงเอาคำ "เจ้าฟ้า"

ลงไว้ข้างหน้านามกรม เช่นว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ฉะนี้ ให้ผิดกับสมเด็จกรมพระยาที่มิได้เป็นเจ้าฟ้า

ในรัชกาลที่ ๖ ทรงตั้งสมเด็จกรมพระยา นอกจากสมเด็จพระมหาสมณะอีก ๒ พระองค์ กรมพระ ๘ พระองค์ คือ

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นสมเด็จกรมพระยา พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทววงศ์วโรประการ เป็นสมเด็จกรมพระยา พระองค์ ๑

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เฉลิมพระนามพระอัฐิสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตนมณีมัย เป็นกรมพระเทพนารีรัตน พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธพงศ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัดนวิศิษฏ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

ในรัชกาลที่ ๖ ทรงเปลี่ยนคำนำพระนามตามชั้นพระราชวงศ์ซึ่งบัญญัติขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ด้วยอีกอย่าง ๑ เพราะตามแบบเก่าต้องแก้ทุกชั่วบุรุษ ทรงบัญญัติใหม่เพื่อมิให้ต้องแก้ คือ

๑) บรรดาพระราชบุตรธิดาแต่ชั้นพระเจ้าอาว์ขึ้นไป รวมทั้งพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๓ ให้ใช้คำนำพระนามว่า "พระเจ้าบรมวงศ์เธอ" เหมือนกันทุกชั้น

๒) พระราชบุตรและธิดาสมเด็จพระบวรราชเจ้า และพระเจ้าลูกเธอของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ให้ใช้คำนำพระนามว่า "พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ" แต่ลูกเธอของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเป็น "พระราชวรวงศ์เธอ"

เจ้านายชั้น พระเจ้าพี่ยาเธอ พระเจ้าน้องยาเธอ พระสัมพันธวงศ์เธอ พระวรวงศ์เธอ พระวงศ์เธอ คงอยู่ตามแบบเดิม

ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนาหม่อมเจ้ารำไพพรรณี พระชายา เป็นสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี แต่การตั้งกรมเจ้านายพฤติการณ์ผิดกับรัชกาลที่ ๖ ด้วยได้เฉลิมพระยศสมเด็จพระบรมราชชนนีแต่ในรัชกาลนั้นแล้ว พระอุปัชฌาย์ก็ได้เฉลิมพระยศและสิ้นพระองค์ไปแล้ว แต่มีกรณีเป็นเหตุที่ทรงพระราชดำริเห็นสมควรแก้ไขแบบเดิมบ้าง การตั้งกรมเจ้านายในรัชกาลที่ ๗ จึงทรงเพิ่มพระยศสมเด็จพระภรรยาเจ้าในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งยังอยู่ ๓ พระองค์ คือ

ทรงสถาปนาสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวีพระมเหสีในรัชกาลที่ ๕ เป็นสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า เจ้ากรมเป็นพระยา เทียบที่กรมพระเทพามาตย์แต่โบราณ พระองค์ ๑

ทรงสถาปนาพระนางเจ้าสุขุมาลมารศรี พระราชเทวี เป็นสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี เจ้ากรมเป็นพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระยศพระอัครชายาเธอ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ เป็นพระวิมาดาเธอ กรมพระ พระองค์ ๑

เพิ่มพระยศสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงศักดินา ๑๐๐๐๐๐ เสมอกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่ก่อน พระองค์ ๑

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ เป็นสมเด็จกรมพระยา พระองค์ ๑

เพิ่มพระยศพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ พระองค์ ๑ (น่าจะนับว่าเป็นกรมพระพิเศษ เพราะมิได้เพิ่มศักดินาและเครื่องยศอย่างสมเด็จกรมพระยา)

เลื่อนพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

นอกจากสมเด็จพระพันวัสสา สมเด็จพระปิตุจฉา และสมเด็จพระราชปิตุลา ในรัชกาลที่ ๗ ทรงตั้งสมเด็จกรมพระยา พระองค์ ๑ สมเด็จกรมพระและกรมพระ ๔ พระองค์

เรื่องตำนานการตั้งกรมสมเด็จและกรมพระมีมาดังนี้

ที่จะเรียกว่า "สมเด็จกรม" หรือ "กรมสมเด็จ" นั้นหม่อมฉันเห็นว่าที่มิได้มีพระราชบัญญัติให้เปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ควรเรียกตามพระสุพรรณบัฏเป็นหลัก ชั้นก่อนรัชกาลที่ ๖ คงเรียกพระนามดังนี้ จะยกเป็นตัวอย่างเช่น

สมเด็จ (พระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า) กรมพระเทพสุดาวดี

กรมสมเด็จพระเดชาดิศร

สมเด็จ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) กรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์

เจ้านายพระองค์ใดที่ได้เป็นสมเด็จกรมพระยาตั้งแต่รัชกาลที่ ๖ มา จึงควรเรียกว่าสมเด็จกรมพระยา ที่เรียกกรมพระยาเลยขึ้นไปถึงก่อนรัชกาลที่ ๖ ไม่มีมูล และทำให้เกิดยุ่งด้วย เพราะกลายเป็นสมเด็จพระพี่นางพระองค์น้อยในรัชกาลที่ ๑ ดูเหมือนทรงพระยศต่ำกว่าพระองค์ใหญ่ และทำให้ดูเหมือนกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ทรงพระยศต่ำกว่ากรมสมเด็จพระเดชาดิศร หม่อมฉันคิดเห็นดังนี้ฯ

*เจ้าฟ้า**

แต่โบราณมา ประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขสูงสุดของประเทศที่ทรงเป็นทั้งพระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดิน และพระเจ้าชีวิต พระบรมราชวงศ์ของพระองค์จึงประกอบด้วยราชตระกูลหลายชั้นคือ พระบรมวงศ์ พระอนุวงศ์ และราชนิกูล อันเป็นเครื่องเชิดชูให้พระราชวงศ์เจริญงอกงามแผ่ไพศาล ได้รับการยกย่องนับถือตลอดมาทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ในธรรมเนียมราชตระกูลของไทยที่ถือปฏิบัติติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ เจ้านายชั้นพระบรมวงศ์มี ๒ ชั้นสกุลยศ คือ เจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า ส่วนพระองค์เจ้าตั้งที่เลื่อนมาจากชั้นหม่อมเจ้าและหม่อมเจ้าโดยทั่วไปนับเป็นชั้นพระอนุวงศ์ สำหรับหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวง ซึ่งเป็นสกุลยศที่ต่ำลงมามิได้นับว่าเป็นเจ้า คงถือว่าเนื่องอยู่ในพระราชวงศ์เท่านั้น เรียกว่า ราชนิกูล ดังนั้นในแต่ละสกุลยศย่อมจะมีสิทธิตามพระอิสริยยศและฐานันดรศักดิ์แตกต่างกันไป ในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะสกุลยศชั้นเจ้าฟ้าเท่านั้น

คำว่า "เจ้าฟ้า" แต่เดิมใช้สำหรับเรียกพระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้าเมืองทำนองเดียวกับคำว่า "ขุน" หรือ "พ่อขุน" มิได้ใช้เป็นคำสำหรับเรียกเจ้านายในตำแหน่งอื่น ปรากฏมีใช้แพร่หลายอยู่ในรัฐฉานหรือไทยใหญ่ ตลอดจนในเขตแว่นแคว้นสิบสองปันนา ส่วนในประเทศไทยตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือ กฎหมายตราสามดวง ลักษณะขบถศึก ได้กล่าวถึงพระนามสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภายหลังสงครามยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๖ ว่า "สมเด็จบรมบาทบงกชลักษณ์อัครบุริโสดม บรมหน่อนรา เจ้าฟ้านเรศเชษฐาธิบดี" และในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เริ่มเห็นชัดเจนในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกาทศรถ (พ.ศ. ๒๑๔๘-๒๑๕๓) เรียกสมเด็จพระราชโอรสที่ทรงสถาปนาในตำแหน่งพระมหาอุปราชว่า "เจ้าฟ้าสุทัศน์" เป็นต้น และพระอิสริยยศของเจ้าฟ้าที่จะได้รับพระราชทานเพิ่มเติมจากสกุลยศเดิม คือ เป็นเจ้าฟ้าทรงกรม หรือเจ้าฟ้ามีกรม หรือต่างกรม เริ่มเป็นแบบแผนในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุดาวดี ขึ้นเป็นเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงโยธาเทพ เป็นต้น และมีพัฒนาการเพิ่มเติมต่อมาเป็น กรมหมื่น กรมขุน กรมหลวง กรมพระ และกรมพระยาเป็นที่สุด อิสริยยศเจ้านายที่ให้ทรงกรมนี้เป็นแบบแผนธรรมเนียมราชตระกูลของไทยโดยเฉพาะ ในรัฐไทยใหญ่ก็เป็นเพียงเจ้าฟ้าเมืองนั้นเมืองนี้เท่านั้น เช่น เจ้าฟ้าเชียงตุง ส่วนประเทศกัมพูชาก็ได้เลียนแบบธรรมเนียมอิสริยยศเจ้านายจากไทยไปใช้เช่นเดียวกัน

สกุลยศของราชตระกูลไทยแม้จะมีหลายชั้นเพียงไร แต่ก็มีเวลาลดลงสู่สามัญชนได้รวดเร็วกว่าในที่แห่งอื่น เช่นในล้านนา ถึงขนาดบางรัชกาลพระยศเจ้าฟ้าของพระราชวงศ์ไทยก็เกือบจะไม่มีอยู่เลย ดังพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้ในเรื่องประกาศการพระราชพิธีลงสรงโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ ว่า

> *...พระเจ้าลูกเธอ ๔ พระองค์ ซึ่งประสูติแต่พระนางเธอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่พร้อมใจกับเสนาบดี กราบทูลพระกรุณาขอพระราชบรรดาศักดิ์ให้เป็นเจ้าฟ้า เพราะเห็นว่าถ้าไม่ให้เป็นเจ้าฟ้าขึ้นแล้ว ฐานันดรตำแหน่งเจ้าฟ้าก็จะสาบสูญไปไม่มีในแผ่นดิน...*

---

* พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี เรียบเรียง

ประเภทของเจ้าฟ้า

เจ้าฟ้าตามที่ปรากฏในธรรมเนียมราชตระกูลของไทย ตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบันนั้นมีที่มา ๒ ประการคือ เจ้าฟ้าโดยกำเนิดประการหนึ่ง และเจ้าฟ้าที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาขึ้นไว้อีกประการหนึ่ง โดยอยู่ภายในหลักการใหญ่ที่ว่า สมเด็จเจ้าฟ้าชายหญิงทั้งหลาย พึงต้องมีพระบิดาพระมารดาเป็นราชตระกูลด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่ายเสมอกัน อันเรียกว่า อุภโตสุชาติ แปลว่า "เกิดดีแต่ฝักฝ่ายทั้งสอง" หรือ "มีพระราชสมภพอันประเสริฐทั้งสองฝ่าย" คำว่าราชตระกูลฝ่ายพระมารดานั้น สามารถขยายไปถึงราชตระกูลของเจ้าประเทศราชของไทย หรือในกรณีที่เป็นบุตรีของอัครเสนาบดีผู้มีความชอบพิเศษ หรือบุตรีสามัญชนใด ก็ต้องได้รับการสถาปนาให้ขึ้นเป็นเจ้า อย่างน้อยชั้นพระองค์เจ้าหรือเทียบเท่าขึ้นไปเสียก่อน โดยผ่านทางตำแหน่งที่พระมเหสี พระราชเทวี หรือพระอัครชายา เป็นต้น พระราชโอรสธิดาจึงจะมีสิทธิเป็นเจ้าฟ้าได้ อย่างไรก็ดี หากจะรวมเจ้าฟ้าจากที่มาทั้ง ๒ ประการ สามารถจำแนกได้ดังนี้

ประการที่ ๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงตั้งพระบรมราชวงศ์จักรีขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๒๕ นั้น มีพระราชอำนาจที่จะสถาปนาพระประยูรญาติขึ้นเป็นเจ้าฟ้าได้ตามพระราชอัธยาศัย คือทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระราชนัดดาและพระราชภาคิไนย ให้ดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้าทั้งสิ้น ๑๙ พระองค์ นับเป็นเจ้าฟ้าพิเศษชุดแรกในกรุงรัตนโกสินทร์

ประการที่ ๒ พระเจ้าลูกเธอชายหญิง ที่ประสูติแต่พระอัครมเหสี พระราชเทวี พระอัครชายา เป็นเจ้าฟ้าโดยกำเนิดแต่แรกสมภพ

ประการที่ ๓ พระเจ้าลูกเธอชายหญิง ที่ประสูติแต่พระมารดาเป็นพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์ เป็นเจ้าฟ้าลูกหลวงเอก และทรงเป็นเจ้าฟ้าโดยกำเนิดมาแต่แรกประสูติ

ประการที่ ๔ พระเจ้าลูกเธอชายหญิง ที่ประสูติแต่พระมารดาเป็นพระราชนัดดาชั้นพระองค์เจ้าของพระมหากษัตริย์ เป็นเจ้าฟ้าลูกหลวงชั้นโท และเป็นเจ้าฟ้าโดยกำเนิดมาแต่แรกประสูติ

ประการที่ ๕ พระราชโอรสธิดาในกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า หากประสูติแต่พระมารดาเป็นเจ้าฟ้า หรือพระองค์เจ้า ก็เป็นเจ้าฟ้า ดังเช่นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรรังสรรค์ และเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ซึ่งเป็นเจ้าฟ้าโดยกำเนิดเช่นกัน

ประการที่ ๖ เจ้าฟ้าชายเสกสมรสกับเจ้าฟ้าหญิง พระโอรสธิดาเป็นเจ้าฟ้าโดยกำเนิดตามศักดิ์พระมารดา เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชสมภพเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงดำรงพระยศเจ้าฟ้าอิศรสุนทร และสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี ทรงดำรงพระยศเจ้าฟ้าหญิงบุญรอด พระองค์จึงทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ อยู่ในกฎเกณฑ์เป็นเจ้าฟ้าโดยกำเนิดเหมือนกัน

ประการที่ ๗ พระเจ้าลูกเธอชายหญิง ที่ประสูติแต่พระมารดามีพระยศเดิมเป็นพระธิดาของเจ้าประเทศราช

ประการที่ ๘ พระเจ้าลูกเธอชายหญิง ที่ประสูติแต่พระมารดาเป็นบุตรีของอัครมหาเสนาบดีที่มีความชอบพิเศษ หรือเป็นสตรีสามัญชนที่ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเจ้า

พระเจ้าลูกเธอที่มีพระมารดาเป็นพระธิดาเจ้าประเทศราช หรือบุตรีเสนาบดีผู้มีความชอบ ตลอดจนสตรีสามัญชนที่ได้รับสถาปนาให้เป็นเจ้าแล้วนั้น หากพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้เป็นเจ้าฟ้า จึงจะเป็นได้

ประการที่ ๙ พระเจ้าลูกเธอชายหญิง ที่ประสูติแต่พระมารดาดำรงพระยศเป็นพระราชนัดดาของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเรียกว่า หลานหลวง แต่พระราชนัดดาชั้นนี้ส่วนใหญ่มักมีพระยศเพียงหม่อมเจ้า ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินจึงทรงโปรดให้ยกพระมารดาขึ้นเป็นพระองค์เจ้าก่อน เมื่อประสูติพระเจ้าลูกเธอจึงจะดำรงพระยศเจ้าฟ้าได้ ธรรมเนียมนี้หากพระชนนีเป็นเพียงหม่อมเจ้าแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจะทรงยกพระเจ้าลูกเธอขึ้นเป็นเจ้าฟ้ามิได้เลย

ประการที่ ๑๐ เมื่อพระมหากษัตริย์เสวยราชสมบัติ จะทรงสถาปนาพระเชษฐภคินีและพระอนุชาที่ประสูติร่วมพระชนกชนนีขึ้นเป็นเจ้าฟ้าก็ได้

ลำดับศักดิ์ของเจ้าฟ้า

แต่เดิมมา เจ้าฟ้าที่ดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ น้องนางเธอ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ น้องยาเธอ จัดเป็นเจ้าฟ้าชั้นเอก สมเด็จพระเจ้าลูกเธอชายหญิง จัดเป็นเจ้าฟ้าชั้นโท ส่วนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ จัดเป็นเจ้าฟ้าชั้นตรี การจัดลำดับศักดิ์ของเจ้าฟ้านี้มีความคล้ายคลึงกับการนับลำดับศักดิ์ญาติของสามัญชน ธรรมเนียมประเพณีในราชตระกูลดังกล่าวคงถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน

การเรียกขานเจ้าฟ้า

โดยทั่วไปเจ้าฟ้ามักจะมีคำเรียกพระนามเป็นลำลองต่างชั้นกันคือ เจ้าฟ้าที่เป็นลูกหลวงชั้นเอก เรียกขานพระนามว่าเป็น**เจ้าฟ้าชั้นทูลกระหม่อม** อันเป็นคำที่ใช้เรียกเฉพาะเจ้าฟ้าวังหลวงเท่านั้น ส่วนเจ้าฟ้าที่มีพระมารดาเป็นเพียงหลานหลวง เรียกขานพระนามว่า **สมเด็จชาย สมเด็จหญิง** ตลอดจนเจ้าฟ้าประเภทอื่น ๆ ด้วย

เจ้าฟ้าทั้ง ๒ ประเภทนี้จะทรงขานพระนามสมเด็จพระราชบิดาว่า **ทูลกระหม่อม** และพระโอรสธิดาของเจ้าฟ้าชั้นทูลกระหม่อม ก็จะเรียกพระบิดาว่า ทูลกระหม่อมได้เช่นกัน คำนี้จะเรียกขานมาได้จนถึงชั้นพระราชนัดดาเท่านั้น โดยทรงเรียกว่า **ทูลกระหม่อมปู่** หรือทูลหม่อมปู่ ส่วนหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวงไม่นิยมเรียกบรรพบุรุษของบิดาว่า ทูลกระหม่อมทวด ทั้งนี้เพราะสมัยโบราณถือว่าเป็นการอาจเอื้อม

พระอิสริยยศธรรมเนียมของเจ้าฟ้า

ตั้งแต่เจ้าฟ้าประสูติ จะมีธรรมเนียมหลายประการที่แตกต่างจากเจ้านายพระยศอื่น ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือเรื่องธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม ความตอนหนึ่งว่า

> *"...หนึ่งเมื่อเวลาประสูติเจ้าฟ้านั้น ครบเดือนเข้าแล้ว พราหมณ์จะยกขึ้นอู่ ต้องว่าคาถาสรรเสริญไกรลาส เหมือนหนึ่งเอาหงส์ขึ้นบนเปล แล้วกล่อมด้วยคาถาของพราหมณ์ แลมีเครื่องมโหรีอย่างหนึ่ง เฉพาะทำได้แต่การหลวง แลการของเจ้าฟ้า คือมีซอคันหนึ่ง มีบัณเฑาะว์ ๒ อัน มีคนขับคนหนึ่ง เรียกว่าขับไม้*
>
> *ตั้งแต่ขึ้นพระอู่แล้ว มีข้าหลวงสำหรับร้องเพลงเห่ ในเวลาประทมเรียกว่าช้าลูกหลวง ทำนองแลถ้อยคำไม่เหมือนกันกับที่เห่เจ้านายตามธรรมเนียมเป็นคำสูง ๆ เป็นต้นว่า อย่างเช่น พระเสด็จมาผ่านพิภพปกป้องพระวงศานุวงศ์แลราษฎรดังนี้*

พี่เลี้ยงนางนมนั้น เติมยศพระข้างหน้าเรียกเป็นพระพี่เลี้ยงพระนม ข้าในกรมมีตำแหน่งตั้งนายเวร ๔ ปลัดเวร ๔ บ้าง อย่างละ ๖ บ้าง ตามที่นายเวรตำรวจ นายเวรมหาดเล็ก นายเวรฝีพายมากบ้างน้อยบ้าง ตามแต่เจ้าของจะตั้งวิเศษกว่าเจ้านายตามธรรมเนียม

เมื่อเวลาพระชนมพรรษาครบ ๙ ขวบ มีการแห่งลงสรงในแม่น้ำ ภายใต้มณฑปตั้งอยู่บนแพในน้ำ เมื่อพระชนมพรรษาครบกำหนดโสกันต์ ก็มีเขาไกรลาส การแห่โสกันต์นั้น เป็น ๖ วัน ๗ วัน ทั้งลอยพระเกศา แลเมื่อเวลาโสกันต์เจ้าฟ้าต้องนั่งบนหนังราชสีห์ ฤๅรูปราชสีห์ปัก อย่างเช่นพระเจ้าแผ่นดิน ขึ้นพระภัทรบิฐ แลจุกที่แบ่งเวลาจะตัด ตามธรรมเนียมเจ้านายทั้งปวงแบ่งสามแหยม แต่เจ้าฟ้าต้องแบ่ง ๕ แหยม เรียกว่าเบญจสิขร คือเอาอย่างเทวดาองค์หนึ่งซึ่งเป็นคนดีดพิณของพระอิศวรได้ทำผมเป็น ๕ แหยม แลสรงน้ำด้วยปากสัตว์ทั้ง ๔ ดังเช่นการโสกันต์ที่เคยมีมาแล้ว...”

อนึ่ง ตามราชประเพณีสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ยังมิได้มีพระนามจนพระชนมายุ ๘ หรือ ๙ พรรษา จึงจะพระราชทานพระนามโดยพระสุพรรณบัฏ ซึ่งเรียกว่า การเฉลิมพระสุพรรณบัฏ บางครั้งมีเหตุขัดข้องมิได้รับพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามจนเป็นเจ้าฟ้าไม่มีพระนาม เมื่อพระชนมายุมากขึ้น จึงได้รับพระสุพรรณบัฏเป็นเจ้าฟ้าต่างกรมในครั้งเดียว หรือบางพระองค์ไม่ได้รับเลยจนสิ้นพระชนม์ก็มี ได้แก่ เจ้าฟ้าปิ๋ว พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ เป็นต้น

เครื่องยศ

เมื่อได้รับพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนาม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องยศแด่ **เจ้าฟ้าฝ่ายหน้า** ได้แก่ พระมาลาหุ้มตาด ประคำสายดิ่งทองคำ พระเครื่องรางทองคำ พานหมากเสวยทองคำลงยา เครื่องในลงยา หีบหมากเสวยลงยา พระเต้าน้ำทองคำลงยา กาน้ำเสวยทองคำ บ้วนพระโอษฐ์ทองคำลงยา ที่ชาทองคำ พระแสงกระบี่ฝักทองคำลงยา พระแสงยี่ปุ่นฝักลงยา พระสุพรรณบัฏ ใบกำกับพระสุพรรณบัฏ และคำประกาศเฉลิมพระนาม บางครั้งจะพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์และพระธำมรงค์ด้วย ส่วน **เจ้าฟ้าฝ่ายใน** ได้รับเครื่องยศเป็นเพียง พระสุพรรณบัฏ ใบกำกับพระสุพรรณบัฏ คำประกาศเฉลิมพระนาม และเครื่องราชอิสริยาภรณ์เท่านั้น ต่อมาจึงได้รับพระราชทานเครื่องราชูปโภคสำหรับเจ้าฟ้าฝ่ายในด้วย

เจ้าฟ้าทรงกรม

เจ้าฟ้าฝ่ายหน้าที่จะทรงกรมนั้น เริ่มต้นตั้งแต่กรมขุน แม้จะเคยมีเจ้านายดำรงพระยศเจ้าฟ้ากรมหมื่นมาบ้าง คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศร์ แต่ภายหลังก็ทรงยกขึ้นเป็นกรมขุนทั้งหมด ดังประกาศทรงตั้งสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา สมเด็จเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เป็นกรมขุน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ ความว่า

“...ก็อย่างธรรมเนียมซึ่งมีมาแต่หลัง เจ้าฟ้าข้างหน้า เจ้าฟ้าข้างในที่มีกรมตั้งเจ้ากรม ปลัดกรมแล้ว เจ้ากรมจะเป็นแต่หมื่น เรียกเจ้าฟ้ากรมหมื่นก็ไม่เคยมี ถึงเรียกก็ขัด ๆ ปากอยู่ เพราะฉะนั้นจะขอเลื่อนเจ้าฟ้าสองพระองค์นี้ เป็นเจ้าฟ้ากรมขุน พอต้องกับอย่างธรรมเนียมบ้านเมือง”

ส่วนเจ้าฟ้าฝ่ายในปกติแล้วจะทรงกรม เริ่มต้นตั้งแต่พระยศชั้นกรมขุนเช่นเดียวกัน แต่ก็มีที่โปรดให้ดำรงพระยศชั้นกรมหลวงก็มีอยู่บ้าง

ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ทรงเริ่มสถาปนาเจ้าฟ้า ขึ้นดำรงพระยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ และอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ หลังจากนั้นก็เลิกร้างไปจวบจนรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕

อนึ่งใน พ.ศ. ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนราชสุดา ขึ้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธรฯ สยามบรมราชกุมารี นับเป็นเจ้าฟ้าฝ่ายในพระองค์แรกที่ทรงดำรงพระยศ สยามบรมราชกุมารี มีพระอิสริยยศสูงกว่าเจ้าฟ้าทรงกรมตามปกติ

ศักดินา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายคำว่า ศักดินา ไว้ว่า *เป็นลำดับยศและอำนาจที่จะหวงที่ดินเป็นที่ไร่นาของตัวได้ตามกำหนดที่พระราชทานให้*

ศักดินาเจ้าฟ้าที่ปรากฏมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยานั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นว่า ยังกำหนดตำแหน่งนาพระบรมวงศานุวงศ์น้อยอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระราชกำหนดลำดับพระยศ และตำแหน่งศักดินาพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งก่อนและภายหลังทรงกรมขึ้นใหม่ไว้เป็นแบบแผนสำหรับแผ่นดิน ศักดินาเจ้าฟ้ามีดังนี้

เจ้าฟ้าที่ดำรงพระยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทรงศักดินา ๑๐๐๐๐๐

สมเด็จพระไปยกาเธอ เจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าไอยกาเธอ เจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ทรงกรมศักดินา ๕๐๐๐๐ ยังไม่ทรงกรมศักดินา ๓๐๐๐๐

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ทรงกรมศักดินา ๔๐๐๐๐ ยังไม่ทรงกรมศักดินา ๒๐๐๐๐

พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ทรงกรมศักดินา ๓๐๐๐๐ ยังไม่ทรงกรมศักดินา ๑๕๐๐๐

พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ทรงกรมศักดินา ๒๐๐๐๐ ยังไม่ทรงกรมศักดินา ๑๕๐๐๐

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า ทรงกรมศักดินา ๑๕๐๐๐ ยังไม่ทรงกรมศักดินา ๖๐๐๐

ยังมีศักดินาพิเศษที่เพิ่มขึ้นกว่าพระราชกำหนดเดิมที่ตั้งไว้อีกคือชั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมสมเด็จพระ (กรมพระยา) ทรงศักดินา ๖๐๐๐๐

การออกพระนามเจ้าฟ้า

> *"เจ้าฟ้าเป็นต่างกรม จะเป็นกรมขุน กรมหลวง กรมพระอย่างไรก็ดี ไม่ได้เรียกพระนามตามกรมเปลี่ยนพระนามเดิมเหมือนเจ้าต่างกรมทั้งปวง เพราะเจ้าฟ้านั้น เมื่อจะได้รับพระนามกำหนดต่อพระชนมพรรษาได้ ๘ ปีเศษ ฤๅ ๙ ปี พระนามนั้นจารึกในพระสุพรรณบัฏนี้ สร้อยยาว..."*[๑]

---

[๑] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒), หน้า ๙.

อีกทั้งยังปรากฏพระนามพระราชบิดาไว้ด้วย อันนับเป็นเกียรติยศยิ่งขึ้น เจ้าฟ้าลูกหลวงชั้นโทหากยังมิได้รับพระสุพรรณบัฏ ก็คงออกพระนามเพียง พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า เท่านั้น ต่อเมื่อได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏแล้ว จึงออกพระนามเป็นชั้นสมเด็จเจ้าฟ้าได้ ส่วนเจ้าฟ้าฝ่ายในจะมีพระนามสั้น ไม่มีพระนามพระราชบิดา และเจ้ากรมปลัดกรมสมุห์บาญชีเป็นหมื่นได้

การออกพระนามเจ้าฟ้าทรงกรมในหนังสือสำคัญนั้น มีข้อกำหนดว่าเจ้าฟ้าทรงกรมที่ได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏ ซึ่งเจ้ากรมเป็นขุนขึ้นไป ให้เรียกพระนามเดิมและพระนามกรมต่อกัน เช่น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ หากเป็นการออกพระนามตามปกติ คงใช้แต่พระนามกรม เช่น สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ไม่ต้องออกพระนามเดิม เว้นแต่จะทรงลงพระนามเอง จึงใช้พระนามเดิมเท่านั้น เช่น บริพัตร จักรพงษ์ ยุคคล อีกกรณีหนึ่ง ถ้าเจ้าฟ้าทรงกรม มีเจ้ากรมเป็นเพียงหมื่น ก็คงออกพระนามเดิม ไม่ต้องออกพระนามกรมในหนังสือทุกแห่ง

การสืบสายราชสกุล

เจ้าฟ้าฝ่ายหน้าทั้งวังหลวงและวังหน้า ย่อมมีพระโอรส พระธิดา นัดดา และปนัดดา สืบสายต่อมาตามราชประเพณี พระโอรสธิดาเมื่อแรกประสูติย่อมดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าทุกพระองค์ ยกเว้นจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพิเศษ หรือทรงนำเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงจะทรงตั้งให้เป็นพระองค์เจ้าดังเช่น พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงศ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชหัตถเลขาไว้ความตอนหนึ่งว่า

> *"...หญิงหว่างออกลูกเป็นชาย ทรงมีความยินดีนัก ด้วยเหมือนดังหมาย ขออย่าให้มีอันตรายประการใดเลย แต่ให้เรียกกันเป็นหม่อมเจ้าก่อนตามยศเดิม เมื่อมาเฝ้าเมื่อใดจึงจะตั้งให้เป็นพระองค์เจ้าจะได้เป็นเกียรติยศและถูกต้องตามแบบอย่างแต่ก่อนมา..."*[๑] หรือ
>
> *"...วันนี้หม่อมเจ้าหญิงน้องพระองค์เจ้าเศรษฐวงศ์วรวัฒน์ประสูติองค์ ๑"*[๒]

หม่อมเจ้าหญิงองค์นี้ต่อมาคือ พระองค์เจ้าอรพัทธ์ประไพ นั้นเอง

ดังนี้อาจสรุปได้ว่า แม้พระโอรสธิดาที่ประสูติจากพระมารดาที่เป็นสะใภ้หลวง หรือเป็นเจ้า ก็ยังคงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าทั้งสิ้น ยกเว้นหม่อมเจ้าองค์ใดจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระองค์เจ้าจึงจะเป็นได้เฉพาะพระองค์นั้น ดังเช่นโปรดให้พระโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ ที่ประสูติแต่หม่อมราชวงศ์สว่าง สะใภ้หลวง และหม่อมทับทิม (หม่อมห้ามคนแรก) และสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ประสูติแต่หม่อมแม้น สะใภ้หลวง คือหม่อมเจ้านิพัทธ์พิสิฐพงษ์ หม่อมเจ้าเสฐวงษ์วราวัตร และหม่อมเจ้านิพันธ์ภาณุพงศ์ ดำรงพระยศพระองค์เจ้า เฉพาะ ๓ องค์นี้เท่านั้น

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระเกียรติยศหม่อมเจ้าพระโอรสธิดา ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ประสูติแต่หม่อมราชวงศ์สว่าง และ

---

[๑] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ ๕ ภาค ๘**, หน้า ๗๖.

[๒] **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ ๕ ภาค ๙**, หน้า ๑๒๑.

หม่อมแม้น ทั้งที่ประสูติแล้วและจะประสูติต่อไป ให้ดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าทุกพระองค์ มีบุตรบุตรีให้มีบรรดาศักดิ์เป็นหม่อมเจ้า เฉกเช่นบุตรบุตรีของพระองค์เจ้าในกรมพระราชวังบวรและกรมพระราชวังหลัง ดังนั้นพระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ ทั้ง ๒ พระองค์ ที่ประสูติก่อน พ.ศ. ๒๔๓๖ จึงทรงได้รับเลื่อนเป็นพระองค์เจ้าย้อนหลังด้วย ส่วนพระองค์ใดที่ประสูติภายหลังปีที่ประกาศนี้ ก็จะดำรงพระยศพระองค์เจ้าตั้งแต่วันประสูติ เป็นต้นมา

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกหม่อมเจ้าในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต ที่ร่วมพระมารดากับพระองค์เจ้าจุมภฏพงศ์บริพัตร ทั้งที่ประสูติแล้วและจะประสูติต่อไป ให้ดำรงพระยศพระองค์เจ้า ทรงศักดินา ๔๐๐๐ มีกรมทรงศักดินา ๑๑๐๐๐ มีบุตรมีบรรดาศักดิ์เป็นหม่อมเจ้าด้วย และประกาศยกหม่อมเจ้าอีกครั้งหนึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๐ คือยกหม่อมเจ้าพระโอรสธิดาในสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย ซึ่งประสูติแต่หม่อมมารดาที่มิได้เป็นเจ้า ขึ้นดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้า ทรงศักดินา ๓๐๐๐ ทุกพระองค์ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ในรัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์พระโอรสธิดา ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ให้ดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าทุกพระองค์ด้วย

พระโอรสธิดา ของเจ้าฟ้าซึ่งต่อมาเลื่อนพระยศเป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร หรือเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ พระโอรสธิดาก็จะทรงได้รับยกขึ้นไปด้วย โดยมิต้องโปรดเกล้าฯ สถาปนาแต่ประการใด ดังเช่น พระโอรสธิดาที่ประสูติแต่พระมารดาที่มิได้เป็นเจ้า ในสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงอิศรสุนทร (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ก่อนทรงอุปราชาภิเษกเป็นสมเด็จพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ก็ดำรงพระยศพระเจ้าหลานเธอ หม่อมเจ้า เมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว พระราชโอรสธิดาชั้นหม่อมเจ้าทั้งหมดจึงทรงยกขึ้นเป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าในรัชกาลที่ ๑ ทุกพระองค์

หรือกรณีในรัชกาลที่ ๔ พระธิดาในสมเด็จเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ที่ประสูติก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติก็ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นหม่อมเจ้าเช่นกันคือ หม่อมเจ้าผ่องประไพ และหม่อมเจ้าศรีวิลัยลักษณ์ ครั้นพระราชบิดาเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๕ แล้ว ทรงได้รับเลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวังหลวงทั้ง ๒ พระองค์

คำนำหน้าพระนาม

เจ้านายในราชตระกูลที่ดำรงพระยศตั้งแต่พระองค์เจ้าขึ้นไปนั้น เมื่อจะเรียกขานพระนาม ต้องมีคำนำพระนามก่อน เช่น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เป็นต้น คำนำพระนามนี้เป็นเครื่องแสดงให้ทราบว่า เจ้านายพระนามนั้นมีพระยศชั้นใด เป็นพระประยูรญาติชั้นใดกับพระมหากษัตริย์ เพราะในรัชกาลที่ ๑ เจ้าฟ้าที่ทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ครั้นเปลี่ยน

แผ่นดินใหม่ได้ทรงเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และมีศักดินาสูงขึ้น เมื่อผ่านไปหลายรัชกาล ทำให้เกิดความยุ่งยากซับซ้อนในการเรียกลำดับพระญาติวงศ์ยิ่งขึ้น บางพระองค์มีศักดิ์เป็นเจ้าลุง เจ้าป้า เจ้าน้า เจ้าอา ครั้นจะเรียกพระเจ้าลุงเธอ พระเจ้าป้าเธอ ฯลฯ แต่โบราณมาก็ไม่มีคำนำพระนามเช่นนี้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในประกาศใช้คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ ความตอนหนึ่งว่า *"...ครั้นจะให้เรียกก็จะกระดากปาก จะฟังก็กระดากหู จะดูคำเขียนก็จะไม่งามแก่ตา เพราะคำว่าลุงว่าป้าว่าอาว์ว่าน้านั้นเป็นคำไทย..."* ดังนั้นเพื่อความเหมาะสมจึงมีคำนำพระนามใช้ดังนี้

สมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบดี เป็นคำนำพระนามที่ใช้เฉพาะพระองค์สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ในรัชกาลที่ ๑ เท่านั้น ดังนั้นคำว่า สมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบดี ในสมเด็จพระไปยกา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงใช้ออกพระนามบรรพบุรุษของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ปัจจุบัน เรียกตามคำสามัญว่า ทวดของทวด คือ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก เป็นสมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบดีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นสมเด็จพระไปยกา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ดังนั้นเมื่อใช้คำนำพระนามเช่นนี้ จึงต้องใช้คำนำพระนาม ๒ ชนิดมารวมกัน

สมเด็จพระไปยกาเธอ ไปยกีเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามบรมราชบรรพบุรุษของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ปัจจุบัน เรียกตามคำสามัญว่า ทวด ได้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าไอยกาเธอ ไอยกีเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามบรมราชบรรพบุรุษของพระเจ้าแผ่นดิน เรียกตามคำสามัญว่า ปู่ ย่า ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๕ เรียกตามคำสามัญว่า ลุง ป้า น้า อา มี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามสมเด็จพระอนุชาในพระเจ้าแผ่นดิน มีสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ และสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามพระเจ้าลูกเธอที่ประสูติด้วยลูกหลวง หรือสมเด็จพระอัครมเหสี หรือสมเด็จพระบรมราชเทวี พระราชเทวี พระอัครชายาเธอ มีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ[๑] เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ์ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา กิติวัฒนาดุลยโสภาคย์ เป็นต้น

พระเจ้าลูกเธอ ลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามพระเจ้าลูกเธอที่ประสูติแต่พระมารดาดำรงพระยศหลานหลวงชั้นหม่อมเจ้า ก่อนได้รับสถาปนาเป็นพระอรรคชายาเธอ มีสมเด็จเจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร เป็นต้น

พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนาม พระเจ้าลูกเธอที่ประสูติแต่พระมารดาเป็นหลานหลวง ได้แก่พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๔ ที่พระมารดามีพระยศเป็นหม่อมเจ้า แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้า มีเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งภายหลังทรงได้รับเลื่อนเป็น สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาในพระนามเดิม เป็นต้น

---

[๑] คำนำพระนามชั้นนี้มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ในครั้งนั้นพระราชโอรสธิดา ใช้คำนำพระนามเหมือนกัน คือถ้ามีพระยศเป็นเจ้าฟ้า ก็ใช้คำนำพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ถ้าเป็นพระองค์เจ้า ใช้คำนำพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ เพิ่งเริ่มเปลี่ยนแปลงในรัชกาลที่ ๔ โดยใช้คำว่า "ยา" เพิ่มเข้าไป คือ หากเป็นเจ้าฟ้าชาย จะใช้คำนำพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เป็นต้น

พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามพระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระเทพสุดาวดี และกรมพระศรีสุดารักษ์ มีสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ เป็นต้น

พระประพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระโอรสธิดาในกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ เช่น พระองค์เจ้าฉายเฉิด พระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์ พระองค์เจ้าพื้นพงศ์ประยุรวงศ์สนิท ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เปลี่ยนไปใช้นำหน้าพระนามพระบรมวงศ์สายปฐมวงศ์ รวมทั้งพระนามพระโอรส นัดดา ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า กรมพระเทพสุดาวดี กรมพระศรีสุดารักษ์ และกรมหลวงนรินทรเทวี ได้แก่ กรมพระราชวังหลัง สมเด็จพระประพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา กรมหลวงธิเบศรบดินทร์ กรมหลวงนรินทร์รณเรศ เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า ใช้นำหน้าพระนามพระราชนัดดาในพระเจ้าแผ่นดิน เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๒ พระองค์ทรงดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า ในรัชกาลที่ ๑ เป็นต้น ผู้ที่จะดำรงพระยศชั้นนี้ต้องเป็นชั้นพระราชนัดดาโดยตรง

ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำนำหน้าพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ใหม่ โปรดให้ใช้คำว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ หรือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เป็นคำนำพระนามเจ้านายตั้งแต่ชั้น ลุง ป้า น้า อา ของพระเจ้าแผ่นดิน ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า จึงเปลี่ยนเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าเปลี่ยนเป็น สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ น้องยาเธอ เจ้าฟ้า สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ น้องนางเธอ เจ้าฟ้า มี สมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ สมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช เป็นต้น

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ ที่ทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้า ใช้คำนำหน้าพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ โดยระบุชั้นตามรัชกาลเป็นลำดับด้วย คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๑ ชั้น ๒ ชั้น ๓ ชั้น ๔ แต่การใช้ลำดับชั้นนั้น คงใช้แต่เท่าที่จำเป็นพอให้ทราบว่ารัชกาลใด หากเป็นการใช้ประจำทราบกันอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องบอกชั้นในคำนำพระนามนั้น

อนึ่ง พระยศสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังโปรดให้ใช้กับคำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ที่ดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และจะทรงได้รับเลื่อนเป็น กรมพระยา หรือเปลี่ยนจากพระยศ กรมสมเด็จพระ ในรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕ มาเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา แทน เช่นแต่เดิม สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์ ครั้นในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เป็นต้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเสวยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๗ ทรงพระอนุสรณ์ถึงพระเดชพระคุณในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ซึ่งสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ทรงสถาปนาเลื่อนพระอิสริยศชั้นสูงสุด เป็นสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา ไว้แล้ว พระองค์ทรงใคร่ที่จะสถาปนาพระเกียรติยศให้สูงยิ่งขึ้นอีก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นเจ้าฟ้าชั้นพิเศษ ดำรงพระอิสริยศเป็น สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช และทรงเป็นพระราชวงศ์พระองค์เดียวที่ดำรงพระยศสูงสุดเช่นนี้

การใช้คำนำพระนามเริ่มเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ที่ดำรงพระยศ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เปลี่ยนคำนำพระนามเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนคำนำพระนามเป็น สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้า

ลำดับเกียรติยศ

ตามที่ทราบกันอยู่แล้วว่า เจ้านายของไทยมีเป็นจำนวนมาก และมีพระอิสริยยศแตกต่างกันไป ดังนั้นเมื่อจะเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงต้องวางระเบียบตำแหน่งลำดับการเข้าเฝ้าฯ ไว้ ทั้งนี้เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย โดยเรียงตามคำนำพระนาม ราชสกุล และพระชนมายุ ดังต่อไปนี้

ที่ ๑ พระบัณฑูรใหญ่ ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลฝ่ายหน้า

ที่ ๒ พระบัณฑูรน้อย ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลฝ่ายหน้า

ที่ ๓ พระบัญชา ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง

ที่ ๔ สมเด็จพระไอยกาเธอ เจ้าฟ้า

ที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า

ที่ ๖ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้า

ที่ ๗ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า

ที่ ๘ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า

ที่ ๙ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า

แต่สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้านี้ ต้องเดินหลังพระราชโอรสพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ดำรงพระยศชั้นพระองค์เจ้า อีกชั้นหนึ่ง

อนึ่ง เมื่อครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ เคยมีพระบรมราชโองการเกี่ยวกับการจัดลำดับการเดินไว้เช่นกัน ในคราวพระราชพิธีทรงผนวชพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้งดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทร์รณเรศ และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอกรมพระเทพสุดาวดี ไม่ทรงพอพระทัยที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเสด็จนำหน้าสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ซึ่งมีพระชนมายุมากกว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงมีพระราชโองการดำรัสว่า *“ถึงธรรมเนียมเก่าไม่มี ก็ธรรมเนียมใดที่ท่านทั้งหลายว่าดี ธรรมเนียมนั้นให้ยกเสียเถิดอย่าใช้...ให้จัดลำดับตามอายุเถิด ใครแก่ให้ไปหน้าใครอ่อนให้ไปหลัง หรือตามลำดับบรรพบุรุษที่นับตามบุตรพี่บุตรน้องนั้นเถิด...”*[๑] แต่ครั้งนั้นสันนิษฐานว่า คงจะเป็นการจัดลำดับเฉพาะในรัชกาลที่ ๑ เท่านั้น

[๑] **เรื่องการโสกันต์แต่ก่อน** (พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๑), หน้า ๑๕.

เรื่องลำดับการเดินนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือเรื่อง **ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม** ว่า

"...ที่ว่ามานี้เป็นการสมควรฤๅที่เคยเป็นธรรมเนียมรู้อยู่ด้วยกันทุกคนว่าต้องเดินดังนี้ แต่บางทีเจ้าฟ้าที่ท่านอยู่ในสำรับชั้นเอกด้วยกัน ท่านยอมเดินหลังเจ้านายซึ่งท่านเป็นพี่ป้าน้าอาผู้ใหญ่ เพื่อจะให้เป็นการเคารพแลเป็นการอ่อนน้อมก็มี แต่ท่านผู้เดินหน้าไม่สู้จะเต็มใจ เมื่อเวลาถึงยศจริงๆ ก็ต้องเป็นตามลำดับนี้ ที่ลดหย่อนให้กันนั้นเป็นแต่การภายนอกแต่ที่จะยอมให้ไขว้ชั้นกัน คือ ชั้นเอกจะไปเดินหลังชั้นโท ชั้นตรีนั้นไม่ได้"

การพระศพ

เมื่อครั้งเจ้าฟ้าประสูตินั้น ถ้ามีช้างลูกหลวงกล่อมฉันใด หากสิ้นพระชนม์ก็ต้องมีนางร้องไห้ด้วย ซึ่งภายหลังยกเลิกไปในรัชกาลที่ ๖ อีกทั้งได้รับพระราชทานโกศตามชั้นลำดับพระยศ ประดิษฐานภายใต้แว่นฟ้า มีน้ำสรงพระศพ แห่ และเครื่องยศสำหรับพระศพ ได้แก่ เครื่องสูงชุมสาย กลองชนะ จ่าปี่จ่ากลองแตรสังข์ สำหรับประโคมประจำ ครั้นจะพระราชทานเพลิง ต้องสร้างพระเมรุกลางเมืองเป็นการเฉพาะพระองค์ด้วย

เจ้าฟ้าวังหน้า

ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ พระราชวงศ์ที่ดำรงพระยศเจ้าฟ้า เป็นพระยศที่ปรากฏเฉพาะวังหลวงเท่านั้น แต่ก็มีพระองค์เจ้าวังหน้าบางพระองค์ได้รับสถาปนาเป็นเจ้าฟ้าอีกด้วย ในรัชกาลที่ ๑ คือ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าพิกุลทอง กรมขุนศรีสุนทร พระองค์หนึ่ง และในรัชกาลที่ ๔ คือ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ อีกพระองค์หนึ่ง นับเป็นเจ้าฟ้าวังหน้าเพียง ๒ พระองค์เท่านั้นที่ปรากฏในกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าฟ้าชั้นนี้ หากทรงกรมแล้ว มีศักดินา ๓๐๐๐๐ ถ้ายังไม่ทรงกรมศักดินาเพียง ๑๕๐๐๐ เท่ากับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านั่นเอง

เจ้าฟ้าในพระบรมราชวงศ์จักรี

ตั้งแต่ตั้งพระบรมราชวงศ์จักรีมาจนถึงปัจจุบัน มีจำนวนเจ้าฟ้าทั้งสิ้น ๗๗ พระองค์ ภายหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา การสถาปนาพระอิสริยศเจ้านายเริ่มเปลี่ยนแปลงไป บางครั้งการแต่งตั้งเจ้ากรม ปลัดกรม และสมุหบาญชี รวมทั้งศักดินาของเจ้านายไม่สู้แน่นอนนัก จำนวนเจ้าฟ้าก็ลดน้อยลง ทั้งนี้เพราะประสูติแต่พระอัครมเหสีเพียงพระองค์เดียว คือ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ปัจจุบันมีพระบรมวงศ์ชั้นเจ้าฟ้าอยู่เพียง ๔ พระองค์เท่านั้น

สรุปได้ว่า แต่ละรัชกาลมีพระบรมวงศ์ชั้นเจ้าฟ้า ประสูติหรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้ดำรงพระอิสริยศต่างๆ ดังนี้

รัชกาลที่ ๑ ดำรงพระอิสริยศ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ กรมพระเทพสุดาวดี กรมพระศรีสุดารักษ์ รวม ๒ พระองค์

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ น้องยาเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ สมเด็จพระเจ้ารามณรงค์ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท กรมหลวงจักรเจษฎา รวม ๓ พระองค์

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า เจ้าฟ้าหญิง ๓ พระองค์ เจ้าฟ้าชาย ๑ พระองค์ ที่พระนามไม่ปรากฏ เจ้าฟ้าฉิมใหญ่ กรมหลวงอิศรสุนทร กรมหลวงศรีสุนทรเทพ กรมหลวงเสนานุรักษ์ กรมหลวงเทพยวดี เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี รวม ๑๐ พระองค์

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมหลวงธิเบศรบดินทร กรมหลวงนรินทร์รณเรศ เจ้าฟ้าทองคำ กรมหลวงเทพหริรักษ์ เจ้าฟ้าฉิม เจ้าฟ้าชาย เจ้าฟ้าบุญรอด กรมหลวงพิทักษมนตรี กรมขุนอิศรานุรักษ์ กรมขุนศรีสุนทร กรมขุนกระษัตรานุชิต เจ้าฟ้าชาย (ราชกุมาร) เจ้าฟ้าชายมงกุฎ เจ้าฟ้าชายจุธามณี รวม ๑๕ พระองค์

รัชกาลที่ ๒ ดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าอาภรณ์ เจ้าฟ้ากลาง สมเด็จเจ้าฟ้าหญิง เจ้าฟ้าปิ๋ว รวม ๔ พระองค์

รัชกาลที่ ๔ ดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าโสมนัส กรมขุนพินิตประชานาถ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณภควดี เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ รวม ๕ พระองค์

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ รวม ๑ พระองค์

รัชกาลที่ ๕ ดำรงพระอิสริยยศ พระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้ากรรณิกาแก้ว กรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ รวม ๒ พระองค์

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าชาย กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์ กรมขุนสวรรคโลกลักษณวดี กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย เจ้าฟ้าอิศริยาลงกรณ์ เจ้าฟ้า (ตกพระโลหิต) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เจ้าฟ้าวิจิตรจิรประภา กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง เจ้าฟ้าสมมติวงศ์วโรทัย กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ เจ้าฟ้านภาจรจำรัสศรี เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา เจ้าฟ้าสิริราชกกุธภัณฑ์ เจ้าฟ้านิภานภดล เจ้าฟ้าหญิง เจ้าฟ้าศิราภรณ์โสภณ พิมลรัตนวดี กรมขุนนครราชสีมา กรมขุนสงขลานครินทร์ กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา เจ้าฟ้าหญิง รวม ๒๘ พระองค์

รัชกาลที่ ๖ ดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณวดี รวม ๑ พระองค์

รัชกาลที่ ๘ ดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา รวม ๑ พระองค์

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ได้แก่ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช รวม ๑ พระองค์

รัชกาลที่ ๙ ดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าได้แก่ เจ้าฟ้าอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี รวม ๔ พระองค์

คำนำหน้าพระนามพระบรมวงศานุวงศ์
"พระเจ้าวรวงศ์เธอ, พระวรวงศ์เธอ" *

เรื่องคำนำหน้าพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ "พระเจ้าวรวงศ์เธอ" และ "พระวรวงศ์เธอ" นั้น มีธรรมเนียมราชตระกูลใช้กันมาทั้งวังหน้าและวังหลวง ดังนี้

พระเจ้าวรวงศ์เธอ (นำหน้าพระนามโอรสธิดาวังหน้า)

๑. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญญัติให้ใช้สำหรับพระราชโอรสธิดาของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ทุกรัชกาล ปรากฏหลักฐานใน**ประกาศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๑ และ ๓๑๐ และจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ (ทั้งในใบประกาศตั้งและในพระสุพรรณบัฏ)** เช่น ตั้งกรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์พระราชโอรสวังหน้ารัชกาลที่ ๒ ว่า

> *"...ให้สถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอชั้นหนึ่ง พระองค์เจ้าฤกษ์ เป็นกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์..."*

หรือคราวตั้งกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในจารึกพระสุพรรณบัฏว่า

> *"พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายอดยิ่งยศฯ เป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามปรากฏ กรมหมื่นบวรวิไชยชาญฯ..."*

๒. ในรัชกาลที่ ๔ คำนำหน้าพระนามพระราชโอรสธิดาของวังหน้า นอกจากจะใช้ "พระเจ้าวรวงศ์เธอ" ดังกล่าวแล้ว ยังทรงใช้ **"พระเจ้าบวรวงศ์เธอ"** และ **"พระวรวงศ์เธอ"** อีกด้วย เช่น

พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกระษัตริย์ศรีศักดิเดช

พระวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์

๓. ตอนต้นรัชกาลที่ ๕ คำนำหน้าพระนามพระราชโอรสธิดาของวังหน้า คงใช้เช่นเดียวกับในรัชกาลที่ ๔ คือ มีใช้ทั้ง **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระบวรวงศ์เธอ** และ**พระวรวงศ์เธอ**

๔. เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง **"ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม"** ใน พ.ศ. ๒๔๒๑ ได้ทรงจัดระเบียบคำนำหน้าพระนามพระราชโอรสธิดาของวังหน้าขึ้นใหม่ โดยให้ใช้

"พระเจ้าวรวงศ์เธอ"	สำหรับพระราชโอรสธิดาของวังหน้ารัชกาลที่ ๑ ถึง ๔
"พระเจ้าบวรวงศ์เธอ"	สำหรับพระราชโอรสธิดาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระโอรสธิดากรมพระราชวังบวรวิไชยชาญที่มีพระชนมายุอ่อนกว่ารัชกาลที่ ๕

* พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี เรียบเรียง

๕. ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงออก**พระราชบัญญัติตำแหน่งศักดินาพระบรมวงศานุวงศ์**ขึ้นใหม่ คำนำหน้าพระนามพระราชโอรสธิดาของวังหน้า ให้ใช้

"พระเจ้าบวรวงศ์เธอ" สำหรับพระราชโอรสธิดาวังหน้ารัชกาลที่ ๑-๔

"พระบวรวงศ์เธอ" สำหรับพระโอรสธิดาวังหน้ารัชกาลที่ ๕ (ไม่มีคำว่า "เจ้า")

๖. ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงตอนต้นรัชกาลที่ ๖ ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ มีพระบรมราชโองการให้ประกาศคำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ ว่า พระนามราชโอรสธิดาวังหน้ารัชกาลที่ ๑-๔ และวังหน้ารัชกาลที่ ๕ ให้เปลี่ยนใช้ใหม่ว่า

พระเจ้าบวรวงศ์เธอ เป็น พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ (เดิมเคยใช้สำหรับคำนำหน้าพระนามพระราชโอรสธิดาในรัชกาลที่ ๓ โดยเฉพาะ)

พระบวรวงศ์เธอ เป็น พระราชวรวงศ์เธอ

ดังนั้น นับแต่ พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นต้นไป คำว่า "พระเจ้าวรวงศ์เธอ" และ "พระวรวงศ์เธอ" จึงมิได้ใช้สำหรับเจ้านายวังหน้าอีกต่อไป แต่ได้นำมาใช้สำหรับเจ้านายวังหลวงสืบมา

พระเจ้าวรวงศ์เธอ (นำหน้าพระนามพระราชนัดดาวังหลวง)

๑. พ.ศ. ๒๔๔๓ รัชกาลที่ ๕ มีพระบรมราชโองการประกาศลงวันที่ ๑๒ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) ว่า

*"...พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ซึ่งเป็นพระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทั้งสองพระองค์ (ในที่นี้หมายถึงสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ และสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช) ...สมควรจะมีพระยศสูงกว่าพระวรวงศ์เธอสามัญ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้คำนำพระนามว่า **พระเจ้าวรวงศ์เธอ**..."*

นับเป็นครั้งแรกที่นำมาใช้กับเจ้านายวังหลวง และได้ใช้กันต่อมาในรัชกาลหลังอีกหลายพระองค์จนถึงปัจจุบัน

๒. นอกจากนี้ ยังมีเจ้านายชั้นนัดดา ปนัดดา ฯลฯ บางพระองค์ที่โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ เป็นพิเศษ เช่น

ทรงได้รับสถาปนาในรัชกาลที่ ๖

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ

ทรงได้รับสถาปนาในรัชกาลที่ ๗

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาภาพรรณี

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรศิริวัฒน์

ทรงได้รับสถาปนาในรัชกาลที่ ๘

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร

ทรงได้รับสถาปนาในรัชกาลปัจจุบัน

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธุ์เพ็ญศิริ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลีฯ

พระวรวงศ์เธอ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญญัติขึ้นใช้สำหรับพระราชโอรสธิดาของวังหน้า

๑. ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้เปลี่ยนมาเป็นคำนำพระนามสำหรับพระราชนัดดาวังหลวง

๑) **พระองค์เจ้าตั้ง คือหม่อมเจ้าหลานเธอของพระเจ้าแผ่นดิน** (พระอัยกา) แต่ล่วงรัชกาลไปแล้ว และได้เลื่อนอิสริยยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้า

๒) **พระองค์เจ้า ที่พระมารดาเป็นพระองค์เจ้า**

ซึ่งแต่เดิมหม่อมเจ้าหลานเธอที่เลื่อนเป็นพระองค์เจ้าโดยกรณีนี้ใช้คำนำหน้าพระนามว่า **"พระวงศ์เธอ"** เหมือนกันกับพระองค์เจ้าตั้งสายวังหน้า วังหลัง สายพระสัมพันธวงศ์ และสายกรมหลวงนรินทรเทวี

๒. เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้ "พระวรวงศ์เธอ" แยกมาใช้เป็นคำนำหน้าพระนามสำหรับวังหลวงโดยเฉพาะใน พ.ศ. ๒๔๓๐ แล้ว พระองค์เจ้าตั้งในสายอื่น ๆ ก็ยังคงใช้ "พระวงศ์เธอ" ต่อไปเช่นเดิมไม่มีการเปลี่ยนแปลง

๓. ครั้นในรัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๗๐ มีพระบรมราชโองการ ประกาศให้

*"...ยกหม่อมเจ้า อันเป็นพระโอรสธิดาในสมเด็จเจ้าฟ้าซึ่งพระชนนีทรงศักดิ์ชั้นสมเด็จ คือ ในสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสงขลานครินทร์ และสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพ็ชรบูรณอินทราไชย ซึ่งมารดามิได้เป็นเจ้า ขึ้นดำรงพระยศเป็น**พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า**...*

สรุป

คำนำหน้าพระนาม "พระเจ้าวรวงศ์เธอ" และ "พระวรวงศ์เธอ" ใช้สำหรับราชโอรสธิดาวังหน้ามาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ ในรัชกาลที่ ๕ จากนั้นได้เปลี่ยนมาเป็นคำนำหน้าพระนามสำหรับเจ้านายในวังหลวงจนถึงปัจจุบัน

โคลงพระนามพระราชโอรสและพระราชธิดา ในรัชกาลที่ ๔ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕

โอรสบรมนารถเจ่า จอมประยูร
ปรเมนทรนเรนทรสูรย์ สืบเชื้อ
ขัติยราชวรางกูร เก็บรวบ รวมแฮ
ไว้เพื่อประโยชน์เกื้อ แก่ผู้เพียรจำ

นามสุริยนารถหน่อไท้ ปฏิสนธิ์
พระปิ่นภูธราดล แต่งตั้ง
เอารสสุรโศภน เจริญยิ่ง ยศแฮ
เจ้าร่วมปิตุราชทั้ง เผ่าเชื้อชายหญิง

นำวงศ์ [๑] องค์ใหญ่ต้น จำนวน หนึ่งแฮ
กรมหมื่นมเหศวร ศักดิ์ได้
สุประดิษฐ [๒] วิสิษฐควร ยศยิ่ง
กรมวิษณุนารถไท้ ธิราชตั้งนามกร

ที่สามศุภลักษณล้ำ ธิดา ท่านนา
นามยิ่งเยาวลักษณา [๓] เรศนั้น
อีกทักษิณาวัฏ [๔] กุมา ราที่ สี่แฮ
สุดสิ้นพระชนม์สั้น แต่เบื้องยังเยาว์

สมเด็จเจ้าฟ้าราช เอารส
โสมนัศ [๕] นามปรากฏ เกียรติก้อง
สุดสิ้นพระชนม์ปลด แต่ประ สูติแฮ
อีกทักษิณชา [๖] พร้อง เพรียกรู้เรียงนาม

---

[๑] พระองค์เจ้าชายนภวงศ์ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ

[๒] พระองค์เจ้าชายสุประดิษฐ กรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธร

[๓] พระองค์เจ้าหญิงยิ่งเยาวลักษณ์

[๔] พระองค์เจ้าชายทักษิณาวัฏ

[๕] สมเด็จเจ้าฟ้าชายโสมนัส

[๖] พระองค์เจ้าหญิงทักษิณชา

ที่เจ็ดที่แปดนั้น บุตรี ท่านนา
หนึ่งโสมาวดี [๗] เลิศล้ำ
หญิง [๘] ยังบ่ได้มี นามอีก องค์นา
เพราะสูติวารซ้ำ สุดทิ้นชัณษา

สมเด็จเจ้าฟ้าลูก ภูธร
นามจุฬาลงกรณ์ [๙] ที่เก้า
กรมขุนมิ่งมหิศร สรรเศก ให้นา
พินิจประชานารถเจ้า แผ่นหล้าประทานพร

พระองค์หญิงที่สิบนั้น นามศรี [๑๐]
อีกพัฒนาบุตรี ต่อสร้อย
ชายเศวตรวรลาภ [๑๑] มี ที่สิบ เอ็ดเฮย
สิ้นพระชนม์แต่น้อย บ่ยั้งยืนนาน

ปีขานฉอศกนั้น หญิงสาม เล่านา
ประภัศร [๑๒] แสดงนาม หนึ่งนี้
อีกภักตรพิมล [๑๓] ตาม ลำดับ
เยาวยอดมัณยา [๑๔] ชี้ เชิดอ้างออกแถลง

ชายแดง [๑๕] ประสูติแล้ว เสียชนม์
สมเด็จจันทรมณฑล [๑๖] ลูกไท้
เจ้าฟ้าบุตรียล แต่เอก องค์แฮ
สิ้นพระชนม์แต่ได้ ครบเก้าพรรษา

---

[๗] พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดี กรมหลวงสมรรัตน์สิริเชษฐ์
[๘] ไม่มีพระนาม
[๙] สมเด็จเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ฯ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)
[๑๐] พระองค์เจ้าหญิงศรีพัฒนา
[๑๑] พระองค์เจ้าชายเสวตรวรลาภ
[๑๒] พระองค์เจ้าหญิงประภัศร
[๑๓] พระองค์เจ้าหญิงพักตรพิมลพรรณ
[๑๔] พระองค์เจ้าหญิงมัณยาภาธร
[๑๕] พระองค์เจ้าชายแดง
[๑๖] สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑล กรมหลวงวิสุทธิกระษัตรีย์

กฤดา [๑๗] เติมต่อท้าย ภินิหาร
เฉลิมลักษณเลิศ [๑๘] กุมาร หนึ่งผู้
ศรีนาคสวาสดิ [๑๙] ขาน นามธิ ดาแฮ
คัดณางค์ยุคล [๒๐] รู้ สฤษดิไว้โดยประสงค์

เอกองค์นามออกอ้าง กรรณิกา แก้ว [๒๑] เฮย
หนึ่งบ่มีสมยา [๒๒] ชีพม้วย
ชายสุขสวัสดิ์ [๒๓] สถา พรราช บุตรแฮ
ทั้งทวีถวัลยลาภ [๒๔] ด้วย ดั่งนี้นามสนอง

ทองกองก้อนใหญ่ [๒๕] นี้ เปนปลาย ปีแฮ
เถาะสัปตศกหมาย มากอ้าง
สิบเอ็ดรวมหญิงชาย ตลอดรอบ ปีนา
ล้วนแต่ปีเดียวสล้าง สลับน่าอัศจรรย์

เกษมสันต์โสภาค [๒๖] เชื้อ ระพิพันธุ์
ที่ยี่สิบหกบัญ จบถ้วน
กมลาศนเลอสรร [๒๗] เสนอแนะ นามแฮ
สองกุมารเลิศล้วน ประสูติต้นปีมะโรง

สมเด็จเจ้าฟ้าที่ สี่มี นามเฮย
จาตุรนต์รัศมี [๒๘] เกียรติก้อง
ที่ยี่สิบเก้าศรี สุริยราช วงศ์แฮ
องค์อุณากรรณ [๒๙] พร้อง เพราะด้วยแถลงหาญ

---

[๑๗] พระองค์เจ้าชายกฤษดาภินิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์
[๑๘] พระองค์เจ้าชายเฉลิมลักษณเลิศ
[๑๙] พระองค์เจ้าหญิงศรีนาคสวาสดิ์
[๒๐] พระองค์เจ้าชายคัดณางคยุคล กรมหลวงพิชิตปรีชากร
[๒๑] พระองค์เจ้าหญิงกรรณิกาแก้ว (เจ้าฟ้า กรมขุนขัตติยกัลยา)
[๒๒] ไม่มีพระนาม
[๒๓] พระองค์เจ้าชายสุขสวัสดิ์ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช
[๒๔] พระองค์เจ้าทวีถวัลยลาภ กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์
[๒๕] พระองค์เจ้าชายทองกองก้อนใหญ่ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
[๒๖] พระองค์เจ้าชายเกษมสันต์โสภาคย์ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์
[๒๗] พระองค์เจ้าชายกมลาศเลอสรรค์ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร
[๒๘] สมเด็จเจ้าฟ้าชายจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงศ์
[๒๙] พระองค์เจ้าชายอุณากรรณอนันตนรไชย

เกษมศรีศุภโยค [๓๐] ถ้วน ไตรทัศ องค์เอย
หญิงหนึ่ง [๓๑] นามบ่ชัด เชิดไว้
สิ้นพระชนม์แต่ในสัต วารหย่อน อยู่แฮ
หญิงหนึ่งเสมอสมัย [๓๒] ได้ สืบสร้อยหรรษา
หนึ่งองค์กุมาเรศเชื้อ ภูวไนย
ศรีสิทธิธงชัย [๓๓] แช่มช้า
ทองแถมถวัลย์ [๓๔] ไอ สุริยราช วงศ์แฮ
อีกอนงค์นพคุณ [๓๕] อ้า เอี่ยมอ้างอับศร
กนกวรรณ [๓๖] วรนาฏทั้ง ชุมพล [๓๗]
สมโภชกุมารยล ยิ่งผู้
อรุณวดี [๓๘] วิมล ภักตรผ่อง ผิวนา
วาณีรัตนกัญญา [๓๙] รู้ เชิดอ้างนามกร
มณฑานพรัตน [๔๐] สิ้น ชนม์ปลง
กาพยกนกรัตน [๔๑] ยง ฤทธิกล้า
เทวัญอุไทยวงศ์ [๔๒] เชลงอัก ษรแฮ
ราชบุตรพระเจ้าหล้า เดชล้ำรณไชย
อรไทยเทพสร้อย [๔๓] กัญญา แลฤๅ
หญิงหนึ่ง [๔๔] นามบ่ปรา กฏไว้
สุดสิ้นพระชนมา ยุย่อม เยาว์แฮ
จึงบมีนามให้ เรียกรู้สืบมา

---

[๓๐] พระองค์เจ้าชายเกษมศรีศุภโยค กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ
[๓๑] พระองค์เจ้าหญิง "เขียว"
[๓๒] พระองค์เจ้าหญิงเสมอสมัยหรรษา
[๓๓] พระองค์เจ้าชายศรีสิทธิธงไชย กรมขุนสิริธัชสังกาศ
[๓๔] พระองค์เจ้าชายทองแถมถวัลยวงศ์ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ
[๓๕] พระองค์หญิงอนงค์นพคุณ
[๓๖] พระองค์เจ้าหญิงกนกวรรณเลขา
[๓๗] พระองค์เจ้าชายชุมพลสมโภช กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์
[๓๘] พระองค์เจ้าหญิงอรุณวดี
[๓๙] พระองค์เจ้าหญิงวาณีรัตนกัญญา
[๔๐] พระองค์เจ้าหญิงมณฑานพรัตน์
[๔๑] พระองค์เจ้าชายกาพยกนกรัตน์
[๔๒] พระองค์เจ้าชายเทวัญอุทัยวงศ์ (สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ)
[๔๓] พระองค์เจ้าหญิงอรไทยเทพกัญญา
[๔๔] ไม่มีพระนาม

สมเด็จเจ้าฟ้าที่ เบญจางค์
ภาณุรังษี (๔๕) วราง กูรกล้า
บุษบงเบิกบาน (๔๖) นาง อรอับ ศรเอย
มนุษยนาค (๔๗) น้อมหนุ่มหน้า อีกทั้งชายเจริญ (๔๘)

สวัสดิประวัติ (๔๙) เรื้อง วิทยา
องค์หนึ่งสุนันทา (๕๐) แน่งน้อย
อีกจันทรทัตจุธา ธาร (๕๑) ต่อ กันเฮย
สุขุมาล (๕๒) มีสร้อย อีกไซร้มารศรี

นารีรัตน์ (๕๓) ราชไท้ ธิดา ท่านนา
หญิงหนึ่ง (๕๔) นามบ่ปรา กฎแท้
ไชยานุชิต (๕๕) สา มารถรุ่ง เรืองแฮ
บัญจบเบญจมา (๕๖) แม้ ท่อนห้าโดยจง

อีกองค์หนึ่งนั้น วรวรรณ (๕๗)
ดิศวรกุมาร (๕๘) พันธุ์ เผ่าเชื้อ
นงคราญอุดม (๕๙) วรรณ โฉมเฉิด
องค์ศรีเสาวภางค์ (๖๐) เนื้อ หน่อไท้ธิบดินทร์

---

(๔๕) สมเด็จเจ้าฟ้าชายภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
(๔๖) พระองค์เจ้าหญิงบุษบงเบิกบาน
(๔๗) พระองค์เจ้าชายมนุษยนาคมานพ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส)
(๔๘) พระองค์เจ้าชายเจริญรุ่งราษี
(๔๙) พระองค์เจ้าชายสวัสดิประวัติ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
(๕๐) พระองค์เจ้าหญิงสุนันทากุมารีรัตน์ (สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี)
(๕๑) พระองค์เจ้าชายจันทรทัตจุฑาธาร กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา
(๕๒) พระองค์เจ้าหญิงสุขุมาลมารศรี (สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี)
(๕๓) พระองค์เจ้าหญิงนารีรัตนา
(๕๔) ไม่มีพระนาม
(๕๕) พระองค์เจ้าชายไชยานุชิต กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป
(๕๖) พระองค์เจ้าหญิงบัญจบเบญจมา
(๕๗) พระองค์เจ้าชายวรวรรณากร กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์
(๕๘) พระองค์เจ้าชายดิศวรกุมาร (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ)
(๕๙) พระองค์เจ้าหญิงนงคราญอุดมดี
(๖๐) พระองค์เจ้าชายศรีเสาวภางค์

พระองค์หญิงสว่าง [๖๑] สร้อย　　วัฒนา หนึ่งเฮย
โสณบัณฑิตย์ [๖๒] ปรา　　กฎแท้
จิตรเจริญ [๖๓] รสวรา　　ดิเรกราช วงศ์แฮ
องค์หนึ่งวัฒนา [๖๔] แล้　　เลิศล้ำสำอาง

หนึ่งนางกฤษณแก้ว　　กัญจนา กร [๖๕] เอย
อีกบุษปัณณา [๖๖]　　เลิศเลื้อง
วิไลยลักษณเสาวภา [๖๗]　　ภักตรผ่อง ศรีแฮ
แนวนับแขไข [๖๘] เรื้อง　　ศิริพ่างจันทรา

นภาพร [๖๙] ภูวนารถเนื้อ　　หน่อไท
ดำรงฤทธิ [๗๐] ครรไล　　ล่วงแล้ว
ประสานสุทธศรีใส [๗๑]　　สนองเสนาะ นามนา
หญิงประพาหรัศมี [๗๒] แผ้ว　　ผ่องเพี้ยงเพ็ญบูรณ์

จรูญฤทธิเดช [๗๓] ม้วย　　ชีพชนม์
เสาวภาคพรรณ [๗๔] พิมล　　แช่มช้อย
ประดิษฐา [๗๕] สวัสดิโสภน [๗๖]　　พูนเพิ่ม
หนึ่งอีกไชยันต์ [๗๗] น้อย　　นุชท้ายกุมาร

---

[๖๑] พระองค์เจ้าหญิงสว่างวัฒนา (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า)
[๖๒] พระองค์เจ้าชายโสณบัณฑิต กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา
[๖๓] พระองค์เจ้าชายจิตรเจริญ (สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)
[๖๔] พระองค์เจ้าชายวัฒนานุวงศ์ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์
[๖๕] พระองค์เจ้าหญิงกาญจนากร
[๖๖] พระองค์เจ้าหญิงบุษบันบัวผัน
[๖๗] พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาผ่องศรี (สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง)
[๖๘] พระองค์เจ้าหญิงแขไขดวง
[๖๙] พระองค์เจ้าหญิงนภาพรประภา กรมหลวงทิพยรัตน์กิริฎกุลินี
[๗๐] พระองค์เจ้าชายดำรงฤทธิ์
[๗๑] พระองค์เจ้าหญิงประสานศรีใส
[๗๒] พระองค์เจ้าหญิงประพาหรัศมี
[๗๓] พระองค์เจ้าชายจรูญฤทธิเดช
[๗๔] พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาคย์พรรณ
[๗๕] พระองค์เจ้าหญิงประดิษฐาสารี
[๗๖] พระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณ (สมเด็จฯ กรมพระสวัสดิ์วัดนวิศิษฏ์)
[๗๗] พระองค์เจ้าชายไชยันตมงคล กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

สร้อยสอางค์ [๗๘] องค์หนึ่งนั้น กุมารี
องค์หนึ่งประไพศรี [๗๙] สอาดอ้าง
หญิง [๘๐] ยังบ่อได้มี นามอีก องค์นา
พุทธประดิษฐา [๘๑] ร้าง ชีพม้วยชนม์ปลง
พระองค์หญิง [๘๒] ประสูติสิ้น พระชนม์
อีกหนึ่ง [๘๓] บเปนตน ตกผ้าย
หญิงเยาวเจริญกระมล [๘๔] สุขสวัสดิ์
เป็นที่สุดสุดท้าย สุดสิ้นเสวยสวรรค์
รวมชายสามสิบเก้า พระองค์
หญิงสี่สิบสามอนงค์ บ่พลั้ง
ตกเสียอีกสองคง นับควบ กันแฮ
รวมแปดสิบสี่ * ทั้ง เสร็จถ้วนชายหญิง
โคลงริทำหน่อยนี้ หวังใจ
จักแจกกันตามใน พี่น้อง
เปนที่ระลึกไป นานเนิ่น
ใดบควรขัดข้อง โทษข้าขออภัย
สมบูรณ์ฉบับนี้ ตามอุบลบทชี้
เชิดอ้างนามกร แลนา
ดำเนินกลอนกล่าวอ้าง โดยลำดับบค้าง
ขาดถ้วนทุกองค์ แลนา

ขอแจ้งความตามจำนง แต่องค์วรเชษฐขนิษฐ จงทราบจิตต์ทั่วกัน ด้วยตัวฉันเรียงเรียบ ระเบียบนามเธอทั้งหลาย บรรยายเปนคำโคลง หวังชักโยงจิตต์ให้จำ ลำดับเราพี่น้อง เมื่อพะพร้องการงาน ยามต้องการประกอบกิจ บพักคิดค้นสมุด นานเนิ่นหยุดเสียเวลา แต่สมยาแต่งไว้ บางแห่งได้ตลอดนาม บางแห่งความขัดข้องต้องตัดต้นทอนปลาย บางแห่งขยายเติมต่อ บางแห่งย่ออักษร พอจุกลอน จุบท ถ้วนกำหนดทุกองค์ แล้วผจงเรียงพิมพ์เก็บ เย็บเปนเล่มสมุดไว้ หวังใส่ในเป๋าเสื้อ เพื่อลงในหีบสลา ติดกายาไปไกล โดยหฤทัยประสงค์ขอทุกองค์จงรับ สมุดฉบับนี้ไว้ เปนที่ระลึกให้ อยู่ช้าอย่าสูญ เทอญนา

---

[๗๘] พระองค์เจ้าหญิงพวงสร้อยสอางค์
[๗๙] พระองค์เจ้าหญิงประไพศรีสอาด
[๘๐] ยังไม่มีพระนาม
[๘๑] พระองค์เจ้าหญิงพุทธประดิษฐา
[๘๒] ยังไม่มีพระนาม
[๘๓] ไม่ทันประสูติ
[๘๔] พระองค์เจ้าหญิงเจริญกมลสุขสวัสดิ์
* ในราชสกุลวงศ์ ลำดับไว้เพียง ๘๒ พระองค์ เพราะมิได้นับที่ตกเสียสอง

รายนามราชสกุลวงศ์

เลขที่	นามราชสกุล[๑]	ต้นราชสกุล	หน้า
		ก.	
๑	กปิตถา ณ อยุธยา	กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์	๓๓
๒	กมลาสน์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร	๕๙
๓	กฤดากร ณ อยุธยา	กรมพระนเรศ[๒] วรฤทธิ์	๕๖
๔	กล้วยไม้ ณ อยุธยา	กรมหมื่นสุนทรธิบดี	๒๒
๕	กัลยาณะวงศ์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นกวีพจน[๓] สุปรีชา	๑๔๐
๖	กาญจนะวิชัย ณ อยุธยา	กรมหมื่นชาญชัย[๔] บวรยศ	๑๓๙
๗	กำภู ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายกำภู	๑๒๔
๘	กิติยากร ณ อยุธยา	กรมพระจันทบุรีนฤนาถ	๘๓
๙	กุญชร ณ อยุธยา	กรมพระพิทักษ์[๕] เทเวศร์	๒๕
๑๐	กุสุมา ณ อยุธยา	กรมหมื่นเสพสุนทร	๒๓
๑๑	เกษมศรี ณ อยุธยา	กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ	๖๐
๑๒	เกษมสันต์ ณ อยุธยา	กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์	๕๙
๑๓	เกสะรา[๖] ณ อยุธยา	กรมหมื่นอานุภาพพิศาลศักดิ์	๑๒๔
๑๔	โกเมน ณ อยุธยา	กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์	๓๙
		ค.	
๑๕	คเนจร ณ อยุธยา	กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์	๔๐
๑๖	คัคณางค์ ณ อยุธยา	กรมหลวงพิชิตปรีชากร	๕๖
		ง.	
๑๗	งอนรถ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายงอนรถ	๔๐
		จ.	
๑๘	จรูญโรจน์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ	๑๓๖
๑๙	จักรพงศ์ ณ อยุธยา	สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ	๙๒
๒๐	จักรพันธุ์ ณ อยุธยา	สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์	๖๐

---

[๑] นามราชสกุลนี้ พิมพ์สะกดการันต์ตามหนังสือลำดับราชสกุล ที่กระทรวงวังจัดพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๔๗๒

[๒] ในหน้า ๕๕ เขียนว่า นเรศร

[๓] ในหน้า ๑๓๙ เขียนว่า พจน์

[๔] ในหน้า ๑๓๙ เขียนว่า ไชย

[๕] ในหน้า ๒๕ เขียนว่า ทักษ

[๖] ในหน้า ๑๒๔ เขียนว่า เกสรา

[๑] ในหน้า ๔๘ เขียนว่า สวัสดิ

[๒] ในหน้า ๖๙ เขียนว่า ศา

[๓] ในหน้า ๗๘ เขียนว่า ไชยันต์

[๔] ในหน้า ๑๘ เขียนว่า ณรงค

[๑] ในหน้า ๕๐ เขียนว่า วงศ์

[๒] ในหน้า ๕๐ เขียนว่า วิลาส

[๓] ในหน้า ๑๓๐ เขียนว่า สถิตย์

[๔] ในหน้า ๒๖ เขียนว่า นิยมิศร

[๕] ในหน้า ๓๒ เขียนว่า อลงกฎ

[๖] ในหน้า ๑๑๕ เขียนว่า นีรสิงห์

[๗] ในหน้า ๑๑๔ เขียนว่า ปัทมสิงห์

---

[๑] ในหน้า ๓๑ เขียนว่า มรกฎ

[๒] ในหน้า ๒๘ เขียนว่า เรศ

[๓] ในหน้า ๒๕ เขียนว่า เรณุนันท์

เลขที่	นามราชสกุล	ต้นราชสกุล	หน้า
		ว.	
๘๙	วรรัตน ณ อยุธยา	กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์	๑๒๙
๙๐	วรวรรณ ณ อยุธยา	กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	๗๐
๙๑	วรวุฒิ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายวรวุฒิอาภรณ์ราชกุมาร	๑๔๑
๙๒	วัชรีวงศ์ ณ อยุธยา	กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์	๒๙
๙๓	วัฒนวงศ์ ณ อยุธยา	กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์	๗๔
๙๔	วิบูลยพรรณ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายวิบูลยพรรณรังษี	๑๔๒
๙๕	วิไลยวงศ์ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายวิไลยวรวิลาศ	๑๓๘
๙๖	วิสุทธิ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายบวรวิสุทธิ์	๑๔๓
๙๗	วุฒิชัย ณ อยุธยา	กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร	๙๓
		ศ.	
๙๘	ศรีธวัช ณ อยุธยา	กรมขุนสิริธัชสังกาศ	๖๑
๙๙	ศิริวงศ์ ณ อยุธยา	สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์	๓๘
๑๐๐	ศุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา	กรมหลวงอดิศรอุดมเดช	๕๗
๑๐๑	โศภางค์[๑] ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายศรีเสาวภางค์	๗๒
		ส.	
๑๐๒	สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรมหลวงวงศาธิราชสนิท	๓๐
๑๐๓	สวัสดิกุล ณ อยุธยา	กรมพระสมมตอมรพันธุ์	๖๘
๑๐๔	สวัสดิวัตน์ ณ อยุธยา	สมเด็จฯ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์	๗๘
๑๐๕	สหาวุธ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายชุมแสง	๑๒๑
๑๐๖	สังขทัต ณ อยุธยา	กรมขุนนรานุชิต	๑๑๓
๑๐๗	สายสนั่น ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายสนั่น	๑๓๗
๑๐๘	สิงหรา ณ อยุธยา	กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณฯ	๔๘
๑๐๙	สีสังข์ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายสีสังข์	๑๒๑
๑๑๐	สุทัศน์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นไกรสรวิชิต	๑๙
๑๑๑	สุทัศนีย์ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายสุทัศนนิภาธร	๑๔๑
๑๑๒	สุธารส ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายสุธารส	๑๒๘

[๑] ในหน้า ๗๒ เขียนว่า โสภางค์

เลขที่	นามราชสกุล	ต้นราชสกุล	หน้า
๑๑๓	สุนทรกุล ณ ชลบุรี	กรมขุนสุนทรภูเบศร์	๑๘๓
๑๑๔	สุบรรณ ณ อยุธยา	กรมขุนภูวนัยนฤเบนทราธิบาล	๔๗
๑๑๕	สุประดิษฐ ณ อยุธยา	กรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธร	๕๐
๑๑๖	สุริยกุล ณ อยุธยา	กรมพระรามอิศเรศ	๑๕
๑๑๗	สุริยง ณ อยุธยา	กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส	๙๕
๑๑๘	เสนีวงศ์ ณ อยุธยา	กรมหลวงเสนีบริรักษ์	๑๔๖
๑๑๙	โสณกุล ณ อยุธยา	กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา	๗๓
		ห.	
๑๒๐	หัสดินทร ณ อยุธยา	กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์	๑๓๐
		อ.	
๑๒๑	อนุชะศักดิ์ ณ อยุธยา	พระองค์เจ้าชายนุช	๑๒๕
๑๒๒	อรณพ ณ อยุธยา	กรมหมื่นอุดมรัตนราษี	๔๕
๑๒๓	อรุณวงษ์[๑] ณ อยุธยา	กรมหลวงวรศักดาพิศาลฯ	๓๓
๑๒๔	อสุนี ณ อยุธยา	กรมหมื่นเสนีเทพ	๑๑๑
๑๒๕	อาภรณกุล ณ อยุธยา	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าชายอาภรณ์	๓๓
๑๒๖	อาภากร ณ อยุธยา	กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์	๘๘
๑๒๗	อินทรางกูร ณ อยุธยา	กรมหมื่นอินทรพิพิธ	๑๒
๑๒๘	อิศรศักดิ์[๒] ณ อยุธยา	พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิศราพงษ์[๓]	๑๒๕
๑๒๙	อิศรเสนา ณ อยุธยา	กรมหมื่นกษัตริย์ศรีศักดิเดช	๑๑๗
๑๓๐	อิศรางกูร ณ อยุธยา	พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมขุนอิศรานุรักษ์	๗
๑๓๑	อุไรพงศ์ ณ อยุธยา	กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ	๔๔

[๑] ในหน้า ๓๓ เขียนว่า อรุณวงศ์

[๒] ในหน้า ๑๒๕ เขียนว่า อิศรศักดิ์

[๓] ในหน้า ๑๒๕ เขียนว่า อิศราพงศ์

ดรรชนีพระนาม-นาม

ข

ฉ

ธ

บ

ป

ผ-ฝ

พ-ฟ

ภ

ม

ว

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี
ที่ ๑๔๔/๒๕๕๔
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธี
มหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

เนื่องในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗ รอบ ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ นับเป็นมหามงคลพิเศษยิ่ง สมควรที่รัฐบาลจะได้จัดงานเฉลิมฉลองให้สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี และสมควรที่จะได้ดำเนินโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เป็นการสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ รวมทั้งเพื่อให้ประชาชนได้แสดงความกตัญญูกตเวที น้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ และแสดงความจงรักภักดี ถวายเป็นราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างอเนกอนันต์

โดยที่ได้มีประกาศพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายกรัฐมนตรี ตามประกาศลงวันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๔ และมีประกาศพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งรัฐมนตรี ตามประกาศลงวันที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๕๔ เป็นผลให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๒๐๔/๒๕๕๒ ลงวันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๕๒ และที่ ๑๐๘/๒๕๕๓ ลงวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๕๓ สิ้นสุดลง

ดังนั้น เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑๑ (๖) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๔ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

คณะที่ปรึกษา

๑.๑	ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษ	ที่ปรึกษาและกรรมการ
๑.๒	ประธานรัฐสภา	ที่ปรึกษาและกรรมการ
๑.๓	ประธานศาลฎีกา	ที่ปรึกษาและกรรมการ
๑.๔	ประธานวุฒิสภา	ที่ปรึกษาและกรรมการ

๑.๕	หม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี ประธานมูลนิธิโครงการหลวง	ที่ปรึกษาและกรรมการ
๑.๖	องคมนตรี (นายอำพล เสนาณรงค์)	ที่ปรึกษาและกรรมการ
๑.๗	องคมนตรี (นายสวัสดิ์ วัฒนายากร)	ที่ปรึกษาและกรรมการ

คณะกรรมการ

๑.๘	นายกรัฐมนตรี	ประธานกรรมการ
๑.๙	รองนายกรัฐมนตรีทุกท่าน	รองประธานกรรมการ
๑.๑๐	รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีทุกท่าน	กรรมการ
๑.๑๑	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย	กรรมการ
๑.๑๒	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	กรรมการ
๑.๑๓	เลขาธิการพระราชวัง	กรรมการ
๑.๑๔	ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๑.๑๕	เลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๑๖	เลขาธิการคณะรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๑๗	ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ	กรรมการ
๑.๑๘	เลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	กรรมการ
๑.๑๙	ปลัดกระทรวงกลาโหม	กรรมการ
๑.๒๐	ปลัดกระทรวงการคลัง	กรรมการ
๑.๒๑	ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ	กรรมการ
๑.๒๒	ปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา	กรรมการ
๑.๒๓	ปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์	กรรมการ
๑.๒๔	ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	กรรมการ
๑.๒๕	ปลัดกระทรวงคมนาคม	กรรมการ
๑.๒๖	ปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	กรรมการ
๑.๒๗	ปลัดกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร	กรรมการ
๑.๒๘	ปลัดกระทรวงพลังงาน	กรรมการ
๑.๒๙	ปลัดกระทรวงพาณิชย์	กรรมการ
๑.๓๐	ปลัดกระทรวงมหาดไทย	กรรมการ
๑.๓๑	ปลัดกระทรวงยุติธรรม	กรรมการ
๑.๓๒	ปลัดกระทรวงแรงงาน	กรรมการ
๑.๓๓	ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	กรรมการ
๑.๓๔	ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี	กรรมการ
๑.๓๕	ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	กรรมการ

๑.๓๖	ปลัดกระทรวงสาธารณสุข	กรรมการ
๑.๓๗	ปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม	กรรมการ
๑.๓๘	ปลัดกรุงเทพมหานคร	กรรมการ
๑.๓๙	รองเลขาธิการพระราชวัง (นายจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา)	กรรมการ
๑.๔๐	รองราชเลขาธิการ (ท่านผู้หญิงบุตรี วีระไวทยะ)	กรรมการ
๑.๔๑	ที่ปรึกษาสำนักพระราชวัง (นายสรรชัย เทียมทวีสิน)	กรรมการ
๑.๔๒	ที่ปรึกษาฝ่ายกิจกรรมพิเศษ สำนักพระราชวัง (นายรัตนาวุธ วัชโรทัย)	กรรมการ
๑.๔๓	เลขาธิการคณะองคมนตรี	กรรมการ
๑.๔๔	สมุหราชองครักษ์	กรรมการ
๑.๔๕	ผู้บัญชาการทหารสูงสุด	กรรมการ
๑.๔๖	ผู้บัญชาการทหารบก	กรรมการ
๑.๔๗	ผู้บัญชาการทหารเรือ	กรรมการ
๑.๔๘	ผู้บัญชาการทหารอากาศ	กรรมการ
๑.๔๙	ผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕๐	โฆษกประจำสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๕๑	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕๒	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑.๕๓	อธิบดีกรมการศาสนา	กรรมการ
๑.๕๔	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๑.๕๕	ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและเลขานุการ
๑.๕๖	รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (นายธีรภัทร สันติเมทนีดล)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๕๗	รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (นายเอนก เพิ่มวงศ์เสนีย์)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๕๘	ผู้ตรวจราชการสำนักนายกรัฐมนตรี (นางปราณี สริวัฒน์)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๕๙	ผู้อำนวยการสำนักแผนงานและกิจการพิเศษ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๖๐	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๖๑	ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๖๒	ผู้อำนวยการสำนักพิธีการและเลขานุการ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

๒.๑ กำหนดนโยบายและแนวทางการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ ให้สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี

๒.๒ พิจารณาและให้ความเห็นชอบแผนงาน โครงการ และกิจกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ

๒.๓ แต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ และคณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร

๒.๔ ดำเนินการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๔

ยิ่งลักษณ์

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)
นายกรัฐมนตรี

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔
ที่ ๗/๒๕๕๔
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๔๔ /๒๕๕๔ ลงวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ และให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ มีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ และคณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงาน นั้น

เพื่อให้การดำเนินงานเฉลิมพระเกียรติฯ เป็นไปด้วยความเรียบร้อย และสมพระเกียรติ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ ในคราวประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๕๔ เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๕๔ จึงมีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ประธานกรรมการ
๑.๒	ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	รองประธานกรรมการ
๑.๓	ราชเลขาธิการ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๔	ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๕	เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๖	นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา	กรรมการ
๑.๗	คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	กรรมการ
๑.๘	นายประสพโชค อ่อนกอ	กรรมการ
๑.๙	ที่ปรึกษาเลขาธิการพระราชวัง (นางสายไหม จบกลศึก)	กรรมการ
๑.๑๐	นางสาวทรงสรรค์ นิลกำแหง	กรรมการ

๑.๑๑	เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๒	ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๓	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๔	ผู้อำนวยการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๕	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการและเลขานุการ
๑.๑๖	รองอธิบดีกรมศิลปากร (ที่ได้รับมอบหมาย)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๗	ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๘	ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๙	ผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

๒.๑ จัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ

๒.๒ กำหนดหลักเกณฑ์การจัดทำหนังสือที่ระลึกการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ

๒.๓ พิจารณากลั่นกรองหนังสือที่ระลึกของหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่เสนอขอจัดทำหนังสือที่ระลึกเฉลิมพระเกียรติฯ

๒.๔ แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร

๒.๕ รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ เพื่อทราบ

๒.๖ ดำเนินการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๔

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

คำสั่งสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
ที่ ๑๐/๒๕๕๓
เรื่อง แต่งตั้งคณะบรรณาธิการจัดทำหนังสือราชสกุลวงศ์

ตามที่คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ มอบหมายให้สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร จัดทำหนังสือเรื่อง ราชสกุลวงศ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติ นั้น

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์จึงแต่งตั้งคณะบรรณาธิการจัดทำหนังสือเรื่อง ราชสกุลวงศ์ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี	ที่ปรึกษา
๑.๒ นางสาววีณา โรจนราธา	ประธานคณะบรรณาธิการ
๑.๓ นางสาวสุทธิพันธ์ ขุทรานนท์	รองประธานคณะบรรณาธิการ
๑.๔ นายธีระ แก้วประจันทร์	คณะบรรณาธิการ
๑.๕ นางสาวรัชนี ทรัพย์วิจิตร	คณะบรรณาธิการ
๑.๖ นางสาวเปรมา สัตยาวุฒิพงศ์	คณะบรรณาธิการและเลขานุการ
๑.๗ นางสาวอาทิพร ผาจันดา	คณะบรรณาธิการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

๒.๑ พิจารณา ตรวจสอบ แก้ไข ปรับปรุง เพิ่มเติม ต้นฉบับหนังสือราชสกุลวงศ์ให้ถูกต้องสมบูรณ์

๒.๒ จัดหาภาพประกอบตามความเหมาะสม

๒.๓ เป็นบรรณาธิการควบคุมการจัดพิมพ์เผยแพร่

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๓

(นางเบญจมาส แพทอง)
ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์